อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาสุนทรพิพิธ ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ.

(เชย สุนทรพิพิธ)

ณ เมรุหน้าศาลาทักษิณาประดิษฐ์

วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน

๑๘ กันยายน ๒๕๑๖

พระมหากรุณาธิคุณ

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ได้กราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ ณ โรงพยาบาลรามาธิบดี กรุงเทพมหานคร ด้วยโรคหัวใจวาย

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ เครื่องเกียรติยศประกอบศพ ปี่กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทานน้ำหลวง พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ พร้อมด้วยฉัตรเบญจากั้นประดับตามเกียรติยศ พระราชทานพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมมีกำหนด ๓ คืน ทั้งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหน้าพลับพลาทักษิณาประดิษฐ์ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน และพระราชทานผ้าไตรของหลวง ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร อันเป็นส่วนพระองค์ในการพระราชทานเพลิงศพด้วย ทั้งนี้ เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมแก่พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ผู้ล่วงลับไปแล้ว และแก่ครอบครัวของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) หาที่สุดมิได้

พระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงพระเมตตาในวาระนี้ ทายาทและผู้ร่วมสกุลสุนทรพิพิธ ตลอดจนบรรดาญาติ รู้สึกรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม จึงขอตั้งมั่นในความกตัญญูกตเวที และถวายความจงรักภักดีไว้แทบพระยุคลบาทไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๔๒๕

สำนักพระราชวัง

๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ. อายุ ๘๒ ปี ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงมหาดไทย ถึงอนิจกรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันเสาร์ ที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เวลา ๖.๒๐ น. ณ โรงพยาบาลรามาธิบดี กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เวลา ๑๖.๓๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ปี่กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และมีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมกลางคืน กำหนด ๓ คืน.

บุญสม พิมพ์.
(ลายมือชื่อ) ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระยาสุนทรพิพิธ เพื่อทราบเครื่องประกอบเกียรติยศและเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

(ลายมือชื่อ)

ผู้รับรับสั่ง

ที่ รล ๐๐๐๒/๔๖๒๙

สำนักราชเลขาธิการ

[illegible] กรกฎาคม ๒๕๑๖

เรื่อง เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุนทรพิพิธ

เรียน ปลัดกระทรวงมหาดไทย

อ้างถึง หนังสือสำนักราชเลขาธิการ ที่ รล ๐๐๐๒/๓๒๒๐ ลงวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๑๖

ตามที่ทรงรับเชิญจะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ. ที่เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน กรุงเทพมหานคร ส่วนกำหนดวันที่จะเสด็จพระราชดำเนิน ได้ขอให้เจ้าภาพไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่แผนกพระราชพิธี สำนักพระราชวัง เพื่อร่วมกันพิจารณา นั้น

บัดนี้ สำนักพระราชวังได้ติดต่อกับเจ้าภาพแล้ว ได้ขอพระราชทานกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุนทรพิพิธ ในวันอังคาร ที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. ซึ่งความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญตามกำหนดวันและเวลาที่กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณา

จึงเรียนมาเพื่อทราบและพิจารณาดำเนินการ

(หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์)
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร.๒๑๑๑๕๑ – ๓ ต่อ ๒๑

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๖๐๒

สำนักพระราชวัง

๑๐ สิงหาคม ๒๕๑๖

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ม.ว.ม., ป.ช.,ท.จ. ที่เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน กรุงเทพมหานคร

<u>วันอังคาร ที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๑๖</u> เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่ศาลาทักษิณาประดิษฐ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุลเสร็จแล้ว ทรงจุดฝักแคพระราชทานเพลิง สมควรแกเวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

ปิยะ/พิมพ์/[signature]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๖๐๖๗

สำนักพระราชวัง

๑๐ สิงหาคม ๒๕๑๖

พระราชทานเพลิงศพ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ.
ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้อง
เครื่องสุกำศพ ที่ศาลาทักษิณาประดิษฐ์ วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน กรุงเทพมหานคร

วันอังคาร ที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ
แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดฝักแคพระราชทานเพลิง.

ปิยะ ทิพย์

(signature) ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

(signature)

ผู้รับรับสั่ง

พระยาสุนทรพิพิธ

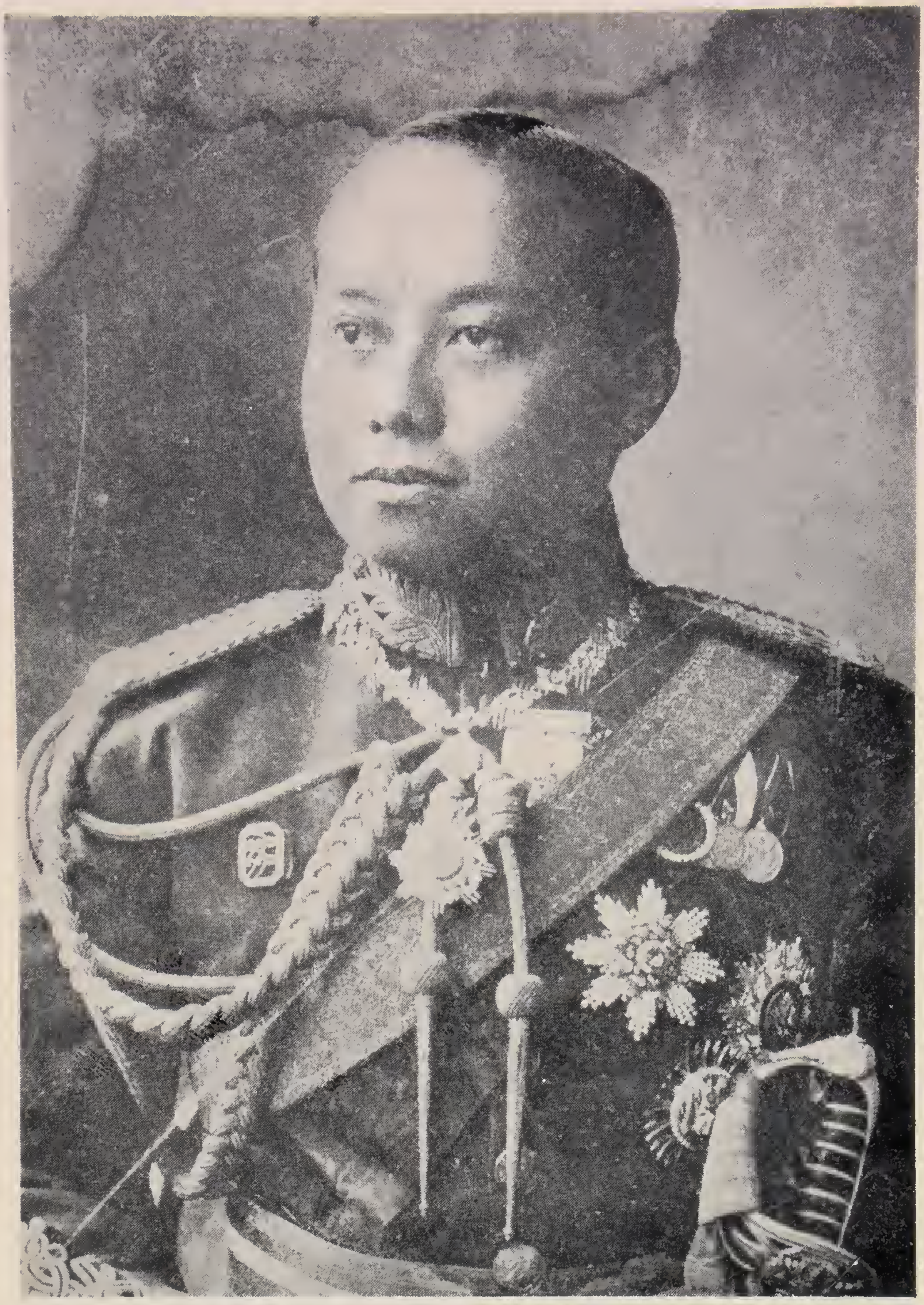
(เชย สุนทรพิพิธ)

ชาตะ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๓๔

อนิจกรรม ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ร.ศ. ๑๒๗

พระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ซึ่งพระยาสุนทรพิพิธได้ถวายสักการบูชาเสมอมา ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน

พระยาสุนทรพิพิธ และ คุณหญิงประยูร สุนทรพิพิธ
ภายหลังพิธีสมรส ถ่ายที่จังหวัดพระนคร

หลวงศุภกิจวิเลขการ (พระยาสุนทรพิพิธ)

เลขานุการมณฑลอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๔๕๗

พระยาสุนทรพิพิธ ในชุดมหาดเล็กหลวง

พระยาสุนทรพิพิธ

เมื่อเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดพระนคร – ธนบุรี

พระยาสุนทรพิพิธ
เมื่อเป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย

พระยาสุนทรพิพิธ

เมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

พระยาสุนทรพิพิธ

รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

พระยาสุนทรพิพิธ

รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

[illegible]

[illegible]

[illegible]

พระยาสุนทรพิพิธ ในวาระครบรอบอายุ ๘๑ ปี พร้อมด้วยบุตรธิดา

แถวนั่ง นางสาวช้องนาง สุนทรพิพิธ นางชุมศรี สังขจันทร์ พระยาสุนทรพิพิธ นางชยศรี ชาลี นางชยพร เมืองแมน

แถวยืน นายนนทโชติ สุนทรพิพิธ นายนันทชัย สุนทรพิพิธ นายชัยทัต สุนทรพิพิธ พลตำรวจตรีชอบ สุนทรพิพิธ นายชัยเชต สุนทรพิพิธ และ นายพิเชต สุนทรพิพิธ

ในรูปนี้ขาดนายชัยเสน สุนทรพิพิธ ซึ่งเดินทางไปปฏิบัติราชการ ณ ภาคใต้

[illegible] ปี ๗๖ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

บุตร — ธิดา

[illegible] — [illegible]

บุตร, ธิดา — เขย, สะใภ้

บุตร – ธิดา, เขย – สะใภ้, และหลาน – เหลน

ถ่ายร่วมกับ ชัยทัต สุนทรพิพิธ
เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๐
ขณะดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี

ประวัติสังเขป

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) เป็นบุตรนายแพ นางหุ่น สุนทรพิพิธ เกิดที่บ้านริมคลองบางสะแก ตำบลตลาดพลู อำเภอธนบุรี จังหวัดธนบุรี เมื่อ ณ วัน ๗ ฯ ๘ ค่ำ ปีเถาะ ร.ศ. ๑๑๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ มีพี่ร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๓ คน คือ

นายชื่น มัฆวิบูลย์ (ถึงแก่กรรม)
นางอ่วม อิ่มสกุล (ถึงแก่กรรม)
ร.ต.ท. พระบรรเทิงประทุนรัฐ (ชม) (ถึงแก่กรรม)

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ในขณะที่รับราชการตำแหน่งปลัดจังหวัดศรีสะเกษ และมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศุภกิจวิเลขการ ได้ทำการสมรสกับ นางสาวประยูร (เศวตเลข) บุตรีหลวงพิสุทธสัตยารักษ์ (เผือก เศวตเลข) ผู้ว่าราชการจังหวัดหล่มสัก และนางทรวง (จินตกานนท์) เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ณ ทำเนียบสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี โดยได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ในฐานะที่เป็นมหาดเล็กในพระองค์ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินทุน ๕๐ ชั่ง และโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีธรรมศกราช (ปิ๋ว บุนนาค) สมุหเทศาภิบาล เป็นเจ้าภาพจัดการพิธีสมรสโดยตลอด

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) มีบุตรธิดากับคุณหญิงประยูร สุนทรพิพิธ รวม ๔ คน คือ

นายชัยทัต สุนทรพิพิธ
นางชยศรี ชาลี
นายชัยเสน สุนทรพิพิธ
นายชัยเชต สุนทรพิพิธ

และมีบุตรธิดากับภริยาอื่น คือ

พล.ต.ต. ชอบ	สุนทรพิพิธ	(นางแดง มารดา)
นางชุมศรี	สังขจันทร์	(นางส้องมาศ มารดา)
นางชยพร	เมืองแมน	(ม.ร.ว. พิไล นวรัตน์ มารดา)
นายพิเชต	สุนทรพิพิธ	(ม.ร.ว. พิไล นวรัตน์ มารดา)
นายนันทชัย	สุนทรพิพิธ	(ม.ร.ว. แน่งน้อย นวรัตน์ มารดา)
น.ส. ช้องนาง	สุนทรพิพิธ	(ม.ร.ว. แน่งน้อย นวรัตน์ มารดา)
นายนนทโชติ	สุนทรพิพิธ	(ม.ร.ว. แน่งน้อย นวรัตน์ มารดา)

การศึกษาและคุณวุฒิ

พ.ศ.	อายุ – ปี	สถานศึกษา
๒๔๔๑	๗	เพื่อเตรียมตัวเข้าโรงเรียนหลวง ผู้ปกครองจึงฝากให้เรียนหนังสือวัด ที่วัดบางสะแกนอก หลังตลาดพลู จังหวัดธนบุรี ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน โดยพระหม่นเป็นครูสอนตามแบบโบราณ
๒๔๔๓	๙	เข้าเรียนชั้นประถมหนึ่งที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข จังหวัดพระนคร โดยพระสมุหศุข (ศุข มาสกุล) เป็นครูใหญ่ ได้รับเลขประจำตัวที่ ๘๔
๒๔๔๖	๑๒	เรียนจบชั้นมัธยมหนึ่ง
๒๔๔๗	๑๓	ย้ายจากโรงเรียนวัดบพิตรพิมุขไปเรียนชั้นมัธยมต่อที่โรงเรียนวัดนวลนรดิศ จังหวัดธนบุรี ได้รับเลขประจำตัวที่ ๗๙
๒๔๔๘	๑๔	เรียนชั้นมัธยมปีที่สามอันเป็นชั้นสูงสุดสมัยนั้น แล้วไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) อยู่ ณ วังปารุสกวันและพระราชวังสราญรมย์

พ.ศ. อายุ–ปี **สถานศึกษา**

๒๔๔๙ ๑๕ โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พร้อมด้วยมหาดเล็กพวกเดียวกันอีก ๓ – ๔ คน เรียนวิชามหาดเล็ก วิชาเลขานุการ วิชากฎหมาย วิชาการปกครอง และภาษาอังกฤษเพิ่มเติม

โรงเรียนนี้ถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนฐานะเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน สอนวิชาข้าราชการพลเรือนทั่วไป และในที่สุดได้เปลี่ยนฐานะเป็นจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๒๔๕๒ ๑๘ เรียนจบที่โรงเรียนมหาดเล็ก ได้รับประกาศนียบัตร ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า วิชารัฏฐประศาสน์ แล้วออกไปฝึกหัดราชการอำเภอที่อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มณฑลนครศรีธรรมราช ตามกฎเกณฑ์ของกระทรวงมหาดไทย โดยพักอยู่กับท่านเจ้าคุณเทศา ฯ คือ พระยาชลบุรานุรักษ์ (เจริญ จารุจินดา)

เมื่อฝึกหัดอยู่ได้ประมาณ ๕ เดือน ท่านเจ้าคุณเทศา ฯ ต้องย้ายไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลอีสาน (อุบลราชธานี) ท่านได้ขอเอาตัวไปด้วย จึงต้องย้ายไปอยู่จังหวัดอุบลราชธานีกับท่าน

๒๔๕๓ ๑๙ กระทรวงมหาดไทยมีคำสั่งแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการมณฑลอีสาน

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จสวรรคต สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติสืบแทน มีพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

คุณวุฒิ

พ.ศ.	อายุ – ปี	
๒๔๕๒	๑๘	ประกาศนียบัตร รัฏฐประศาสน์
๒๔๗๖		รัฐบาลออกกฎหมายตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น โดยรวมเอาโรงเรียนกฎหมายและคณะรัฐศาสตร์จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยมาไว้ด้วย
๒๔๗๙	๔๓	ได้รับแต่งตั้งเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตกิตติมศักดิ์
๒๕๐๖	๗๒	ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรเป็น รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในขณะเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๒ สิงหาคม		
๒๕๑๕	๘๑	ได้รับพระราชทานปริญญาบัตร รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ-มหาวิทยาลัย

การเป็นข้าราชการประจำ

พ.ศ.	อายุ – ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๕๓	๑๙	เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	เงินเดือน ๑๐๐ บาท
๒๒ กุมภาพันธ์		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๕
๒๔ กุมภาพันธ์		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานยศมหาดเล็ก ชั้นมหาดเล็กวิเศษ

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๕๔			
๑ เมษายน	๒๐	เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	เงินเดือน ๑๑๐ บาท
๒๒ พฤศจิกายน		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนศุภกิจวิเลขการ
๒๒ พฤศจิกายน		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานเหรียญราชรุจิทอง
๑ ธันวาคม		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๖
๑๕ กุมภาพันธ์		เลขานุการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)	ได้รับพระราชทานยศข้าราชการพลเรือนเป็นรองอำมาตย์โท
๒๔๕๕			
๑ ตุลาคม	๒๑	ปลัดจังหวัดขุขันธ์ (ศรีสะเกษ)	เงินเดือน ๑๕๐ บาท
๒๔๕๖			
๒๐ มีนาคม	๒๒	ปลัดจังหวัดขุขันธ์ (ศรีสะเกษ)	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศุภกิจวิเลขการและเลื่อนยศเป็นรองอำมาตย์เอก
๓ พฤศจิกายน		ปลัดจังหวัดขุขันธ์ (ศรีสะเกษ)	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือก (บ.ช.)
๒๔๕๗			
๙ เมษายน	๒๓	รั้งตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี	เงินเดือน ๓๐๐ บาท

พ.ศ.	อายุ – ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๕๘			
๒๗ ตุลาคม	๒๔	รั้งตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี	ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์ตรี
๒ ธันวาคม		ปลัดมณฑลอุบลราชธานี	เงินเดือน ๔๐๐ บาท
๒๘ ธันวาคม		ปลัดมณฑลอุบลราชธานี	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระศุภกิจวิเลขการ
๒๔๕๙			
๑ กรกฎาคม	๒๕	ผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา	เงินเดือน ๔๐๐ บาท
๒๒ ธันวาคม		ผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา	ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์โท
๒๔๖๐			
๑ เมษายน	๒๖	ผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา	เงินเดือน ๔๕๐ บาท
๒๔๖๑			
๑๑ มกราคม	๒๗	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	เงินเดือน ๔๕๐ บาท
๒๔๖๓			
๒๒ มิถุนายน	๒๙	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก (จ.ช.)
๒๔๖๔			
๑ เมษายน	๓๐	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	เงินเดือน ๕๐๐ บาท
๑๓ ตุลาคม		ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์เอก
๓๐ ธันวาคม		ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุนทรพิพิธ

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๖๕			
๑ พฤศจิกายน	๓๒	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	ได้รับพระราชทานยศมหาดเล็กเป็นชั้นจ่า
๒๔๖๖			
๖ พฤศจิกายน		ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์มงกุฎสยาม (ต.ม.)
๒๔๖๗			
๑๘ ตุลาคม	๓๓	ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี	เงินเดือน ๕๐๐ บาท
๑๑ พฤศจิกายน		ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (โต๊ะทอง)
๒๔๖๘			
กุมภาพันธ์	๓๔	ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี	ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๗
๒๔๗๐			
๑๓ พฤษภาคม	๓๖	ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง	เงินเดือน ๕๐๐ บาท
๒๔๗๑			
๓๐ พฤษภาคม	๓๗	ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก	เงินเดือน ๖๐๐ บาท
๒๔๗๒			
๗ มกราคม	๓๘	ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก (ต.ช.)

พ.ศ.	อายุ–ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๗๔			
๑๙ พฤศจิกายน	๔๐	ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก	ได้รับพระราชทานเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ ทวีติยาภรณ์มงกุฎสยาม
๒๔๗๕			
๕ เมษายน	๔๑	ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก	ได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในงานฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี
๒๔๗๖			
๑๙ มีนาคม	๔๒	ข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรี	เงินเดือน ๖๐๐ บาท
๒๔๗๘			
๑ เมษายน	๔๔	ข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรี	เงินเดือน ๖๕๐ บาท
๓ สิงหาคม		รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทย	ได้รับพระราชทานเหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญและเหรียญจักรพรรดิมาลา
๑ กันยายน		อธิบดีกรมมหาดไทย	เงินเดือน ๖๕๐ บาท
๒๔๘๐			
๑ เมษายน	๔๖	อธิบดีกรมมหาดไทย	เงินเดือน ๗๐๐ บาท
๑๕ มีนาคม		อธิบดีกรมมหาดไทย	ได้รับพระราชทานเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ ทวีติยาภรณ์-ช้างเผือก (ท.ช.)

พ.ศ.	อายุ–ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๘๒			
๑ เมษายน	๔๘	อธิบดีกรมมหาดไทย	เงินเดือน ๘๐๐ บาท
๑๐ สิงหาคม		รักษาการตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย	เงินเดือน ๘๐๐ บาท
๑ กันยายน		ปลัดกระทรวงมหาดไทย	เงินเดือน ๘๐๐ บาท
๒๔๘๓			
๑ เมษายน	๔๙	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	เงินเดือน ๙๐๐ บาท
๑๙ กันยายน	๔๙	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎสยาม
๒๔๘๔			
๑ เมษายน	๕๐	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	เงินเดือน ๑,๐๐๐ บาท ได้รับพระราชทานเหรียญช่วยราชการภายใน
๒๔๘๘			
กุมภาพันธ์	๕๔	ลาออกจากราชการประจำ	บำนาญ ๖๐๐ บาท
๒๔๙๓	๕๙	ข้าราชการบำนาญ	ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๙

การเสือป่า

พ.ศ.	อายุ–ปี	ตำแหน่ง
๒๔๕๔		
๒๔ สิงหาคม	๒๐	สมาชิกสำรองกองร้อยที่ ๑ จังหวัดอุบลราชธานี
๒๕ พฤศจิกายน	๒๐	ถือน้ำเป็นสมาชิกประจำการและเป็นเลขานุการกองเสือป่ามณฑลอุบลราชธานี

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ยศ
๒๖ พฤศจิกายน	๒๐	ถือน้ำเป็นสมาชิกประจำการและเป็นเลขานุการกองเสือป่ามณฑลอุบลราชธานี	เป็นว่าที่นายหมู่ตรี
๒๔๕๖			
๑ ตุลาคม	๒๒	เป็นผู้บังคับหมวด ๑ กองร้อยที่ ๓ จังหวัดขุขันธ์ (ศรีสะเกษ)	
๒๔๕๗			
๑ เมษายน	๒๓	เป็นผู้บังคับหมวด ๑ กองร้อยที่ ๑ จังหวัดอุบลราชธานี	
๔ มิถุนายน	๒๓	เป็นผู้บังคับหมวด ๑ กองร้อยที่ ๑ จังหวัดอุบลราชธานี	เป็นนายหมู่ตรี
๑ ธันวาคม	๒๓	เป็นปลัดกรมเสือป่าที่ ๒ มณฑลอุบลราชธานี	
๒๔๕๘			
๙ สิงหาคม	๒๔	เป็นปลัดกรมเสือป่าที่ ๒ มณฑลอุบลราชธานี	เป็นนายหมวดตรี
๒๔๕๙			
๑๙ พฤศจิกายน	๒๕	รั้งผู้บังคับการกรมรักษาดินแดน มณฑลปราจีนบุรี	
๒๕ ธันวาคม	๒๕	เป็นผู้บังคับการกรมรักษาดินแดน มณฑลปราจีนบุรี	นายหมวดเอก
๒๔๖๐			
๓๑ ธันวาคม	๒๖	เป็นผู้บังคับการกรมรักษาดินแดน มณฑลปราจีนบุรี	นายกองตรี
๒๔๖๒			
๒๔ กันยายน	๒๘	ผู้บังคับการกรมเสือป่ารักษาดินแดน มณฑลนครสวรรค์	

พ.ศ.	อายุ – ปี	ตำแหน่ง	ยศ
๒๔๖๔			
๑๘ ตุลาคม	๓๐	ผู้บังคับการกรมเสือป่ารักษาดินแดน มณฑลนครสวรรค์	นายกองโท
๒๔๖๗			
ตุลาคม	๓๓	ผู้บังคับการกรมเสือป่ารักษาดินแดน มณฑลราชบุรี	นายกองโท

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายนแล้ว การเสือป่าก็เลิกไปโดยปริยาย

ตำแหน่งการเมือง

๒๔๘๙	๕๕	ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ)
๒๔๘๙	๕๕	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข (ขณะเป็นผู้แทนราษฎร)
๒๔๙๐	๕๖	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
๒๕๐๒	๖๘	เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ) และเป็นกรรมาธิการสามัญชุดการปกครอง แล้วเป็นประธานกรรมาธิการ
๒๕๐๔	๗๐	เป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญของรัฐสภา
๒๕๑๑	๗๗	เป็นสมาชิกวุฒิสภา และเป็นประธานกรรมาธิการสามัญชุดการปกครอง (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ) (พ้นหน้าที่ พ.ศ. ๒๕๑๔)

ตำแหน่งกรรมการตามกฎหมาย

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๔๘๘	๕๔	กรรมการเศรษฐกิจแห่งชาติ (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ) และเป็นประธานอนุกรรมการสาธารณูปโภค	
๒๕๐๒	๖๘	กรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ (ขณะเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ) สาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ เป็นประธานอนุกรรมการทำการวิจัยเรื่อง ก. ข้าราชการข่มเหงเบียดเบียนประชาชน ข. อุบัติเหตุบนทางหลวง ค. ระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคและการสอบสวนคดีอาญา เป็นกรรมการร่วมกับสาขาอื่น ๆ เรื่อง ก. พื้นฐานจิตใจของประชาชนชาวไทย ข. ความเป็นอยู่ของชาวจีนในประเทศไทย (ลาออกจากตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒)	

กรรมการตามมติคณะรัฐมนตรี

(เฉพาะเมื่อออกจากราชการประจำแล้ว)

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๕๐๑	๖๗	ที่ปรึกษาคณะกรรมการปรับปรุงการปกครอง (ของคณะปฏิวัติ) (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ)	
๒๕๐๒	๖๘	ที่ปรึกษาระเบียบบริหารของนายกรัฐมนตรี (ขณะเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ)	

กรรมการที่นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีเจ้ากระทรวงแต่งตั้ง

พ.ศ.	อายุ – ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๒๕๐๒	๖๘	กรรมการประสานราชการ ๔ จังหวัดภาคใต้ (ขณะเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ)	
๒๕๐๕	๗๑	กรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นประธานกรรมการ	
๒๕๑๒	๗๘	ที่ปรึกษาทางการเมืองของรัฐมนตรีว่าการกระทรวง-มหาดไทย (ขณะเป็นสมาชิกวุฒิสภา)	

อาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ.	อายุ – ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
		ก. อาจารย์พิเศษ (ธรรมศาสตร์)	
๒๔๘๑ – ๒๔๘๓	๔๗	สอนวิชากฎหมายเลือกตั้ง (ขณะเป็นอธิบดีกรมมหาดไทย และปลัดกระทรวงมหาดไทย) สอนวิชาประวัติศาสตร์การปกครอง	
๒๔๘๘ – ๒๔๘๙	๕๔	ชั้นปริญญาโททางคณะรัฐศาสตร์ (ขณะเป็นข้าราชการบำนาญ)	
๒๕๐๓ – ๒๕๐๗ ๑ กันยายน	๖๙	ข. อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ (ขณะเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ) เป็นอาจารย์ประจำในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะลูกจ้าง สอนวิชาการปกครองชั้นปริญญาตรี สอนวิชาวัฒนธรรมชั้นปริญญาตรี	เงินเดือน ๕,๓๖๕ บาท ได้รับเหรียญที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประเทศสหรัฐอเมริกาและทวีปยุโรป

พ.ศ.	อายุ—ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ
๘ ธันวาคม		สอนวิชาการปกครองชั้นปริญญาตรี สอนวิชาวัฒนธรรมชั้นปริญญาตรี	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์-ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๒๕๐๕			
๑ ตุลาคม	๗๑	สอนวิชาการปกครองชั้นปริญญาตรี สอนวิชาวัฒนธรรมชั้นปริญญาตรี	เงินเดือน ๗,๒๐๐ บาท
๒๕๐๖			
๒๒ สิงหาคม	๗๒	สอนวิชาการปกครองชั้นปริญญาตรี สอนวิชาวัฒนธรรมชั้นปริญญาตรี	ได้รับพระราชทานปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎี-บัณฑิตกิตติมศักดิ์
๕ ธันวาคม		สอนวิชาการปกครองชั้นปริญญาตรี สอนวิชาวัฒนธรรมชั้นปริญญาตรี	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหา-วชิรมงกุฎ
๒๕๐๘			
พฤศจิกายน	๗๔	ออกจากตำแหน่งอาจารย์ประจำ โดยอายุเกินเกณฑ์	

อาจารย์สอนที่โรงเรียนเสนาธิการทหาร

๒๔๗๘ — ๒๔๗๙	๔๔	สอนวิชาการปกครองประเทศไทย (ขณะเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครและธนบุรี)	

สอนที่โรงเรียนนายอำเภอ

๒๕๐๗	๗๓	สอนวิชาคุณธรรมของผู้ปกครอง (ขณะเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ)	

พ.ศ.	อายุ - ปี	ตำแหน่ง	ผลในราชการ

การบรรยาย – อบรม

(เพื่อการพัฒนานักบริหาร)

นักบริหารระดับอธิบดีและรองปลัดกระทรวง
เรื่องมนุษยสัมพันธ์และจริยธรรมในราชการ
(ตั้งแต่เริ่มมีการพัฒนานักบริหารรวม ๔ – ๕ ครั้ง)
ผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัด นายอำเภอ
ทั่วราชอาณาจักร
เรื่องมนุษยสัมพันธ์และลักษณะการปกครอง
(ขณะเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์)

หนังสือเกี่ยวกับการปกครองที่เขียนออกเผยแพร่

๒๕๐๐	วิญญาณแห่งนักปกครอง
๒๕๐๖	ลักษณะผู้ปกครอง
๒๕๑๕ – ๑๖	บันทึกความจำ (๔ เล่ม)

กำหนดการสวดพระอภิธรรม

พระยาสุนทรพิพิธ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.

วัน เดือน ปี	รายนามเจ้าภาพ	วัน เดือน ปี	รายนามเจ้าภาพ
อา. ๑๓ พ.ค. ๑๖	ในพระบรมราชานุเคราะห์	พ. ๒๓ พ.ค. ๑๖	คณะรัฐศาสตร์จุฬา ฯ
จ. ๑๔ พ.ค. ๑๖	ในพระบรมราชานุเคราะห์		และสภาสังคมสงเคราะห์ ฯ
อ. ๑๕ พ.ค. ๑๖	ในพระบรมราชานุเคราะห์	พฤ. ๒๔ พ.ค. ๑๖	ร.ร. ส่งกำลังบำรุง ทบ.
พ. ๑๖ พ.ค. ๑๖	กระทรวงมหาดไทย	ศ. ๒๕ พ.ค. ๑๖	ศาลคดีเด็กและเยาวชน
พฤ. ๑๗ พ.ค. ๑๖	สำนักงานจเรตำรวจ	ส. ๒๖ พ.ค. ๑๖	เพื่อน พ.อ. สนิธ สังขจันทร์
ศ. ๑๘ พ.ค. ๑๖	ร.พ. รามาธิบดี	อา. ๒๗ พ.ค. ๑๖	สกุลมัฆวิบูลย์กับบันเทิงประทุมรัฐ
ส. ๑๙ พ.ค. ๑๖	พิธีสัตตมวาร ในพระอุปถัมภ์	จ. ๒๘ พ.ค. ๑๖	น.พ. เทพพนม เมืองแมน
	สมเด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตน์ราชสุดา ฯ	อ. ๒๙ พ.ค. ๑๖	พ.ต.ต. สำรวย จันทร์หอม
	ชาวจังหวัดยโสธร (กลางคืน)	พ. ๓๐ พ.ค. ๑๖	บริษัทอินเตอร์ไลฟ์
อา. ๒๐ พ.ค. ๑๖	กระทรวงสาธารณสุข	พฤ. ๓๑ พ.ค. ๑๖	คุณบุญชู โรจนเสถียร
จ. ๒๑ พ.ค. ๑๖	คณะรัฐศาสตร์ มธ. และ เขตดุสิต	ศ. ๑ มิ.ย. ๑๖	สกุลสังขจันทร์ และญาติ
อ. ๒๒ พ.ค. ๑๖	สกุลจินตกานนท์	ส. ๒ มิ.ย. ๑๖	ชัยเสน — ชัยเชต สุนทรพิพิธ

วัน เดือน ปี	รายนามเจ้าภาพ
ส. ๙ มิ.ย. ๑๖	สมาคมนักเรียนเก่าบพิตรพิมุข
ส. ๑๖ มิ.ย. ๑๖	ฯพณฯ ถวิล สุนทรศารทูล
ส. ๒๓ มิ.ย. ๑๖	ฯพณฯ พ่วง สุวรรณรัฐ
ส. ๓๐ มิ.ย. ๑๖	(บำเพ็ญกุศลครบ ๕๐ วัน) ชุมศรี สังขจันทร์ (ธิดา) (กลางคืน) ผู้ว่าฯ และชาวพิจิตร
ส. ๗ ก.ค. ๑๖	น.ท. แวว จันทร์ศร
ส. ๑๔ ก.ค. ๑๖	นายกู้เกียรติ และเพื่อน
ส. ๒๑ ก.ค. ๑๖	สกุลกระตุฤกษ์
ส. ๒๘ ก.ค. ๑๖	สกุลนวรัตน์
ส. ๔ ส.ค. ๑๖	ข้าราชการบำนาญมหาดไทย
ส. ๑๑ ส.ค. ๑๖	ชาวจังหวัดพิษณุโลก
ส. ๑๘ ส.ค. ๑๖	พล.ต.ต. ชอบ สุนทรพิพิธ
ส. ๒๕ ส.ค. ๑๖	ช่างกลด้านลากเลื่อน (รฟท.)
ส. ๑ ก.ย. ๑๖	คณะที่ปรึกษากฎหมายของนายกรัฐมนตรี
ส. ๘ ก.ย. ๑๖	พล.ต.ท. เยื้อน ประภาวัต และเพื่อนร่วมรุ่น

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ราชสุดาฯ

ทรงบำเพ็ญกุศลเจ็ดวันประทาน

แด่

พระยาสุนทรพิพิธ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.

เสาร์ ที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๖

๑๐.๐๐ น. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ แสดงพระธรรมเทศนา

๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์

๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหาร

เสาร์ ที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๖

บำเพ็ญกุศลครบ ๕๐ วัน

๑๐.๐๐ น. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ แสดงพระธรรมเทศนา

๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์

๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหาร

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ได้กรุณาไปเป็นเกียรติ
ในการอาบน้ำศพพระยาสุนทรพิพิธ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ
วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี สนทนากับคุณหญิง
ประยูร สุนทรพิพิธ ในวันพระราชทานน้ำอาบศพ พระยาสุนทรพิพิธ
ณ วัดพระศรีมหาธาตุ วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ต้นฉบับครู

โดย

นายพ่วง สุวรรณรัฐ

ผมพยายามคิดอยู่นานว่าว่า ควรจะเขียนอันใด เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาครู ต่อท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ ในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ จึงได้เขียนเรื่องต้นฉบับครูนี้ขึ้น ซึ่งก็เป็นความรู้สึกอันแท้จริงว่า ท่านเป็นครูของผมในชีวิตราชการ และโดยเฉพาะชีวิตฝ่ายปกครอง ในระยะเวลา ๔๐ ปีนั้น

ผมเข้าเรียนในแผนกข้าราชการพลเรือน หรือแผนกรัฐศาสตร์ ในคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ในปี ๒๔๗๕ ในปลายปีนี้ ระหว่างมหาวิทยาลัยปิดภาคเรียน จึงได้ไปทัศนาจรหัวเมือง โดยชักชวนกันไปในนามของสโมสรมหาวิทยาลัยไม่ว่าคณะใด เวลานั้นผมเป็นนายกสโมสร จึงเป็นผู้ดำเนินการ ผู้ที่ร่วมคณะไปด้วยที่จำได้เช่น คุณชาญ จารุวัสต์, คุณอุดม บุญ—หลง, คุณเสนาะ ตันบุญยืน เป็นต้น (เป็นระยะเวลาที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ได้โอนมาขึ้นอยู่ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยแล้ว) และตกลงกันไปภาคเหนือ ตั้งแต่ลพบุรี นครสวรรค์ ถึงพิษณุโลก ใช้เวลาราว ๑๔ วัน ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ได้พบปะรู้จักท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ ขณะที่เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก ท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ดูแลประชุมชี้แจง ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีแก่คณะที่ไปทัศนาจรนี้ เป็นที่ประทับใจ คือ ท่านได้ให้ทั้งในฐานะเป็นนักเรียนรัฐประศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยเก่า และโดยที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองพึงให้แก่นักศึกษาและแบบที่ครูบาอาจารย์พึงให้แก่นักเรียน

คณาจารย์ฝ่ายปกครองแห่งคณะรัฐศาสตร์ ได้สอนหลักสำคัญให้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่จดจำกันเสมอมาในหลักที่ว่า การจะเป็นนักปกครองที่ดีนั้น ยังไม่เป็นวิชาการที่จะสอนกันได้เป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยนั้น การจะเอาดีได้ จึงต้องศึกษาเรียนวิธีปฏิบัติเอาจากผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการเป็นตัวอย่าง เป็นบุคคล ๆ ไป แล้วแต่นิสัยใจคอ นักเรียนคนใดต้องกันกับ

บุคคลตัวอย่างคนใด เดิมผมยังไม่เข้าใจหลักการนี้ดีนัก ต่อเมื่อได้เห็นครูตัวอย่าง คือท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ ขณะที่ท่านเป็นตัวของท่านเองที่บ้าน ที่ทำงาน ต่อหน้านักศึกษา ต่อหน้าข้าราชการ ต่อหน้าราษฎร ลักษณะและบุคลิกท่าทีของท่านสง่าผ่าเผย หนักแน่นมั่นใจในตัวเองตามแต่กาละ ดูเป็นท่วงทีที่เหมาะสม เด่นไปทุกอิริยาบถ ขณะนั้นท่านเองก็ไม่เคยรู้จักพวกนักศึกษาเป็นพิเศษมาก่อน ผมเองก็เพิ่งจะได้รู้จักพบเห็นท่านคราวนี้เป็นครั้งแรก และตั้งปณิธานไว้ในใจว่า จะพยายามศึกษาเรียนรู้เอาท่านเป็นแบบอย่างในชีวิตราชการต่อไปโดยแน่นอน เมื่อกลับมาเรียนหนังสือ จึงได้เริ่มต้นหาดูประวัติและขอทราบจากอาจารย์บางท่าน ที่รู้จักท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธดีหลายท่านเรื่อยมา

ต่อมาในปี ๒๔๗๖ ท่านได้ย้ายเข้ามาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครและธนบุรี ผมเองต่อมาก็ได้ปริญญาตรี และมีชีวิตราชการอยู่ในหัวเมือง เริ่มรับราชการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้ติดตามศึกษาชีวิตราชการของท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธในฐานะนักปกครองชั้นเยี่ยมเรื่อยมา เป็นที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่งในชีวิตราชการของท่าน ได้เริ่มมาตั้งแต่การฝึกหัดงานชั้นอำเภอ, จังหวัด และมณฑล ทั้งฝึกและการตรวจงาน กล่าวคือ พออายุ ๑๘ ปีเศษใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ท่านก็ออกจากโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งเป็นคณะแรกของจุฬาลงกรณ-มหาวิทยาลัยในขณะนั้น ได้ออกไปฝึกหัดงานอยู่ที่จังหวัดสงขลา ณ ศาลาว่าการมณฑลนครศรีธรรมราชราว ๓ เดือน แล้วไปอยู่จังหวัดอุบลราชธานี ทำหน้าที่เลขานุการมณฑลอีก ๒ — ๓ เดือน ก็เป็นเลขานุการมณฑล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่ออายุ ๑๙ ปี เป็นเลขานุการมณฑลอยู่ปีเศษก็เป็นปลัดจังหวัดขุขันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ อายุ ๒๑ ปี เป็นขุนศุภกิจ-วิเลขการ ได้เป็นปลัดจังหวัดอยู่ ๑๘ เดือน ก็ได้เป็นผู้รั้งตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานีเมื่ออายุ ๒๓ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ และเป็นขุนอยู่ ๒ ปีก็เป็นหลวง รองอำมาตย์เอกรุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งเป็นพระ อำมาตย์ตรี และต่อมากลางปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ก็โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนตำแหน่ง และย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา แล้วต่อมาก็ได้เลื่อนเป็นพระยาสุนทรพิพิธ ในขณะเมื่ออายุ ๒๕ ปีนั่นเอง และก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดอื่น เช่น ราชบุรี พิษณุโลก และพระนครธนบุรี จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมมหาดไทย (กรมการปกครองปัจจุบัน) และเป็นปลัดกระทรวงตั้งแต่

ปี ๒๔๘๒ จนถึงปี ๒๔๘๘ ท่านพ้นราชการโดยเกษียณอายุ สมัยนั้นเมื่ออายุ ๕๕ ปี ต่อมาจึงได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงสาธารณสุข ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ สมาชิกวุฒิสภา ซึ่งในฐานะสมาชิกสภาก็ได้รับเลือกเป็นประธานคณะกรรมาธิการสามัญ ชุดการปกครอง มาเกือบทุกสมัย

ดังได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ คือระหว่างที่ผมไปรับราชการหัวเมือง ยังไม่ได้พบปะท่านเป็นครั้งที่สองนับแต่ครั้งแรกที่จังหวัดพิษณุโลก นอกจากได้พยายามศึกษาชีวิตการปฏิบัติงานของท่านเป็นลำดับมา จนเมื่อต้นปี ๒๔๘๑ ผมได้รับคำสั่งย้ายจากตำแหน่งนายอำเภอผู้ช่วยเข้ามาอยู่ในกองพลำภังค์ กรมมหาดไทยเดิม โดยไม่รู้ตัว และเมื่อมาอยู่แล้ว จึงได้ทราบว่าเป็นความประสงค์ของท่านอธิบดีเจ้าคุณสุนทรพิพิธ เมื่อไปรายงานตัว ท่านก็ไม่ได้บอกกล่าวอันใดเป็นพิเศษ เพียงแต่ว่าผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาอยู่ในกรมชั่วคราวแล้วคงออกไปหัวเมืองกันอีก อีกหลายเดือนต่อมาจึงได้ระแคะระคายว่า ท่านและผู้ใหญ่ในกรมได้รู้จักชื่อผม โดยผลงานปราบปรามและรักษาความสงบเรียบร้อยในจังหวัดลพบุรีเป็นกรณีพิเศษ จนได้เลื่อนเงินเดือน ๓ ขั้น และได้ขอพระราชทานเหรียญตรา บม. ให้เป็นพิเศษ คือขอให้กลางปี ประกาศในราชกิจจานุเบกษาคนเดียว

ความยินดีของผมอยู่ตรงที่ได้มารับราชการใกล้กับผู้ที่เป็นครูตัวอย่างในใจมานานแล้วนั่นเอง และก็ได้ศึกษาของจริงในคราวนี้ ข้อสำคัญผมเคยอยู่แต่ตามอำเภอ ทำงานสอบสวนปราบปรามและงานพัฒนา ไม่เคยทำงานหนังสือ ฉะนั้น จึงเท่ากับมาเรียนภาษาหนังสือราชการกันใหม่ เมื่ออยู่มหาวิทยาลัย ก็เรียนกันแต่การร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ล ฯ บัดนี้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงใหม่ตลอดถึงภาษาหนังสือ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เรื่องการร่างหนังสือสำคัญ ๆ การร่างระเบียบข้อบังคับเหล่านี้ จึงถูกดุ ถูกแก้ไขว่ากล่าวกันอยู่นาน ท่านเจ้าคุณเรียกบรรดาพวกผม เช่น คุณชาติ บุญยรัตพันธ์, ม.จ. ทองคำเปลว, คุณประสงค์ อิศรภักดี, คุณชลอ สัมพันธารักษ์, คุณเวียง สาครสินธุ์ เหล่านี้ ไปดุกันอย่างหนัก ๆ และบ่อย ๆ ท่านก็ไม่เบื่อ ยิ่งเวลาตามท่านไปตรวจราชการตามหัวเมืองยิ่งงานหนัก ต้องทำงานกันตลอดเวลา ทั้งงานสั่งงาน และงานติดต่อกับกระทรวงและรัฐบาล

ในระหว่างเดินทาง เช่นการไปตรวจวางระเบียบการปกครองใหม่ที่พะตะบอง เสียมราฐ จำปาศักดิ์ ตลอดถึงไชยบุรี เชียงแมน เชียงตุง และสรรัฐมาลัย เป็นต้น

งานหนังสือของท่านละเอียดถี่ถ้วน ต้องกะทัดรัดทุกวรรคทุกตอน ต้องระวังแต่ละฉบับ ถึงผู้รับคนใด ขนาดไหนประกอบด้วย การจะมีหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดสัก ๕ จังหวัด ไม่ใช่ว่าจะใช้ถ้อยคำหนักเบาเหมือนกันทุกฉบับเสมอไปมิได้ ว่ากันเป็นคน ๆ ไปเลย การรู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้องกับท่านอะไรเหล่านี้ เป็นความสำคัญมาก ตัวบทกฎหมายก็ต้องถูกต้องแน่นอน นอกจากนั้นท่านเองยังเป็นนักเขียนหนังสือ ทั้งเขียนเรื่อง เล่นละครเขียนหนังสือพิมพ์อีกด้วย นับว่าต้องศึกษาหาความรู้ การรู้จักบุคคล รู้จักงานรอบตัวกว้างขวางมากจึงจะคล่องตัว ผู้ใหญ่ที่พวกเราได้อาศัยเป็นที่พึ่งอยู่มาก เช่น อาจารย์หลวงนรกิจบริหาร, อาจารย์ทวี แรงขำ, คุณพระพิสิษฐสุทธะเลขา, คุณพระอรรถนิพนธ์ ฯ เป็นต้น นับว่าได้รับความรู้ทั้งในส่วนตัวและการปฏิบัติราชการ ตลอดถึงงานสังคม ในระยะการเปลี่ยนแปลงระบบงานใหม่นี้เป็นอย่างมาก

สำหรับงานตรวจหัวเมืองนั้นทำกันอย่างจริงจัง คือ ไปกันครั้งหนึ่งอย่างน้อย ๒—๓ สัปดาห์ ดูทั้งคนและงานพัฒนา ฯ ล ฯ อย่างละเอียดถี่ถ้วน นับได้ว่า นอกจากดูตัวข้าราชการแล้ว ท่านดูถึงครอบครัวด้วย และท่านยังจดจำได้นานหลายปี ทำให้พวกเราต้องจดและจำไว้ด้วยเหมือนกัน เราต้องศึกษาวิธีการที่ท่านติดต่อรับแขกประเภทผู้แทนราษฎรต่าง ๆ อีกด้วย

ตอนท่านเกษียณอายุเมื่ออายุ ๕๕ ปีแล้ว ผมได้ออกไปหัวเมืองเป็นนายอำเภอปลัดจังหวัดอีกครั้งหนึ่ง จนผมได้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในปี ๒๔๙๑ หลังจากรับราชการมาได้ ๑๔ – ๑๕ ปี และจังหวัดที่สามที่ผมได้ไปอยู่ คือ จังหวัดพิษณุโลก หลังจากได้พบกับท่านเจ้าคุณเป็นครั้งแรกในปี ๒๔๗๖ นั้น ในคราวที่ผมเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกนี้ก็เป็นการบังเอิญที่ท่านเจ้าคุณสมัครเป็นผู้แทนราษฎรด้วย และผู้ที่สมัครแข่งขันก็ล้วนแต่มีเดชมีศักดิ์กันทั้งนั้น ก่อนที่ท่านเจ้าคุณจะเดินทางออกไปหาเสียงที่จังหวัด ท่านได้กรุณาฝากจดหมายส่วนตัวไปให้ผมฉบับหนึ่ง ท่านว่า – คุณพ่วงกับผมเคยอยู่ด้วยกันในกระทรวง

นับถือกันฉันท์ญาติ ใคร ๆ ก็รู้ การที่ผมจะออกไปหาเสียงเลือกตั้งนี้ ขอให้คุณทำไปตามหน้าที่อย่างเที่ยงแท้ ตามที่เคยสั่งสอนอบรมกันมา ไม่ต้องกริ่งเกรงใครจะว่าทำไมไม่ช่วยฝ่ายผม เราต่างคนต่างทำหน้าที่กัน ฯ ล ฯ ดังนี้ ทำให้ผมปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างสะดวกสบายใจที่สุด ท่านก็ได้รับเลือกอย่างขาวสะอาดทุกคราว

ถูกต้องอย่างยิ่ง ครอบครัวของผมเคารพนับถือท่านอย่างญาติผู้ใหญ่จริง ๆ ท่านเป็นผู้ใหญ่อุปการะผมในการมีครอบครัว และคอยแนะนำตักเตือนทั้งในทางส่วนตัวและทางราชการ ผมกับท่านก็ได้อยู่ร่วมกันอีกสมัยหนึ่ง ตอนที่เป็นอาจารย์และกรรมการประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประมาณเกือบ ๑๐ ปี ท่านได้ไปถ่ายทอดวิชาความรู้ทางการปกครองให้แก่นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไว้อีกหลายรุ่น และท่านก็ได้ทำตัวของท่านเองเป็นต้นฉบับครูที่แท้จริงโดยตลอดมา และท่านก็ได้รับพระราชทานครุยรัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตด้วย ซึ่งนับเป็นเกียรติประวัติดีเด่นของท่านในทางการใช้และการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศานุศิษย์ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของท่านมาตั้งแต่อายุ ๑๘ ปี ถึงอายุ ๘๑ ปีนั้น

ฯพณฯ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย คุณพ่วง สุวรรณรัฐ และท่านผู้ใหญ่ส่วนหนึ่ง ที่ได้กรุณาไปร่วมในการบำเพ็ญกุศลและสวดพระอภิธรรม

คุณพ่อ

คุณพ่อ เกิดเมื่อ ณ วัน ๗ ฯ๕ ๘ ค่ำ ปีเถาะ ร.ศ. ๑๑๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เวลาประมาณ ๐๕.๓๐ น. ที่บ้านริมคลองบางสะแก ตลาดพลู ธนบุรี และถึงอนิจกรรมเมื่อ ณ วัน ๗ ฯ๑๑ ๖ ค่ำ ปีฉลู ร.ศ. ๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เวลาประมาณ ๐๖.๑๕ น. ด้วยโรคหัวใจวาย ณ โรงพยาบาลรามาธิบดี กรุงเทพมหานคร สิริรวมอายุได้ ๘๑ ปี ๙ เดือน ๑๗ วัน

ในระยะต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๐ คุณพ่อมีความรู้สึกว่าร่างกายทรุดโทรม อ่อนกำลัง และบางครั้งมีอาการผื่นทั้งกำลังตื่น ถ้าไม่พยายามตั้งสติไว้แม้เวลานั่งรถไปก็เกิดความคิดในเรื่องต่าง ๆ โดยไม่ตั้งใจ ต่อเมื่อปลุกตัวเองให้เกิดสติขึ้น ก็มีความรู้สึกตัวอย่างธรรมดา วันหนึ่งนั่งเล่นอยู่ด้วยกันหลายคน พอลุกขึ้นจากเก้าอี้ก็รู้สึกวาบหวิวหมดสติ กลับทรุดนั่งลงไป นายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ มาตรวจอาการแล้ววินิจฉัยว่า ความดันโลหิตต่ำ เส้นเลือดตีบแข็งทั่วไป โลหิตขึ้นไปเลี้ยงสมองไม่พอ ให้หยุดพักการงานทั้งหมด รักษาตัวอยู่กับบ้านชั่วคราวจนกว่าอาการจะดีขึ้น โดยเหตุนี้ คุณพ่อจึงได้ขอลาออกจากการเป็นอาจารย์สอนพิเศษที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การบรรยายพิเศษที่โรงเรียนนายอำเภอ ตลอดจนการสัมมนาและการอบรมต่าง ๆ ที่ต้องออกไปปฏิบัติตามต่างจังหวัดทั้งหมด เว้นแต่หน้าที่การงานบางอย่างที่เห็นว่ายังมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติต่อไป เพราะคนอื่น ๆ ไม่ทราบอาการโรค ถ้าละทิ้งหรือขาดไปก็จะถูกครหาว่าเห็นแก่ความสุขส่วนตัวโดยไม่เห็นแก่ราชการบ้านเมือง เป็นความกระดากแก่ใจ จึงยังคงรับปฏิบัติหน้าที่ต่อไปอีก

ถึงเดือนพฤษภาคม ๒๕๑๐ พล.ต. ประดิษฐ์ ตู้จินดา ผู้อำนวยการโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ได้ทราบถึงอาการป่วยของคุณพ่อ จึงได้สั่งให้ไปตรวจร่างกายที่โรงพยาบาลทั้งนี้ในฐานะที่ได้รู้จักคุ้นเคยกันมานาน ครั้งยังรับราชการอยู่ที่จังหวัดพิษณุโลกในสมัยเดียวกัน โดยมี พล.ต. พร พิศกนก นายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางโรคหัวใจ เป็นผู้ตรวจ ก็พบว่า เส้นโลหิตที่หัวใจตีบ เป็นต้นเหตุสำคัญ จึงบอกให้รู้ถึงวิธีการรักษาตัวและให้ยามาไว้รับประทานเป็นประจำ พร้อมทั้งแจ้งอาการให้นายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ทราบ เพื่อคอยตรวจรักษาต่อไป

เมื่อทราบว่าเป็นโรคหัวใจ แทนที่จะตกใจกลัว คุณพ่อกลับพูดต่อหน้านายแพทย์ทั้งหลายในที่นั้นว่า พอใจที่เป็นโรคนี้ เพราะตายอย่างหัวใจวายสะดวกดี ไม่ต้องทรมานและเป็นที่เดือดร้อนแก่คนอื่น พวกนายแพทย์พากันหัวเราะและบอกว่า ยังรักษาได้และไม่ตายง่าย ๆ และต่อมาอาการก็เป็นปกติบ้าง ไม่ปกติบ้าง โดยลำดับ แต่คงปฏิบัติหน้าที่การงานต่าง ๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบอยู่เช่นเคย

ครั้นล่วงมาจนถึงเดือนสิงหาคม ๒๕๑๓ อาการของโรคหัวใจก็กลับกำเริบขึ้น ต้องโทรศัพท์เชิญนายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ มาตรวจอาการเป็นการด่วน ก็พบว่า หัวใจทำงานไม่เป็นปกติ ต้องพักรักษาตัวอย่างจริงจัง โดยให้นอนอยู่กับที่ไม่ให้ลุกเดินเป็นอันขาด เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒ เดือน กำชับว่าต้องรับประทานยาและปฏิบัติตัวตามคำสั่งของแพทย์อย่างเคร่งครัด และหากมีอาการผิดปกติอย่างไรให้โทรศัพท์เรียกหมอทันที พร้อมทั้งบอกด้วยว่า ถ้าเชื่อหมอโรคก็จะหาย แต่ถ้าไม่เชื่อหมอ หมอก็ช่วยอะไรไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เอง คุณพ่อจึงต้องนอนอยู่บนที่นอนโดยไม่ได้ลุกไปไหนเลย เป็นเวลาถึง ๑ เดือนเต็ม และต่อมาเมื่อเห็นว่าอาการดีขึ้นมากแล้ว นายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ จึงได้ยอมให้ลุกขึ้นและเดินในระยะสั้น ๆ จากเตียงไปห้องน้ำ และเดินออกไปนั่งเล่นที่ระเบียงได้บ้าง แต่กำชับว่าอย่าให้เหนื่อย และระวังอย่าให้ล้ม ส่วนการจะลงมาข้างล่างโดยจะต้องเดินลงบันไดมาเพียง ๙ ขั้นนั้น ยังห้ามขาด จนเมื่อเวลาล่วงเลยไปได้ ๒ เดือน และเมื่อได้ตรวจอาการเห็นว่าแข็งแรงดีพอควรแล้ว จึงอนุญาตให้คุณพ่อลงบันไดไปชั้นล่างได้วันละหนึ่งครั้งเมื่ออยากจะลง แต่ก็ยังจำกัดว่า เกินกว่าวันละหนึ่งครั้งไม่ได้เป็นอันขาด

จนถึงปลายเดือนพฤศจิกายน คุณพ่อก็แข็งแรงขึ้นจนนั่งรถยนต์ไปหาหมอ คือนายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ ถึงคลินิคได้ นับเป็นครั้งแรกที่ได้ออกจากบ้านนับแต่เดือนสิงหาคมเป็นต้นมา และในวันที่ ๔ ธันวาคม ก็ได้ให้หลานชาย (ทัตพงศ์ สุนทรพิพิธ) ขับรถพาไปตัดผมที่ร้านตัดผมซึ่งเคยตัดเป็นประจำที่ถนนสุทธิสาร ตัดผมเสร็จแล้วก็ให้ขับรถต่อไปยังรังสิตหาอาหารกลางวันรับประทาน และเดินเที่ยวในบริเวณตลาดเล็กน้อย เมื่อรู้สึกว่าจะเหนื่อยจึงนั่งรถกลับ อาการก็เป็นปกติดี

เมื่อทดลองนั่งรถยนต์ไปจนถึงรังสิตและไม่ปรากฏอาการของโรคหัวใจแต่ประการใด คุณพ่อก็อยากจะไปเที่ยวพักผ่อนโดยทางรถยนต์อีก ในวันที่ ๙ ธันวาคม จึงชวนลูกหลานหลายคน ใช้รถยนต์ ๒ คันเป็นพาหนะ ไปไหว้หลวงพ่อโสธรที่จังหวัดฉะเชิงเทรา กระทำการสักการบูชาด้วยดอกไม้ ธูป เทียน และปิดทอง ขอพรให้หายโรคหายภัย ออกจากวัดโสธรไปแวะที่วัดเมือง ไปเยี่ยมดูพระเจดีย์ที่หน้าวิหารซึ่งสร้างไว้บรรจุอัฐิลูกชายคนที่ ๒ ที่ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ด้วยโรคไข้หวัดใหญ่ ปรากฏว่าเจดีย์ยังอยู่ในสภาพที่ดี แล้วเลยไปรับประทานอาหารกลางวันที่ร้านริมแม่น้ำตลาดท่าไข่ บ่ายมากแล้วจึงเดินทางกลับ ถึงบ้านในตอนเย็น

เรื่องไปเที่ยวจนถึงฉะเชิงเทรานี้ ต่อมาสัก ๒ – ๓ วัน เมื่อนายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ทราบเรื่องเข้าก็โกรธมาก ด้วยความเป็นห่วง พูดเสียงดังว่า ไม่น่าจะไปไกลเช่นนี้เลย อันตรายเหลือเกิน หากเกิดอาการไม่สบายขึ้นแล้วจะกลับมาไม่ทันถึงหมอ ซึ่งคุณพ่อก็ทราบเจตนาของหมอเป็นอย่างดีว่ามีความห่วงใยอยู่เป็นอย่างมาก และหลังจากนั้น คุณพ่อก็ไม่มีโอกาสไปเที่ยวจังหวัดใดอีก นับว่าการเดินทางไปจังหวัดฉะเชิงเทราเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๑๓ เป็นการไปเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจในต่างจังหวัดเป็นครั้งสุดท้ายของคุณพ่อ

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ หลังจากได้รับการเอาใจใส่รักษาพยาบาลเป็นอย่างดีจากหมอ และจากการปฏิบัติรักษาตัวของคุณพ่อตามคำสั่งหมออย่างเคร่งครัดแล้ว อาการป่วยก็ค่อยดีขึ้น คุณพ่อแข็งแรงขึ้นเป็นลำดับ จนสามารถไปปฏิบัติหน้าที่ราชการที่ได้รับมอบหมายได้เกือบเป็นปกติ จะมีบางครั้ง บางเวลาที่เกิดอาการไม่สบายขึ้นมาบ้าง แต่ก็ไม่รุนแรงแต่อย่างใด นายแพทย์นรสิงห์ อติศัพท์ ยังคงหมั่นมาเยี่ยมและระมัดระวังในการรักษาเยียวยาอยู่ตลอดเวลา จนถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๔ คุณพ่อกลับเริ่มรู้สึกอ่อนเพลีย ไม่มีกำลัง ซึ่งเป็นอาการของโรคหัวใจที่กำเริบขึ้นมาอีก บางครั้งก็รุนแรง บางครั้งก็ทุเลาไป เช่นนี้ตลอดมา จนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๖

แต่ต้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๑๖ คุณพ่อก็มีอาการคลื่นไส้ อาเจียน อ่อนเพลีย นายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ได้มาตรวจอาการเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม เห็นว่าอาการอยู่ในขั้นน่าวิตก โดยเฉพาะการทำงานของหัวใจและการตีบของเส้นเลือดที่หัวใจ จึงพร้อมด้วย

นายแพทย์เทพนม เมืองแมน ขอร้องคุณพ่อขอรับตัวไปทำการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล ซึ่งในขั้นแรกคุณพ่อยังไม่อยากจะไปอยู่โรงพยาบาล แต่นายแพทย์ทั้งสองก็ช่วยกันชี้แจงว่า การที่คุณพ่อไปอยู่โรงพยาบาล ได้ใกล้หมอ ใกล้พยาบาล จะทำให้สามารถให้การรักษาพยาบาลและตรวจสอบอาการได้สะดวก จะช่วยให้อาการป่วยของคุณพ่อดีขึ้นโดยเร็ว คุณพ่อจึงยินยอมที่จะไปอยู่โรงพยาบาลรามาธิบดี ตามความประสงค์ของแพทย์ในวันรุ่งขึ้น

วันศุกร์ ที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เวลาราว ๘.๓๐ น. พ.อ. สนิธ สังขจันทร์ (บุตรเขย) ได้นำรถมารับคุณพ่อเพื่อไปส่งยังโรงพยาบาล ลูก ๆ ช่วยกันนำคุณพ่อขึ้นรถ และจัดการอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ

ถึงโรงพยาบาลรามาธิบดีเมื่อเกือบ ๑๙.๐๐ น. นายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ได้จัดเตรียมการต่าง ๆ ไว้เรียบร้อย ดังนั้น เมื่อถึงโรงพยาบาล เจ้าหน้าที่ซึ่งเตรียมเปลพร้อมอยู่แล้วก็รับตัวคุณพ่อนำขึ้นไปยังห้องพักที่ชั้น ๗ ห้องหมายเลข ๑๐ ทันที

หลังจากที่นายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ได้ตรวจอาการแล้วก็ได้ให้ Glucose ทางเส้นเลือด คุณพ่อมีอาการสดชื่นขึ้น หลังจากนั้น คุณพ่อก็บอกว่าสบายขึ้นมาก และอาการทั่วไปก็ดูเรียบร้อยดี

คุณน้อย (ม.ร.ว. แน่งน้อย สุนทรพิพิธ) ซึ่งเป็นผู้ที่คอยปรนนิบัติคุณพ่ออยู่อย่างใกล้ชิดตลอดเวลาที่คุณพ่อป่วย ทั้งที่บ้านและทุกครั้งที่คุณพ่อต้องเข้าอยู่ในโรงพยาบาลเล่าว่า ในตอนกลางวันของวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ลูก ๆ ที่ทราบข่าวว่าคุณพ่อต้องเข้าโรงพยาบาลก็ทยอยกันไปเยี่ยม คุณพ่อก็พูดจาทักทายและบอกให้ทราบถึงอาการป่วยด้วยความสดชื่นแจ่มใส หลานชายซึ่งไม่ได้ติดตามไปโรงพยาบาลด้วยในตอนเช้าเนื่องจากติดการศึกษา ได้ไปเยี่ยมในตอนสายก็ถูกถามว่า ทำไมแกถึงหาห้องปู่ได้ถูกล่ะบรรดาแพทย์และพยาบาลที่มาตรวจอาการ หรือให้การรักษาพยาบาลทุกคนก็ได้รับการทักทายปราศรัยจากคุณพ่อเป็นอย่างดี ไม่มีอาการอย่างไรที่แสดงว่าคุณพ่อป่วยมีอาการหนักแต่ประการใดเลย

ค่ำมากแล้ว ลูก ๆ ที่ไปเยี่ยมเห็นว่าอาการของคุณพ่อค่อยสงบระงับลง จึงทยอยกันลากลับ ประมาณสองทุ่มเศษ หมอมาฉีดยาให้อีก ๑ เข็ม และต่อมา นายแพทย์วีระสิงห์

เมืองมั่น ก็ได้มาตรวจอาการอีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะกลับนายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น สั่งไว้ว่าถ้ามีอะไรให้โทรศัพท์เรียกไปที่บ้านได้ ทั้งนี้ แสดงถึงความห่วงใยของนายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ที่มีต่อคุณพ่อเป็นอย่างมาก หลังจากนั้น คุณพ่อก็หลับไปพักใหญ่

ประมาณสี่ทุ่มเศษ คุณพ่อตื่นขึ้นมา มีอาการแน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก พยาบาลจึงรีบไปตามแพทย์เวร และเมื่อนายแพทย์เวรมาถึงได้สั่งทำ E.K.G. ดราฟหัวใจทันที และในการตรวจครั้งนี้ก็พบว่า มีเลือดไปหล่อเลี้ยงหัวใจไม่พอ และบางส่วนของหัวใจได้หยุดทำงานแล้ว จึงได้จัดการให้อ๊อกซิเจนช่วยการหายใจ

คุณน้อยสงสัยในอาการของคุณพ่อ จึงเชิญแพทย์เวรออกมาหน้าประตูห้อง แล้วขอทราบอาการของคุณพ่อตามที่เป็นจริง เผื่อหนักหนาอย่างไรจะได้ติดต่อไปที่บ้าน บอกให้ลูก ๆ คุณพ่อได้ทราบ แพทย์เวรจึงได้บอกให้ทราบว่าอาการของคุณพ่อหนักมากแล้ว คุณน้อยจึงขอให้แพทย์เวรช่วยต่อโทรศัพท์ถึงนายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ให้ และได้ขอร้องให้นายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น มาดูอาการของคุณพ่อ ซึ่งนายแพทย์วีระสิงห์ เมืองมั่น ก็ได้อุตส่าห์กลับมาโรงพยาบาลอีกในทันที ส่วนคุณน้อยก็ได้โทรศัพท์ไปที่บ้าน บอกให้ชัยเชต สุนทรพิพิธทราบ และให้แจ้งต่อ ๆ ไปให้ลูก ๆ คุณพ่อทุกคนได้ทราบ หลังจากนั้นไม่นานลูก ๆ ของคุณพ่อก็พากันมาถึงโรงพยาบาล

ประมาณ ๐๒.๐๐ น. ของวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ คุณพ่อมีอาการดีขึ้นให้เอาอ๊อกซิเจนออก แต่แล้วก็กลับแน่นหายใจไม่ออกอีก ต้องให้อ๊อกซิเจนใหม่ สลับกันอยู่เช่นนี้ตลอดเวลา มือ เท้า เย็นเฉียบ อีด (ชุมศรี สังขจันทร์) บุตรสาว คอยบีบแขนบีบมือให้ ลูกคนอื่น ๆ ก็ช่วยบีบเท้า บีบขาให้คุณพ่อ แต่คุณพ่อยังมีสติดีอยู่ตลอดเวลา หูตาก็ยังแจ่มใส คอยมองคนนั้นคนนี้ ใครพูดอะไรก็ได้ยินและรู้เรื่องหมด แพทย์ พยาบาลและลูก ๆ ล้อมอยู่รอบเตียง

แม้คุณพ่อจะป่วยอาการหนักอย่างไร คุณพ่อก็ยังห่วงลูก ๆ อยู่ตลอดเวลา เมื่อได้ถามและทราบว่าขณะนั้นเป็นเวลา ๐๓.๐๐ น. เศษแล้ว คุณพ่อก็ยังบอกกับลูก ๆ ที่อยู่กับคุณพ่อในที่นั้นว่า ดึกมากแล้วพักผ่อนกันเสียบ้างเถิด แต่ลูกคนไหนเล่าจะเห็นแก่การพักผ่อนหลับนอนในเมื่อคุณพ่อมีอาการเช่นนี้ ต่อมาราว ๐๕.๐๐ น. แพทย์ได้ฉีดยาบำรุงหัวใจให้คุณพ่ออีก ๑ เข็ม แต่อาการก็ยังไม่ดีขึ้น

ประมาณ ๐๖.๐๐ น. ชัยทัต สุนทรพิพิธ ซึ่งเดินทางมาจากจังหวัดยโสธรได้มาถึง อิดกัมลงบอกคุณพ่อว่า พี่ชัยมาแล้ว คุณพ่อพยักหน้ารับรู้ และหันมามองเมื่อชัยทัต สุนทรพิพิธ เข้าไปกราบคุณพ่อที่แขน

ระยะนี้คุณพ่อขออ๊อกซิเจนอีก แต่ครู่เดียวก็บอกให้เอาออก และมีอาการหอบ แพทย์เวรได้สั่งให้พยาบาลฉีดยาให้คุณพ่ออีก ๑ เข็ม พยาบาลเตรียมพร้อมแล้วก็เรียนคุณพ่อว่า ขอฉีดยานะคะ เจ็บหน่อยนะคะ คุณพ่อก็พยักหน้าพร้อมทั้งพูดว่า "ครับ เชิญครับ" และประโยคนี้คือคำพูดประโยคสุดท้ายของคุณพ่อ

หลังจากพยาบาลฉีดยาแล้ว คุณพ่อได้เหลียวมองดูทุก ๆ คนที่รายล้อมคุณพ่ออยู่ เป็นการดูครั้งสุดท้าย เสมือนหนึ่งเพื่อจะได้เห็นทุก ๆ คน และจดจำหน้าของทุก ๆ คนไว้ คุณพ่อหายใจอ่อนลงจนเห็นได้ชัด อิดจับมือคุณพ่อขึ้นพนม แอ๋วเรียกหาพระที่ห้อยคอพ่อ นำไปใส่มือคุณปู่ที่พนมอยู่ คุณน้อย ลูก ๆ ทุกคน แพทย์ พยาบาลที่อยู่ในที่นั้นเงียบงันกันไปหมด ไม่มีเสียงพูด เสียงเคลื่อนไหวอย่างใดเลย คุณพ่อระบายลมหายใจครั้งสุดท้าย นัยน์ตาหลับลงปิดสนิท คุณพ่อจากทุก ๆ คนที่คุณพ่อรัก และทุก ๆ คนที่รักคุณพ่อไปแล้ว อย่างไม่มีวันกลับ ด้วยอาการอันสงบ เสียงสะอื้นไห้ของลูก หลาน ทุกคนดังขึ้นพร้อมกัน แม้จะพยายามสะกดกลั้นปานใดก็ตาม ขณะนั้น เวลา ๐๖.๑๕ น. ของวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

หลังจากคุณพ่อถึงอนิจกรรมแล้ว บุคคลท่านแรกที่ได้รับทราบก็คือ ฯ พณ ฯ พ่วง สุวรรณรัฐ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นผู้ที่ให้ความเคารพนับถือคุณพ่อเป็นอย่างมากผู้หนึ่ง และเป็นผู้ที่คุณพ่อได้ฝากฝั่งให้ช่วยอุปการะในเรื่องการศพของคุณพ่อ

พล.ต.ต. ชอบ, ชัยทัต และชัยเชต ได้นำความไปเรียนให้ ฯ พณ ฯ พ่วง สุวรรณรัฐ ทราบ และหารือในการที่จะจัดการศพ ก็ได้รับความกรุณาช่วยเหลือแนะนำในเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี และได้ตกลงเห็นชอบพร้อมกันว่า จะตั้งศพไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน เพื่อบำเพ็ญกุศลต่อไป จึงได้ไปติดต่อกับทางวัด ก็ได้รับความกรุณาจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ซึ่งคุ้นเคยกับคุณพ่อตั้งแต่สมัยคุณพ่อรับราชการอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี

เป็นอย่างดี การดำเนินการต่าง ๆ ก็เป็นไปด้วยความเรียบร้อย โดยอาศัยอุปการะคุณ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ และ ฯ พณ ฯ พ่วง สุวรรณรัฐ ลูก ๆ ของคุณพ่อทุกคน ขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง

คุณพ่อจากลูก ๆ ไปแล้ว แต่ก็คงจากไปเพียงร่างกาย เพราะ

นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตย์ทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา

ลองหวนกลับมาดูชีวประวัติของคุณพ่อ โดยศึกษาจากบันทึกมากเล่มที่คุณพ่อได้เขียนไว้ พิมพ์ออกจำแนกแจกจ่าย และจากการบอกเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ลูกทราบ

คุณพ่อเป็นลูกชาวสวน อายุได้ ๖ ขวบก็กำพร้าบิดา มารดาส่งตัวเข้าวัด และเริ่มเรียนหนังสือกับพระหม่นซึ่งมีศักดิ์เป็นอา ที่วัดบางสะแกนอก ตลาดพลู ธนบุรี และการเรียนกับพระหม่น อาจารย์ท่านแรกนี้ ท่านมิได้ต่อให้แต่หนังสือ ตอนเย็น ท่านสอนให้ท่องสวดมนต์ด้วย และจากโรงเรียนวัดโดยอาจารย์พระหม่นนี้เอง คุณพ่อถือว่า เป็นสถานชุบชีวิตเบื้องต้นให้มีจิตใจบริสุทธิ์ ไม่หยาบกระด้าง และปลอดภัยมาได้ถึงวัยชรา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุได้ ๙ ปี ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนบพิตรพิมุข จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๖ อายุได้ ๑๒ ปี และในปีนี้เองก็กำพร้ามารดาอีก ได้พี่ชายคนใหญ่ (นายชื่น มัฆวิบูลย์) เป็นผู้ปกครอง จึงเป็นอันว่า ทั้งบิดามารดาไม่ทันมีเวลาได้อบรมสั่งสอน และพี่ชายใหญ่เองก็มีงานอาชีพให้ต้องกังวล จึงไม่มีเวลาได้สั่งสอนอบรมอะไรอีกด้วย

ต่อมา ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนนวลนรดิศ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ อายุได้ ๑๔ ปี ก็สำเร็จชั้นมัธยม ๓ อันเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน กำลังเสี่ยงว่าจะมีอาชีพทางเป็นทหารบกหรือทหารเรือดี ก็บังเอิญให้น้าหญิงจากบางกอก ๒ คนไปพบเข้า และดึงเอามาถวายตัวเป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๔๘ และได้โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็ก เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๔๙ และสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ อายุได้ ๑๘ ปี

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนวิชาพลเรือนแล้ว คุณพ่อ และนายชอบ บุนนาค (ต่อมาเป็นหลวงโกวิทวรการ) ซึ่งเป็นเพื่อนสนิท และเข้าเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กพร้อมกัน ได้ปรึกษากันว่า เมื่อเรียนสำเร็จออกมาแล้วเช่นนี้ ก็น่าจะได้ออกไปรับราชการทางด้านการปกครองตามความรู้ที่ได้เรียนมา เพื่อมิให้วิชาความรู้สูญเปล่าโดยมิได้ใช้ประโยชน์ เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว วันหนึ่ง ได้โอกาสอันควร ทั้งสองท่านจึงได้กราบทูลให้ทรงทราบถึงความประสงค์ตามที่ได้ปรึกษาหารือกันมา ก็ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกริ้ว มีพระราชดำรัสเป็นทำนองว่า "เจ้าเห็นว่า ข้าจะเลี้ยงเจ้าไม่รอดหรือ จึงจะต้องออกไปหางานทำเลี้ยงตัวเอง" คุณพ่อเล่าว่า เมื่อเห็นทรงกริ้วและรับสั่งเช่นนั้น ก็ตกใจจนแทบหมดสติ เหงื่อท่วมตัว เกรงจะถูกลงพระราชอาญาเป็นอย่างยิ่ง พอได้สติ ก็แข็งใจกราบทูลชี้แจงให้ทรงทราบว่า มิได้คิดดังเช่นที่ได้มีพระราชดำรัสแต่ประการใด แต่เห็นว่าเมื่อได้เล่าเรียนมีวิชาความรู้แล้ว ก็น่าจะได้นำวิชาความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ราชการแผ่นดิน เป็นการสนองพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงและให้การศึกษามา ทั้งการที่จะต้องออกไปรับราชการอยู่ตามหัวเมือง ก็จะได้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของประชาชนต่างพระเนตรพระกรรณประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็เพื่อแสดงให้ประชาชนและข้าราชการทั่วไปได้เห็นประจักษ์ว่า ข้ามหาดเล็กของพระองค์นั้น มิใช่จะสามารถและหาความดีความชอบแต่จากการที่ได้ปฏิบัติราชการให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่พระองค์เดียว แต่ยังสามารถที่จะรับราชการสนองพระเดชพระคุณในด้านอื่นได้เป็นอย่างดี สมกับที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงมาอีกด้วย เมื่อได้แข็งใจกราบบังคับทูลไปแล้วเช่นนี้ ก็รู้สึกโล่งอก และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้มีพระราชดำรัสประการใดอีก ประทับนิ่งเฉยอยู่ ทั้งสองท่านก็วิตกในการที่ถูกกริ้วมิได้คลาย

แต่อย่างไรก็ตาม ภายหลังที่เสด็จกลับจากประพาสมณฑลปักษ์ใต้แล้วก็ทรงเรียกคุณพ่อ และนายชอบ บุนนาค เข้าเฝ้า ตรัสว่า "ข้าไปพบเทศาสองคน เขาเป็นคนดี ข้าจะส่งเจ้าสองคนไปอยู่กับเขา เชยให้ไปอยู่กับพระยาชล ฯ ที่สงขลา ชอบไปอยู่กับพระยา-รัษฎา ฯ ที่ภูเก็ต ข้าพูดกับเขาไว้แล้ว" และการก็ดำเนินไปตามพระราชดำรัส และ

สมประสงค์ของคุณพ่อ และนายชอบ บุนนาค และเรื่องนี้ แม้ในบันทึกความจำเล่ม ๑ ที่ได้พิมพ์ออกจำแนกแจกจ่าย คุณพ่อก็มิได้เขียนให้ปรากฏไว้ ด้วยเกรงว่าจะเป็นการโอ้อวดตัวเองให้คนอื่นสำคัญผิดไปได้

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ก็ได้ทรงมอบคุณพ่อให้กับพระยาชลบุรานุรักษ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช เพื่อให้รับตัวไปฝึกราชการด้วยที่จังหวัดสงขลา และในการที่คุณพ่อจะต้องไปฝึกงานครั้งนี้ ก็ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นอย่างพร้อมสรรพ อีกทั้งมีพระมหากรุณาเป็นพิเศษ โดยโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญ "พอพระราชหฤทัย" เป็นเหรียญเงินรูปกลม ลงยาพื้นสีขาว และตราประจำพระองค์สีน้ำเงินอยู่ตรงกลาง ด้านหลังสลักอักษรว่า "พระราชทานในการแสดงว่า พอพระราชหฤทัย นายเชย ๒๒· ตุลา ๑๒๘" มีห่วงติดสร้อยเงินสั้น ๆ สำหรับติดกับรังดุมเสื้อ ซึ่งคุณพ่อมีความปลาบปลื้มปีติเป็นอย่างยิ่ง และได้เก็บรักษาเหรียญนี้ไว้จนบัดนี้ จะนำออกใช้ประดับในบางคราวบางโอกาสที่สมควรเท่านั้น เมื่อสิ้นบุญคุณพ่อแล้ว ทายาทก็ได้เก็บรักษาไว้เป็นเกียรติ เป็นที่ระลึกของตระกูลสืบไป

คุณพ่อได้กราบทูลลาเดินทางไปฝึกงานที่จังหวัดสงขลา เมื่อคืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๒ ด้วยความระลึกถึงพระมหากรุณาเป็นสุดประมาณ

อยู่ฝึกงานที่สงขลาได้เพียง ๓ เดือน พระยาชลบุรานุรักษ์ ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบล จึงได้ขอรับพระมหากรุณาให้คุณพ่อไปอยู่กับท่านที่จังหวัดอุบลราชธานีด้วย ก็ได้รับพระมหากรุณา

คุณพ่อฝึกราชการที่จังหวัดอุบลราชธานีอยู่ จนถึงวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๕๓ ก็ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการมณฑล เป็นอันว่า คุณพ่อได้เป็นข้าราชการแล้วเมื่ออายุได้ ๑๙ ปี

ที่อุบลราชธานี คุณพ่อได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "มัฆวิบูลย์" ต่อมาภายหลังทางราชการสั่งเลิกบรรดาศักดิ์ต้องกลับมาใช้นามเดิมและนามสกุล ในขณะที่คุณพ่อดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย และทางราชการ

ได้ออกบัญญัติให้ใช้นามบรรดาศักดิ์แทนนามสกุลได้ จึงได้ขอพระราชทานเปลี่ยนนามสกุลเป็น สุนทรพิพิธ คุณพ่อจึงเป็นต้นตระกูลสุนทรพิพิธ

และที่จังหวัดอุบลราชธานีนี้เอง คุณพ่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำการสมรสกับนางสาวประยูร เศวตเลข บุตรีหลวงพิสุทธิ์สัตยารักษ์ (เผือก เศวตเลข) กับนางทรวง (จินตกานนท์) และโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีธรรมศกราช สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบล เป็นเจ้าภาพจัดการให้โดยตลอด เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๕๖ ในการนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินทุนสมรสเป็นจำนวน ๕๐ ชั่ง

คุณพ่อรับราชการอยู่มณฑลอุบล เป็นเวลา ๖ ปี แต่วันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๕๓ จนถึงวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๔๕๙ ขณะดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลอุบล ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา และในระยะเวลา ๖ ปีที่อยู่มณฑลอุบลนี้ คุณพ่อเริ่มเข้ารับราชการในตำแหน่งเลขานุการมณฑลเป็นอันดับแรก จากจังหวัดอุบลราชธานีไปเป็นปลัดจังหวัดขุขันธ์ (ศรีสะเกษ) แล้วย้ายกลับมาเป็นปลัดมณฑลอุบล นับว่าได้รับราชการในมณฑลอุบลถึง ๓ ตำแหน่งทั้งได้ทำการสมรส ได้ลูกชายคนหัวปี และได้รับพระราชทานนามสกุลที่อุบล และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ผู้บังคับบัญชาซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบลถึง ๒ ท่าน คือ พระยาศรีธรรมสุกราช (เจริญ จารุจินดา) และพระยาศรีธรรมศกราช (ปิ๋ว บุนนาค) ซึ่งถือความซื่อสัตย์บริสุทธิ์ จงรักภักดีต่อราชการบ้านเมือง ตั้งใจดี และทำดี ไม่คดไม่โกง ไม่หากินนอกทาง ไม่เกียจคร้าน เป็นผู้ครอบชีวิตให้แก่คุณพ่อ ชีวิตจึงดำเนินไปด้วยดีตามแนวทางที่ท่านปฐมาจารย์ทั้งสองลิขิตไว้ให้ ด้วยเหตุนี้คุณพ่อจึงถือว่า อุบลเป็นที่เกิดแห่งชีวิตของคุณพ่อ ทั้งชีวิตแห่งราชการและชีวิตครอบครัว (บันทึกความจำ เล่ม ๔ หน้า ๓๕๐)

รับราชการในตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ก็ย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์ – ราชบุรี – ระยอง – พิษณุโลก โดยลำดับจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรี ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทย และปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการพลเรือนสามัญเป็นลำดับสุดท้ายจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ จึงได้ลาออกจากราชการ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และต่อมาในปี ๒๔๙๐ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

ชีวิตของคุณพ่อตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์ ไม่เคยกระทำผิดกฎหมายหรือศีลธรรม ในขณะรับราชการก็ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจดี และทำดีตลอดมา ถือความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความเมตตา ให้ความเป็นธรรมและมีใจกว้าง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่เคยคิดเบียดเบียนรบกวนผู้ใด รักเกียรติยศชื่อเสียงเป็นชีวิต ถือประโยชน์ของราชการเป็นใหญ่ ไม่เคยคิดหาประโยชน์ส่วนตัวในทางมิชอบแต่ประการใด จึงไม่ร่ำรวยเช่นเขาอื่น ดังนั้น เมื่อพ้นจากราชการแล้วจึงมีที่ดินผืนเล็ก ๆ ผืนเดียวเป็นที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพ ฯ ด้วยวิธีกู้เงินเขามาซื้อและผ่อนชำระหนี้เป็นรายเดือน ชำระค่าที่ดินเสร็จแล้ว ก็กู้เขามาปลูกบ้านเรือนอีก จึงได้มีบ้านเป็นที่อยู่อาศัยของตนเองและนับเป็นสมบัติชิ้นเดียว ที่จะเป็นมรดกตกทอดให้แก่ทายาทสืบไป

คุณพ่อเป็นผู้มีกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณเป็นอย่างมาก แม้ในขณะที่ป่วยในระยะหลัง ๆ นี้ และถึงเวลาสมควรที่จะต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล แต่บังเอิญใกล้เวลาที่จะพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุกราช ซึ่งเปรียบเสมือนมารดาของคุณพ่อ เพราะท่านพระยาศรีธรรมสุกราชและคุณหญิง ได้มีพระคุณแก่คุณพ่อทั้งในทางราชการและทางส่วนตัวเป็นอย่างมาก คุณพ่อก็ขอทุเลาการเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาลไว้ก่อน เพื่อได้มีโอกาสไปร่วมในการพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุกราช เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที หลังจากนั้นจึงได้เข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล

ผู้ที่คุณพ่อมีความจงรักภักดีเคารพสักการะและกตัญญูกตเวทีเป็นที่สุดยิ่งกว่าผู้ใดก็คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงชุบชีวิตของคุณพ่อจากลูกชาวสวนผู้กำพร้า และบังเอิญได้เข้ามาเป็นมหาดเล็ก อาศัยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ทรงชุบเลี้ยงและทรงให้การศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จการศึกษา ทรงฝากฝั่งให้เข้ารับการฝึกราชการ และทรงอุปการะด้วยประการทั้งปวง จนสามารถรับราชการสนองพระเดชพระคุณมีความเจริญตลอดมาจนสิ้นอายุขัย ด้วยเหตุนี้ คุณพ่อจึงมีความจงรักภักดีและยึดมั่นกตัญญูกตเวทีต่อ

พระมหากษัตริย์พระองค์นี้สุดที่จะประมาณได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ขณะยังเป็นมหาดเล็กในพระบรมโอรสาธิราช วันหนึ่ง คุณพ่อนั่งเฝ้าอยู่ในห้องทรงพระอักษร เมื่อผินพระพักตร์มาเห็นคุณพ่อก็ทรงหยิบพระฉายาลักษณ์แผ่นหนึ่งมาทรงเซ็น แล้วตรัสเรียกคุณพ่อเข้าไปใกล้ ทรงยื่นพระฉายาลักษณ์ทรงเครื่องแบบเต็มยศทหารมหาดเล็กมาพระราชทาน เมื่อคุณพ่ออ่านที่ทรงเขียนไว้ว่า "วชิราวุธให้เชย" จึงรู้ว่าได้รับพระราชทานพระฉายาลักษณ์ จิตใจก็บังเกิดความยินดีอย่างเต็มตื้น ระงับความดีใจไว้ไม่อยู่ ต้องออกจากห้องทรงพระอักษรนำพระฉายาลักษณ์ไปอวดเพื่อน ๆ แล้วนำไปบูชาไว้ในห้องที่อยู่ และพระบรมฉายาลักษณ์นี้ คุณพ่อได้อัญเชิญประดิษฐานไว้บนที่บูชาเช่นเดียวกับพระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ตลอดมา ทำการสักการบูชากราบไหว้เป็นประจำ เมื่อจะออกจากบ้านไปที่ใดหรือกลับมาจากที่ใด ก็กระทำการสักการ-บูชากราบไหว้ทุกครั้งไปไม่เคยขาด และการใดที่คุณพ่อจะสามารถกระทำได้ ในอันที่จะสนองพระเดชพระคุณ เป็นการแสดงกตเวทีต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว คุณพ่อไม่เคยจะละโอกาสเลย และได้เขียนโคลงไว้บทหนึ่ง ดังนี้

ยอกรประณตน้อม เหนือเศียร เกล้าเฮย
จิตมั่นกตัญญุตา ต่อไท้
นับกาลล่วงจำเนียร นานเนิ่น มานา
นึกว่ายังเฝ้าใกล้ บาทยุคล

สุดกล่าวสุดเกริ่นแล้ว มหาทาน พระนอ
เหลือทดเหลือแทนจน ชีพม้วย
ทุกวันแต่กราบกราน บรมรูป พระนา
ขอพระปกเกล้าด้วย ตลอดกาล

เนื่องจากคุณพ่อมีความจงรักภักดีเคารพสักการะและกตัญญูกตเวทีต่อพระบาทสมเด็จ-พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างหาที่เปรียบมิได้นี้เอง คุณพ่อจึงมีความจงรักภักดีต่อพระ-มหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ต่อ ๆ มาทุกพระองค์ด้วยความจริงใจ ในขณะที่ป่วยไม่มีกำลังจะไปไหนได้ คุณพ่อได้บันทึกไว้ว่า

วันที่ ๒๔, ๒๕ และ ๒๖ พฤศจิกายน เป็นงานประจำปีเกี่ยวกับรัชกาลที่ ๖ ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปร่วมพิธีทุกปี แต่ปีนี้ไม่สามารถไปได้เลย เป็นความเสียใจอย่างมาก และเดือนธันวาคม วันที่ ๕ เป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๘ มีพิธีอุทธยานสโมสร ข้าพเจ้าก็ต้องขาดอีก ไม่สามารถจะไปได้เช่นเดียวกัน ดูเป็นการขาดความกตัญญูกตเวทีที่เคยปฏิบัติมาแต่ก็ด้วยความจำเป็นจริง ๆ

วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันปีใหม่ เคยไปลงชื่อถวายพระพรที่ในพระบรมมหาราชวังทุกปี แต่ปีนี้ไปไม่ไหว

คุณพ่อได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๕ จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ได้เข้าเฝ้าที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓ ซึ่งพระราชทานด้วยความพอพระราชหฤทัยของพระองค์เอง (บันทึกความจำ เล่ม ๒ หน้า ๗๕ – ๗๘) และตลอดรัชกาลคุณพ่อมิได้ขอพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ให้เป็นชั้นสูงขึ้น ทั้ง ๆ ที่มีโอกาสที่จะขอพระราชทานได้ เนื่องจากได้ปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นการพิเศษ และแม้จะมีท่านผู้ใหญ่ปรารภที่จะดำเนินการขอพระราชทานให้ คุณพ่อก็ขอความกรุณาให้ยับยั้งไว้ ทั้งนี้ คุณพ่อบอกว่า คุณค่าของเหรียญรัตนาภรณ์จะเป็นชั้นใดไม่สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่พระมหากรุณาธิคุณ เพราะเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ ที่ได้รับพระราชทานนั้น ได้รับพระราชทานจากพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินซึ่งพระราชทานด้วยความพอพระราชหฤทัยของพระองค์เอง มิได้มีผู้ใดต้องขอหรือเพ็ดทูล

จากชีวประวัติของคุณพ่อตามที่ได้รวบรวมมาพอเป็นสังเขป โดยอาศัยบันทึกที่คุณพ่อได้เขียนไว้เป็นหลักฐานนี้ ก็จะเห็นได้แล้วว่า คุณพ่อได้ฝากเกียรติคุณและความดีไว้ให้ประทับเป็นตราประจำใจลูก ๆ ทุกคน ให้ถือเป็นแบบอย่างที่จะได้ประพฤติปฏิบัติตามด้วยความรักเคารพ และเชื่อมั่นในตัวคุณพ่อ ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดและเป็นต้นตระกูล "สุนทรพิพิธ" ซึ่งลูก ๆ ทุกคนจะต้องช่วยกันรักษาตระกูล "สุนทรพิพิธ" นี้ไว้ให้บริสุทธิ์ พ้นจากมลทินทั้งปวง เพื่อให้ตกเป็นมรดกอันมีเกียรติแก่ลูก หลาน เหลน ฯลฯ ตลอดไป ให้สมกับที่คุณพ่อผู้เป็นต้นตระกูลได้รักษามาด้วยดีทุกประการ.

ลูก

กราบเท้าคุณพ่อด้วยความอาลัย

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย มัฆวิบูลย์ – สุนทรพิพิธ) ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เวลา ๐๖.๒๐ น. ณ โรงพยาบาลรามาธิบดี

วันนั้น เป็นวันที่พวกเราในสกุลสุนทรพิพิธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูก ๆ ทุกคนได้รับความเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้ง เพราะเป็นวันที่พวกเราได้สูญเสียร่มโพธิ์–ร่มไทร ซึ่งเป็นที่รักเคารพและเทิดทูนไปโดยไม่มีหวังที่จะได้กลับคืนมาอีก

จริงอยู่ความตายเป็นอนิจจัง เป็นสภาวะที่ไม่มีผู้ใดจะพ้นไปได้ แต่แม้กระนั้นพวกเราก็ยังมีความรู้สึกอยู่ว่า คุณพ่อยังไม่ได้รับความยุติธรรมเพียงพอ เพราะเมื่อยังมีชีวิตอยู่ท่านก็ไม่เคยทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้ใด ท่านไม่เคยเป็นพิษ – เป็นภัยแก่ใคร แล้วเหตุใดท่านจึงต้องจากพวกเราไปอย่างรวดเร็ว – กระทันหันเช่นนี้ นี่หรือความยุติธรรม ?

คุณพ่อเป็นต้นตระกูล ทั้งสกุล "มัฆวิบูลย์" ซึ่งได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสกุล "สุนทรพิพิธ" ซึ่งเป็นนามบรรดาศักดิ์ที่ท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เช่นเดียวกัน

แม้จะเป็นต้นตระกูลถึงสองสกุล แม้จะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา และแม้จะได้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในวงราชการมานานมากมายหลายตำแหน่งก็ตาม แต่คุณพ่อก็อุดมแต่เพียงเกียรติ และคุณงามความดี ตลอดจนเป็นที่รักใคร่ – เคารพ–นับถือของบรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาและลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมากมายเท่านั้น ท่านหาได้ร่ำรวยด้วยทรัพย์สมบัติแต่อย่างใดไม่ ท่านเป็นเพียงพระยาจน ๆ คนหนึ่ง แต่แม้กระนั้นลูกก็ภูมิใจที่ได้มีวาสนามาเกิดเป็นลูกของท่าน และจะภูมิใจตลอดไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

คุณพ่อไม่มีทรัพย์สมบัติอย่างใดที่จะให้เป็นมรดกตกทอดแก่ลูก ๆ ฉะนั้นท่านจึงได้ให้การศึกษาเป็นมรดกแก่ลูก ๆ แทน ท่านได้อุปการะและสนับสนุนทุกวิถีทาง ที่จะให้ลูกทุกคนได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี เพื่อให้วิชาความรู้นั้นเป็นมรดกติดตัวไป เมื่อลูกคนใดสำเร็จการศึกษาออกไปประกอบการอาชีพ ท่านก็จะเรียกตัวไปว่ากล่าวตักเตือน และอบรม–สั่งสอน

ให้ประพฤติตัวเป็นคนดี ให้เอาใจใส่ต่อหน้าที่การงาน ให้ตั้งใจทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มานะ อดทน และอย่าทำอะไรให้เสื่อมเสียแก่วงศ์สกุล

คุณพ่อได้เข้ารับการรักษาโรคที่ท่านเป็นอยู่ในครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ที่โรงพยาบาลศิริราช ครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ที่โรงพยาบาลแห่งเดียวกันนั้น และครั้งที่ ๓ เมื่อประมาณกลางปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี

ในระยะหลังนี้ ตั้งแต่ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มาจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๖ คุณพ่อได้เวียนเข้าเวียนออกโรงพยาบาลรามาธิบดี ประมาณ ๗—๘ ครั้ง เพื่อบำบัดอาการป่วยประจำตัวของท่าน ซึ่งทุกครั้งก็ได้รับการเยียวยาด้วยความเอาใจใส่ — ด้วยความเมตตาอารีจากบรรดานายแพทย์และนางพยาบาลหลายท่านเป็นอย่างดี ทุกคนได้พยายามอย่างสุดความสามารถ ที่จะเหนี่ยวรั้งชีวิตของท่านไว้ แต่ในที่สุดความพยายามของมนุษย์ก็พ่ายแพ้แก่ "กรรมลิขิต" เมื่อคุณพ่อหมดกรรม สิ้นเวร ชีวิตของท่านก็สิ้นสุดลงด้วยความสงบ

มนุษย์เราไม่ว่าจะมั่งมีเพียงใดหรือยากจนแค่ไหนก็ตาม เมื่อตายไปแล้วก็เอาทรัพย์สมบัติอะไรติดตัวไปไม่ได้ทั้งสิ้น มือของผู้ตายทุกคนที่แบออกให้ญาติ — มิตร และผู้ที่เคารพนับถือทำการรดน้ำนั้น ก็ได้แสดงให้เห็นอยู่แล้วว่าเมื่อตายไปแล้ว ก็ไปโดยมือเปล่า ทุกคนย่อมมาเปล่า — ไปเปล่าทั้งสิ้น

ในที่สุดนี้ด้วยอานิสงส์แห่งคุณงามความดีทั้งมวล ที่คุณพ่อได้บำเพ็ญไว้ด้วยดีและด้วยกุศลผลบุญต่าง ๆ ที่ลูกได้พยายามประกอบกรรมดีมาตลอดเวลา ขอจงเป็นพลวปัจจัยเสริมส่งให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณพ่อ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพ จงทุกประการ ฯ

พล.ต.ต. [signature]

(ชอบ สุนทรพิพิธ)

รองจเรตำรวจ

๑๘ สิงหาคม ๒๕๑๖

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

"รูปนามย่อยยับได้ แต่ชื่อและโคตร์ไซร้ บ่ สิ้นสูญหาย"

ราม. ร. (พระบรมรามาภิไธย)

อัญเชิญจากดุสิตสมิต

ชีวิตคือความเป็นจริง มิใช่ความฝัน แต่ก็มีอยู่บ่อย ๆ ที่ดิฉันอยากให้ความจริงกลายเป็นความฝันไปเสีย ไม่อยากให้เป็นความจริงที่แสนจะโหดร้ายเลย

แต่ความจริงที่ปรากฏต่อหน้าต่อตาดิฉันเมื่อเช้ามืด วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เวลา ๖.๑๕ น. นั้น ดิฉันพยายามจะคิด จะบอกตัวเองว่า เป็นความฝันสักเท่าไร ก็ไม่สามารถจะเป็นไปได้ เพราะเป็นความจริงที่ดิฉันได้รับรู้ด้วยตนเองและสัมผัสทั้งห้า ต้องย้ำกับตัวเองแล้วเล่าว่านี่ไม่ใช่ความฝัน แต่เป็นความจริง เกิดขึ้นจริง ๆ

ทั้ง ๆ ที่รู้มานานแล้วว่า วันหนึ่งจะต้องพบกับความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากของคุณพ่อ ซึ่งเป็นสุดที่รักของเรา แต่เมื่อถึงคราวที่ท่านจะจากไป ก็จากไปอย่างปุบปับ กระทันหันรวดเร็วจนตั้งสติไม่ทัน เพราะไม่คาดคิดเลยจนนิดเดียว

ดิฉันถือว่าตัวเองมีบุญวาสนา ที่ได้เกิดมาเป็นลูกคนหนึ่งของท่าน และมี "ความบังเอิญ" หลายอย่าง ช่วยผลักดันให้เป็นลูกที่ได้รับใช้และใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านเป็นอย่างมาก

"ความบังเอิญ" ข้อแรกก็คือ การเป็นลูกสาวคนโต ในขณะที่น้องศรี (ชยศรี ชาลี) และน้องชายอีกสองคน ยังต้องมีพี่เลี้ยงคอยดูแลอยู่ แต่ดิฉันโตพอที่จะช่วยตนเอง ช่วยผู้อื่นได้แล้ว คุณแม่ (คุณหญิงสุนทร ฯ) มอบหน้าที่เกี่ยวกับคุณพ่อให้กับดิฉันแทบทุกอย่าง ดิฉันได้รับใช้ใกล้ชิด บีบ นวด จัด – เก็บเสื้อผ้าให้ท่าน เช็ดโต๊ะเครื่องแป้งของท่าน ซึ่งมีเฉพาะตัว แม้กระทั่งกำลังนั่งบีบขาท่านอยู่ พอเสียงวิทยุกระจายเสียงสถานีวิทยุแห่ง

ประเทศไทย บอก....โปรดเตรียมเทียบนาฬิกา... ดิฉันก็จะรีบวิ่งไปหยิบนาฬิกาข้อมือของท่านที่โต๊ะเครื่องแต่งตัวมาคุกเข่าส่งให้ ให้พอดีกับเสียง "ตุ้ง... ๒๐ นาฬิกา" คุณพ่อจะต้องดูความเที่ยงตรงของนาฬิกาด้วยตนเอง ไขลานเอง แล้วส่งคืนให้ดิฉันเอาไปเก็บที่เก่า

คุณพ่อเป็นคนเจ้าระเบียบแบบแผน ละเอียดถี่ถ้วน เคร่งครัด ทั้งทางหน้าที่ราชการและครอบครัว จะเรียกว่าเป็นคน "ดุ" ก็คงจะไม่ผิดนัก นิสัยความมีระเบียบ รักความสะอาดสวยงาม จะทำอะไรต้องมีแผนการณ์ล่วงหน้า รักษาเวลา และวาจาสัตย์ มีความหยิ่งในตนเอง ระวังตนให้อยู่แต่ในขอบเขตที่ดีงาม ไม่เคยเป็นคนมักง่าย ทำอะไรชุ่ย ๆ ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นคนใจเร็ว ใจร้อนคนหนึ่ง แต่จะไม่มีใครได้เคยเห็น "พระยาสุนทรพิพิธ" ทำตัวเละเทะ แต่งกายตามสะดวก ผมเผ้ายุ่ง เอะอะโปกฮา พูดจาหยาบคายเลย

อุปนิสัยเหล่านี้ ดิฉันคิดว่าคงติดมาตั้งแต่สมัยเป็นมหาดเล็กหลวง ได้อยู่รับใช้ใกล้ชิดองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมงกุฎราชกุมาร ตราบจนพระองค์เสวยราชเป็นพระมหากษัตริย์ คุณพ่อเองก็กำพร้าบิดา – มารดามาแต่เยาว์วัย ดังนั้นเมื่อได้เข้าถวายตัว ได้รับพระมหากรุณาธิคุณทั้งด้านการศึกษาเล่าเรียน และการรับราชการ คุณพ่อจึงถวายความจงรักภักดี มุมานะ บากบั่นประกอบแต่คุณงามความดี มิได้เคยกระทำสิ่งใดให้เป็นที่ขัดเคืองพระทัยให้ผิดหวังเลย และยิ่งอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สูงส่งเช่นนั้น คุณพ่อจึงเป็นสุภาพบุรุษที่พร้อมด้วยคุณสมบัติทุก ๆ ประการ นอกจาก "ทรัพย์สมบัติ"

คุณพ่อสร้างตัว สร้างเกียรติของคุณพ่อมาด้วยตนเอง ตั้งแต่เป็นข้าราชการอันดับแรกของกระทรวงมหาดไทยสมัยก่อน คือ เลขานุการมณฑลอีสาน จนเป็นเจ้าเมือง อธิบดี ปลัดกระทรวง และรัฐมนตรีถึงสองกระทรวง

ตลอดชีวิตของการเป็นเจ้าเมือง ๖ จังหวัดใหญ่ ๆ ไม่เคยเสาะแสวงหาที่ดินสะสมไว้เป็นสมบัติของตัวเองสักตารางวาเดียว แม้ยามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานที่ดินแก่บรรดาพระยาต่าง ๆ ที่เป็นมหาดเล็กรุ่นเดียวกับคุณพ่อ คนละแปลง ให้ปลูกบ้านอยู่ให้สมศักดิ์ศรี สุดแต่ใครคนใดจะทูลขอตรงไหน คุณพ่อก็ไม่เคยเอ่ยทูลขอเหมือนคนอื่น หากจะได้อะไรมาก็ต้องได้มาเพราะทรงโปรด ทรงพระกรุณาเอง ไม่เคยทูลรบกวนในเรื่องส่วนตัว จนองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ รับสั่งว่า "เชย มันจองหอง" (คุณยายตลับเป็นผู้เล่าเรื่องนี้ให้ดิฉันฟัง)

คุณพ่อได้เป็นพระยาตั้งแต่อายุ ๓๐ เป็นที่กล่าวขวัญกันว่าเป็นพระยาที่หนุ่มและหล่อที่สุดในประเทศไทย (แต่ก็เป็นพระยาที่จนกว่าพระยาอื่น ๆ) ตลอดเวลาทุกยุคทุกสมัย ท่านทำตัวอยู่ในกรอบแห่งเกียรติยศ และความดีงามอย่างเสมอต้นเสมอปลาย แม้บางสมัยที่เหตุการณ์บ้านเมืองผันผวน ต้องตกอับ ท่านก็ไม่ยอมให้เกียรติยศชื่อเสียงของท่าน ถูกฉุดให้ตกต่ำลงมาด้วยอามิส ใด ๆ ทั้งสิ้น ยังคงเป็น "พระยาสุนทรพิพิธ" ทั้งในยามมีอำนาจวาสนาบุญบารมี และยามหมดอำนาจ หมดบารมีแต่ไม่เคยหมดเกียรติ หมดผู้เคารพรักนับถือในความเป็นคนซื่อตรงของท่าน

ท่านพูดให้ได้ยินอยู่เสมอว่า "ถ้าใคร -- ลูกคนไหน จะทำลายชื่อเสียงเกียรติยศของพ่อละก้อฆ่าพ่อให้ตายเสียดีกว่า"

สิ่งแวดล้อม ความใกล้ชิด ได้ถ่ายทอดนิสัยใจคอของท่านมาสู่ดิฉันทั้งทางตรงและทางอ้อม มันแทรกซึมอยู่ในสายเลือด เพราะดิฉันเองก็กำพร้าแม่ ตัวคนเดียว ไม่มีพี่ร่วมท้อง ไม่มีน้องร่วมไส้ ยึดคุณพ่อเป็นพระองค์เดียวในชีวิต ยังจำได้จนทุกวันนี้ว่า เมื่ออยู่ชั้นมัธยมสอง (ป ๖. ในปัจจุบัน) คุณครูสาคร สุขยางค์ ให้เรียงความเรื่อง "แม่" ท่านถามนักเรียนว่าพ่อกับแม่ นักเรียนรักใครมากกว่ากัน ทุกคนในห้องตอบว่า "รักแม่" มีดิฉันคนเดียวที่ตอบว่า "รักพ่อ"

เมื่อท่านไปอยู่บ้านซอยศุภราช ท่านก็พาดิฉันไปด้วย ที่บ้านซอยศุภราช ดิฉันกลับยิ่งเป็นพี่สาวที่มีน้องเล็ก ๆ อายุอ่อนกว่าเป็นรอบ จึงยังคงดำรงความเป็นลูกสาวคนโตต่อไป และตอนนี้ดิฉันก็โตมากแล้ว เวลาคุณพ่อไปไหนก็ไปด้วยกัน คุณพ่อชอบเที่ยวตามต่างจังหวัดใกล้บ้าง ไกลบ้าง ทั้งทางรถและทางเรือ บางวันหลังอาหารค่ำ ท่านถามดิฉันว่าทำการบ้านเสร็จหรือยัง ดิฉันว่าเสร็จแล้วค่ะ ท่านก็ให้ไปแต่งตัว แล้วไปดูหนังกันสองคนที่ศาลาเฉลิมกรุง ชั้นบน รองเท้าซ่นสูงคู่แรกในชีวิตของดิฉัน ท่านก็พาไปจัดหาซื้อให้ที่ร้านฟุงหลี ถนนเจริญกรุง เลยศาลาเฉลิมกรุงไปหน่อยหนึ่ง เป็นรองเท้าหนังกลับสีดำ ซ่นสูงประมาณสองนิ้ว เป็นรองเท้าไปรเวท – รองเท้าซ่นสูงคู่แรกในชีวิตของดิฉัน ที่ใส่แสดงความเป็นสาว แทนการใส่รองเท้านักเรียน รองเท้าแตะ เพื่อไปเที่ยวงานฉลองรัฐธรรมนูญกับท่านในปีนั้น"

ตอนปลายปีของการอยู่ชั้นมัธยมหก (ม.ศ. ๓) ดิฉันอยู่ประจำ คุณพ่อก็เป็นผู้ไปรับดิฉันกลับบ้านเองทุกวันเสาร์ หลังจากท่านเลิกงานจากกระทรวง และเมื่อสมัยน้ำท่วมดิฉันอยู่ประจำที่โรงเรียนการเรือนพระนคร (วิทยาลัยครูสวนดุสิต ปัจจุบัน) ท่านกลับจากทำงาน นั่งเรือบด มีคนงานของกระทรวงพายหัวท้าย มาแวะรับดิฉันที่โรงเรียน เพราะนึกได้ว่าเป็นวันเสาร์ แต่คุณแม่บ้าน (อาจารย์สายสนิท จันทสมิต) ไม่ยินยอมให้รับกลับ เพราะไม่มีชื่อคุณพ่อเป็นผู้ปกครอง มีแต่ชื่อคุณน้าคนเดียว คุณพ่อโกรธมาก (ตะโกน) เอะอะว่า "ก็ผมเป็นพ่อ ทำไมจะมารับลูกไม่ได้ ทำไมจะต้องเอาลายเซ็นเป็นสำคัญ ในเมื่อคุณครูก็รู้ดีว่าผมเป็นพ่อของชุมศรีใช่ไหม ?"

ดิฉันลืมเรื่องนี้แล้ว บังเอิญอาจารย์สงวนศรี (มังคละคีรี) สร้อยสุวรรณ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนอนุบาลนครพนม ได้ทราบข่าวการมรณกรรมของคุณพ่อทางหนังสือพิมพ์ ได้จดหมายมาแสดงความเสียใจ และว่า..." เรายังจำท่านได้ดี ตอนท่านไปรับคุณที่โรงเรียนสมัยน้ำท่วม แล้วเอะอะ (ทะเลาะ) กับคุณแม่บ้าน..." ดิฉันจึงนึกถึงเรื่องนี้ขึ้นมาได้

พระคุณของคุณพ่อที่มีต่อชีวิตดิฉันและหลาน ๆ นั้น สุดจะพรรณนาได้ คุณพ่อเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของดิฉัน นอกจากการให้กำเนิดในทางกาย ยังให้ความแข็งแกร่งความเชื่อมั่นในตนเองและจิตใจ ดิฉันพยายามเดินตามรอยของท่านทั้งในด้านความซื่อสัตย์กตัญญู การรักเกียรติยศชื่อเสียงของวงศ์สกุล ท่านสอนทั้งทางตรงและทางอ้อมให้รู้ว่า "ผู้ดี" นั้น ต้องมีความอดทน อดกลั้นต่อกิเลส รู้จักละอายยับยั้งชั่งใจ ไม่ตอบโต้การกระทำ หรือวาจาที่ก้าวร้าวหยาบคายของใคร ไม่ตอบแทนความ "ต่ำ" ด้วยการทำตัว "ต่ำ" ตามลงมา

แม้แต่ยามท่านป่วยไข้อยู่โรงพยาบาล เวลาท่านค่อยยังชั่ว ท่านก็มักจะเล่าถึงเรื่องต่าง ๆ ให้ฟังอบรมสั่งสอนไปในตัว ว่าใคร — คนไหน ดีเลวเพราะอะไรทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ท่านบอกว่าการเกิดเป็นคนนั้น ใคร ๆ ก็เป็นได้ คอหยัก ๆ สักแต่ว่าเป็นคน แต่การเป็นมนุษย์นี่ซิมันยาก และไม่ใช่ว่าจะเป็นได้ทุกคนไป เพราะมนุษย์ต้องมีจิตใจสูงกว่าประเสริฐกว่าคนธรรมดา

ท่านทำให้ดิฉันและลูก ๆ ทุกคนของท่าน มีความรู้สึกว่า เมื่อเกิดมาเป็นลูกของท่านแล้ว จะทำตัวสามัญ สุดแต่ความผันแปรของลมฟ้าอากาศ ล่องลอยไปตามความเหลวแหลก

ของกาลเวลาและสังคมไม่ได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพใด อย่างไร จะต้องคำนึงถึงเกียรติยศวงศ์สกุล ที่ท่านได้ก่อสร้างรักษามา และพวกเราจะต้องช่วยกันรักษาต่อไป ให้สะอาดผ่องแผ้วดังที่ท่านทำมาเป็นตัวอย่างจนตลอดชีวิต

มันฝังแน่นอยู่ในจิตใจ จนกระทั่งดิฉันคิดว่า ในชาตินี้ทั้งชาติ ดิฉันจะไม่มีวันทำตัวให้เสื่อมเสียกระทบกระเทือนถึงความเป็น "สุนทรพิพิธ" อย่างเด็ดขาด เพราะหากจะทำอะไรลงไปตามวิสัยปุถุชน เมื่อคิดถึง "พ่อ" คิดถึง "สุนทรพิพิธ" ก็เป็นคาถากันภัยป้องกัน "อารมณ์" ได้เป็นอย่างดี

ยามท่านชราภาพ หมดภาระจากหน้าที่ราชการทั้งปวง ท่านก็มีความสุขอยู่กับลูก—หลาน เหลนเล็ก ๆ เมื่อท่านยังไม่ป่วย ท่านรักษาสุขภาพของท่านด้วยการ "มอร์นิ่ง-วอร์ค" ตอนเช้า ๆ ทุกวันอาทิตย์ ท่านจะแต่งกายเรียบร้อย สวมหมวก ถือไม้เท้า เดินมาเยี่ยม—คุย กับหลาน ๆ ที่บ้านโดยมีน้องชายคนเล็กหรือหลานชาย เดินตามหลังมาด้วยหนึ่งคนเสมอ บ้านดิฉันกับบ้านท่านอยู่ห่างกันเพียงคนละซอย ไม่ถึงกับเหน็ดเหนื่อยในการเดินตอนเช้า ๆ บางครั้งก็มีเข้าของเล็ก ๆ น้อย ๆ ติดมือไปฝากหลาน ท่านนั่งคุยพลาง จิบน้ำชาร้อน ๆ พลางพักใหญ่ก็กลับ แต่ถ้าเห็นแดดกล้านัก ดิฉันก็จะให้รถที่บ้านไปส่งท่าน ไม่ให้ท่านเดินกลับเอง

และเมื่อดิฉันคลอดลูกชาย หลานตาคนแรกที่เป็นผู้ชาย พอทราบข่าวท่านก็ไปเยี่ยมดิฉันที่โรงพยาบาลตั้งแต่ก่อนสองโมงเช้า ก่อนที่พ่อของลูก และคนอื่น ๆ จะไปเยี่ยม ท่านเอาเหรียญเงินรูปรัชกาลที่ ๖ วางบนที่นอนข้างศีรษะหลานชายแรกเกิด "ขอให้แข็งแรง เจริญเติบโต มียศศักดิ์ ขอให้พระบารมีทรงปกป้องคุ้มครองดังที่ตาเคยได้รับมาแต่เก่าก่อน....."

อันความรัก เทอดทูนบูชา กตัญญู ที่คุณพ่อมีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระมหา-ธีรราชเจ้า นั้น เป็นตัวอย่างอันดีที่ดิฉันได้เห็นอยู่ตลอดมา ที่ห้องรับแขกและในห้องนอนบนหิ้งเหนือหัวนอน ท่านตั้งที่บูชาพระบรมรูปปั้นประทับยืนทรงเครื่องเต็มยศ ทุกครั้งที่คุณพ่อจะออกจากบ้านเดินทางไปไหน ไม่ว่าใกล้หรือไกล วันเดียวหรือสิบวัน ท่านจะต้องจุดธูปบูชาทั้งเวลาไปและเมื่อกลับมาถึงบ้านแล้ว การไปอยู่โรงพยาบาลทุกครั้ง ท่านก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน

เมื่อเข้าโรงพยาบาลครั้งแรก พอลงนอนบนเตียง ท่านก็มีท่าทางไม่สบายใจกระสับกระส่าย ดิฉันรู้ทันที เพราะที่ผ้าปูที่นอนสีขาว ปลอกหมอน ผ้าห่มขนหนูสีขาว มีอักษรตัวโตสีเขียวเข้มพิมพ์จะแจ้งประปราย ตลอดทั่วไปหมดว่า "โรงพยาบาลรามาธิบดี" ดิฉันเรียนถามท่านว่า "คุณพ่ออึดอัดไม่สะดวกใจใช่ไหมคะ" ท่านพยักหน้าบอกว่า "ฮือ! เต็มไปหมดเลย" นางพยาบาลสงสัย ไม่เข้าใจ ดิฉันจึงอธิบายให้ทราบว่า คุณพ่อไม่สบายใจที่ต้องนอนบนพระนามรามาธิบดี ต้องทำสกปรกเลอะเทอะบนนั้น เพราะองค์รามาธิบดีเป็นที่เคารพบูชาอย่างสูงสุดของท่าน นางพยาบาล บอกว่าทำเพื่อกันหาย แต่ถึงกระนั้น ก็ยังหายเป็นร้อย ๆ ผืน

และเมื่อถึงวันที่ ๒๔ — ๒๕ — ๒๖ พฤศจิกายน เป็นวันงานประจำปีเกี่ยวกับรัชกาลที่ ๖ ท่านเคยไปร่วมทุกปี เมื่อท่านป่วย ไปไม่ได้ ท่านก็ได้แต่บ่นและเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก

ตลอดปี พ.ศ. ๒๕๑๕ และต้นปี ๒๕๑๖ "ความบังเอิญ" ครั้งสำคัญที่สุด ทำให้ดิฉันได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณท่านอย่างใกล้ชิด เต็มสติกำลังความสามารถ ทั้งแรงกายแรงใจ แรงทรัพย์เท่าที่ฐานะของดิฉันจะอำนวยให้ได้ ดิฉันตอบแทนท่านอย่างสาสมกับความรัก ความกตัญญูกตเวทีที่มีต่อท่าน เพราะเป็นช่วงสุดท้ายในชีวิตของท่าน และในชีวิตของลูกกำพร้าแม่อย่างดิฉัน ที่จะยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างทุ่มเทเพื่อท่าน เพื่อพ่อคนเดียวของดิฉัน

พ.ศ. ๒๕๑๕ คุณพ่อต้องเข้า ๆ ออก ๆ จากโรงพยาบาลรามาธิบดีถึงหกครั้ง ดิฉันเป็นลูกสาวคนเดียวที่ไม่ได้ทำงานนอกบ้านอย่างพี่น้องคนอื่น จึงเป็นโอกาสที่ได้อยู่รับใช้ตลอดเวลาที่โรงพยาบาลสองคนกับคุณน้อย (ม.ร.ว. แน่งน้อย) หาอาหาร ของรับประทานของว่าง ให้ท่านทุกวัน ทุกมื้อ เวลาเขาพาไปเอ็กซเรย์--ไปผ่าตัด ก็ติดตามไปนั่งเฝ้าอยู่หน้าห้อง บางวันตอนเที่ยงน้องศรีซึ่งอยู่สภาสังคมสงเคราะห์ก็จะแวะมานั่งเฝ้า — เยี่ยมคุณพ่ออยู่ด้วยจนบ่าย จึงกลับไปทำงานต่อ ส่วนพี่น้องคนอื่น ๆ ก็มากันหลังจากเลิกงานแล้ว

ยิ่งใกล้วันขึ้นปีใหม่เข้าไป ท่านก็มีท่าทางเสียอกเสียใจ บ่นแต่ว่าปีนี้เป็นปีที่สามแล้ว ที่ไม่มีโอกาสได้ไปเซ็นชื่อถวายพระพรที่ในพระบรมมหาราชวัง เริ่มจากปี ๒๕๑๔ มาทีเดียว และ ่า... คงหมดบุญ... หมดโอกาสอีกแล้ว... ในชาตินี้

ขึ้นปีใหม่ ๒๕๑๖ ได้อาทิตย์เดียว ดิฉันก็ต้องพาท่านเข้าโรงพยาบาลอีก คุณหมอวีรสิงห์ เมืองมั่น และคุณหมอนรสิงห์ อติศัพย์ ได้เอาใจใส่ดูแลท่านเป็นอย่างดียิ่ง

ท่านเข้าโรงพยาบาลอีกเมื่อวันเสาร์ ที่ ๑๔ เมษายน ครั้งแรกว่าจะค้างเพียงคืนเดียว เพื่อให้เลือดและน้ำเกลือ แต่ก็ต้องอยู่จนถึง ๒๑ เมษายน

วันที่ ๑๘ เมษายน เป็นวันเกิดของดิฉันและลูกชาย ท่านอุตส่าห์สั่งให้ทำเค๊กให้หลานชาย หน้าเค๊กให้ทำเป็นรูปนัยน์ตา เพราะเป็นของตาให้แก่หลาน ดิฉันและลูกทำบุญเลี้ยงพระ ๖๐ องค์ ที่โรงพยาบาลสงฆ์ แล้วก็หอบของรับประทานมาฝากท่านและน้อง ๆ ที่เขาจะมากันในตอนเย็น ท่านให้คุณน้อยพยุงท่านลุกขึ้นนั่งพิงพนักหัวเตียง เรียกดิฉันเข้าไปหา ส่งกางเกงแพรเนื้อหนาอย่างดีสีน้ำตาลอ่อนปนสีอิฐ (ซึ่งคงจะเป็นของขวัญวันเกิดหรือปีใหม่ที่มีใครเอามากราบท่าน) ให้แก่ดิฉัน พร้อมกับพูดเสียงเครือว่า "วันนี้วันเกิดของลูก พ่อขออวยพรให้ลูกประสพแต่ความสุขความเจริญ ให้หายจากโรคภัยที่เป็นอยู่..... และด้วยความกตัญญูกตเวทีที่ลูกมีต่อพ่อ ขอให้ลูกมีแต่ความสมบูรณ์พูลสุขด้วย ลาภ ยศ สรรเสริญ ศฤงคารบริวาร มีอำนาจวาสนา เป็นเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูลของลูกและของคุณสนิธตลอดไป..." ท่านมิได้พูดติดต่อกันรวดเดียวตลอด ดังที่ดิฉันเขียน หากขาดหายเป็นห้วง ๆ ระยะ ๆ บางครั้งก็หยุดหายไปนาน เพราะพูดไม่ออก ดิฉันร้องไห้ด้วยความปลาบปลื้มและตื้นตันใจอย่างสุดแสน เป็นพรครั้งสุดท้าย ปีสุดท้ายของวันเกิดดิฉันที่ได้รับจากพ่อ ดิฉันซบหน้าอยู่กับตักท่าน จูบมือทั้งสองของท่าน และเมื่อท่านพูดจบ ดิฉันก็จูบที่แก้มของท่านกราบท่านและเรียนท่านว่า "พรของคุณพ่อเป็นสิ่งเดียวที่ประเสริฐสุดสำหรับชีวิตอี๊ด วันนี้อี๊ดรับพรจากพระ แล้วก็ได้รับพรจากคุณพ่อ เท่านี้เองที่ต้องการ เพียงพอแล้ว อี๊ดไม่ต้องการอะไรอีกแล้ว....ขออีกอย่างเดียว ให้คุณพ่อหายจากการเจ็บป่วย ได้กลับไปอยู่บ้าน อยู่กับลูกไปอีกนาน ๆ ..." ท่านทำเสียงเข้มแข็งตอบว่า "พ่อยังไม่เป็นอะไรหรอกลูก ตอนนี้มันยังมีไข้อยู่ หมอเขาก็เลยให้พักอยู่ก่อน อีกสองวันพอหายไข้ พ่อก็กลับบ้านได้..."

แล้วคุณพ่อก็กลับได้จริง ๆ เมื่อ ๒๑ เมษายน แต่กลับมาคราวนี้ท่านทรุดโทรมอ่อนแรงไปมาก อาหารไม่ได้ ต้องให้น้ำเกลือกันที่บ้าน ต้องให้พี่องค์ ลูกสาวคุณลุงพระบรรเทิง ซึ่งเคยเป็นนางพยาบาลอยู่พระมงกุฎ และน้องเม้ามาคอยดูแล ท่านนอนพัง

วิทยุแก้รำคาญ ได้ยินเขาประกาศบอกเป็ดตุ๋นน้ำแดงที่ประตูน้ำพระอินทร์อร่อยมาก นึกอยากทาน คุณหนิธขับรถไปซื้อมาให้ท่าน ท่านทานได้สองคำแท้ ๆ กับข้าวสวยสองช้อน เป็นอาหาร (ข้าว) มื้อสุดท้ายในชีวิตของท่านจริง ๆ

๑๑ พ.ค. ๑๖ เวลา ๙.๐๐ น. พาท่านไปโรงพยาบาลอีกเพื่อให้เลือด ท่านพูด—คุย เสียงใสตลอดทาง แต่ตอนที่ช่วยกันหามท่านลงมาจากห้องนอนจะมาขึ้นรถนั้น ท่านมีอาการแน่น หน้ามืด คล้ายจะเป็นลมไปชั่วขณะหนึ่ง ต้องเอายาหอมยาดม ให้ทาน ให้ดมฉุกละหุก เมื่อถึงโรงพยาบาลหมอก็ให้ทั้งเลือดและน้ำเกลือ

ตี ๑.๑๕ นาที เสียงกริ่ง โทร. พ่อ—แม่—ลูกสาวสองคน ลุกพรวดออกมาที่ห้องกลางพร้อมกัน เม้าภรรยาน้องปึ๊ป (ชัยเชต) โทร. มาว่าหมอกำลังให้อ๊อกซิเจนคุณพ่อ และน้องปึ๊ปไปที่โรงพยาบาลแล้ว โดยไม่ต้องพูดกันสักคำ ทุกคนรีบเปลี่ยนเสื้อผ้า อีกสิบนาทีต่อมาเราก็ถึงโรงพยาบาลพบคุณหมอวีรสิงห์ยืนพูดกับพยาบาลอยู่หน้าห้อง ดิฉันถามถึงอาการของคุณพ่อ คุณหมอนิ่งไปอึดใจหนึ่งแล้วพูดว่า "อาการท่านเพียบมาก ผมกำลังให้อ๊อกซิเจนท่านอยู่...คืนนี้คุณอดอย่ากลับบ้านนะครับ..."

เราต่างพากันเข้าไปอยู่กับท่าน และเมื่อดึกมากแล้วท่านมองดูพวกเรา พยายามเบิกและเหลือบนัยน์ตาดูทุกคน แล้วก็มามองดูหน้าดิฉัน พูดอย่างอ่อนแรงว่า "ไปพักผ่อนเสียเถิดลูก...อย่าห่วงพ่อเลย...พ่อไม่รอดหรอก..."

ดิฉันกลั้นน้ำตาไว้ ท่านให้ดิฉันไปพักผ่อน เพราะทราบว่าดิฉันเป็นโรคเกี่ยวกับกระดูกสันหลัง จะต้องผ่าตัด คุณหมอดิเรก นัดวันเตรียมห้องให้แล้ว คุณพ่อเองก็เคยบอกให้ดิฉันทำเสีย อย่าห่วงท่าน แต่ดิฉันยังไม่ยอมทำ คงทานยา—ทายา และใส่ CAMP เสริมเหล็กรัดหลังเอาไว้ก่อน เพราะถ้าผ่าตัด จะต้องนอนถึงสามเดือน ต้องอยู่ในเฝือก แล้วเผื่อคุณพ่อเป็นอะไรไป ดิฉันมิคลั่งตายหรือ

เกือบตีห้า ทั้งพยาบาลพิเศษ และลูกชาย ผลัดกันออกไปเดินหน้าห้องข้างนอกเพื่อแก้ง่วง คุณหนิธกับยายน้องกลับไปบ้าน บอกจะไปเอากาแฟมาให้กินกันแก้ง่วงนอน น้องชายเข้ามาบอกว่าข้างนอกฝนตกฟ้าคนอง ดิฉันยืนอยู่ข้างเตียงท่านตลอดเวลา จับมือท่าน

บีบไว้เบา ๆ เพราะท่านว่ามือชา สักครู่แพทย์ประจำตึกเข้ามา สั่งให้พยาบาลไปเอายามาฉีดให้เข็มหนึ่ง แล้วหมอก็ปลดถุงเลือดและน้ำเกลือที่แขนขวาของท่านออกไป ตอนพยาบาลจะฉีดยาให้ท่าน เธอเรียนคุณพ่อว่า "ฉีดยาสักเข็มนะคะเจ็บหน่อยนะคะ" คุณพ่อยังพยักหน้าตอบเบา ๆ แต่ชัดเจนว่า "...เชิญเถิดครับ..."

ตี ๕.๑๕ นาที พี่ชัยเข้ามาพอดี ดิฉันรีบก้มลงเรียนท่านใกล้ ๆ ว่า "พี่ชัยมาแล้วค่ะ" ท่านร้อง หือ คล้ายไม่ได้ยินถนัด ดิฉันจึงเรียนอีกครั้งหนึ่ง ดังและช้ากว่าเก่า คราวนี้ท่านพยักหน้ารับทราบ อีกพักหนึ่งท่านหลับตา แต่ยังหายใจระรวยอยู่ ดิฉันใจหายวาบลูกทุกคนรุมล้อมเตียงเข้ามา ดิฉันจับมือทั้งสองของท่านพนมไว้ที่หน้าอก พยายามนึกถึงคำพระที่บอกทางให้ผู้กำลังจะสิ้นลมว่า อรหํ – นโม – หรืออะไร... พี่ชัยส่งสร้อยคอมีพระหลายองค์มาให้ดิฉัน ๆ เอาใส่ไว้ในมือคุณพ่อ เอามือดิฉันช่วยประกบยึดไว้ ดิฉันซบหน้าร้องไห้อยู่ข้าง ๆ ท่าน มือยังจับมือท่านพนมอยู่ เรียนท่านแต่ว่า "คุณพ่อหลับให้สบายเถิดนะคะ...คุณพ่อขา หลับเสียเถิดค่ะ"

๖.๑๕ น. พอดีที่คุณหมอบอกว่า "ท่านสิ้นเสียแล้วครับ" พยาบาลรูดม่านหน้าต่างออกอากาศตอนเช้าสดสว่างแจ่มใส เสียงพี่ ๆ น้อง ๆ ร้องไห้ ทุกคนกราบท่านที่เท้า แล้วก็ตั้งสติต่างก็สั่งเสียหน้าที่แก่กันและกัน แยกย้ายกันไปปฏิบัติ

ดิฉันช่วยกันกับพยาบาลอีกสองคน เปลี่ยนผ้าปูที่นอน เช็ดตัวคุณพ่อ หวีผมให้คุณพ่อ ขอกางเกงแพรสีม่วงอ่อน สีวันเกิด (และวันตาย) มานุ่งให้ท่าน ประคองท่านให้ใส่เสื้อนอนแขนยาวตัวที่ท่านชอบ ทำไปพลางร้องไห้ไปพลาง.....นับแต่นี้ไปดิฉันไม่มีพ่ออีกแล้ว เหมือนอยู่ตัวคนเดียวในโลก หมดที่ยึดเหนี่ยว ดิฉันรู้สึกอย่างนี้จริง ๆ คุณพ่อเป็นพรหม เป็นทุกอย่างในชีวิตของดิฉัน พ่อมีลูกหลายคน แต่อดิมีพ่อเพียงคนเดียวจริง ๆ พ่อที่แม้จะเป็นคนดุ เจ้าระเบียบ แต่ก็เป็นพ่อที่สร้าง – อบรมให้อดิเป็นคนแข็งแกร่งสู้กับชีวิต เป็นทั้งพ่อและแม่ในคน ๆ เดียวกัน แม้ยามป่วยไข้ก็ยังห่วงใย

ตลอดชีวิตที่ผ่านมาของดิฉัน ดิฉันโหยหาแต่ความรัก ความอบอุ่น และดิฉันก็ได้จากพ่อคนเดียวเท่านั้น แม้จะไม่มากมายอะไร เพราะดิฉันไม่ใช่ลูกคนเดียวของท่าน แต่เท่าที่ท่านได้กรุณาให้แก่ดิฉันมามันก็มากพอที่จะเต็มอิ่มอยู่ในหัวใจลูกกำพร้าอย่างดิฉัน การอบรมสั่งสอนของท่านช่วยให้ดิฉันดำเนินชีวิตครอบครัวมาได้โดยตลอดรอดฝั่ง ดิฉันเกิดมาก็อยู่กับความเป็นระเบียบราบเรียบของชีวิตครอบครัวข้าราชการพลเรือนฝ่ายปกครอง ไม่เคยรู้ว่าชีวิตครอบครัวทหารเป็นอย่างไร ดังนั้นเมื่อแต่งงานกับทหาร ก็ได้อาศัยการอบรมสั่งสอนที่คุณพ่อเคยให้มาแต่เก่าก่อนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว "ปรับตัว" "ปรับใจ" ยึดตัวท่าน คำสั่งสอนของท่านเป็นคาถาศักดิ์สิทธิ์ประจำใจตลอดมา และคงตลอดไปจนตาย

คุณพ่อจากพวกเราไปแล้ว โดยมิได้มีมรดกเรือนล้านเรือนแสนไว้ให้แก่ลูกหลาน แต่การที่เราได้เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ — คุณงามความดี — ความซื่อสัตย์สุจริต เกียรติยศชื่อเสียงที่ไม่มีด่างพร้อยเลยจนตลอดชีวิตในการรับราชการของท่าน เป็นมรดกที่ล้ำค่าที่ท่านมอบให้แก่เราทุกคน วิเศษยิ่งกว่าทรัพย์สินใด ๆ ในโลก โดยเฉพาะตัวดิฉันคงจะต้องรำลึกถึงพระคุณของท่าน ถึงตัวท่าน คำพูด คำสั่งสอน ความเมตตากรุณาของท่าน ที่มีต่อดิฉันไปจนตลอดชีวิตทีเดียว

หากคุณพ่อจะทราบด้วยญาณวิถีใด ๆ ก็คงจะปลาบปลื้มซาบซึ้งไปกับคุณแม่และบุตรหลาน สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ที่ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานน้ำอาบศพ เครื่องประกอบเกียรติยศและพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมเวลากลางคืนคืนละสี่รูป เป็นเวลาสามวัน จากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ กับในวันสัตมวาร มีองค์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา ทรงรับอุปถัมภ์โดยตลอด

ดังนั้น พวกเราทุกคน ขอน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น และขอน้อมเกล้ากราบถวายพระพรชัยมงคลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ อีกทั้งองค์

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ราชสุดา และพระราชมารดา ตลอดจนพระประยูรญาติในพระบรมราชจักรีวงศ์ให้ทรงเกษมสำราญ ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เป็นฉัตรชัยแก่เหล่าข้าพระบาท และพสกนิกรชาวไทยทั้งมวล

ประกอบด้วยผลแห่งกรรมดี ตั้งตนไว้ชอบด้วยคุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต ทั้งต่อหน้าที่ราชการและบุคคลทั่วไปของคุณพ่อ และด้วยแรงแห่งความรักบูชา ความกตัญญูกตเวทีที่ดิฉันมีต่อคุณพ่อ ขอให้ดวงวิญญาณของคุณพ่อ ประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพทุกประการ หากชาติหน้ามีจริง ขอให้ดิฉันได้มีวาสนาเกิดเป็นลูกคุณพ่ออีกสักคนหนึ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดดังชาตินี้ และต่อไปทุก ๆ ชาติด้วยเถิด

ลูกคนหนึ่งของคุณพ่อ

ชุมศรี (สุนทรพิพิธ) สังขจันทร์

ประทับไว้ . . . ในชีวัน

'สุนทรพิพิธ' นามบรรดาศักดิ์ที่คุณพ่อได้รับพระราชทานนี้ ช่างเหมาะสมนัก เพราะคุณพ่อเป็นผู้มีความรู้สึกนึกคิด และได้ปฏิบัติในสิ่งที่ 'สุนทร' ด้วยประการต่าง ๆ ตลอดชีวิตอันยืนนาน และแม้แต่ในปัจฉิมกาลของท่าน

นับแต่การถวายความมั่นคงจงรักอย่างสูงส่ง แด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งคุณพ่อเคยเป็นข้าใต้เบื้องยุคลบาท และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสืบมาทุกพระองค์ โดยเฉพาะในรัชกาลปัจจุบัน คุณพ่อได้ถวายการยกย่องสรรเสริญในพระเกียรติคุณและพระมหากรุณาธิคุณอันเป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปอยู่เป็นนิจ

ตั้งแต่ลูกยังเป็นเด็กเล็ก ๆ ก็ได้เริ่มเข้าใจในสภาพครอบครัวว่า คุณพ่อทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับราชการมหาดไทยและอื่น ๆ อย่างแทบไม่มีเวลาแสวงหาความสุขส่วนตัว ความดีเด่นที่สุดสามประการในการทำงาน นอกเหนือจากความซื่อสัตย์สุจริตอันเป็นยอดแห่งคุณงามความดีของคุณพ่อ คือการบุกบั่นเข้าไปในแดนทุรกันดาร เพื่อเยี่ยมเยียนบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎรอย่างทั่วถึง โดยมีคุณแม่เป็นผู้เข้มแข็งอยู่เคียงข้าง ไม่ว่าจะต้องบุกป่าฝ่าเขายากลำบากสักเพียงใด อย่างเช่นการเดินทางด้วยม้าข้ามเขาหลายลูกเป็นเวลาหลายวัน ไปยังอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ในสภาพของเมื่อ ๔๕ ปีก่อนนี้, การสำรวจสถานที่ ความเป็นอยู่และข้อมูลต่าง ๆ เพื่อวางแผนก่อนลงมือปฏิบัติงาน และการจัดทำรายงานความเป็นจริงพร้อมทั้งข้อคิดเห็นในการปรับปรุงเสริมสร้างเสนอต่อท่านผู้บังคับบัญชา

เมื่อลูกยังเล็ก ๆ แม้คุณพ่อจะไม่ใคร่มีเวลา แต่ครอบครัวของเราพร้อมหน้ากันในตอนรับประทานอาหารเย็น คุณพ่อจะเล่าถึงเรื่องงานเท่าที่สมควรให้คุณแม่และลูก ๆ ทราบ คุณพ่อมีตู้หนังสือมากมาย จนครั้งหนึ่งบ้านทรุดเพราะตู้หนัก แม้ว่าตอนนั้นท่านจะดุและเคร่งครัดในเกือบทุกเรื่อง แต่ท่านก็ผ่อนปรนให้ในเรื่องอื่น ๆ เว้นแต่เรื่องเดียวคือเขียนปิดไว้ที่ตู้หนังสือว่า "ขออย่างเดียวอย่ายุ่งเกี่ยวกับหนังสือ" ฉะนั้น สิ่งเดียวที่ลูกยุ่งเกี่ยวกับคุณพ่อในเวลานั้นก็คือหนังสือเป็นร้อยเป็นพันเล่มของคุณพ่อนั่นเอง น่าแปลกที่ตอนเกิดลูกก็เกิดใน

ห้องหนังสือของบ้านคุณอาหลวงสรรสารกิจ หน้าวัดราชบพิธ คุณพ่อเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก คุณพ่อบ่นกับคุณแม่ว่า เราเกิดมาจนบ่านนี้ ยังไม่ต้องใช้เงินมากเหมือนเลี้ยงลูกคนนี้เลย ถ้าไม่ได้เป็นลูกคุณพ่อคุณแม่ และได้รับความกรุณาอย่างสูงจากคุณน้าพจน์ สรรสารกิจ คุณน้าพัว อนุรักษ์ราชมณเฑียร คุณแม่ผิว กัลยาณมิตร กับคุณหญิงศรีวิสารวาจาแล้ว ลูกก็คงไม่รอดชีวิต

คุณพ่อชอบคนเก่งวิชา จึงบังคับให้ลูกออกจากชั้นอนุบาลของโรงเรียนมีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง เพราะเห็นลูกได้มาแต่การร้องและรำละคร ต่อมาคุณพ่อคุณแม่พาลูกไปดูละครและโขนกรมศิลปากรแทบทุกเรื่อง ลูกก็เลยชักจะพูดจะเดินเฉย ๆ ไม่ค่อยเป็นจึงถูกย้ายไปเรียนโรงเรียนที่แก่วิชากว่าเดิมอีก เรื่องที่จำได้ดีก็คือ ดูเหมือนจะมีพิธีเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยหรือพิธีสวนสนาม คุณพ่อแต่งเต็มยศโก้หรูพาลูกไปด้วย ตำรวจห้ามรถคันอื่น ๆ แต่รถของเราเข้าไปได้เกือบถึงปะรำพิธี ต่อมาพอลูกยืนข้างถนนดูพิธีต่าง ๆ ทีไร ก็อดคิดถึงคุณพ่อไม่ได้ เรื่องอาหารก็เช่นกัน คุณพ่อรับประทานอาหารฝรั่งคนเดียวตอนเช้า และพอเหลือก็เป็นของลูก ลูกจึงชอบอาหารประเภทนั้นมาจนทุกวันนี้

ข้าราชการมหาดไทยท่านหนึ่งที่ลูกเคารพรักและจดจำไว้แม่นยำ ตลอดจนจารึกพระคุณไว้อย่างสูง คือท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยปัจจุบัน คุณพ่วง สุวรรณรัฐ คุณพ่อมีงานมากตลอดมา ในวันที่ท่านเป็นเจ้าภาพฝ่ายชาย คือคุณพ่วงไปขอหมั้นคุณหญิงประสารสุวรรณ โดยมีลูกเป็นผู้ถือพานของหมั้น คุณพ่อเรียนตอบท่านผู้ใหญ่ว่า ลูกเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๔ ลูกบ่นน้อยใจเพราะตอนนั้นอยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๑ แล้ว หลายปีต่อมามีงานฉลองคณะรัฐศาสตร์จุฬา ฯ ครบรอบ ๒๐ ปี คุณพ่วง ฯ ขณะเป็นปลัดกระทรวง ไปถึงคณะรัฐศาสตร์แต่เช้า ลูกทำความเคารพและเรียนถาม ท่านตอบว่า "ก็เจ้าคุณท่านไปไหนตรงเวลา ผมก็ต้องมาก่อนท่านซี" ทั้ง ๆ ที่คุณพ่อออกจากราชการไปแล้วเกือบ ๓๐ ปี

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ปี ๒๔๘๗ ลูกอายุ ๑๒ ปีเศษ คุณแม่ ลูก และน้อง ๆ อพยพไปอาศัยอยู่บ้านคุณตาเจ้าคุณอรรถวิรัชวาทเศรณี ที่อุบลราชธานี คุณพ่อและลูกเขียนจดหมายส่งข่าวกันเป็นประจำ แต่มีอยู่ฉบับหนึ่งซึ่งท่านเล่าว่า ท่านได้ลาออกจากราชการแล้ว เพราะไม่ต้องการทนนายที่วุ่นวาย รู้น้อย และเจ้าอำนาจ ลูกจำจดหมายฉบับนั้นได้

เป็นอย่างดีตลอดมาด้วยความเห็นอกเห็นใจคุณพ่อ และรู้ซึ้งยิ่งขึ้นเมื่อโดนเข้ากับตนเองบางครั้งในหลายปีต่อมา จดหมายคุณพ่ออีกฉบับที่ลูกชอบมากที่สุด คือ ตอนลูกเรียนอยู่ที่อังกฤษ คุณพ่อเล่าว่า ได้ทำงานวิจัยเรื่องหนึ่งตามที่ได้รับมอบหมาย สำเร็จลุล่วงและเสนอรัฐบาลไปแล้ว ท่านถือว่าท่านทำงานสำเร็จแล้ว เพราะมีหน้าที่เพียงวิจัยและได้ทำอย่างดีที่สุดแล้ว ส่วนผู้พิจารณาวินิจฉัยเบื้องเหนือขึ้นไปจะนำไปทำอย่างไร เห็นด้วยหรือไม่ก็เป็นเรื่องของท่านเบื้องบนนั้น ความสำเร็จความภูมิใจของผู้ทำอยู่ตรงได้ทำงานนั้นอย่างเต็มความสามารถและสติปัญญาแล้ว เรื่องนี้แหละที่ลูกถือเป็นหลักในการทำงานตลอดมา ทำให้ดีที่สุดในงานทุกอย่างก็พอใจภูมิใจแล้ว เมื่อเสนอขึ้นไปผลจะเป็นอย่างไรนั้นมิใช่อยู่ที่ตัวเรา คุณพ่อไปสอนหนังสือที่ธรรมศาสตร์อีกในระยะหลัง ด้วยการสนับสนุนของท่านอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการมหาดไทย อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณทวี แรงขำ คุณพ่อได้กล่าวเป็นคติในงานวันเกิดของท่าน ปี ๒๔๙๘ ซึ่งมีผู้มาร่วมงานมากมายว่า เวลาท่านเป็นเพื่องอันใหญ่ก็หมุนนำ แต่เวลานี้ท่านเป็นเฟืองอันเล็ก ก็หมุนตามท่านคณบดี คนเราต้องรู้ตำแหน่งหน้าที่และทำให้เหมาะสม

ก่อนสงคราม สถานพักผ่อนตากอากาศของครอบครัวเรา คือพลับพลาเขาช่องกระจก ประจวบคีรีขันธ์ หลังสงครามแล้ว คราวหนึ่งคุณพ่อพาลูกและน้อง ๆ ไปพักผ่อนที่ตำหนักน้ำชลบุรี ซึ่งเป็นบ้านปลูกอยู่ในทะเล ต้องข้ามสะพานยาวมากจากฝั่ง ตอนดึกคืนหนึ่งคุณพ่อเรียกลูกจากกำลังหลับสนิทให้ลูกขึ้นมาดูราหูอมจันทร์ น้ำทะเลปริ่มระเบียงบ้าน อากาศเย็นยะเยือก พอเริ่มคายพระจันทร์ก็เป็นสีแดงจัดราวกับพระอาทิตย์ จนค่อย ๆ เลื่อนลงลับขอบฟ้าจรดน้ำ และพอรุ่งสาง ท้องฟ้าและทะเลก็กลายเป็นสีชมพูงามประหลาด เราพ่อลูกสองคนยืนอยู่ในบรรยากาศเช่นนั้นตั้งแต่ดึกจนเช้า เป็นวาระที่ลูกไม่มีวันลืม ต่อมาไม่กี่วัน คุณพ่อเดินตรวจชมอาคารร้านค้าและตลาดเมืองชล ตอนนั้นท่านกำลังเป็นรัฐมนตรี มีข้าราชการบางคนของจังหวัดเดินตาม ท่านเดินตรวจจนทั่วก็ยังไม่เลิก ทุกคนเริ่มรู้สึกว่าท่านกำลังพยายามหาสินค้าอะไรสักอย่างหนึ่ง ในที่สุดมีผู้อดรนทนไม่ไหวถามขึ้น ก็พอดีท่านหาได้และพูดว่า "หาถั่วลิสงให้ยายศรี" ท่านไม่ใช่คนที่เอาแต่เรื่องนอกบ้านเสียจนไม่ทราบ ไม่เอาใจใส่เรื่องในบ้าน และลูกก็ไม่เคยตื่นต้นในการรับประทานอาหารที่โปรดปรานครั้งไหนเท่าครั้งนั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้มีเมือง ดุสิตธานีขึ้นจริง ๆ ให้เป็นเมืองตัวอย่างในวิธีการปกครองแบบประชาธิปไตย ก็ได้ทรงมีพระราชดำริจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คุณพ่อมาเป็นเจ้าเมืองตัวอย่างนี้ เป็นเรื่องน่าประหลาดที่ในสถานการณ์ต่อมา แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง การหาผู้เหมาะสมมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนี้ ไม่ใช่ของง่าย แต่ ฯพณฯ พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ คนสำคัญของคณะราษฎร์และคณะรัฐบาลขณะนั้น ได้ไปตรวจราชการและไปติดใจเอาคุณพ่อ ซึ่งกำลังเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกเข้า จากนั้นท่านจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร เป็นอันว่า ไม่ว่าในการปกครองระบอบใด คุณค่าของคุณพ่อก็ยังมีอยู่เช่นกัน ลูกจึงชอบที่อาจารย์คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง (เจ้าของโต๊ะทำงานที่ลูกทำมา ๑๒ ปีเศษ) คนเก่งคนหนึ่งที่ลูกเคารพรัก ได้เคยเขียนถึงคุณพ่อใน 'สัปดาห์สาร' เป็นนัยว่า ความสามารถของคุณพ่อ ยืนหยัดท้าทายการพิสูจน์ไม่ว่าในยุคสมัยใด

เรื่องที่ดีงามอีกเรื่องหนึ่ง คือคุณพ่อมีส่วนสำคัญในการร่วมก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลจุฬาฯ (เดิม) เพื่อเพิ่มกำลังในการรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้ได้ป่วย ต่อมาอีกหลายปี เมื่อลูกได้ทำงานใกล้ชิดคุณหญิงสมานใจ ดำรงแพทยาคุณ สุภาพสตรีผู้มีเสียงดังและผลงานดีเด่น ท่านได้เล่าให้ฟังอย่างซาบซึ้งว่า "เจ้าคุณสุนทรพิพิธคิดโครงการ เจ้าคุณดำรงแพทยาคุณหนุนแผนงาน" เพราะท่านหนึ่งเป็นนักสร้าง อีกท่านเป็นนักวิชาการแพทย์ กับมีอีกหลายท่านร่วมมือร่วมใจกัน งานเพื่อส่วนรวมจึงจักเป็นผลสำเร็จ

คุณพ่อไปอยู่จังหวัดไหนก็นำกีฬาฟุตบอล เทนนิส แบตมินตันไปเผยแพร่ แม้แต่เล่น ๆ อย่างหยอดหลุม ทอยกอง ล้อต๊อก ก็เคยทำให้เจ้าคุณอนุรักษ์ราชมณเฑียร เจ้าคุณอนุมานราชธน คุณหลวงสรรสารกิจ คุณหลวงอรรถปรีชาชนูปการ ฯลฯ ที่เคยตามไปเยี่ยมถึงจังหวัดต่าง ๆ ยามเป็นผู้ว่าราชการ ได้สนุกครึกครื้นกัน

ในหนังสือ 'นรชาติวางวาย' ซึ่งกระทรวงมหาดไทยพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณประหยัด สมานมิตร อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย ตอนที่กล่าวถึงประวัติของท่านเจ้าคุณพายัพพิริยกิจ บิดาของ ฯพณฯ จอมพล ประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงมหาดไทยปัจจุบัน ส่วนหนึ่งมีว่า "ต่อมาเจ้าพระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย นับเป็นคนที่สองรองจากสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และคราวหนึ่งมีเรื่องที่กล่าวกันขึ้นว่า แบบพิมพ์ที่ใช้ในราชการต่าง ๆ ของกระทรวงมหาดไทย ล้วนแต่ล้าสมัยใช้การไม่ได้ทั้งนั้น เจ้าพระยาสุรสีห์ ฯ จึงสั่งให้ห้าพระยาผู้เรืองฤทธิ์ เข้ามาร่วมปรับปรุงกันเสียให้ทันสมัย ห้าพระยานี้ได้แก่พระยาราชเสนากับพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ ซึ่งเป็นฝ่ายส่วนกลางเพราะอยู่ในกระทรวง สำหรับฝ่ายภูมิภาคนั้น ท่านให้พระยาพายัพพิริยกิจ ปลัดมณฑลพายัพ พระยาสารคามคณาภิรักษ์ ปลัดมณฑลร้อยเอ็ด และพระยาสุนทรพิพิธ ปลัดมณฑลอุบลราชธานี เข้าร่วมในฐานะเป็นฝ่ายปฏิบัติ ได้ประชุมกันอยู่หลายเดือนจึงเสร็จเรียบร้อย ทั้งห้าพระยานี้ ต่อมาจึงเป็นมิตรสนิท พระยาสุนทรพิพิธนั้นเยาว์วัยกว่าเพื่อน และพี่ ๆ เรียกอ้ายน้องทุกคำ" กับ "เจ้าพระยาสุรสีห์ ฯ ตรวจราชการตามปกติ ถึงเวลาก็ขึ้นศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา เยี่ยมหน่วยราชการต่าง ๆ ครั้งนั้นพระยาสุนทรพิพิธเป็นเจ้าเมือง ท่านเป็นผู้ยื่นรายงานความเป็นไปของบ้านเมืองให้เสนาบดีอ่าน เสนาบดีอ่านแล้วอ่านอีก แล้วเอาลงไปอ่านในเรือ อ่านหมดทุกถ้อยทุกคำ เสร็จแล้วจึงเอ่ยปากขึ้นว่ารายงานอย่างนี้ดีหายาก เขียนแบบแยกแผ่นดินเมืองแปดริ้วให้เห็นกระจ่างแจ้งไม่กังขา เป็นต้นทุนที่คิดจะทำอะไรก็ตลอดปลอดโปร่ง อันนี้น่าจะเป็นอุทาหรณ์ของเจ้าเมืองรุ่นใหม่ ๆ ที่จะต้องระลึกไว้ว่าการเขียนสิ่งใดยาวหลายสิบหน้า แล้ววกไปเวียนมา ไม่ไปถึงไหนได้นั้น สู้เขียนสละสลวยแยกแผ่นดินออกเป็นฉาก ๆ แบบสมัยโบราณไม่ได้" คุณประหยัด สมานมิตร ท่านเคยนั่งเรียนอยู่โต๊ะข้างหลังของลูก ในห้องเรียนปริญญาโทคณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ปัจจุบัน) เคยหาหนังสือที่ท่านคิดว่าลูกชอบมาให้ ไม่นึกเลยว่าเมื่อท่านเสียชีวิตอย่างวีรชนแล้ว น้องที่ที่ทำงานยังอุตส่าห์หาหนังสือที่เขาทำเพื่อท่านมาให้ได้อ่าน และมีเรื่องที่ดีงามเกี่ยวกับคุณพ่ออยู่ด้วย

จากหนังสือบันทึกความทรงจำของคุณพ่อ มีเรื่องที่ท่านโต้แย้งกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับอาณาเขตบางส่วนของจังหวัดอุบลราชธานี สมัยท่านเป็นปลัดมณฑล จนฝรั่งเศสไม่อาจเอาเปรียบได้ ท่านเขียนเล่าถึงการตรวจท้องที่และเห็นควรยกอำเภอยะโสธรขึ้นเป็นจังหวัด ซึ่งอีก ๕๐ ปีต่อมา ลูกชายคนใหญ่ของท่านก็ได้ไปเป็นผู้ว่าราชการคนแรกของจังหวัดยะโสธร

ท่านเคยเล่าถึงการเสนอความเห็นอย่างหนักแน่นในเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง ต่อท่านอดีตนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม หลังจากนั้น ท่านก็เดินทางไปพักที่จังหวัดประจวบ ฯ คอยดูว่าถ้าไม่เป็นผลก็จะลาออก ปรากฏว่าคุณหลวงอดุลเดชจรัส รีบติดต่อขอให้ท่านกลับมา ท่านเป็นผู้ใหญ่คนเดียวที่กล้าไปรับท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ ที่ท่าอากาศยานดอนเมืองในสมัยหนึ่ง ซึ่งสันติบาลมีหูตาอยู่ราวกับสับปะรด เมื่อท่านอดีตนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นำผ้ากำมะหยี่สีแดง ผืนเท่าครึ่งฝาผนังห้องรับแขก มีอักษรจีนเต็มพรืด ไปอวยพรวันเกิดอายุครบ ๖๐ ปีของท่าน คุณพ่อบอกว่า คนไทยเป็นจำนวนไม่น้อยรวมทั้งท่าน (ทางบิดา) มีเชื้อสายจีน เราไม่ควรลืมบรรพบุรุษ แต่ต้องทำความดีต่อบ้านเมืองไทยให้สมกับเป็นคนไทยให้เต็มที่ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ลูกจีนบางส่วนในไทยเกิดการกำแหง ตอนนั้นคุณพ่อไปพักผ่อนเยี่ยมเยียนญาติที่บ้านคุณลุงชื่น มัฆวิบูลย์ พี่ชายใหญ่ของท่านที่ตลาดพลู ธนบุรี ลูกยังได้เห็นคุณลุงกับคุณพ่อ วิ่งถืออาวุธไปปราบคนจีนที่กำเริบ ตอนหลังท่านมาเล่าหัวเราะ ๆ ว่าไม่ใช่หรอก ท่านเห็นพี่ชายของท่านห้าวหาญนัก ท่านจึงวิ่งไปคุ้มครองให้น่ะ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง น้องชายอายุ ๕๘ ปี ก็รักพี่ชายอายุหกสิบเศษยิ่งนัก

เวลามีปฏิวัติรัฐประหารกัน ในสมัยที่ท่านร่วมในคณะรัฐบาล คุณพ่อก็นั่งร่วมวงญาติมิตรอยู่ที่บ้าน ท่านไม่ได้เป็นพวกใครและไม่มีกำลังอะไร ไม่เคยมีใครมาจับท่านมาวอแวกับท่าน เพื่อน ๆ ของลูก ๆ ที่เป็นห่วงและไม่ค่อยเข้าใจ พากันถามว่าท่านต้องหนีไปไหนหรือไม่ แต่ท่านก็ไม่เคยต้องไปไหน ให้ท่านทำท่านก็ทำ ให้ท่านเป็นท่านก็เป็น ไม่ให้ทำไม่ให้เป็นก็แล้วไป ท่านก็มีเรื่องอื่นที่ดี ๆ ทำของท่าน หรือบางทีมาเชิญไปทำอีก ท่านไม่สะดวกใจท่านก็ไม่ไป ถ้าพอใจก็ทำเต็มที่ ชีวิตคุณพ่อจึงอยู่ด้วยดีตลอดมา

ใคร ๆ ก็เล่าลือกันว่าคุณพ่อเป็นคนตรงและยุติธรรมในหน้าที่การงาน แต่ลูกเพิ่งรู้ว่าคุณพ่อมีความรักต่อลูก ๆ อย่างลึกซึ้ง คุณพ่อไม่พอใจและเจ็บร้อนแทนในยามที่ลูกไม่ได้รับความเป็นธรรม ได้รับการกลั่นแกล้งกล่าวหาอย่างไม่เป็นความจริง คุณพ่อจะสอนไม่ให้เสียใจเพราะเป็นความไม่ดีของผู้ที่กล่าวหาอย่างไม่รู้จริงไม่เป็นธรรมนั้นเอง ทั้ง ๆ ที่เรื่องแบบนี้เป็นส่วนน้อยหนึ่งในชีวิต เพราะส่วนใหญ่นั้นคุณงามความดีของคุณพ่อ และความตั้งใจทำแต่ความดีของลูกเอง ช่วยให้ลูกได้รับความกรุณาความเอ็นดูจากท่านผู้ใหญ่ และ

บุคคลทั่วไป อย่างวันที่ลูกเข้าจุฬา ฯ ได้ และเดินผ่านห้องพี่ ๆ รัฐศาสตร์จุฬาฯ รุ่นแรกยุคหลัง (พ.ศ. ๒๔๙๑) ลูกแปลกใจที่เขาลุกกันพรึบออกมาดูลูกแทบทั้งห้อง ลูกนึกไม่ถึงว่าสายเลือดนักปกครองรุ่นเด็ก ๆ ก็ยังไม่ลืมคุณพ่อ (เดี๋ยวนี้เขาเป็นชั้นพิเศษชั้นเอกกันหมดแล้ว) และท่านที่เรียนเก่งที่สุด มีคุณสมบัติเพียบพร้อมยิ่งในรุ่นนั้น ศาสตราจารย์ ดร. เกษม สุวรรณกุล เมื่อได้เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์จุฬา ฯ ปัจจุบัน ท่านได้เป็นผู้แทนชาวรัฐศาสตร์ทั้ง ๒๖ รุ่น แสดงกตเวทีต่อคุณพ่อนานาประการ จนวาระสุดท้ายของคุณพ่อ

เมื่อท่านอดีตนายกรัฐมนตรี ฯ พณ ฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขอให้คุณพ่อกลับไปช่วยงานราชการต่าง ๆ นั้น คุณพ่อมีงานมากมาย และติดประชุมสำคัญในวันรับปริญญาของลูก ลูกไม่แน่ใจว่าคุณพ่อจะไปเป็นเกียรติแก่ลูกในวาระนั้นได้หรือไม่ คงมีแต่คุณแม่และพี่ชัยทัต ที่ดีใจมากนอกจากการรับพระราชทาน ก็คือ ได้เห็นคุณอาหลวงอรรถสิทธิสุนทร กรรมการสภามหาวิทยาลัย ซึ่งนั่งอยู่หลังที่ประทับ ชะโงกหน้าออกมาปรบมือและยิ้มให้ลูกอย่างจงใจ ท่านอดีตอธิบดีกรมมหาดไทยและกรมศุลกากรผู้นี้ เป็นที่ทราบกันดีในความมีระเบียบและเคร่งครัดในหน้าที่ ท่านเคารพและดีต่อคุณพ่อคุณแม่ และมีความกรุณาต่อลูกเป็นอย่างมากตลอดมา จนกลับถึงบ้านแล้ว จึงทราบว่าคุณพ่อได้พยายามไปเพื่อลูกในวาระสำคัญนั้นด้วย เหมือนกับวันที่อาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กรุณาให้นักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร มาตามลูกไปเล่นสักรวาเป็นนางรจนา โดยมีท่านเป็นเจ้าเงาะ ณ สังคีตศาลา มีคนฟังแน่นขนัดล้นหลามไปถึงสนามหลวง จนลูกกลับบ้านแล้วจึงทราบว่า คุณพ่อก็อุตส่าห์ไปฟังสักรวาครั้งนั้นด้วย แม้คุณพ่อจะยุ่งกับงานต่าง ๆ จนไม่ใคร่มีเวลา แต่ท่านก็ยังอุตส่าห์ปลีกเวลาเพื่อลูก ๆ ทุกคนในวาระอันสมควร

คุณพ่อเป็นคนมีอารมณ์ขัน เมื่อท่านไปเป็นประธานโต้วาทีที่หอประชุมจุฬา ฯ หรือการแข่งขันกลอนสดในโทรทัศน์ และเผอิญลูกเป็นคนหนึ่งในฝ่ายใด คุณพ่อจะรีบบอกผู้ฟังผู้ชมและอีกฝ่าย ว่า ไม่ต้องกลัวว่าท่านจะไม่ยุติธรรม ลำเอียงเข้าข้างลูก เมื่อถึงคราวแข่งขันฟุตบอลประเพณี จุฬา ฯ — ธรรมศาสตร์ คุณพ่อและลูกหลานที่ดูโทรทัศน์ ส่วนใหญ่จะเชียร์ธรรมศาสตร์ เพราะระยะหลังท่านสอนหนังสือที่นั่น และลูกหลานเรียนที่นั่น ถ้าลูกจะดูโทรทัศน์ตามลำพัง ก็ไม่สนุกเท่าขึ้นไปดูกับคุณพ่อ แล้วคอยเชียร์จุฬา ฯ เป็นการจงใจขัดคอ

ท่านและน้อง ๆ หลาน ๆ เพื่อเพิ่มรสชาดการดู ในที่สุดเราก็ได้หัวเราะกัน เพราะท่านว่า "อ้าว แกก็เรียนธรรมศาสตร์ด้วย" ลูกก็ว่า "คุณพ่อก็เรียนจุฬา ฯ" (โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนข้าราชการพลเรือน เป็นต้นกำเนิดของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย คุณพ่อมีส่วนร่วมก่อตั้งสมาคมนิสิตเก่าจุฬา ฯ และเป็นนายกสมาคมคนที่สอง โดยมีคุณวิชา เศรษฐบุตร วิศวะที่แสนดีต่อรัฐศาสตร์ เป็นเลขาธิการ ต่อมาคุณวิชา เป็นนายก ฯ หลายสมัย) แพ้ชนะไม่สำคัญ สำคัญที่ความสามัคคี คุณพ่อชอบดูและฟังการแข่งขันมวย ชอบเล่นว่าว ฟุตบอลและอื่น ๆ เรื่องฟุตบอลนี้ คงไม่มีบ้านไหน ลูกหลานเด็กรับใช้ทั้งชายและหญิงเล่นฟุตบอลกันทั้งบ้านอย่างบ้านคุณพ่อ

คุณพ่อมีบุญเกี่ยวกับลูก ๆ หลาน ๆ และผู้ที่ท่านเคยเลี้ยงดูมา ทุกคนเคารพรักท่านอย่างแท้จริง และสนองพระคุณท่านในวาระและโอกาสต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้ ตามความถนัดและความสามารถของแต่ละคน ในเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญแล้ว คุณพ่อจะมอบหมายลูกชายที่เป็นทายาทของท่านคือพีชย์ทัต ตลอดมา คุณพ่อจะคุยกับลูก ๆ อย่างรอบรู้ในชีวิตการงานและครอบครัวของแต่ละคน คุณพ่อมีความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศอย่างทันสมัย และแม้จะอายุมากและเจ็บไข้ได้ป่วยสักเพียงใด จนวาระสุดท้าย สมอง สติปัญญา และมารยาทของท่านยังเป็นเยี่ยม วันหนึ่งที่โรงพยาบาล คุณพ่อคุยกับคนอื่น ๆ ในเรื่องต่าง ๆ พอถึงลูก คุณพ่อคุยเกี่ยวกับประธานาธิบดีนิกสันอย่างสนุก คุณพ่อทราบดีว่า ลูกชอบเรื่องการทูตและการต่างประเทศ แม้ชีวิตจริงจะไปไม่ถึง ลูกไม่เคยรู้สึกเลยว่า คุณพ่ออายุตั้งเกือบ ๘๒ ปีแล้ว เพราะความคิดของคุณพ่อยังทันสมัยอยู่เสมอ ในบั้นปลายของชีวิต คุณพ่อมีความสุขความเพลิดเพลินอย่างแท้จริงกับครอบครัว โดยเฉพาะหลานเหลนเล็ก ๆ ทั้งหลาย ภาพที่ลูกจะไม่มีวันลืมเลยตลอดชีวิต คือภาพที่คุณตาไม่แข็งแรงพอจะอุ้มหลานชายเล็ก ๆ ได้ ก็ยังอุตส่าห์เอาหลานขึ้นหลัง จนคุณแม่และลูกต้องร้องห้าม ตอนเด็ก ๆ ลูกเคยกลัวคุณพ่อ เพราะเป็นคนเคร่งครัด แต่เมื่อท่านเป็นคุณทวด คุณปู่ คุณตา ท่านไม่เคยดุหลานเหลนเลย มีแต่พูดจาหยอกล้อรักใคร่ห่วงใยปรานี เด็ก ๆ เหล่านั้นจึงรักท่านเป็นที่สุด

ในระยะหลัง คุณพ่อเข้ารับการรักษาพยาบาลหลายครั้ง ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี ได้รับความสะดวกเป็นพิเศษเสมอ เพราะมีน้องชยะพร เมืองแมน ลูกสาวของท่านทำงานที่นั่น และบรรดาแพทย์ — พยาบาลล้วนแต่ดีต่อท่าน โดยเฉพาะคุณหมอวีรสิงห์ เมืองมั่น

เผอิญที่ทำงานของลูกอยู่ที่ตึกมหิดล สภาสังคมสงเคราะห์ ฯ จึงได้ไปเยี่ยมคุณพ่อบ่อยครั้งในตอนกลางวัน เพราะตอนเย็นต้องมีภาระไปรับลูก ๆ ที่โรงเรียน คราวหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๖ ตรงกับวันเกิดคุณน้าพจน์ สรรสารกิจ ลูกอยากไปกราบอวยพรก็ไปไม่ได้ เพราะคุณพ่อมีอาการมาก ลูกคอยเฝ้าอยู่จนบ่าย จึงกลับมาที่ทำงาน พบจดหมายของนายกชุมนุมวรรณศิลป์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ขอคำประพันธ์ของลูกไปร่วมในการจัดนิทรรศการ เนื่องในงานของมหาวิทยาลัย ลูกกำลังมีจิตใจจดจ่ออยู่แต่คุณพ่อ และวันที่เขาขอ ก็จวนแจเต็มที จึงเขียนไปร้องไห้ไปให้เขาได้ความว่า

สักรวาลาจาก

คุณพ่อขา
สิ่งที่รู้นั้นกันสองเรา
วรรณศิลป์กินใจโลมไล้โลก
แต่บัดนี้ที่จะลับกับเพลงลา
แสงสลัวมัวเสมือนเลือนเลือนหาย
ชีพจรอ่อนเต้นเห็นสุดทน
'ปรีชา' ที่พลีให้ในราชกิจ
ความรักลูกผูกพันทุกวันคืน
ขอบใจที่เป็นห่วงดวงชีวิต
สิ่งสุดท้ายหมายให้ใน 'ธรรมะ'
สักรวาลาจากเคยฝากชื่อ
ความเย็นเยียบเฉียบซ่านสะท้านทรวง
ราชสีห์ที่สง่ากว่าผองสัตว์
ถึงวาระชวาลานิทรานันท์
'จงเข้มแข็งแกร่งไว้ให้เหมือนพ่อ
และจงครองธรรมะ ณ หทัย

ด้วยน้ำตาลูกตั้งใจเขียนให้เขา
คือความเข้าใจรักในอักษรา
ยามทุกข์โศกปลอบขวัญพาหรรษา
คือวิญญาณ์ของพ่อผู้ก่อชนม์
มิเว้นวายวาววับดูสับสน
แต่ยังยล 'ปัญญา' ว่ายังยืน
ค่ายังติดตรึงไว้ไม่เป็นอื่น
พ่อยังฝืนยิ้มให้ .. 'ขอบใจนะ'
พระคุณคิดแต่ล้วนมวลสัจจะ
สงบ, ละ, เป็นสุขสิ้นทุกข์ปวง
บัดนี้หรือลาจริงยิ่งสุดห่วง
ขอบำบวงด้วยอักษรสุนทรพลัน
สารพัดเคยแกร่งแข็งสุดสรร
สารพันสั่งบ่าจะลาไกล
มิย่นย่อกิจการงานไหนไหน
ความดีใช้จุนค้ำ' . . . คือคำลา!

ตั้งแต่คุณพ่อสิ้นชีวิต ลูกพยายามทำใจได้ตลอดมา เพิ่งมาร้องไห้มากในวันพระราชทานปริญญาแก่บัณฑิตจุฬา ฯ เมื่อกรกฎาคม ๒๕๑๖ เพราะลูกผ่านไปรับลูก ๆ ที่โรงเรียนสาธิตจุฬา ฯ พอดี และคิดว่า วันนี้เมื่อปีก่อน คุณพ่อมารับพระราชทานปริญญา-รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต ทั้ง ๆ ที่กำลังป่วย คุณพ่อก็ตั้งใจนั่งอยู่ได้ตลอดเวลาหลายชั่วโมง ไม่ต้องลุกออกก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับอย่างบางคน ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งสุดท้าย ได้รับเกียรติสูงส่ง ได้รับการต้อนรับจากคณบดีคณะรัฐศาสตร์ที่แสนดีต่อท่าน และ . . . . ได้พบกับ รองศาสตราจารย์ ปัจจัย บุนนาค เพื่อนร่วมโรงเรียนวชิราวุธของชัยเสน ลูกชาย . . . . . และบุตรชายของท่านผู้ใหญ่ที่ท่านเคารพเทอดทูน นายคนแรก ๆ ของท่านต่อจากในหลวงรัชกาลที่ ๖ ท่านเจ้าคุณศรีธรรมศกราช (ปิ๋ว บุนนาค) อดีตเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี

คุณพ่อเตรียมงานต่าง ๆ ด้วยตนเองตั้งแต่วัยรุ่นหนุ่มจนวัยชรามาตลอดชีวิตอย่างไร ท่านก็เตรียมงานเกี่ยวกับมรณกรรมของท่านด้วยตนเองไว้เกือบพร้อมสรรพ แม้แต่เรื่องวัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งท่านไม่ทราบมาก่อนเลยว่า ท่านผู้ใหญ่และลูกหลานจะนำท่านมาไว้ คุณพ่อก็มีส่วนร่วมเป็นกรรมการสร้างในสมัยรัฐบาล ฯ พณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ท่านผู้ใหญ่และลูกหลานก็ต้องขัดความประสงค์ของท่านบ้างตามสมควร เพราะต้องสนองความจำนงของทุกคนที่เคารพรักท่าน ให้ได้ทำเพื่อท่านในวาระนี้ ท่านไม่ได้เป็นเจ้าของตนเอง คุณแม่ คุณน้า และลูกหลานก็ไม่ได้เป็นเจ้าของท่าน ท่านยังเป็นของทุก ๆ คนที่มีความรู้สึกอันดีต่อท่านด้วย

ลูกเชื่อมั่นว่าคุณพ่อมีความสงบสุขอยู่ในที่อันควร ลูกจะทำดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ และดีต่อสุขภาพของลูกด้วย ดังที่คุณพ่อเคยตักเตือนเสมอ ถ้ามีการเกิดใหม่ได้ ก็ขอเกิดเป็นลูกคุณพ่อคุณแม่ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ประทับไว้ในชีวันแล้ว

ชยศรี ชาลี

เจ้าคุณสุนทรพิพิธ

สกุล จินตกานนท์ ได้เกี่ยวดองกับท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ ทางคุณหญิงประยูร ดังปรากฏในประวัติ และบันทึกของท่านแล้ว

ขณะนั้น พวกเราพี่น้องยังเป็นเด็กกันทั้งนั้น ข้าพเจ้าเองพอจำความได้ อายุยังไม่ถึงสิบขวบ ทราบแต่ว่า บิดาข้าพเจ้า (พระยาอรรถวิรัชวาทเศรณี เมื่อครั้งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระสิทธิศักดิ์บุรีรมย์ เป็นเจ้าภาพในการสมรสด้วย) พอโรงเรียนปิดเทอมปลายปี ๗ สัปดาห์ พวกเราพี่น้อง ๔ – ๕ คน ก็พากันรอนแรมกลับไปบ้านที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยทางรถไฟถึงนครราชสีมาเป็นเวลา ๑ วันเต็ม ต่อจากนั้นก็ใช้เกวียนเทียมด้วยวัวเป็นพาหนะอีก ๑๔ วัน ถึงฝั่งแม่น้ำมูล รวมเป็น ๑๕ วัน เที่ยวกลับก็เช่นเดียวกัน เรามีเวลาประมาณ ๒๐ วัน ที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สนุกสนานสำราญใจที่สุดในรอบปี

บ้านพักหลวงศุภกิจวิเลขการ (เจ้าคุณสุนทรพิพิธ) อยู่คนละฟากถนน ประตูบ้านตรงกัน กับบ้านพักของบิดาข้าพเจ้า พวกเราจึงวิ่งเข้าวิ่งออกระหว่างบ้านทั้งสอง อาหารการกินก็ไม่ต้องอนาทร หิวที่ไหนก็กินที่บ้านนั้น ซึ่งบางครั้งยังไม่ทันหิวก็ถูกบังคับให้กินเสียแล้ว การเดินทางระหว่างอุบลกับกรุงเทพนั้นประดักประเดิดเพียงไร คนสมัยนั้นจึงจะรู้ บางคราวโรงเรียนปิดเทอมพ้องกับเวลาที่คุณหลวงศุภกิจ ฯ เข้าไปราชการในกรุงเทพ ฯ พวกเราก็ถือโอกาสเดินทางมากับท่านด้วย ซึ่งมีความสนุกสนานเป็นพิเศษ เพราะระหว่างทางท่านได้เล่าอะไรให้ฟังหลายอย่าง เป็นเรื่องที่น่าสนใจและตื่นเต้นสำหรับพวกเราซึ่งเป็นเด็กในวัยเรียน ต่อมาสัก ๒ – ๓ ปี เราก็ได้มีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นรุ่นเล็ก คือ ด.ช. ประชามัฆวิบูลย์ (คุณชัยทัต สุนทรพิพิธ ผู้ว่าราชการจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน)

คุณหลวงศุภกิจ ฯ ย้ายจากอุบลราชธานีมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา พอโรงเรียนหยุด พวกเราก็ไปเที่ยวแปดริ้วกัน ครั้นท่านย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี เราก็ไปราชบุรีกันอีก ขณะนั้นท่านกำลังเรียบเรียงเรื่องของจังหวัดราชบุรี ชื่อว่า "สมุด-

ราชบุรี" ข้าพเจ้าโตแล้วใกล้จะจบการเรียน ท่านจึงใช้ให้เขียนเรื่องเมืองราชบุรี ตามคำบอกของท่าน ข้าพเจ้าจึงมีความภาคภูมิใจในการที่ได้มีส่วนรับใช้ท่านในการเรียบเรียงสมุดราชบุรี แม้เพียงส่วนน้อยนิดเดียว

เจ้าคุณสุนทร ฯ ท่านเป็นประพันธกร มีชื่อเสียงมาก ท่านใช้นามปากกา "มรกต" และ "ทองหยิบ" ฯลฯ เขียนลงเป็นประจำในหนังสือ "ไทยเขษม" และ "ศัพท์ไทย" รายเดือน นักอ่านในสมัยนั้นติดกันงอมแงม "สมุดราชบุรี" ของท่านจึงเป็นหนังสือที่น่าอ่านอย่างยิ่ง

แล้วท่านก็ย้ายไปเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก ตอนนี้ข้าพเจ้าจบการศึกษาและเพิ่งเข้ารับราชการ ข้าพเจ้าสนใจเมืองพิษณุโลกตามที่เรียนมาจากพงศาวดาร เมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเป็นเมืองที่คุณตาข้าพเจ้า (หลวงพิสุทธสัตยารักษ์ บิดาคุณหญิงประยูร) เคยรับราชการมาในสมัยก่อน ทางราชการที่ข้าพเจ้าสังกัดอยู่ได้ให้ข้าพเจ้าไปสอบสวนเรื่องที่จังหวัดพิษณุโลก ข้าพเจ้าก็ดีใจ เมื่อไปถึงพิษณุโลก ข้าพเจ้าไม่ได้ตรงไปที่จวนผู้ว่าราชการจังหวัด แต่หลบไปพักโรงแรม โดยต้องการหาประสพการณ์ตามวิสัยของคนหนุ่ม ข่าวมันสะพัดไปอย่างไรไม่ทราบและรวดเร็วเหลือเกิน ไม่ทันข้าพเจ้าจะได้ตั้งตัวก็มีคนมาถามหาที่โรงแรม บอกว่าท่านผู้ว่าราชการจังหวัดให้มาตามตัวไปพักที่จวน ข้าพเจ้าเลยหมดโอกาสที่จะหาประสพการณ์ด้วยตนเอง

ตอนค่ำรับประทานอาหาร ท่านซักถามข้าพเจ้าว่ามาทำอะไร ทำไมไม่เข้าบ้าน ข้าพเจ้าก็เรียนท่านไปตามตรงบ้าง แก้ตัวบ้าง ท่านก็เทศนา ๑ กัณฑ์ แล้วก็แนะนำสั่งสอนถึงงานที่ข้าพเจ้าจะมาทำที่พิษณุโลก ข้าพเจ้าอยู่พิษณุโลก ๒ วัน ก็เสร็จภารกิจ กลับมาเขียนรายงานเสนอผู้บังคับบัญชา ได้รับคำชมเชยว่าทำงานได้ผลเรียบร้อยดี (ทั้งนี้ ทำตามที่ท่านเจ้าคุณสุนทร ฯ แนะนำ ทั้งนั้น)

แล้วสงครามมหาเอเชียบูรพาก็เกิดขึ้น กองทัพพระเจ้าจักรพรรดิ แห่งอาทิตย์อุทัยก็เข้ามาอยู่เต็มบ้านเต็มเมือง ท่านเจ้าคุณสุนทร ฯ ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย

ข้าพเจ้ารับราชการที่กรมอัยการ อยู่มาก็เกิดเรื่องใหญ่ คือ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับญี่ปุ่นที่บ้านโป่ง โดยทหารและตำรวจไทย ต่อสู้กับกองทหารญี่ปุ่น ฝ่ายทหารทั้งนายและพลของญี่ปุ่นตายไปหลายคน กองทัพญี่ปุ่นคุกคามข่มขู่จะยึดประเทศไทยไม่รับนับถือว่าเป็น "มหามิตร" ต่อไป รัฐบาลไทยได้ทำการเจรจากับญี่ปุ่นอย่างดีที่สุด จนกระทั่งญี่ปุ่นยินยอมตั้งกรรมการผสมไทยญี่ปุ่น เพื่อสอบสวนเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ให้เป็นธรรมหรือให้เป็นผลดีแก่ฝ่ายญี่ปุ่น คณะกรรมการที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นทางฝ่ายไทย มีพลโทพระยาอภัยสงคราม เสนาธิการทหารบกในขณะนั้นเป็นประธาน มีผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี (คุณพระนิกรบดี) และข้าพเจ้าร่วมอยู่ด้วย แต่ทางฝ่ายญี่ปุ่นนั้นขออภัยที่ไม่สามารถจะจำชื่อได้ เพราะเรียกยากเต็มที ข้าพเจ้าได้ไปเรียนขอคำแนะนำจากเจ้าคุณสุนทร ฯ ซึ่งท่านก็ได้กรุณาสั่งสอนแนะนำแนวทางที่ควรปฏิบัติให้ตามเคย ข้าพเจ้าต้องไปทนทุกข์ทรมานอดหลับอดนอนถูกญี่ปุ่นข่มขู่และคุกคามอยู่ที่บ้านโป่งเป็นเวลาเกือบสามเดือน (รวมเวลาที่หลบลูกระเบิดในหลุมด้วย) การสอบสวนของคณะกรรมการก็เสร็จสิ้น โดยข้าพเจ้าไม่ถึงกับถูกญี่ปุ่นตบหน้า ทำร้าย หรือถูกซามูไรทิ่มแทงแต่ประการใด

ต่อมาท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย และ รัฐมนตรีสาธารณสุข ข้าพเจ้าถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร จึงไม่ค่อยจะมีเรื่องไปรบกวนอะไรกับท่าน จนกระทั่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงยุติธรรม และภายหลัง เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง ข้าพเจ้าได้ไปหารือท่านบ่อยครั้ง เพราะท่านมีความรอบรู้ในการงานต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และท่านก็รู้จักข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงยุติธรรมและกระทรวงการคลังเป็นอันมากด้วย ข้าพเจ้าจึงสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้โดยเรียบร้อย ครั้นข้าพเจ้าไปอยู่กระทรวงเศรษฐการ ท่านก็ได้เตือนว่า ระวังตัวให้ดี กระทรวงนี้จะทำให้ดีนั้นค่อนข้างยาก แต่จะทำให้เสียละก็ง่าย ข้าพเจ้าจำคำท่านไว้ขึ้นใจ และได้พยายามทำอย่างดีที่สุด

ท่านป่วยเพราะอายุมากแล้ว พวกเราพี่น้องผลัดกันไปเยี่ยมเยียนท่านเสมอ เวลาที่เราไม่ขาด คือ วันอวยพรปีใหม่ ท่านให้ศีลและพรและชื่นชมยินดีที่พวกเรารุ่นเด็ก

ซึ่งท่านชุบเลี้ยงสั่งสอนมา ได้เจริญรุ่งเรืองมีตำแหน่งหน้าที่ดีกันทุกคน ข้าพเจ้าและครอบครัว ไปเยี่ยมท่านครั้งสุดท้าย ท่านบอกว่า "ยังรอเวลาอยู่เท่านั้น" ข้าพเจ้าและภรรยาต้องแอบซับน้ำตาด้วยความตื้นตันใจ

ท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ เป็น "ปูชนียบุคคล" ท่านมีลูกศิษย์ทั่วประเทศ ท่านได้รับใช้ชาติบ้านเมืองมาเป็นเวลาอันยาวนาน ทำคุณประโยชน์เหลือคณานับ เมื่อถึงกาลเวลา ท่านก็ได้จากพวกเราไปสู่สรวงสวรรค์ ในท่ามกลางความเศร้าโศกอาลัยของลูกหลานและผู้รู้จักคุ้นเคยกับท่านโดยทั่วหน้ากัน

ร่างกายของท่านอาจสูญสิ้นไป แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณของเจ้าคุณสุนทรพิพิธ ไม่มีวันเสื่อมสลาย

(พลโท อัมพร จินตกานนท์)

แด่เจ้าคุณอา

การสูญเสียเจ้าคุณอาพระยาสุนทรพิพิธครั้งนี้ ดิฉันอาลัยถึงพระคุณของท่านอย่างสุดซึ้งดิฉันภูมิใจและรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูง ในการที่ได้นับเนื่องเป็นหลานของคุณอา ถึงแม้จะมิใช่สายสัมพันธ์โดยตรงก็ตาม แต่คุณอาหญิงประยูร เป็นลูกคุณปู่หลวงพิสุทธิ์สัตยารักษ์ (เผือก เศวตเลข) คุณอาหญิงเป็นน้องสาวคนเล็กของคุณพ่อ (พ.ต. นายนนทบริบาล เจือ เศวตเลข) จึงนับว่ามีความใกล้ชิดสนิทสนมกับคุณพ่อมาก เมื่อคุณอาหญิงได้สมรสกับท่านเจ้าคุณที่จังหวัดอุบลแล้ว คราวใดที่ท่านเข้ามาราชการในกรุงเทพ ฯ ท่านมักจะพักที่บ้านดิฉันที่ถนนดินสอเสมอ จนเมื่อท่านย้ายจากจังหวัดอุบลเข้ามารับราชการอยู่กรุงเทพ ฯ ท่านพักอยู่ที่บ้านถนนสี่พระยา ขณะนั้นดิฉันยังเด็กอยู่มาก คุณอาได้รับดิฉันจากบ้านถนนดินสอไปค้างอยู่ด้วยคราวละหลาย ๆ วัน ตลอดเวลาที่ดิฉันอยู่บ้านท่าน ดิฉันได้รับความเมตตาปรานี รักใคร่สนิทสนมจากเจ้าคุณอาเหมือนกับเป็นลูกของท่าน เพราะคุณแม่ดิฉันเสียตั้งแต่ดิฉันยังเล็ก ดิฉันมีความอบอุ่นและภูมิใจเหมือนอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ทุกประการ ดิฉันยังระลึกถึงพระคุณของท่านอยู่เสมอมา ถึงคุณแม่ดิฉันจะเสียเมื่อดิฉันยังเยาว์มาก ดิฉันก็ยึดคุณอาหญิงเป็นที่พึ่งทางใจแทนคุณแม่ ต่อมาคุณพ่อดิฉันเสียดิฉันก็ทำใจได้ดีกว่า ดิฉันยังมีญาติผู้ใหญ่เสมอด้วยบิดาอีกท่านหนึ่ง คือท่านเจ้าคุณอา

บัดนี้ท่านจากพวกเราไปแล้ว ดิฉันและน้อง ๆ ในสกุลเศวตเลข ขออานิสงส์แห่งกุศลกรรมและคุณงามความดีที่พวกเราได้ปฏิบัติมา ซึ่งคุณอาทั้งสองก็มีส่วนช่วยอบรมสั่งสอนพวกเราอยู่ไม่น้อย ขอจงดลบันดาลให้ท่านเจ้าคุณอา ประสบความสุขในสัมปรายภพทุกประการ

จากหลาน

ผจง เศวตเลข

กราบเท้าคุณปู่

วันเสาร์ ที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เป็นวันที่หลาน ๆ ได้รับความเศร้าเสียใจอย่างสุดซึ้ง ที่ได้สูญเสียคุณปู่ที่เคารพรักไปอย่างไม่มีวันกลับ

ถึงแม้จะได้เตรียมใจไว้ก่อนแล้วในระยะหลังนี้ เพราะทราบมาว่าคุณปู่คงจะอยู่กับหลาน ๆ ได้อีกไม่นานนักก็ตาม แต่หลานก็ไม่อยากให้วันนั้นมาถึง ครั้นวันนั้นมาถึงเข้าจริง ๆ ก็ทำให้จิตใจของหลานโทมนัสและว้าวุ่นไปหมด เพราะในชีวิตของหลานนอกเหนือจากความภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นลูกของพ่อ – แม่ที่เคารพรักยิ่งแล้ว หลานยังภูมิใจที่ได้มีวาสนาเกิดมาเป็นหลานของคุณปู่ ผู้ซึ่งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้อุทิศตนกระทำคุณงามความดีเพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติและวงศ์สกุลตลอดมาจนวาระสุดท้ายของชีวิต

หลานหญิงทั้งสองคนได้มีโอกาสเป็นศิษย์ของคุณปู่ เมื่อครั้งยังศึกษาอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยคุณปู่ได้ให้เกียรติรับเชิญไปเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาประจำคณะรัฐศาสตร์ในขณะนั้น

คุณปู่ได้กรุณาอบรมสั่งสอน ให้ความรู้ ให้ความรัก – เอ็นดู ห่วงใยตั้งแต่หลานอยู่ในเยาว์วัย จนเติบใหญ่ ท่านกังวล สนใจทั้งในด้านการศึกษา การทำงาน ตลอดจนชีวิตการครองเรือนของหลาน ๆ และทุกครั้งที่หลานคนใดประสบความสำเร็จและความสุขในชีวิต คุณปู่จะแสดงความยินดีและให้ความอบอุ่นใจแก่หลานเสมอมา

แม้คุณปู่จะได้จากหลาน ๆ ไปแล้ว ก็เป็นการจากไปเพียงแต่ร่างกาย คุณปู่ได้กรุณาทิ้งแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต และความรัก ความปรานีต่าง ๆ ที่มีต่อหลาน ไว้ในความรำลึกถึงของหลาน หลานภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นหลานของคุณปู่ และความภูมิใจนี้จะอยู่กับหลาน ๆ ไปจนตราบเท่าชีวิตจะหาไม่

ในที่สุดนี้ หลานขออาราธนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลพิภพ ตลอดจนอานุภาพแห่งกุศลกรรม — คุณงามความดีต่าง ๆ ที่คุณปู่ได้บำเพ็ญไว้ในอดีต จงดลบันดาลให้วิญญาณของคุณปู่ ได้ไปสถิตอยู่ในสุคติสัมปรายภพตราบชั่วนิรันดร.

ชวลิต สุนทรพิพิธ
ชุมศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา
ชุลี วรพิทยุต

พระยาสุนทรพิพิธ คุณหญิงประยูร สุนทรพิพิธ
และ พล.ต.ต. ชอบ สุนทรพิพิธ ในพิธีอาบน้ำศพ

พระยาสุนทรพิพิธ และนายชัยทัต สุนทรพิพิธ
บุตรชายผู้สืบตระกูลทางด้านปกครอง

เกียรติคุณ

ของ

พระยาสุนทรพิพิธ

บุคคล

บรรทึก โดย "อารีรัตน์"

(จาก น.ส.พ. ไทยใหม่ฉบับประจำวันจันทร์ ๖ สิงหาคม ๒๔๙๔)

พระยาสุนทรพิพิธ เป็นชาวสวนธนบุรี จบมัธยม ๖ จาก ร.ร. มัธยมวัดนวลนรดิศแล้ว ได้เข้าศึกษาต่อที่ ร.ร. มหาดเล็กหลวง และ ร.ร. ข้าราชการพลเรือน ได้เข้าเรียนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อสอบไล่ได้แล้ว ออกรับราชการเป็นเลขานุการมณฑลอุบล และได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานมาเป็นลำดับ จนถึงข้าหลวง และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา เป็นข้าหลวงจังหวัดพระนคร – ธนบุรี แล้วเลื่อนเป็นอธิบดีกรมมหาดไทย และเป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อลาออก ได้สมัครเป็นผู้แทน เป็น ส.ส. จังหวัดพิษณุโลก ได้ร่วมคณะรัฐบาลชุด พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นรัฐมนตรีว่าสาธารณสุขและมหาดไทยอยู่ปีเศษก็ออก และหันมาประกอบธุรกิจ เนื่องจากเคยอบรมเมื่อครั้งเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๖ จึงทำให้มีศิลปะในการเล่นละคร เคยเป็นอาจารย์ในชั้นปริญญาโทและปริญญาตรี ของ ม.ธ.ก. หลายปี เป็นนายกสมาคมนิสิตเก่าจุฬาคนที่ ๒ ขณะนี้ตั้งใจสมัครเป็นผู้แทนพิษณุโลกสมัยหน้า เพื่อหาทางรับใช้ประเทศชาติอีกในทุกวิถีทาง

บุคคลในข่าว

(จากสัปดาห์สาร ปีที่ ๑ ฉบับประจำวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๐๑)

คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง บรรณาธิการ

กองบัญชาการคณะปฏิวัติมีคำสั่งที่ ๒๓/๒๕๐๑ แต่งตั้งคณะกรรมการและที่ปรึกษาพิจารณาปรับปรุงการปกครอง โดยจะได้ออกเป็นกฎหมายผ่านสภาร่างรัฐธรรมนูญ คณะกรรมการและที่ปรึกษานี้ขึ้นอยู่ในกองอำนวยการฝ่ายพลเรือน ที่ปรึกษาของคณะกรรมการมี พระยาสุนทรพิพิธ พระยาราชเสนา พระยาสัจจาภิรมย์ และหลวงนรกิจบรรหาร

หลังจากการปฏิวัติ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ เป็นต้นมา คณะปฏิวัติแสดงเจตน์จำนงจะปรับปรุงการบริหารบ้านเมือง การเศรษฐกิจ เพื่อให้ประเทศไทยได้เข้าอยู่ในยุคใหม่ และได้เชื้อเชิญผู้สันทัด ผู้ชำนาญสาขาวิชาการ และการงานแขนงต่าง ๆ เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการและที่ปรึกษาหลายคณะด้วยกัน สังเกตได้ว่า การแต่งตั้งคณะกรรมการมีลักษณะน่านิยมอยู่ที่ได้เลือกเชิญบุคคลต่างวัย ต่างความสัดทัดและต่างแนวกัน ประกอบขึ้นเป็นคณะ มุ่งประสงค์เอาความมั่นคงก้าวหน้าของประเทศชาติเป็นจุดหมายปลายทาง การปรับปรุงการปกครองครั้งนี้ย่อมมีความหมายสำคัญอย่างยิ่ง เมื่อคำนึงถึงว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ยังมิเคยได้จัดปรับปรุงแบบแผนและวิธีการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับโลกให้เหมาะสมแท้จริงไม่ ท่านที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาเพื่อปรับปรุงการปกครองจึงเป็นทั้งความหวังและความสนใจของประชาชนคนไทย

เจ้าคุณสุนทรพิพิธ ท่านหนึ่งในคณะที่ปรึกษา เป็นนักการปกครองรุ่นอาวุโส ตามประวัติท่านปฏิบัติหน้าที่ราชการในฝ่ายปกครองตลอดมา ชีวิตงานด้านปกครองของท่านเริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ ท่านได้ชื่อว่าออกรับราชการในหน้าที่สำคัญแต่วัยหนุ่มน้อย เป็นคนเด่นผู้หนึ่งของสมัย เมื่อท่านอายุย่างเข้า ๒๐ ปี ได้เป็นเลขานุการมณฑลอุบลราชธานี ภายหลังการศึกษาโดยลำดับจาก ร.ร. วัดนวลนรดิศ ร.ร. บพิตรพิมุข และ ร.ร. ข้าราชการพลเรือน อันสืบเนื่องขยายเป็นจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยอยู่ในปัจจุบัน วุฒิความสามารถของท่านผ่านการทดลองประจักษ์มาตลอดทั้งสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงระบอบปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ ฉะนั้นเมื่อพ้นจากหน้าที่ประจำการ ท่านจึงได้เป็นอาจารย์สอนการปกครอง และเขียนคู่มือว่าด้วย "การปกครองของประเทศไทย" "กฎหมายการเลือกตั้ง" "ประวัติศาสตร์การปกครอง" เป็นต้น ขึ้นไว้ประกอบการเรียนในโรงเรียนนายทหารเสนาธิการ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานด้านปกครองพาท่านไปประจำจังหวัดส่วนภูมิภาคหลายแห่ง จากตำแหน่งปลัดจังหวัดศรีสะเกษ ได้ไปเป็นปลัดมณฑลอุบลราชธานีใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๔๕๙ นครสวรรค์ พ.ศ. ๒๔๖๑ ราชบุรี พ.ศ. ๒๔๖๗ ระยอง พ.ศ. ๒๔๗๐ แล้วว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองและกรณีขบถ พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้เป็นข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทย ได้ลาออกจากราชการ พ.ศ. ๒๔๘๘ ชนะการเลือกตั้งเขตจังหวัดพิษณุโลก ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐

นอกจากเกียรติหน้าที่ทางราชการ พระยาสุนทรพิพิธ เป็นผู้ได้รับความนิยมสูงทางสุนทรียศิลป์ ด้านการละครและการประพันธ์ ท่านเป็นผู้นำคนหนึ่งของยุค "ไทยเขษม" งานประพันธ์ในนาม "มรกต" เป็นราศีแก่หนังสือพิมพ์และนิตยสารทั้งยุคเก่าและใหม่ โวหารและลีลากลอนกลบทของท่านนับว่าเป็นเยี่ยมอยู่ผู้หนึ่ง และท่านได้รับความนิยมสูงในทางการละคร ทั้งในฐานผู้ประพันธ์บทและผู้แสดง จึงได้รับเชิญให้ช่วยกำกับการแสดงละคร

แก่คณะผู้จัดการละครบรรดาศักดิ์เพื่อการกุศลสาธารณประโยชน์ขององค์การและสมาคมอยู่เนือง ๆ ละครพูดเป็นศิลปะที่ท่านถนัด ได้แสดงเป็นพระเอกในบทละครพระราชนิพนธ์ เช่นเรื่อง "เสียสละ" ชั้นเชิงการแสดงของท่านยังได้เห็นกันเป็นขวัญตา เมื่อไม่นานวันมานี้ ในละครทางโทรทัศน์จากพระราชนิพนธ์เรื่อง "วิวาหพระสมุทร" ในวันวชิราวุธานุสรณ์ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๑

ท่านเจ้าคุณสุนทรพิพิธ รักการอ่าน—เขียน และการท่องเที่ยวตามชนบท มีความสนใจทางประวัติโบราณคดี ดังได้เขียน "สมุดราชบุรี" เล่าตำนานเมืองโบราณสถานและการเศรษฐกิจในมณฑลราชบุรีขึ้นไว้ปรากฏอยู่ ทางกีฬาชอบเทนนิสและแบดมินตัน ด้านการสมาคม ท่านเป็นอุปถัมภกสมาคมนักเรียนเก่าบพิตรพิมุข กรรมการกิตติมศักดิ์สมาคมนักเรียนเก่านวลนรดิศ สมาชิกสมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และสมาชิกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ บ้านเกิดของท่านอยู่ตำบลตลาดพลู จังหวัดธนบุรี ปัจจุบันอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๘ ช. ซอยศุภราช ถนนพหลโยธิน พระนคร

นักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

นักฟุตบอลโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

สัมภาษณ์
พระยาสุนทรพิพิธ

(จากวารสาร สิงห์ดำสัมพันธ์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬา ฯ ฉบับประจำเดือนตุลาคม ๒๕๑๐)

ในบรรดานักปกครองชั้นนำของเมืองไทย พระยาสุนทรพิพิธ จัดว่าเป็นนักปกครองชั้นแนวหน้าสุดท่านหนึ่ง ท่านผ่านชีวิตนักปกครองในส่วนภูมิภาคและส่วนกลางมามากมายสุดจะนับ ชีวิตของท่านเป็นชีวิตแห่งการต่อสู้เพื่อความดี — ทำงานเพื่อความสำเร็จ เป็นชีวิตที่น่าศึกษายิ่ง หากจะเขียนประวัติชีวิตของท่าน คงต้องใช้กระดาษหลายเล่มสมุดไทย ด้วยเหตุนั้นและเหตุอื่น ๆ อีกหลายประการ เราจึงดั้นด้นไปกราบเท้าขอความกรุณาจากท่านเล่าเรื่องบางตอนให้ฟังเมื่อตอนสายของวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๑๐

บ้านเลขที่ ๗๓ ซอยข้างสถานีตำรวจนครบาลบางซื่อ, รั้วบ้านสีชมพูอ่อนเย็นตา, มีป้ายเล็กเขียนติดไว้หน้าบ้านว่า "สุนทรพิพิธ"

เราผ่านประตูใหญ่ไปตามทางเดินที่ทอดไปสู่ตัวบ้าน บริเวณบ้านร่มเย็นด้วยเงาไม้นานาชนิด ที่เชิงบันไดห้องรับแขกมีรูปปั้นสิงห์อยู่ข้างหนึ่ง และอีกข้างหนึ่งเป็นรูปปั้นกระต่าย ห้องรับแขกรูปกระทัดรัดมีบรรยากาศของความเป็นกันเอง มุมด้านหนึ่งของห้องที่ผนังห้องเป็นตู้หนังสือ มีหนังสือวางเต็มเป็นระเบียบ ถัดออกมามีโต๊ะเขียนหนังสือเล็ก ๆ บนโต๊ะมีหนังสือวางอยู่ ๒ — ๓ เล่ม มีกระดาษสีขาวสะอาด พร้อมปากกาดินสอ — เหมือนเจ้าของโต๊ะเพิ่งจะลุกออกมาเพียงชั่วอึดใจนั้นเอง

เราเริ่มด้วยคำถามว่า "พวกกระผมใคร่ขอรบกวนใต้เท้าเกี่ยวกับประวัติชีวิตเพียงย่อ ๆ"

"อยากทราบอะไรบ้างล่ะ ตอนนี้ก็กำลังทำบันทึกความจำอยู่ เป็นประวัติส่วนตัวตั้งแต่เรียนหนังสือขึ้นมาเป็นนักเรียนที่ไหนอย่างไร เป็นครูที่ไหนอย่างไร รับราชการที่ไหน นี่ก็ยังไม่เสร็จไม่ค่อยมีเวลาเขียน"

"ใต้เท้าจะเอาลงพิมพ์ในหนังสืออะไรครับ ?"

"เปล่า, เอาไว้ให้ลูกหลานอ่าน เพิ่งเขียนถึงตอนฝึกงาน เอ้า คุณเอาไปดูก่อนก็ได้ แล้วค่อยเอามาคืนวันหลัง"

"ตอนเป็นนักเรียนชั้นมัธยม ใต้เท้าคิดหรือเปล่าครับว่าจะเป็นนักปกครอง ?"

"เปล่า, คือผมสอบมัธยมเสร็จแล้ว ผมก็จะไปสมัครเป็นทหาร แต่ว่าตอนนั้นผมเป็นเด็กขี้โรค ญาติพี่น้องพอเห็นรูปร่างผมเข้าก็บอกว่า โอย — อย่าไปเป็นทหารเลย ก็พาไปถวายตัวพระมงกุฎ* ท่านก็โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าโรงเรียนมหาดเล็ก เรียนไป เกิดไปสอบได้ที่ ๑ ของทุกวิชาเข้า ท่านผู้บัญชาการโรงเรียนก็กราบทูลให้ทรงทราบ — ผมก็ไม่รู้เรื่องหรอก ท่านกราบทูลว่าผมกับนักเรียนอีกคนหนึ่งชื่อนายชอบ มีแววดีจะเป็นข้าราชการที่ดีต่อไป ท่านก็ส่งตัวเข้ามหาดไทย ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่มหาดไทยเรื่อยมา ไม่อยากย้ายไปอยู่ที่ไหน ความจริงผมอยากเป็นทหาร ชอบเครื่องแต่งตัว มันสวยดี — มีกระบี่ แต่ว่าถ้าเป็นทหารบ้านนี้อาจไม่ได้มานั่งอย่างนี้ก็ได้" (หัวเราะ)

"อยู่มหาดไทยเรื่อย ๆ มานะครับ"

"อยู่เรื่อย ๆ มา เพราะรู้สึกชอบ รู้สึกว่าใช้ความรู้ความคิดได้กว้างขวางดี"

"ทราบว่าใต้เท้ารับราชการเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอายุน้อยมาก"

"อ้อนี่ก็ไม่ได้คุย แต่ขอบอกว่ารับราชการเมื่ออายุ ๑๙ เป็นเลขานุการมณฑล, อายุ ๒๑ ไปเป็นปลัดจังหวัด, อายุ ๒๓ เป็นปลัดมณฑล พออายุ ๒๕ ก็เป็นเจ้าเมืองแปดริ้ว อายุ ๓๐ ได้เป็นพระยา แต่ว่ามันก็ไม่ได้เป็นอดิเรกลาภอะไรหรอก"

"ครับ"

"ถ้าได้ฟังผมเล่า ได้อ่านบันทึกแล้ว ก็จะเห็นว่าสมควร เพราะผมผจญมามากเหลือเกิน โดยเฉพาะมณฑลอุบล ฯ ผมไปเปลี่ยนแปลงอะไรไว้มาก ไปวางรากฐานต่าง ๆ จะเล่าให้ฟัง ตอนผมเป็นเจ้าเมืองแปดริ้ว ผมทำการแทนเทศา ฯ เป็นฤดูฝน ผมก็สั่งเมืองปราจีน กบินทร์บุรี ให้รายงานระดับน้ำทุกระยะ ผมก็มาคำนวณได้ว่าน้ำจะท่วมเมื่อใด

* ในขณะนั้นทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมงกุฎราชกุมาร

เพราะเราเคยเรียนเคยศึกษามานี่รู้อะไรต่ออะไร ผมก็รายงานเข้ากรุงเทพ ฯ ว่าน้ำจะท่วมวันนั้นวันนี้เชียว เทศา ฯ ซึ่งมาราชการที่กรุงเทพ ฯ ทราบเรื่อง ก็บอกว่าอะไร เอาอะไรมาพูด ไม่เชื่อ พอเดินทางกลับไปน้ำก็มาถึงพอดี ผมสั่งการต่าง ๆ ให้ทำอย่างงั้น ๆ ให้เอาวัวควายไปไว้ริมทางรถไฟ อพยพคนไปอยู่บางน้ำเปรี้ยว อำเภอเมือง บางปะกง นี่มันเป็นอย่างนี้ คนร่ำลือกันมากเรื่องนี้ มันเป็นอย่างนี้ คือบอกให้เห็นว่าทำไมได้เป็นพระยาตั้งแต่อายุ ๓๐"

"ครับ"

"เอ้า – เดี๋ยวคุยอันนี้ก่อน ท่านเจ้าคุณมหาอำมาตย์ รองเสนาบดี ท่านไปตรวจราชการที่หนองคาย ท่านก็ขอผมไปเป็นเลขา ฯ เดินทางตรวจราชการต่อไปอุดร ฯ ผมทำงานสาระพัด จัดคน จัดม้า ลูกหาบตั้งร้อยคน ทำบัญชี ตีสี่ผมต้องลุกขึ้นแล้ว แหมมันหนาวต้องย่างไฟ ผมจัดลูกหาบบอกเจ้าหน้าที่ออกเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ผมก็รอเดินทางไปพร้อมกับท่าน ตามไปตอนสายหน่อย นี่มันเป็นอย่างนี้"

"ครับ"

"จากหนองคายไปอุดร ฯ เกวียนเดินได้วันละเจ็ดร้อยเส้นเท่านั้น พอครบเจ็ดร้อยเส้นต้องพักกลางทาง ทีนี้ท่านก็ให้ เรียกผมไปพบบอกว่า เราต้องเดินทางให้ถึงอุดร ฯ เลยภายในวันเดียวไม่ต้องพักกลางทาง เธอไปจัดการ ผมก็มาคิดว่าถ้าไม่หยุดเลย เกวียนต้องเดินได้ถึงหนึ่งพันสี่ร้อยเส้น ผมก็ไปถามนายอำเภอท้องที่สอบถามระยะทางว่าตามระยะทางมีอะไรที่ไหน โดยละเอียด ก็สั่งแบ่งวัวไปเตรียมไว้ล่วงหน้าตามเส้นทางเป็นระยะ ๆ สั่งว่าพอขบวนเดินทางไปถึงให้เปลี่ยนวัวแล้วเดินทางต่อเลย ไม่ต้องหยุดพัก จะหยุดก็ชั่วเปลี่ยนวัวเท่านั้น ผมก็สั่งให้เตรียมตัว ๒ ทุ่มออกเดินทาง เราก็ขี่ม้าตามไป ก็ทำตามที่ผมสั่งทุกอย่าง ๕ โมงเย็นก็ถึงอุดร ฯ ทันกับเกวียนพอดี นักปกครองต้องเป็นอย่างนี้ น้ำจะท่วมก็ต้องรู้ ได้รับคำสั่งก็ต้องทำได้ ผมทำงานเรียกว่าทำงานไม่ได้คิดชีวิต"

"ครับ"

"คนไม่รู้นึกว่าผมเป็นข้าพระมงกุฎ ๆ ต้องชุบเลี้ยงอะไรต่ออะไร คนต่างจังหวัดรู้ว่าผมทำอะไรบ้าง ผมผ่านมา ๗ หัวเมือง ไม่เคยโกงกินแม้แต่สักสตางค์แดงเดียว ผมผจญมามากจะเขียนเป็นบันทึกความจำ จะจบหรือเปล่าก็ยังไม่รู้"

"ใต้เท้าเขียนทุกวันหรือเปล่าครับ ?"

"วันจันทร์ วันอังคาร ผมว่างพอจะเขียนได้ แต่บางทีก็ไม่ได้เขียน ถ้าไม่ได้เขียนก็อ่าน ไม่ได้อ่านก็เขียน ชีวิตอยู่กับหนังสือ"

"ใต้เท้ายังสอนอยู่ที่ธรรมศาสตร์"

"เมษา ฯ ที่แล้วผมลาออกหมด หมอบอกให้พักผ่อน ก็มีที่สภา ฯ บ้าง ทำเนียบ ฯ บ้าง ไปประชุมบางคราว มีเรื่องอะไรก็ช่วยกัน"

"นี่ก็เล่าให้ฟัง ไม่ใช่จะออกตัว คนที่เขาเป็นใหญ่เป็นโตได้ดิบได้ดี เราควรศึกษาว่าเขาสร้างตัวมาอย่างไร อย่าเพิ่งอิจฉา"

"ทราบว่าใต้เท้าเคยเป็นนักการเมืองอยู่พักหนึ่ง"

"อ้อ — รู้สึกตอนนั้นยุ่งกันมาก ผมอายุ ๕๔ ลาออกจากปลัดกระทรวง รู้สึกว่ายุ่งกันเหลือเกิน ลูกศิษย์ลูกหามาขอผมอยากให้ไปสมัครผู้แทนพิษณุโลก ลงท้ายก็ไปหาเสียงเลือกตั้งกัน ผมมียาตำราหลวงก็เอาไปแจก ดูเหมือนเสียเงินห้าพันบาทเป็นค่าลูกหาบ ค่ากินค่าอยู่ ค่าพาหนะไม่ต้องเสีย ในที่สุดก็ได้เป็นผู้แทนราษฎรพิษณุโลก"

"ครับ"

"พอเป็นผู้แทนก็ได้รับเลือกเป็น รมต. ก็แปลกคือไม่มีผู้แทนคนไหนได้รับเลือกเป็นรัฐมนตรีว่าการ — ผมได้รับเลือก"

"ได้เข้าเป็น รมต. กระทรวงอะไรครับ ?"

"หลวงประดิษฐ ฯ เป็นนายก ฯ ให้ผมไปพบที่บ้าน บอกว่าบ้านเมืองขาดแคลนอะไรต่ออะไรต่าง ๆ นานา ท่านว่าความจริงใต้เท้าสมควรจะอยู่มหาดไทย แต่อยากให้อยู่สาธารณสุข เพราะมีเรื่องที่จะต้องช่วยอยู่มาก พอจะช่วยกันได้ ตกลงผมเป็น รมต. สาธารณสุข"

"ครับ"

"เดือนพฤษภาคมอหิวาต์ระบาด วัคซีนก็ขาด หยูกยาก็ไม่พอ ผมขอเครื่องมือเครื่องใช้จากอังกฤษ ขอวัคซีนจากสิงคโปร์ ก็รอกันอยู่ ผมเรียกประชุมนายแพทย์ สั่งประกาศห้ามราษฎรกินน้ำคลอง เราเอาน้ำไปแจกเอง แต่มันก็ไม่วาย ผมบอกนายแพทย์ที่ประชุมกันว่าเดือนมิถุนายนถ้าปราบอหิวาต์ไม่หยุด ผมก็จะลาออกละ ไม่อยู่ แพทย์ตะลึงกันมาก

ผมใช้วิชาขงเบ้ง เคยเป็นเจ้าเมืองมาแล้วนี่นา เคยปราบมามากแล้ว รู้นี่นาว่าถ้าฝนเริ่มตก อหิวาต์ก็จะเริ่มสงบเหมือนกัน พวกแพทย์ตกใจกันใหญ่กลัวผมจะลาออก พอมิถุนายนฝนตกทุกวัน ผมไปทำงานก็ดูปริมาณน้ำทุกวัน ปรากฏว่าอหิวาต์จางไป ๆ แล้วก็หมดไปจริง ๆ นี่แหละคุณ นักปกครองต้องรู้ดินฟ้าอากาศ แล้วก็ความเคยชินเรื่องอะไรต่ออะไรอย่าไปทิ้งเสีย"

"ใต้เท้ามีข้อคิดที่จะมอบให้กับนักปกครองรุ่นหลังบ้างไหมครับ"

"อ้าว — ไอ้นี่ก็พูดกันง่าย ๆ ผมสอนที่โรงเรียนนายอำเภอที่ธัญญะหรือสอนที่ธรรมศาสตร์ ก็บอกเขาเสมอว่านักปกครองต้องเสียสละ ต้องเป็นที่พึ่งของราษฎร เวลานี้ผมเห็นว่าราษฎรไม่รู้จะพึ่งใคร เอ๊ะ — ทำไมพึ่งไม่ได้ ผมก็ไม่อยากจะพูด เวลานี้ราชการเป็นการค้า ผู้ปฏิบัติหน้าที่เป็นพ่อค้าไปหมด ราษฎรไปติดต่อทำอะไรต้องเสียห้าบาทสิบบาท นี่แหละ ผมจึงบอกว่า คุณ — ชาติต้องการนักปกครองที่มีความเสียสละ เป็นที่พึ่งราษฎร คุณว่าคุณไม่มีอำนาจ แต่คุณก็เป็นที่พึ่งได้นี่ คุณทำให้ดีและให้เขานับถือเถอะ ให้เขานับถือด้านพระคุณ ไม่ใช่เกรงพระเดช ถ้านักปกครอง นายอำเภอ ข้าหลวงไม่เป็นที่พึ่งของราษฎร ราษฎรก็ต้องหาที่พึ่งใหม่ เขาจะโกหกหลอกลวงแค่ไหนก็ยอม"

"ตอนแรกอาจารย์นิพนธ์ นายกชุมนุม ตั้งใจจะมาเรียนเชิญใต้เท้าเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษางานฉลองรัฐศาสตร์ครบ ๒๐ ปี บังเอิญไปราชการที่เชียงใหม่มาไม่ได้ กระผมจึงขอเรียนเชิญใต้เท้าแทน"

"ก็ได้ ตัวผมนั้นไม่ขัดข้อง ยี่สิบปีแล้วหรือ เอ๊ะ ทำไมถึงเร็วนัก ไอ้ผมดีหน่อยเป็นศิษย์จุฬา ฯ แต่เป็นครูที่ธรรมศาสตร์"

"ขอรบกวนใต้เท้าอีกอย่างหนึ่งครับ คือ อยากจะได้เรื่องความหลังสมัยเมื่อใต้เท้าเรียนอยู่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ถ้าใต้เท้ากรุณาเขียนได้ จะมอบให้พี่ชยศรีไปก็ได้ครับ กระผมจะบอกพี่ชยศรีให้รับเรื่องไปเลยทีเดียว เพื่อความสะดวกครับ"

"ยังงั้น"

ยรรยง คุโรวาท **วลัยศรี เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา** **อนิตสา ศิริสัมพันธ์**	*สัมภาษณ์*
บุญเติม ต้นตระกูล	*ถ่ายภาพ*
กุศล บุณยมาลิก	*บันทึก, เรียบเรียง*

บุคคลในวงการวิจัย

(จากหนังสือข่าวสภาวิจัยแห่งชาติ ฉบับประจำเดือนมกราคม ๒๕๐๖)

พระยาสุนทรพิพิธ กรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในด้านวิชารัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ และวิชากฎหมาย เป็นที่ยกย่องเชื่อถือในมหาวิทยาลัยและในส่วนราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ท่านสำเร็จการศึกษาประโยคมัธยมจากโรงเรียนวัดนวลนรดิศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ และสำเร็จวิชารัฐประศาสนศาสตร์ จากโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ในด้านราชการ ท่านเริ่มเข้ารับราชการในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ และได้เลื่อนขึ้นมาตามลำดับจนถึงตำแหน่งสูงสุดในกระทรวงนี้ อาทิ ดำรงตำแหน่งเลขานุการมณฑลอุบลราชธานี ปลัดจังหวัดศรีสะเกษ ปลัดมณฑลอุบลราชธานี ผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดระยอง จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพระนครและธนบุรี อธิบดีกรมมหาดไทย และปลัดกระทรวงมหาดไทย ท่านได้ลาออกจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

ตำแหน่งในทางการเมือง ท่านได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ และในปีนั้นเองได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และต่อมาในปี ๒๔๙๐ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ปัจจุบันท่านเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

ในด้านวิชาการนั้นท่านได้รับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ เป็นผู้สอนวิชาปกครองโรงเรียนเสนาธิการทหารบก สอนวิชากฎหมายการเลือกตั้งชั้นปริญญาตรี สอนวิชาประวัติศาสตร์การปกครองชั้นปริญญาโท และเป็นอาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สอนวิชาการปกครองท้องที่ชั้นปริญญาตรีและวิชาส่งเสริมวัฒนธรรมชั้นปริญญาโทมาจนปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ยังได้รับเชิญให้ไปบรรยายและทำหน้าที่นำอภิปราย

ในการอบรมนักบริหารชั้นผู้ใหญ่เป็นประจำตามกำหนดทุกครั้งคราว เช่น การพัฒนานักบริหารระดับอธิบดีและรองปลัดกระทรวง ท่านได้ทำหน้าที่นำอภิปรายเรื่องมนุษยสัมพันธ์และจริยธรรมในราชการ และการพัฒนานักบริหารระดับผู้ว่าราชการจังหวัดทั่วราชอาณาจักร และทำหน้าที่บรรยายเรื่องลักษณะผู้ปกครองและการปกครองใจในการอบรมปลัดจังหวัด นายอำเภอทั่วราชอาณาจักร ฯ ล ฯ

งานสำคัญในอดีตที่ท่านได้ปฏิบัติมาซึ่งสมควรจะได้นำมากล่าวไว้ด้วย อาทิ ได้รับมอบหมายให้ทำการปรับปรุงระบบบริหารและระเบียบราชการแบบปกครองโดยข้าหลวงต่างพระองค์ให้เข้ารูปอย่างมณฑลชั้นใน คือ ระบบเทศาภิบาล เพื่อเป็นไปตามกฎหมายตลอดทั้งระเบียบราชการของจังหวัดและอำเภอ ได้รับมอบหมายให้จัดเขตและวางรูปการปกครองในดินแดนที่ตกมาเป็นของไทย นอกจากนี้ ยังได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ปรับความเข้าใจกับข้าราชการและราษฎร กับดำเนินการประสานงานกับฝ่ายทหารตามจังหวัดต่างๆ ทั่วทุกภาคในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการเศรษฐกิจแห่งชาติ

ในปัจจุบันท่านได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติงานสำคัญ ๆ อาทิ เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปรับปรุงกฎหมายการปกครอง โดยคำสั่งแต่งตั้งของหัวหน้าคณะปฏิวัติ เป็นคณะที่ปรึกษาระเบียบบริหารของนายกรัฐมนตรี เป็นกรรมการประสานราชการ ๔ จังหวัดภาคใต้ เป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ เป็นกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี ฯ

งานวิจัยที่ท่านกำลังกระทำอยู่ คือ เป็นประธานอนุกรรมการวิจัยเรื่องข้าราชการข่มเหงเบียดเบียนประชาชน เป็นกรรมการร่วมกับกรรมการสาขาปรัชญา วิจัยเรื่องพื้นฐานจิตใจประชาชนชาวไทย เป็นกรรมการร่วมกับกรรมการสาขาสังคมวิทยา วิจัยเรื่องความเป็นอยู่ของชาวจีนในประเทศไทย.

พระยานักการเมือง

โดย "เกียรติ"

(จากคอลัมน์ "บุคคลการเมือง" ชุด 'สนิมการเมือง' ของ น.ส.พ. เดลินิวส์ ฉบับวันอาทิตย์ ที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๑)

□ □ ท่านผู้นี้เป็นลูกหม้อของกระทรวงมหาดไทยคนหนึ่ง ที่คนในวงการมหาดไทยรู้จักดี ถึงจะแก่เพราะผ่านหน้าที่มาอย่างโชกโชน แต่ก็นับว่ายังไม่เก่า! □ □

ในจำนวนวุฒิสมาชิก ที่ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งไปแล้ว เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ในจำนวนสมาชิกทั้งหมด ๑๒๐ คน ดูเหมือนจะมีเพียงคนเดียวที่มีบรรดาศักดิ์ เป็น "พระยา" และทั้งยังเป็นสมาชิกที่มีอาวุโสสูงสุดในสภา จนกระทั่งได้รับมอบให้เป็นประธานสภาชั่วคราวก่อนที่จะดำเนินการประชุมเลือกตั้งประธานวุฒิสภา

ท่านผู้นี้คือ พระยาสุนทรพิพิธ ผู้ซึ่งมีอดีตในทางการเมืองในตำแหน่งสูงสุด คือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

พระยาสุนทรพิพิธ อาจจะเป็นนักการเมืองระดับพระยา ที่ได้รับเกียรติคนเดียวในตำแหน่งวุฒิสมาชิกรุ่นใหม่ ยุคใหม่ เพราะปรากฏว่า นอกจากนั้นแล้วไม่มี "พระยา" คนใดได้รับแต่งตั้ง ความสำคัญของนักการเมืองผู้นี้จึงนับว่ามีไม่น้อย และถ้าจะว่ากันไปแล้วอายุของนักการเมืองผู้นี้ก็ยังมากกว่าสมาชิกอื่น ๆ อีก ๑๑๙ คน เพราะไม่เช่นนั้นแล้วท่านก็คงไม่ได้รับเลือกให้เป็นประธานวุฒิสภาชั่วคราวก่อนที่จะดำเนินการเลือกตั้งประธานวุฒิสภาถาวร มีเสียงกล่าวว่า แต่เดิมมาท่านผู้นี้จะได้รับมอบหมายให้เป็นประธานรัฐสภาเสียด้วยซ้ำไป แต่เนื่องด้วยเป็นผู้สูงอายุและมีโรคาพยาธิเบียดเบียน และประกอบกับไม่มีเชื้อสาย

ทางทหารมาก่อนเลย ท่านจึงไม่ได้รับหน้าที่ในตำแหน่งนั้น แต่ก็ดูเหมือนจะเป็นที่พอใจของท่าน เพราะได้อ้างว่าอายุอานามควรแก่การพักผ่อนมากกว่าที่จะมาทำหน้าที่อันสำคัญ คือ ควบคุมสมาชิกรัฐสภา

พระยาสุนทรพิพิธ เป็น "ลูกหม้อ" ของกระทรวงมหาดไทยอย่างแท้จริง ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยคนใดไม่รู้จักพระยาสุนทรพิพิธ ดูเหมือนจะไม่ใช่ข้าราชกาของกระทรวงมหาดไทยที่แท้จริง หากมาแต่กระทรวงอื่น ๆ ชื่อเสียงของเจ้าคุณสุนทรพิพิธในสมัยที่ยังหนุ่มมีความโด่งดังมาก ทั้งในด้านนักแสดงที่รูปหล่อ ซึ่งถ้าจะเหมาก็ว่าเป็นศิลปินแล้ว เจ้าคุณนักการเมืองผู้นี้ ก็ยังมีลวดลายและชั้นเชิงในทางนี้อยู่มาก และนอกจากนั้นยังเป็นนักเขียนทั้งประเภทร้อยแก้ว และร้อยกรอง ซึ่งนักเขียนในสมัยนี้ดูเหมือนจะนำหน้าไปได้ยากเหมือนกัน แต่น่าเสียดายที่ไม่ค่อยจะได้ลงสนามวรรณกรรมบ่อยครั้งนัก เห็นจะเป็นเพราะความชราเป็นต้นเหตุ ส่วนการแสดงบนเวทีในฐานะศิลปินสมัครเล่น อดีตนักการเมืองรุ่นลายครามผู้นี้มีชื่อเสียงสมัยรัชกาลที่ ๖ และต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ ๗ ซึ่งท่านผู้นี้ได้กลายเป็นนักปกครองคนสำคัญคนหนึ่ง ที่หาตัวจับยากในเมืองไทย

แต่ครั้นเมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย พระยาสุนทรพิพิธ ก็เข้าสู่สนามการเมืองอย่างมีลวดลาย ท่านที่ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลกสมัยหนึ่ง และในสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดตั้งรัฐบาล พระยาสุนทรพิพิธก็มีรายชื่อ พระยาสุนทรพิพิธอยู่ในทำเนียบของรัฐมนตรีของกระทรวงสาธารณสุขถึงสองสมัย จนกระทั่ง นายปรีดีลาออกไป เพราะเหตุผลทางการเมืองบางอย่างเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับกระทรวงสาธารณสุข พระยาสุนทรพิพิธ ก็ต้องพลอยออกตามไปด้วย แต่แล้วเมื่อพลเรือตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้เป็นผู้ประกอบคณะรัฐบาล พระยาสุนทรพิพิธก็กลับมาอีกในฐานะของรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขตามเดิม จนกระทั่งมีการเปิดอภิปรายทั่วไปของพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งกระทรวงสาธารณสุขเป็นกระทรวงที่ถูกโจมตีน้อยสุด ซึ่งด้วยความสามารถหรือด้วยการทำงานของเจ้าคุณผู้มีบรรดาศักดิ์นี้เอง เมื่อพลเรือตรี หลวงธำรง ฯ จัดตั้งรัฐบาลครั้งใหม่หลังจากที่ได้ลาออกแล้ว เจ้าคุณสุนทรพิพิธจึงกลับเข้ามาตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงที่สำคัญ คือกระทรวงมหาดไทย ซึ่งแน่นอนเหลือเกินที่ท่านผู้นี้จะต้องเด่นอยู่ในกระทรวงนั้น เพราะตัวเองก็เป็นลูกหม้อของกระทรวงนี้มาก่อน

แต่ท่านเจ้าคุณบุญน้อย ยังไม่ทันได้ลงมือทำงานในกระทรวงมหาดไทยอย่างเต็มที่ เพราะงานในกระทรวงมหาดไทยที่สำคัญยิ่งในขณะนั้นก็คือ คดีลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งในสมัยนั้น รัฐบาลยังงุบงิบ ไม่เปิดเผยความจริง พอท่านเจ้าคุณมือดีจะเริ่มงานก็พอดีมรสุมทางการเมืองกระโชกมาด้วยแรงของการรัฐประหาร พระยาสุนทรพิพิธจึงหลุดจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเพราะการรัฐประหาร

นั่นเป็นครั้งแรกที่เจ้าคุณสุนทรพิพิธ ถูกสนิมการเมืองเล่นงานเข้าให้อย่างจัง

ต่อจากนั้น ท่านเจ้าคุณผู้ที่บุญน้อยต่อการเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยก็เก็บตัวเงียบ นอกเหนือไปจากการมีชื่อปรากฏในบทประพันธ์ในหนังสือพิมพ์ และวารสารในบางครั้งบางคราวแล้ว ในวงการเมืองเกือบจะลืมชื่อเสียงของบุคคลผู้นี้เสียสนิท เพราะอาจจะเห็นว่าท่านแก่เกินไปที่จะเข้ามาสู่สนามการเมืองแล้วก็ได้

แต่เมื่อมีการประกาศตั้งสมาชิกวุฒิสภา ปรากฏว่าในรายนามสมาชิกทั้ง ๑๒๐ คน มี พระยาติดเข้ามาด้วยคนหนึ่ง ซึ่งก็ไม่ใช่ใครที่ไหน พระยาสุนทรพิพิธ นี่เอง

เขาเป็นพระยาคนเดียว ของบรรดาสมาชิกวุฒิสภา และเป็นพระยาคนเดียวที่มีอายุมากที่สุดของบรรดาสมาชิกวุฒิสภา แต่ความกระปรี้กระเปร่าทั้งสังขารและบทบาททางการเมืองของท่านเจ้าคุณผู้เฒ่านี้ยังส่อแววให้เห็นลีลาทางการเมืองของท่านผู้นี้ อาจจะเนิบนาบไม่ว่องไวเหมือนคนหนุ่ม แต่ประสพการณ์ในด้านการเมืองและการปกครองของท่านนักการเมืองหนุ่ม ๆ กมลใสสมัยนี้ อาจจะลบเหลี่ยมท่านไม่ได้ แม้จะเป็นคนแก่ แต่ก็เป็นคนเก่าในทางการเมือง ซึ่งเคยผ่านชีวิตการเมืองในระดับรัฐมนตรีมาแล้ว

พระยาสุนทรพิพิธ เมื่อเป็นเสือป่าร่วมกับเสือป่าอุบลราชธานี
(แถวยืนคนที่สาม)

NAME IN THE NEWS

PHYA SUNTHORN PHIPIT

by Ome Palangtirasin

(From The Bangkok Post, Wednesday July 31, 1968)

AGE DOESN'T seem to slow down some people. Such a man is Phya Sunthorn Phipit, at 77 the oldest member of the new Senate and veteran of 54 years in public administration.

If his call yesterday for a return of unity among Government officials (by the amending of the Departmental Organisation Act) seems like a heavy cudgel for a man that age, a glance at his life reveals why Phya Sunthorn can continue to swing it.

He was born Chaey Sunthorn Phipit on July 25, 1891, to truck farmer Pae Sunthorn Phipit and his wife, Mrs Noon, at Talad Plu in Thon Buri, where he received both primary and secondary educations.

In 1904 upon graduation, Phya Sunthorn was presented to His late Majesty King Rama VI (then Crown Prince) as a page. Crown Prince Vajiravudh sponsored him to three years in the Civil Service College (now Chulalongkorn University) where he finished with top grades in 1910.

At age 19 Phya Sunthorn was appointed Secretary to the High Commissioner of Ubon, and two years later was promoted to Assistant Governor of Si Sa Ket. At age 23 he was named Assistant High Commissioner of Ubon and received the second-highest decoration for civil officials.

He became one of the youngest governors in Thai history when in 1916 at age 25 he was appointed Governor of Chachoengsao Province.

In 1918 he was transferred to Governor of Nakhon Sawan Province and six years later to Governor of Ratchaburi Province. In 1929 he was switched to Rayong as Governor, and a year later to Pitsanuloke, again as Governor.

In 1933–the year after the end of the absolute monarchy–a 42-year-old Phya Sunthorn hit the top in his career as governor, winning appointment as Governor of Bangkok and Thon Buri.

Two years later (after a period of 19 years as governor of seven provinces) Phya Sunthorn became Director-General of the Interior Department (now Local Administration Department). Four years later he was promoted to Under-Secretary of the Interior Ministry under the late Field Marshal Pibul Songgram.

Seven years later, with the end of the Second World War, Phya Sunthorn retired from Government service at age 54 and turned to politics, winning a seat in the House of Representatives as a candidate from Pitsanuloke.

(He must have been a good governor during his five years in Pitsanuloke, for the people there continued to support him even though 12 years had lapsed.)

In 1946, although he was the age most men retire, the 55-year-old Phya Sunthorn became Minister of Public Health in the cabinet of Pridi Phanomyong. A year later he was selected Interior Minister in the cabinet of Luang Thamrong Navasawat.

However, his political career came to an abrupt halt on November 8, 1947, when Field Marshal Pin Chunhawan staged a coup d'etat.

The next 10 years Phya Sunthorn spent involved in his own business affairs.

However, in 1958 he was invited to use his vast experience as an advisor to the late Field Marshal Sarit Thanarat. He was selected as a member of the Constituent Assembly February 3, 1959.

Appointed to the Senate last July 4, Phya Sunthorn as its oldest member was named temporary President and a member of the 11-man Administration Committee of that body.

Phya Sunthorn became a part-time lecturer at Thammasat University four years after it was estsblished in 1933, and a full-time lecturer in political science there in 1960.

However, he gave it up in April 1967.

"I'm too old to continue daily work, such as lecturing at the university;" he explained this week. "I used to play football, badminton and tennis, but not any more. I can still drink, but I don't like it. My only real habit is smoking."

An amateur actor during the reign of Rama VI, Phya Sunthorn is also an author of many books using various pen names such as the well known "Morakot."

Today he spends his days with his wife, Khunying Prayoon, visited by their nine children at their home behind Bangsue police station. The eldest of his six sons is Police Maj.-Gen. Chob Sunthorn Phipit.

พระยาสุนทรพิพิธ เมื่อมาประชุมเจ้าเมืองในพระนคร

คำสดุดีเกียรติคุณ

พระยาสุนทรพิพิธ

ผู้ได้รับปริญญา รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์

ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร พุทธศักราช ๒๕๐๖

ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พระยาสุนทรพิพิธ ตั้งแต่สำเร็จการศึกษาในวิชารัฐประศาสนศาสตร์แล้ว ได้เริ่มรับราชการในกระทรวงมหาดไทยในตำแหน่งต่าง ๆ ตามหัวเมือง เคยเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดถึง ๗ จังหวัด แล้วเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทยและปลัดกระทรวงมหาดไทย ต่อมาได้มีชีวิตทางการเมือง โดยได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และต่อมาได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พระยาสุนทรพิพิธเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้สร้างอนุสรณ์อันเป็นผลงานในทางราชการมหาดไทยไว้มากหลาย ทั้งทางวัตถุและระเบียบแบบแผน เป็นที่นับถือของบรรดาราชการฝ่ายปกครอง และได้รับยกย่องว่าเป็นนักปกครองอาวุโส ในปัจจุบันนี้ก็ยังได้ช่วยราชการอยู่หลายทาง อาทิ สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ กรรมาธิการสามัญชุดปกครอง และกรรมาธิการสภาร่างรัฐธรรมนูญ ที่ปรึกษาระเบียบบริหารของนายกรัฐมนตรี กรรมการสภาวิจัยแห่งชาติสาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ ในส่วนเกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยนี้ ได้เคยเป็นอาจารย์มาตั้งแต่แรกตั้งมหาวิทยาลัย และปัจจุบันก็ยังทำหน้าที่อาจารย์อยู่ในคณะรัฐศาสตร์ ซึ่งแสดงว่าแม้ในปัจฉิมวัยก็ยังสามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่สังคมและราชการได้ดีอยู่ สภามหาวิทยาลัยจึงได้มีมติให้พระยาสุนทรพิพิธ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีศักดิ์และสิทธิ แห่งปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์

คำประกาศเกียรติคุณ

พระยาสุนทรพิพิธ

รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์

(จากหนังสือพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๑๕)

ด้วยสภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ในคราวประชุมครั้งที่ ๒๙๓ เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๕ ได้พิจารณาเห็นว่า พระยาสุนทรพิพิธ ผู้สำเร็จการศึกษาวิชารัฐประศาสน์ศึกษา จากโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมศาสตร์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ และรัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประวัติการทำงานดีเด่น เป็นที่ยกย่องโดยทั่วไป ทั้งในฐานะนักปกครองที่สามารถและนักวิชาการรัฐศาสตร์ที่มีภูมิรู้สูง

พระยาสุนทรพิพิธ ได้ปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่ ที่มีความรับผิดชอบสูง ทั้งในฐานะข้าราชการประจำและตำแหน่งทางการเมือง เริ่มตั้งแต่ เลขานุการมณฑล ปลัดจังหวัด ปลัดมณฑล ข้าหลวงประจำจังหวัด อธิบดีกรมมหาดไทย และปลัดกระทรวงมหาดไทย เคยได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นอกเหนือจากการปฏิบัติหน้าที่ราชการสำคัญ ๆ ดังกล่าวแล้ว พระยาสุนทรพิพิธ ยังได้ทำหน้าที่อาจารย์พิเศษ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขียนหนังสือเกี่ยวกับการปกครองหลายเล่ม รวมทั้งเป็นกรรมการพิจารณาจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยอีกด้วย

โดยเหตุที่ พระยาสุนทรพิพิธ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีผลงานดีเด่น บำเพ็ญตนเป็นคุณประโยชน์แก่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยและประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง สภาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย จึงลงมติเป็นเอกฉันท์ ให้ได้รับพระราชทานปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เพื่อเป็นเกียรติสืบไป.

พระยาสุนทรพิพิธ เมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
ออกตรวจเยี่ยมโรงพยาบาลในส่วนภูมิภาค

พระยาสุนทรพิพิธ เมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
ถ่ายร่วมกับคณะรัฐมนตรี ซึ่งมี
ฯ พณ ฯ พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์
เป็นนายกรัฐมนตรี

งานอดิเรกของข้าพเจ้า

พระยาสุนทรพิพิธ

การเขียน

ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องลงในหนังสือพิมพ์ เป็นการจริงจังครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ มูลเหตุก็โดย ขณะนั้นโรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของพระคลังข้างที่ และนอกจากที่มีหนังสือพิมพ์รายวันออกเป็นประจำอยู่ฉบับหนึ่งแล้ว ได้ออกหนังสือพิมพ์รายเดือนชื่อว่า "ศัพท์ไทย" เพิ่มขึ้นอีกฉบับหนึ่ง พระสันทัดอักษรสาร (ฮ๊อก อักษรานุเคราะห์) ผู้จัดการ ได้บอกข้าพเจ้าว่าโรงพิมพ์และหนังสือพิมพ์นี้ เป็นของพระคลังข้างที่ ขอให้ข้าพเจ้าช่วยด้วยบ้าง ข้าพเจ้าจึงได้เริ่มเป็นนักเขียนดังกล่าวแล้ว ต่อมาถึงสมัยจมื่นเทพดรุณาทร (เปรื่อง กัลยาณมิตร) เป็นผู้อำนวยการ การติดต่อของเราก็ยิ่งกระชับชิดขึ้นอีก ทั้งนี้โดยวิสัยของ "ข้าพระมงกุฎเกล้า"

เริ่มต้นด้วยหนังสือ "ศัพท์ไทย" เป็นปฐม ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ เกิดหนังสือพิมพ์รายเดือนขึ้นอีกฉบับหนึ่งคือ "ไทยเขษม" ซึ่งชั้นต้น นายพัน ลักษณะสุต เป็นบรรณาธิการ แล้วต่อมาหลวงสรรสารกิจ (เคล้า คชนันท์) เข้าเป็นบรรณาธิการแทน หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ก็ได้ติดต่อให้ข้าพเจ้าเขียนเรื่องอีก ซึ่งเมื่อมองดูหน้ากันแล้ว ก็ล้วนแต่เป็นข้าพระมงกุฎด้วยกัน ฉะนั้น โดยวิสัยก็ย่อมยินดีช่วยกันเป็นธรรมดา ทั้งข้าพเจ้าก็นึกสนุกขึ้น เมื่อปรากฏว่าเรื่องที่เขียนลงพิมพ์นั้น มีคนอ่านและมีผู้ติดต่อขอรู้จัก การเขียนเรื่องอ่านเล่น จึงกลายเป็นงานอดิเรกมาแต่บัดนั้นและต่อ ๆ มา เมื่อหนังสือพิมพ์ใด หรือเพื่อนฝูงคนใด มีศรัทธามาขอเรื่องจากข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ต้องมีศรัทธาตอบ เขียนให้ตามมีตามเกิด จึงเกิดนามสมมติว่าเป็นนักประพันธ์ขึ้นกับเขาด้วยคนหนึ่ง แต่เป็นนักประพันธ์สมัครเล่น มิใช่อาชีพ

ข้าพเจ้าเคยปรารภถึงตนเองว่า เกิดเป็นนักเขียนขึ้นได้อย่างใด เพราะความคิดความตั้งใจมิได้เคยมีมาก่อนเลย ทั้งมิได้เคยศึกษาหรือสนใจมาแต่ก่อนด้วย เมื่อนึกไปนึกมาก็ระลึกขึ้นได้ว่า สมัยเมื่อยังเป็นเด็ก และเป็นข้าพระมงกุฎเกล้าอยู่ในวังปารุสกวันนั้นครั้งหนึ่งในราว พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ได้ทรงออกหนังสือรายสัปดาห์ขึ้น แจกจ่ายให้อ่านกันภายในวัง ชื่อว่าหนังสือพิมพ์ "ชวนหัว" หนังสือพิมพ์นี้ พิมพ์ด้วยเครื่องโรเนียวแบบเก่าซึ่งไม่สะดวกรวดเร็วเช่นเครื่องพิมพ์โรเนียวปัจจุบัน และสมัยนั้น เราเรียกกันว่า เครื่องพิมพ์

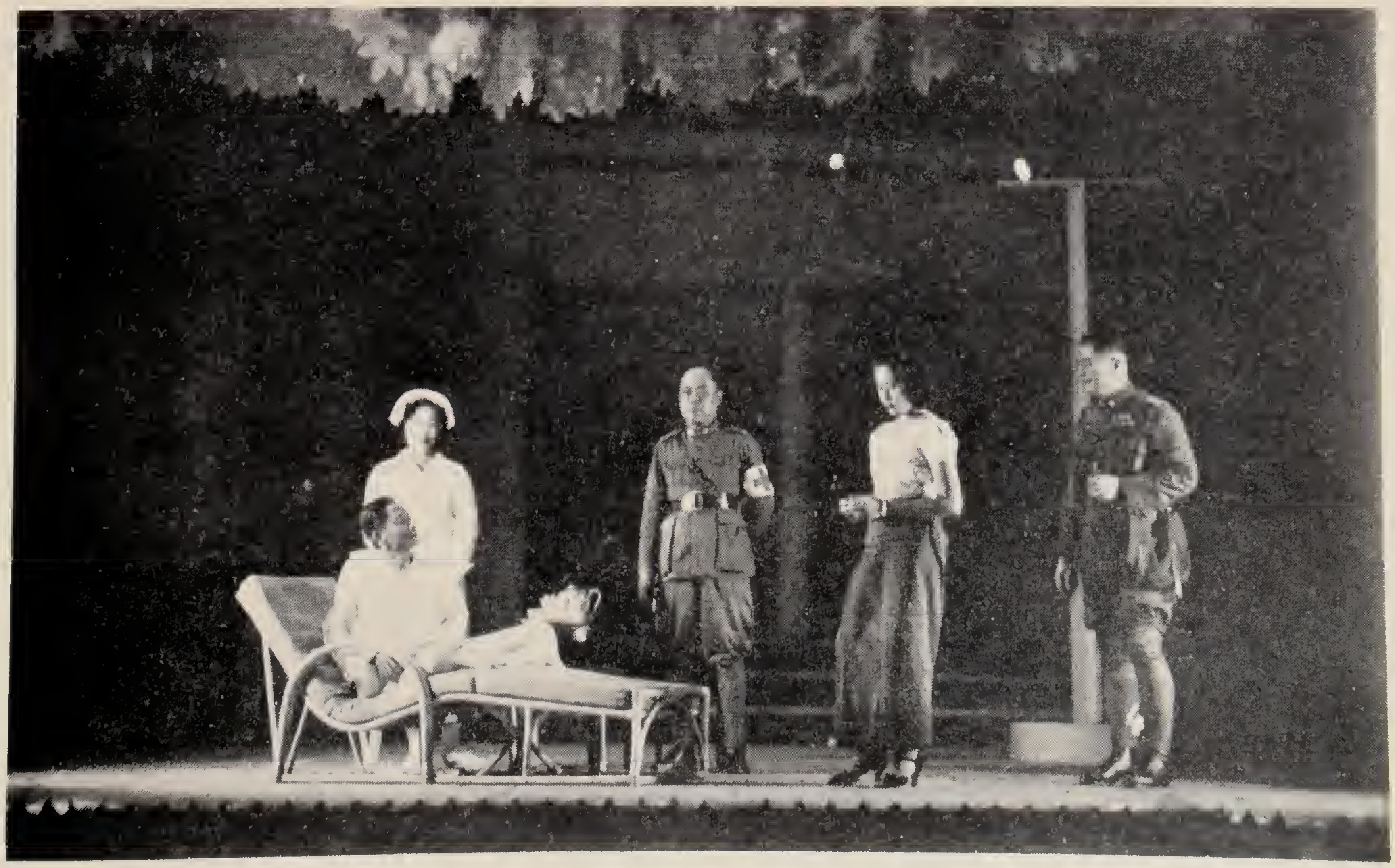
"สุขโต" คือ รูปร่างเป็นหีบไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดโตกว่ากระดาษพิมพ์เล็กน้อย ต้องเขียนหนังสือลงในกระดาษไขทีละแผ่น แล้วเอากระดาษไขไปเข้ากรอบไม้ที่หีบพิมพ์นั้น ใช้ลูกกลิ้งทาหมึกบนกระดาษไขให้ทั่วกระดาษพิมพ์ที่รองอยู่ภายใต้กระดาษไขก็ปรากฏออกมาเป็นหนังสือพิมพ์ทีละแผ่น ๆ ด้วยเหตุการพิมพ์ยังเป็นความวิบากดังกล่าวนี้ หนังสือพิมพ์ชวนหัวจึงออกคราวละประมาณ ๑๐ หน้า และบทความที่ลงพิมพ์ก็ล้วนแล้วไปด้วยบทพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดขำ ๆ ขัน ๆ กับเรื่องคติสั้น ๆ ที่ข้าพเจ้ายังจำได้ติดตาก็คือ ภาพหน้าปกหนังสือพิมพ์ชวนหัว เขียนเป็นรูปหัวคนขนาดใหญ่เกือบเต็มหน้ากระดาษ และเป็นรูปคนหัวล้านสมกับชื่อว่า "ชวนหัว" หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ออกอยู่ชั่วระยะเวลาสัก ๕ — ๖ เดือนก็เลิกไป

ภายหลังต่อมา เมื่อข้าพเจ้าไปอยู่จังหวัดนครสวรรค์ โดยเหตุที่ยังไม่มีสโมสรกีฬาเป็นส่วนรวม ข้าพเจ้าจึงได้ตั้งสโมสรกีฬาขึ้นในบ้าน มีคอร์ตเทนนิสและแบตมินตัน กับกีฬาในร่มอื่น ๆ มีเพื่อนฝูงมาเล่นสนุกกันทุกเย็นทั้งชายหญิง และคงจะด้วยแบบอย่างที่เคยได้รับอบรมมาเกิดเป็นนิสัยขึ้น ทำให้ข้าพเจ้าคิดออกหนังสือพิมพ์สำหรับให้อ่านกันในสโมสรในบ้านทำนองหนังสือพิมพ์ชวนหัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ โดยตนเองเป็นตัวยืนโรงและเพื่อนฝูงรวมกันช่วยเหลือต่างก็เกิดสนใจกันทั้งชายหญิง หนังสือพิมพ์นี้ออกอาทิตย์ละ ๒ ครั้ง ครั้งละ ๓—๔ ฉบับ พอแจกกันอ่านในสโมสร ใช้พิมพ์ดีดและกระดาษพิมพ์ธรรมดา มีเรื่องเบ็ดเตล็ดเป็นทำนองชวนหัว บทกวีและบทความที่เป็นคติพอสมควร สนุกกันอยู่พักหนึ่งประมาณ ๓—๔ เดือน ก็เลิกไป เพราะเวลาไม่ให้โอกาสและมิได้คิดจะทำอย่างยั่งยืน แต่ก็เห็นประโยชน์ที่ชวนให้เกิดมีนิสัยเป็นนักอ่าน นักเขียน หรือสนใจในหนังสือกันขึ้นบ้าง

ดังกล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าแบบอย่างที่ได้รับการอบรมมา แม้โดยไม่รู้สึกในชั้นต้นก็อาจเกิดผลเป็นนิสัยขึ้นได้ และเมื่อการอ่าน การเขียน ทำให้เกิดความรู้ ได้รับความสนุกเพลิดเพลินใจ ก็กลายเป็นงานอดิเรก คือยาบำรุงชีวิตที่เราเสพอยู่ทุก ๆ วัน โดยมิรู้สึกตัวนั่นเทียว

พระยาสุนทรพิพิธ แสดงละครพระราชนิพนธ์ ร. ๖ เป็นพระเอกในเรื่อง "เสียสละ" หารายได้เป็นทุนสร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ผู้แสดงล้วนเป็นข้าในพระองค์ และเป็นมิตรสนิทยิ่งทุกท่าน ในภาพ (พระยาจินดารักษ์ หลวงสรรสารกิจ หลวงอรรถปรีชาชินูปการ และจมื่นมานิตย์นเรศ)

พระยาสุนทรพิพิธ แสดงละครพระราชนิพนธ์ ร. ๖ เป็นพระเอกในเรื่อง "เสียสละ" มีคุณเรียม เพศยนาวิน นางสาวไทยในขณะนั้นเป็นนางเอก

การพูด

การแสดงสุนทรพจน์ แสดงปาฐกถา โต้วาที ตลอดถึงการกล่าวคำสั่งสอนอบรม และอภิปรายในที่ประชุมเหล่านี้ รวมว่าเป็นการพูดทั้งสิ้น ในเบื้องต้น ข้าพเจ้าเคยปฏิบัติแต่ตามฐานะหน้าที่ คือ พูดสั่งสอนอบรมหมู่ราษฎร นักเรียน ลูกเสือ และข้าราชการ เป็นมื้อเป็นคราวตามเหตุการณ์ ครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้พูด อันนับว่าเป็นการแสดงปาฐกถาอย่างจริงจังก็คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก และทางราชการประสงค์ให้ทำการอบรม เพื่อเรียนรู้กันทั่ว ๆ ไป ข้าพเจ้าจึงได้แสดงปาฐกถาถึงหลักและวิถีทางของรัฐธรรมนูญ ให้ข้าราชการจังหวัดพิษณุโลกฟัง เพื่อเป็นแนวทางสำหรับจะได้แยกย้ายกันออกไปสั่งสอนอบรมราษฎรทั่ว ๆ ไป ตามความประสงค์ของรัฐบาล และข้าพเจ้าได้เสนอสำเนาปาฐกถาเรื่องนี้มายัง ร.อ. หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. (พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) ซึ่งขณะนั้นทำหน้าที่เลขาธิการคณะรัฐมนตรี เพื่อประกันความพลั้งพลาดอันอาจจะมีด้วย

ครั้นปลาย พ.ศ. ๒๔๗๖ ข้าพเจ้าย้ายเข้ามาอยู่จังหวัดพระนคร กองการโฆษณาในขณะนั้น ก็ได้ติดต่อให้ข้าพเจ้าไปพูดวิทยุกระจายเสียง เรื่อง "รัฐธรรมนูญบรรยาย" ตามสำเนาที่ข้าพเจ้าได้แสดงปาฐกถาที่จังหวัดพิษณุโลกนั่นเอง จึงนับเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้แสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนทั่วไปฟัง เมื่อเดือนเมษายน ๒๔๗๗ และในเรื่องนี้ได้พูดอยู่ ๔ คืน จึงจบ นี่เป็นการที่ต้องปฏิบัติ โดยที่มิได้นึกแต่ก่อนเลย และมิได้เคยฝึกฝนหรือสนใจมาแต่ก่อนด้วย

ต่อมา การพูดวิทยุกระจายเสียง ก็ประสบแก่ข้าพเจ้าอยู่เรื่อย ๆ เป็นลำดับจากเรื่องรัฐธรรมนูญบรรยาย ก็เป็นเรื่องเทศบาลบรรยาย แล้วก็เรื่องอื่น ๆ ต่อ ๆ ไป ในสมัยกรณีพิพาทอินโดจีน และสงครามโลกครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าต้องพูดวิทยุถี่ขึ้น ตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ทั้งต้องปาฐกถาเรื่องวัฒนธรรมให้ทหารที่หายป่วยฟัง ตามที่พักฟื้นต่าง ๆ เป็นประจำสัปดาห์อีกหลายครั้ง ครั้งหลังที่สุดเมื่อพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ในฐานะราษฎรผู้หนึ่ง

กรมโฆษณาการได้ให้ข้าพเจ้าไปพูดทางวิทยุเนื่องในวารคล้ายวันสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงกล่าวได้ว่าการพูดทุก ๆ ครั้งข้าพเจ้าได้พูดตามคำขอ หรือคำสั่งทั้งสิ้น และเป็นอันว่าข้าพเจ้าได้เคยพูดทางวิทยุกระจายเสียง ตั้งแต่ครั้งสถานีวิทยุตั้งอยู่ที่ศาลาแดง วังพญาไท และที่กรมโฆษณาการปัจจุบันนี้

อาจจะเนื่องจากการพูดทางวิทยุนั่นเอง จึงได้รับคำขอร้องให้ไปแสดงปาฐกถาตามโรงเรียนและสมาคมบางแห่ง ในเรื่องที่เป็นความรู้ เป็นครั้งคราว เช่น ระบอบเทศบาลเป็นต้น

ส่วนการพูดในทางสั่งสอนอบรม ก็มีหน้าที่ต้องทำอยู่เป็นปกติ ซึ่งเกี่ยวแก่ข้าราชการบ้าง และนักศึกษาในมหาวิทยาลัยบ้าง นอกจากนั้นก็ตามคราวที่ทางราชการจัดขึ้นเป็นพิเศษและมอบหมายให้ข้าพเจ้าปฏิบัติ เช่น ในคราวที่จะส่งข้าราชการเข้าไปปกครองดินแดนด้านอินโดจีนและมลายู เป็นต้น

การพูดดังกล่าวนี้ ย่อมเกี่ยวด้วยวิชาการ เพื่อประโยชน์แต่ผู้ฟัง และเหตุผลเพื่อประชาชนผู้ฟังทั่ว ๆ ไป ดังนั้น ย่อมเป็นเรื่องหนักใจของผู้พูดอยู่เป็นธรรมดา กล่าวได้ว่าถ้าไม่ขัดใจผู้ฟัง ก็เป็นการเสมอตัว แต่ถ้าแม้ผู้ฟังส่วนน้อย ไม่พอใจแต่ประการใด ผู้พูดก็ต้องขาดทุนโดยตรง ไม่มีทางออกตัวได้ ดังนั้น ว่ากันโดยธรรมดาแล้ว ถ้าไม่จำเป็นดังกล่าวมาในชีวิตของข้าพเจ้า ก็คงจะไม่ได้พูดทางวิทยุเลย แต่เมื่อได้พูดแล้ว ก็ย่อมต้องตรับฟังถึงเสียงสท้อน ถ้าผลสท้อนไปในทางเป็นมงคล เช่น มีผู้ขอนำเรื่องนั้น ๆ ไปลงพิมพ์ หรือพิมพ์ขึ้นจำแนกแจกจ่าย หรือถ้อยคำเย็นยอ จะมีการเคลือบย้อมเพียงใดหรือไม่ก็ตาม เมื่อทำให้เกิดความดีใจนึกสนุกในงานขึ้นได้ นั่นก็ถือว่า เป็นยาอายุวัฒนะของเราแล้ว

ข้าพเจ้าต้องพูดมาก และต้องตรากตรำเหน็จเหนื่อยอย่างสาหัสครั้งหนึ่งซึ่งใคร่ขอเล่าไว้ด้วย คือ เมื่อญี่ปุ่นบุกประเทศไทย เหตุการณ์บ้านเมืองตอนนั้นฉุกละหุกสับสน ตื่นตระหนกตกใจกันอย่างใดย่อมยังจำกันได้ ชั้นต้นรัฐบาลสั่งให้ทำการต่อสู้ แล้วในทันใดสั่งระงับการต่อสู้ และเมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าประเทศแล้ว รูปการณ์ก็ยังไม่แน่ว่าจะเป็นไปฉันใด ประชาชนพลเมืองตลอดจนข้าราชการจึงเกิดระส่ำระสายอพยพหลบภัยกัน ส่วนวิเทโศบายของรัฐบาล จะมีความลับลมคมในเป็นประการใดนั้นก็ไม่สามารถจะประกาศเปิดเผย หรือสั่งการแก่เจ้าหน้าที่เป็นลายลักษณ์อักษรให้ชัดเจนลงไปได้ โดยเฉพาะตามหัวเมืองย่อมสำคัญ

มาก ทำอย่างไรจะให้ข้าราชการมีความเข้าใจดีในเหตุผล และช่วยกันรักษาความสงบของบ้านเมืองไว้ ข้าพเจ้าจึงได้รับแนวนโยบายจากนายกรัฐมนตรีเป็นเฉพาะตัว ในวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๘๔ และต้องออกเดินทางในวันรุ่งขึ้น โดยท่านให้ขึ้นไปพูดทำความเข้าใจกับข้าราชการ ตั้งแต่ภาคเหนือตลอดภาคพายัพ ข้าพเจ้าต้องเดินทางอย่างรีบด่วน และทำการประชุมพูดกัน ตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์ขึ้นไปจนถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมเวลา ๒๒ วัน ตลอด ๑๑ จังหวัด บางจังหวัดพูดครั้งเดียว บางจังหวัดต้องพูดถึง ๒ ครั้ง คือ ข้าราชการส่วนหนึ่ง ประชาชนส่วนหนึ่ง บางแห่งพอเดินทางไปถึง ผู้ฟังประชุมกันอยู่พร้อมแล้ว พอลงจากรถก็ต้องพูดทันที ซึ่งต้องยืนพูดเป็นเวลาตั้ง ๒ ชั่วโมง ดังนั้นตอนปลาย เมื่อยืนพูดไม่ไหว ก็เลยต้องขอนั่งพูดบ้าง ที่ใดมีเครื่องขยายเสียง ก็ไม่ต้องเปลืองกำลังนัก แต่โดยมากมักไม่มี ฉะนั้น เพราะความเร่งรัดจึงบอบช้ำมิใช่น้อย ยังเรื่องที่พูดกันนั้นเล่า ถ้าพูดกันเฉพาะบุคคล ก็พอจะบอกความจริงกันตรง ๆ สั้น ๆ ได้ แต่นี่พูดต่อหน้าชุมนุมชน และไม่พึงสงสัยว่า ทางฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายอื่น ๆ ก็กำลังคอยฟัง หรือคอยสืบสวนข้อความที่พูดอยู่ ฉะนั้น การพูดจึงต้องอ้อมค้อมยืดยาว จะกล่าวจัง ๆ ลงไปไม่ได้ ในที่สุดก็ต้องแฝงข้อคิดไว้ สำหรับให้ไปคิดกันเอาเองบ้าง ในทำนองเดียวกันนี้ ต่อมาเมื่อถึงตอนฝ่ายสัมพันธมิตรตีกลับ ญี่ปุ่นต้องถอยในแดนพม่า ความตื่นเต้นตระหนกตกใจเริ่มเกิดขึ้นอีก ข้าพเจ้าก็ได้รับคำสั่งให้ไปพูดทางปักษ์ใต้ มีจังหวัดทางคาบสมุทรมลายูฝั่งตะวันตกเป็นสำคัญ และนโยบายที่ได้รับคำสั่งให้ไปพูด ก็เป็นทำนองเดียวกับดังกล่าวมา นี่แหละเรื่องการพูดจึงเป็นทั้งงานอดิเรกและงานตามหน้าที่ แต่ถึงจะเหน็ดเหนื่อยอย่างไร เมื่อเสร็จไปแล้วด้วยดีก็รู้สึกโล่งใจ สบายใจถือเสียว่าเป็นอาหารชีวิตอย่างหนึ่งเหมือนกัน ส่วนการโต้วาทีและการอภิปราย ก็เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้ามิได้เคยนึกฝันหรือสนใจเช่นเดียวกัน แต่ก็ได้ประสบเข้าแล้วก็นึกว่าเป็นการสนุกดี นอกจากจะถือเป็นงานอดิเรกแล้ว ยังเห็นว่าเป็นวิชาสำคัญสำหรับปัจจุบันนี้ด้วย จึงกล่าวสรุปได้ว่า การแสดงสุนทรพจน์ แสดงปาฐกถา ทั้งทางวิทยุและต่อหน้าประชาชนตลอดถึงการโต้วาที เป็นเรื่องที่ควรฝึกฝน เพราะนอกจากจะถือเป็นงานอดิเรกแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ในทางการเมือง อันจะทำให้มีความสามารถในการปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตยและสังคมสมัยใหม่ ตลอดไปถึงการอภิปรายในรัฐสภาด้วย.

การแสดง

ในที่นี้หมายถึงการแสดงที่ออกโรงเป็นงานเป็นการ และมีการแสดงโขน ละคร เป็นต้น ข้าพเจ้าเคยแสดงละครพูดแบบรัชกาลที่ ๖ นับด้วยสิบ ๆ ครั้ง โดยมีความชอบใจละครแบบนี้ คือ ถ้าดูอย่างหนึ่งก็เห็นว่าแสดงง่าย แต่ดูอีกอย่างหนึ่งก็เห็นว่าเป็นศิลป์สำคัญ โดยจะต้องเปลี่ยนอัธยาศัยจิตใจของผู้แสดง ตลอดจนท่วงทีกิริยาให้เป็นไปตามบทบาทของตัวละครในเรื่องจริง ๆ การแสดงจึงจะเรียกได้ว่ามีชีวิต และเคยแสดงละครร้องแบบปราโมทัยครั้งหนึ่ง ซึ่งเมื่อเทียบกับละครพูดแล้ว ก็เห็นได้ว่าละครร้องยากอยู่ที่การร้องเพลง ถ้าร้องเป็นแล้ว การแสดงก็ไม่ยาก เพราะละครแบบนี้มีการร้องเพลงเป็นการชวนดูชวนฟังอยู่แล้ว การแสดงในทางชีวิตจิตใจ จึงไม่หนักเท่าละครพูด

ข้าพเจ้าเคยแสดงละครมามาก มิใช่ใจรักแต่อย่างเดียว แต่ต้องแสดงเพราะเหตุผลอย่างอื่นด้วย คือการหาเงินเพื่อการกุศลเป็นสำคัญ ดังนั้น เมื่ออยู่หัวเมืองไม่ว่าเมืองใด ข้าพเจ้าจึงชักชวนข้าราชการและครูอาจารย์ชายหญิง ฝึกหัดเล่นละครพูดเพื่อเก็บเงินซ่อมสร้างโรงเรียน โดยให้แสดงกันเองบ้าง ข้าพเจ้าแสดงร่วมบ้าง เริ่มต้นแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นลำดับมา นอกนั้นก็มีการแสดงเป็นพิเศษบ้าง เช่น ในงานสำคัญของจังหวัด และแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร เป็นต้น และที่เคยแสดงในกรุงเทพ ฯ ก็ด้วยคำขอร้องขององค์การและทางราชการ เพื่อเก็บเงินช่วยการกุศลเช่นเดียวกัน แต่สำหรับตนเองไม่เคยได้รับผลประโยชน์อย่างใดเลย นอกจากถือว่าเป็นงานอดิเรก คือยาบำรุงชีวิตเท่านั้น

การที่ข้าพเจ้ามีใจรักการแสดงละคร ก็น่าจะเนื่องด้วยได้รับการอบรมในทำนองนี้มาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก คือ เริ่มแต่เมื่อเป็นนักเรียน ยังจำได้ว่า คราวใดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า-อยู่หัวเสด็จพระราชทานกฐิน ณ วัดที่ข้าพเจ้าเรียนหนังสืออยู่แล้ว ทางการก็ต้องจัดนักเรียนของโรงเรียนในวัดนั้นไปตั้งแถวรับเสด็จและร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี เวลาเสด็จถึงและเสด็จกลับทุกคราวเป็นประเพณี ซึ่งในการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีนี้ ครูก็ได้จัดให้ข้าพเจ้าเป็นต้นเสียงทุกครั้ง และก่อนจะถึงวันงาน ข้าพเจ้าก็ต้องฝึกซ้อมร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีกับครูจนเป็นที่ไว้วางใจของท่าน และเมื่อท่านเห็นว่าข้าพเจ้าร้องได้ดี ท่านก็เลยสอน

เพลงอื่น ๆ ที่ง่าย ๆ ให้บ้าง ดังนั้น คราวใดเมื่อมีงานของโรงเรียน ข้าพเจ้าจึงมักถูกจับตัวให้เป็นคนร้องเพลง ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเคยผจญมากับความประหม่าอย่างสำคัญครั้งหนึ่ง อันเป็นครั้งแรกของชีวิตที่ออกโรง จึงขอเล่าไว้ในที่นี้ด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ โรงเรียนวัดบพิตรพิมุขมีการฉลองโรงเรียนที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ งานนี้ทางโรงเรียนได้จัดทำเป็นพิธีใหญ่ คือ เชิญพระยาวิสูตรสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) อธิบดีกรมศึกษาธิการไปเป็นประธานในการเปิด เวลาค่ำแล้วก็มีการแสดงของนักเรียนให้ชม ดังนั้น จึงมีแขกเหรื่อไปในงานนี้มากมาย ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้อ่านรายงานแถลงการณ์เป็นฉากแรก แล้วก็มีการร้องเพลงและแสดงละครพูดเรื่องสั้น ๆ และการแสดงเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ เป็นฉากต่อไป แถลงการณ์ที่ข้าพเจ้าจะต้องอ่านนั้น มีข้อความประมาณเกือบ ๕ หน้ากระดาษพิมพ์ ครูได้มอบให้ข้าพเจ้าฝึกซ้อมการอ่านล่วงหน้าตั้ง ๓–๔ วัน จนข้าพเจ้าอ่านได้คล่อง และเกือบจะจำข้อความได้ทีเดียว

ครั้นวันงาน เมื่อถึงเวลาเข้าจริง พอม่านหน้าเวทีเปิดออก ซึ่งมีข้าพเจ้ายืนถือแถลงการณ์เตรียมอ่านอยู่บนเวทีคนเดียว มองไปข้างหน้าเห็นจ้าวใหญ่นายโตแขกเหรื่อคนดูนั่งกันอยู่เต็ม ข้าพเจ้าคำนับแล้วก็เริ่มอ่าน แต่ด้วยความกลัวท่านพวกเหล่านั้น ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ไม่เคยรู้จัก ความประหม่าก็เกิดขึ้น รู้สึกว่าเนื้อตัวมือไม้สั่น เสียงก็แหบเครือลง เหลือบตาไปข้างหน้าเห็นครูใหญ่นั่งอยู่ ดูหน้าตาท่านออกจะบึ้ง ๆ ทำให้ความกลัวเพิ่มขึ้นอีก ในใจว่า ข้าพเจ้าเสร็จแล้วคราวนี้ ประเดี๋ยวก็ได้ยินเสียงด้านหลังทางในโรงบอกว่า "ดัง ๆ ดัง ๆ" ข้าพเจ้าก็พยายามจะให้ดัง แต่แทนที่เสียงมันจะดังขึ้น มันกลับหายลงไปในคอ ทั้งความกลัวและแค้นใจตนเอง ข้าพเจ้าอยากจะแทรกแผ่นดินลงไปตรงนั้น และยังจำได้จนบัดนี้ว่าข้าพเจ้าสั่นจนแทบทรงตัวไม่อยู่ เสียงที่อ่านค่อยลงไป ๆ จนตัวเองเกือบไม่ได้ยิน ในที่สุดอ่านเองฟังเองไปจนจบแล้วข้าพเจ้าก็คำนับ และม่านเวทีก็ปิด ข้าพเจ้าเหงื่อแตกโทรมตัวเข้าโรงนึกว่าครูต้องให้รางวัลไม้เรียวแน่แล้ว แต่ยังเป็นบุญที่มีเสียงตบมือไล่หลัง และเสียงครูอีกคนหนึ่งพูดว่า ท่านอธิบดีศึกษาธิการบอกว่า "แกยังเป็นเด็ก แกยังเป็นเด็ก" ต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็ออกร้องเพลงอีก แต่คราวนี้มีนักเรียนออกร้องด้วยกันหลายคน เหตุการณ์จึงไม่เกิดแก่ข้าพเจ้าเช่นครั้งแรก

การได้รับความอบรมในสมัยเด็กอีกระยะหนึ่งก็คือ เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในวังปารุสกวัน และพระราชวังสราญรมย์ในฐานะข้าแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชะจริยวัตรของพระองค์มีอยู่ประการหนึ่งเป็นการภายใน คือเวลากลางคืนเมื่อทรงว่างพระราชกิจแล้ว เป็นต้องทรงพระสำราญอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยพวกมหาดเล็กทั้งเด็ก ๆ และผู้ใหญ่รวมกันสนองพระเดชพระคุณ เช่น การซ้อมรบ, เล่นดัมคลัมโบ, จูงนางเข้าห้อง, แสดงลิเก, ทายปริศนา ตลอดจนทรงเล่านิทานเรื่องผี หรืออะไรอื่น ๆ ที่คนมาก ๆ จะเล่นด้วยกันได้ ตั้งแต่เวลาเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว คือ ราว ๒๑ น. จนถึงประมาณ ๓ น. เศษของวันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉพาะการเล่นลิเก ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยเล่นเป็นครั้งแรกในชีวิต คือพระองค์ทรงเป็นตัวพระอาจารย์และข้าพเจ้าเป็นลูกศิษย์ถือย่ามตามพระองค์ การแสดงของข้าพเจ้าก็มีเพียงเท่านี้ ดูช่างง่ายแสนง่าย แต่ความจริงที่พระองค์ทรงเลือกใครเป็นลูกศิษย์นั้นจะต้องระวังตัวให้ดี เพราะดีไม่ดีถ้าปฏิบัติไม่ถูกจังหวะหรือพระทัย พระอาจารย์อาจทรงเตะเอาง่าย ๆ ซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นตัวอย่างจากคนอื่นมาแล้ว ข้าพเจ้าจึงระวังตัวอย่างดี คอยปฏิบัติให้ต้องตามประสงค์ของพระอาจารย์ การณ์จึงเรียบร้อยไปครั้งหนึ่ง

อีกครั้งหนึ่ง พระองค์ทรงเป็นตัวคหบดีผู้ชรา มีความประสงค์จะทำพินัยกรรม ตรัสให้ข้าพเจ้าเป็นตัวนายอำเภอผู้ไปทำพินัยกรรม คราวนี้การณ์ไม่สู้จะเรียบร้อย โดยนายอำเภอต้องถูกคหบดีชราดุว่าและสั่งสอนเอาไม่น้อย แต่นายอำเภอก็พยายามเล้าโลมเอาใจจนการทำพินัยกรรมสำเร็จไปได้

ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงละครพูดว่า เป็นแบบพระมงกุฎก็โดยที่พระองค์ได้ทรงเริ่มละครแบบนี้ขึ้นก่อน จึงแพร่หลายต่อมา ดังนี้ การแสดงละครพูดของข้าราชสำนักจึงมีอยู่เสมอ ๆ และตัวแสดงย่อมเป็นตัวผู้ใหญ่ มีอายุ ฉะนั้น พวกมหาดเล็กเด็ก ๆ จึงไม่ใคร่มีโอกาสได้ร่วมด้วย มีคราวหนึ่งที่แสดงเรื่องมหาตมะ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๕๐ ในเรื่องนี้เมื่อตอนไฟไหม้ มีตัวแสดงเป็นราษฎรพลเมืองที่ถูกไฟไหม้มากคน รวมทั้งข้าพเจ้าด้วยที่เป็นตัวหัวหน้าราษฎร และทรงสอนให้ข้าพเจ้าพูดเพื่อเป็นคำเย้าเจ้านายพระองค์หนึ่ง ซึ่งกำลังทอดพระเนตรอยู่ด้วย เพื่อให้เป็นที่ทรงพระสำราญ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ขณะประทับ ณ วังปารุสกวัน ทรงเริ่มหัดโขนขึ้นเป็นการเล่นๆ ภายในก่อน ครั้นต่อมาแปรพระราชฐานไปประทับพระราชวังสราญรมย์ จึงได้ทรงให้ครูโขนหลวงมาฝึกหัดพวกมหาดเล็กเด็ก ๆ เป็นการจริงจัง ข้าพเจ้าเองทีแรกก็เลี่ยง เพราะใจไม่รัก และกลางวันข้าพเจ้าต้องไปโรงเรียนทุกวัน ไม่มีเวลาจะหัดได้เช่นพวกที่มิได้ไปโรงเรียน แต่เพราะการหลบเลี่ยงไม่เข้าเฝ้าตามปกตินี้เอง ซึ่งมีหลายคนด้วยกัน คืนหนึ่งพวกข้าพเจ้า ๓—๔ คน ซึ่งกำลังนอนหลับ จึงถูกปลุกให้ไปหัดโขน โดยพระองค์ทรงหัดให้เองทีเดียว ดังนั้น เมื่อได้ฝึกหัดเป็นอย่างดีจนออกโรงได้แล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ออกแสดงด้วย ๒—๓ ครั้ง เป็นการแสดงถวายให้เจ้านายทอดพระเนตร และให้ชาวต่างประเทศดู ในบัญชีรายนามมหาดเล็กผู้แสดงโขน ตามที่คุณธนิต อยู่โพธิ์ เขียนลงหนังสือพิมพ์วารสารศิลปากร เล่มประจำเดือนธันวาคม ๒๔๙๓ นั้น ขาดชื่อข้าพเจ้ากับนายชอบ บุนนาค ซึ่งเป็นเขนคู่หน้าของโขนพระมงกุฎเกล้าที่ได้ออกโรงประเดิมแต่ครั้งแรกทีเดียว พวกเขนชุดข้าพเจ้าเป็นได้ทั้งเขนยักษ์และเขนลิง และเมื่อเวลาทรงหัดท่าเขนให้ข้าพเจ้า ได้ทรงชี้แจงให้เข้าใจความหมายของแต่ละท่าเทียบกับท่ากระบี่กระบองอย่างใด ข้าพเจ้ายังจำได้จนบัดนี้

เรื่องราวดังเล่ามา ท่านผู้อ่านก็คงเห็นแล้วว่า เป็นเหตุพอจะเพาะนิสัยให้ข้าพเจ้ารักและถือเอาการแสดงละครเป็นงานอดิเรก เป็นความจริงว่า ในชีวิตข้าพเจ้าไม่มีใจรักมหรสพอย่างใดเท่าการแสดงละครพูด เพราะเห็นว่าเป็นศิลปที่แสดงถึงชีวิตจิตใจ และเป็นเครื่องฝึกหัดจิตใจยิ่งกว่ามหรสพใด ๆ

บัดนี้ ขอเล่าถึงการแสดงละครพูดที่ข้าพเจ้าได้แสดงในพระนครไว้ด้วย เพื่อเรื่องจะได้สมบูรณ์ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ คณะหนังสือพิมพ์ไทยเขษม ซึ่งล้วนแต่เป็นข้าพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ปรารภกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นก็ได้ทรงรับประชาสมมตแล้วว่าเป็นพระมหาธีรราชเจ้า ดังนั้น พวกเราที่ได้เคยรับพระมหากรุณาทรงชุบเลี้ยงมา และยังมีความรู้สึกกตัญญูกตเวทีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ จึงสมควรรวมกำลังกันจัดทำอนุสรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น เพื่อเป็นเครื่องสักการะ แล้วก็ตกลงกันว่า จะสร้างพระบรมรูปขึ้นเป็นราชอนุสรณ์ ในชั้นต้นจะดำเนินการหาเงินโดยวิธีแสดงละครบทพระราชนิพนธ์ แล้วจึงทำการ

เรี่ยไรโดยทั่ว ๆ ไป ตราบใดที่ได้เงินยังไม่พอจะสร้างพระบรมรูปขึ้น พวกเราก็จะเล่นละครกันไปทุกปี ปีละครั้งจนกว่าจะได้เงินพอ ดังนี้ "ละครไทยเขษม" จึงได้เกิดขึ้น และได้ออกแสดงครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๖๙ ณ โรงมหรสพวิมานเนาวรัตน์ ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงภาพยนตร์แคปปิตอล ข้าพเจ้าถูกจับตัวให้ออกแสดงด้วย เป็นตัวหลวงเกียรติคุณครรชิต ในเรื่อง "ปล่อยแก่" นับเป็นการออกโรงครั้งแรกในพระนครของข้าพเจ้า ในการแสดงละครครั้งนี้ นับว่าได้ผลเกินคาด เราแสดง ๒ คืน มีคนดูอย่างล้นหลาม นับตั้งแต่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นประธาน ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยต่างรู้และเห็นชอบในวัตถุประสงค์ อันเป็นความกตัญญูกตเวทีของพวกเรานั่นเอง

ละครไทยเขษมคงแสดงต่อมาแทบทุกปี และต่อ ๆ ไปนี้ได้แสดงที่โรงละครหลวงสวนมิสกวัน และข้าพเจ้าแสดงร่วมบ้าง ไม่แสดงบ้าง ตามโอกาสที่กิจการในหน้าที่จะอำนวยให้ ครั้นข้าพเจ้ามาอยู่ในพระนครแล้ว จึงร่วมแสดงด้วยจนครั้งที่สุด ซึ่งผลก็ปรากฏ คือพระบรมรูปได้สร้างขึ้นแล้ว ณ สวนลุมพินีในบัดนี้

อีกครั้งหนึ่งที่ข้าพเจ้าต้องตรากตรำอย่างสาหัสจนป่วยเจ็บเพราะการแสดงละคร คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยทางการกระทรวงกลาโหม ขอให้แสดงละครบทพระราชนิพนธ์เรื่อง "เสียสละ" เพื่อเก็บเงินบำรุงราชการทหาร ที่โรงละครหลวงสวนมิสกวัน ในขณะนั้นข้าพเจ้ามีกิจการในหน้าที่อย่างล้นเหลือจนสุขภาพอนามัยทรุดโทรมอยู่แล้ว แต่ก็ขัดไม่ได้ เพราะเป็นทางราชการกลาย ๆ ดังนั้นข้าพเจ้าก็ต้องทนสู้ การซ้อมละครเรื่องนี้เป็นเวลากลางคืน เริ่มซ้อมกันในเดือนกุมภาพันธ์ ประมาณราว ๒๐ ครั้ง กลางวันข้าพเจ้าต้องทำงาน กลางคืนต้องซ้อมละคร กว่าจะได้นอนก็ดึกดื่น จนในที่สุดก่อนถึงกำหนดแสดง ต้องฉีดยากินยาและไปพักตากอากาศเพื่อรวบรวมกำลังเสีย ๒ -๓ วัน ละครเริ่มแสดงแต่วันที่ ๒ มีนาคม ไปเสร็จเอาวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๘๒ แสดงคืนเว้นคืนบ้าง แสดง ๒ คืนเว้นคืน เว้น ๒–๓ คืนบ้าง รวมต้องออกแสดงทั้งสิ้น ๑๖ คืน ถ้าจะนับรวมทั้งการซ้อมด้วยก็ไม่น้อยกว่า ๑ เดือน

เพราะเหตุที่สุขภาพทรุดโทรมอยู่แล้วดังกล่าว ฉะนั้น ในการแสดงบางคืนข้าพเจ้าจึงอยู่ในระหว่างป่วยเจ็บ บางคืนฉีดยาบำรุงกำลังไปจากบ้านแล้วยังไม่พอ ต้องให้หมอไป

ฉีดยาให้ในเวลาจะออกแสดงอีก ดังนั้น เมื่อเวลายังไม่ออกแสดง ข้าพเจ้าก็นั่งซบเซาอยู่ในโรง ครั้นพอถึงบทออก ก็ต้องทำท่าแข็งแรง และหน้าตาชื่นบานออกไป คืนวันหนึ่งเกิดโรคท้องเสียกลายจะเป็นบิด มีอาการแสนจะปวดเสียว ถึงต้องเตรียมหม้อเตรียมโถไว้ในห้องแต่งตัว และให้หมอไปคอยกำกับฉีดยาให้ มันปวดเสียวถึงกับเวลาที่อยู่ในห้องพักต้องนั่งครวญคราง จะขยับเขยื้อนไม่ได้ จนข้าพเจ้านึกว่าถ้ามันไปเกิดปวดขึ้นในเวลาออกแสดงจะทำประการใด มันจะไม่เหม็นแต่ชื่อข้าพเจ้า คนอื่น ๆ จะพลอยเหม็นกันไปหมด แต่ก็เดชะบุญ เมื่อถึงเวลาแสดงก็ออกไปได้ และกัดฟันกลั้นใจปฏิบัติหน้าที่โดยคนนอกมิได้ทราบความจริงที่ข้าพเจ้าต้องประสบอยู่เลย การแสดงละครครั้งนี้แหละ นับว่าเกินกว่าที่จะเป็นงานอดิเรกเอาทีเดียว แต่อย่างไรก็ดี เมื่อนึกถึงผลที่ได้รับ คือประโยชน์แก่ราชการทหาร ก็นับว่าเป็นการคุ้มกัน และต่อไปนี้อายุสังขารของข้าพเจ้าก็ล่วงเข้าเกณฑ์ที่จะถือเอาการแสดงละครเป็นงานอดิเรกไม่ได้เสียแล้ว.

พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง

โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี

นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์

สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา

พระยาสุนทรพิพิธ แสดงละครพระราชนิพนธ์ ทางสถานีโทรทัศน์
เรื่อง "วิวาหพระสมุทร"

"วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์"

พระยาสุนทรพิพิธ

(จากวารสารสิงห์ดำสัมพันธ์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬา ฯ ตุลาคม ๒๕๑๐)

วัฒนธรรม มีความหมายกว้างขวาง จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ศีลธรรม มนุษยธรรม กรรมวิธีการเลี้ยงชีวิต กรรมวิธีการดำรงชีวิต ระเบียบ ระบบ กฎหมาย รวมตลอดถึงลักษณะการปกครอง บริหาร ฯ ย่อมเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น และในข้อดังกล่าวนี้ เมื่อประชาชนส่วนใหญ่ยอมรับประพฤติปฏิบัติตาม ก็เกิดเป็นวัฒนธรรมของชาติ การประพฤติปฏิบัติของประชาชนเริ่มติดต่อกันเป็นลำดับมาจนกลายเป็นนิสัยสันดาน และซึมซาบเข้าไปสู่จิตใจกลายเป็นชีวิตจิตใจ หรือที่เรียกว่านิสัยจิตใจ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมมีอยู่ในใจ วัฒนธรรมเกิดจากใจและแทรกซึมประกอบเป็นรูปชีวิต วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ของบุคคล และของชาติบ้านเมืองโดยตลอด

วัฒนธรรม แม้จะมีความหมายกว้างขวางเพียงใด แต่เมื่อรวมแล้วก็จะแยกออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนวัตถุและส่วนจิตใจ ส่วนวัตถุเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางกาย เช่น ความอยู่ดีกินดี และความสะดวกปลอดภัยในการครองชีวิต อันสรุปว่าเป็นเรื่อง การเลี้ยงชีวิต วัฒนธรรมส่วนจิตใจเป็นเรื่องความสุขทางใจ ได้แก่ การศึกษาหาความรู้เพื่อเจริญปัญญาความคิด และศาสนา จรรยา ศิลป วรรณคดี ตลอดถึงกฎหมาย อันสรุปว่าเป็นเรื่องการดำรงชีวิต และทั้ง ๒ ส่วนดังกล่าวนี้ ก็มีความมุ่งหมายเพื่อความบรรลุผลอันเดียวกัน คือ ความสุขกายสบายใจ ของมนุษย์นั่นเอง

เท่าที่กล่าวมานี้ ก็น่าจะได้ข้อคิดอันควรถือเป็น คติ ว่า วัฒนธรรมเป็นชีวิตจิตใจของมนุษย์ เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ฉะนั้น การกระทำใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกระทบถึงชีวิตมนุษย์จึงควรศึกษาให้เข้ากันได้กับวิถีชีวิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ ผลดีจึงจะบังเกิดตามปรารถนา หากกระทำไปโดยขัดกับวิถีชีวิต แทนที่จะเกิดผลดี อาจเกิดผลร้ายอย่างนึกไม่ถึงก็ได้

ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาแต่โบราณกาล ความนับถือเชื่อฟังวางใจพ่อบ้านพ่อเมืองอันเป็นลักษณะเบื้องต้นของระบบการปกครองกันเป็นประเทศบ้านเมืองฝังใจมาแต่ดึกดำบรรพ์ การปกครองในส่วนภูมิภาคจึงได้จัดรูปเป็นขั้นเป็นลำดับนับแต่ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ ซึ่งเป็นผู้ปกครองโดยตรงและอยู่ใกล้ชิดกับประชาชน พนักงานเหล่านี้มีมงคลพิเศษเป็นพลังในการปกครอง อันเป็นเครื่องประกันที่จะให้ประชาชนไว้วางใจและเชื่อฟังได้ว่า เขาเป็นตัวจักรหลักพึ่งที่จะให้ตนมี ความสุขกายสบายใจ อันเป็นยอดวัฒนธรรมที่มวลชนปรารถนา โดยมีอำนาจทั้งพระเดชพระคุณ มีหน้าที่บำบัดทุกข์–บำรุงสุข ใครทำดีได้ดี ช่วยปกป้องคุ้มครอง ใครทำชั่วได้ชั่ว ปรามและปราบตามเหตุผลและกรณี ฯ ดังนี้จึงได้ชื่อว่า "ผู้ปกครอง หรือ เจ้าพนักงานปกครอง" และผู้ปกครองที่ประพฤติปฏิบัติดี ราษฎรจึงเรียกว่า "พ่อ, คุณพ่อ" เป็นการแสดงความนับถือไว้วางใจ และแสดงว่าเขามีความสุขกายสบายใจแล้ว

ส่วนลักษณะบริหารราชการในส่วนภูมิภาคก็มีรูปเป็น ๒ ชั้น คือ เมืองหรือจังหวัดชั้นหนึ่ง เมืองเอก บริเวณ หรือมณฑลอีกชั้นหนึ่ง

เมือง — มีเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมือง เป็นผู้รับผิดชอบการปกครองบริหารของอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดนั้นทั้งสิ้น โดยมีกรมการเมืองเป็นผู้ช่วยเป็นที่ปรึกษา ผู้ว่าราชการเมืองก็มีอำนาจหน้าที่และมีมงคลพิเศษเช่นเดียวกับนายอำเภอ ดังนั้น เมื่อประพฤติปฏิบัติดีประชาชนก็ให้สมญาว่า "คุณพ่อ" เช่นเดียวกัน นอกจากนั้นก็เจ้าเมืองนี่แหละ มีหน้าที่รับผิดชอบใน การรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และเหตุร้ายดีทั้งหลายทั้งสิ้น

เมืองเอก — มีหน้าที่ปกครองเมืองโทเมืองตรี ซึ่งจัดรวมขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ เป็นผู้รับคำสั่งและนโยบายจากราชการส่วนกลาง คือ เจ้ากระทรวงไปสั่งดำเนินการในภูมิภาค และมีอำนาจควบคุมราชการส่วนภูมิภาค ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกเมืองเอก โท ตรี เปลี่ยนจัดเป็นบริเวณขึ้นแทน ซึ่งแต่ละบริเวณก็รวมเมืองเข้าเป็นกลุ่ม ๆ และเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งบริเวณก็เป็นหัวหน้าบังคับบัญชาทำนองเดียวกับเมืองเอก และครั้งหลังที่สุดจึงเปลี่ยนบริเวณจัดเป็นมณฑลขึ้นแทน โดยมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บัญชาการมณฑลบังคับบัญชาเมืองต่าง ๆ ที่สังกัดขึ้นมณฑลนั้น ๆ และมีข้าหลวงของ

กระทรวงต่าง ๆ ออกไปอยู่ประจำมณฑล เป็นผู้ช่วยและที่ปรึกษาของข้าหลวงเทศาภิบาล ทำนองเดียวกับกรมการเมืองเป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง แต่ฝ่ายมณฑลมิได้มีหน้าที่ปฏิบัติงานโดยตรง ดังกรมการเมือง มีหน้าที่เพียงการควบคุมบังคับบัญชาเท่านั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม ๒๔๗๐ ว่าลักษณะการปกครองบ้านเมืองของไทยจัดอย่างแบบทหารนั้น ฯ มิได้หมายความเพียงว่าประเทศไทยเคยมีระบบให้สมุหพระกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชาราชการฝ่ายทหารทั่วไป และให้สมุหนายกบังคับบัญชาราชการฝ่ายพลเรือนทั่วไป แล้วภายหลังเปลี่ยนเป็นให้สมุหนายกบังคับบัญชาราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั่วไปทั้งฝ่ายทหารพลเรือน และให้สมุหพระกลาโหมบังคับบัญชาราชการหัวเมืองฝ่ายใต้ทั่วไปทั้งฝ่ายทหารพลเรือน ฯ เท่านั้นไม่ ความหมายแห่งการทรงบรรยายนั้น มีความสำคัญอยู่ที่ว่าราชการทหารนั้นได้จัดกำลังรบออกเป็นกองทัพ กองพล กรมและกองพัน กองร้อย ฯ ราชการพลเรือนก็จัดเป็น มณฑล เมือง อำเภอ ฯ ซึ่งพอจะเทียบกันได้ระหว่าง มณฑลกับกองพล เมืองกับกรม อำเภอกับกองพัน, กองร้อย ฯ นี่ว่าในเรื่องรูป และครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงรวมมณฑลเป็นกลุ่ม ๆ จัดตั้งเป็นภาคเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งก็น่าจะเทียบกันได้กับกองทัพ

คราวนี้พิจารณาถึงเจตนารมณ์อันแท้จริง แห่งการที่จัดรูปดังกล่าวมาว่ามีสาระสำคัญอย่างใดและมีความสำคัญเพียงใด

กองทัพ — หมายถึงกองบัญชาการ มีกองพลต่าง ๆ ขึ้นอยู่ มีหน้าที่เป็นสมองคิดและสั่งการ รวมทั้งการปกครองควบคุมบังคับบัญชาทั้งในเวลาปกติและเวลาสงคราม โดยดำเนินการกับกองพลต่าง ๆ ถ้าเทียบกับราชการฝ่ายพลเรือนก็ทำนองเจ้ากระทรวงกับมณฑล

กองพล — เป็นกำลังรบหน่วยใหญ่ มีทหารหลายกรมหลายเหล่าขึ้นอยู่ แม้ว่าทหารเหล่านั้นจะมีเจ้าสังกัดอยู่ในส่วนกลาง แต่ก็ต้องฟังบังคับบัญชาผู้บัญชาการกองพลทั้งในยามปกติและยามสงคราม ต้องอยู่ในระเบียบวินัยอันเดียวกัน แม่ทัพและเจ้าสังกัดจะไม่ดำเนินปฏิบัติการใด ๆ ให้เป็นการข้ามหน้าผู้บัญชาการกองพล ตลอดทั้งเรื่องการให้โทษให้คุณ เหตุผลสำคัญดังกล่าวมาย่อ ๆ นี้ ก็พอจะทำให้เล็งเห็นได้แล้วว่าราชการทหารอันเป็นกำลังรบ

นั้น ถ้าไม่จัดแบบนี้ คือ มีระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัดแล้ว กองทัพก็น่าจะแตกเสียก่อนที่ถูกข้าศึกโจมตี ฯ และนี่แหละคือความหมายขององค์บรรยายที่ว่า "จัดรูปการปกครองตามแบบทหาร" เจตนารมณ์ก็คือ ความมีระเบียบวินัยอันดี การปกครองบังคับบัญชาที่แบ่งเป็นชั้น ๆ แบ่งอำนาจหน้าที่เป็นสัดส่วน และมีมงคลพิเศษ คือ การให้คุณให้โทษได้จริงจัง ใครว่าการปกครองบ้านเมือง ปกครองกองทัพ ไม่ต้องใช้พระเดช มีพระคุณอย่างเดียวก็พอ ? เพียงแต่การปกครองลูกในบ้าน ยังต้องทั้งเฆี่ยนและแจกขนมให้กิน ฯ

ความดังกล่าวมาเป็นความเข้าใจของผู้เขียนว่าเป็นวัฒนธรรมในการปกครอง แต่จะถูกผิดประการใดย่อมขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของท่านนักรัฐศาสตร์และนักรัฐประศาสนศาสตร์ ในที่นี้ก็น่าจะได้ศึกษาถึงพฤติการและเหตุการณ์ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ประเทศไทยเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยเป็นเวลากว่า ๓๐ ปีแล้ว ดูเหมือนจะได้ข้อเท็จจริงว่า ประเทศไทยยังจะขาดพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นศูนย์รวมใจ เป็นที่ยึดเกาะของจิตใจปวงชนเสียมิได้อีกนานเท่านานประการหนึ่ง การเมืองจะกลายเป็นการค้าโดยมีเหตุที่ทำให้ต้องคิดแก้ไขป้องกันอยู่ ประการหนึ่ง

มณฑล — อันเป็นระบบการปกครอง ๒ ชั้นเลิกไป คงเหลือแต่จังหวัด เป็นการปกครองชั้นเดียว ถ้ากองทัพเลิกกองพลเสียเหลือแต่กรม และกองทัพปกครองบัญชาการกรมโดยตรง การจะเป็นฉันใด การเลิกมณฑลก็คงเป็นฉันนั้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อเลิกมณฑลแล้วกรมต่าง ๆ ก็ตั้งสำนักงานเขตบ้าง สำนักงานตรวจภาคบ้าง ศูนย์และหน่วยต่าง ๆ บ้าง ขึ้นในภูมิภาค เป็นราชการส่วนกลางและเป็นอิสระเอกเทศ ไม่เกี่ยวข้องกับจังหวัด ไม่ได้บังคับบัญชา ไม่ได้ร่วมมือ เป็นทำนองสภาพนอกอาณาเขตแต่ละส่วนแต่ละแผนกการ

วิธีบริหาร — แต่ก่อนกระทรวงเป็นผู้สั่งถึงมณฑล (บางกรณีตรงถึงจังหวัด) ปัจจุบันกระทรวงสั่งตรงถึงจังหวัด กรมสั่งตรงถึงจังหวัดบ้าง ตรงถึงหัวหน้าแผนกงานของตนบ้าง และกองภายในกรมสั่งตรงถึงหัวหน้าแผนกงานในกรมเดียวกันในรูปภาคบ้าง พวกภูมิภาคบอกว่าคำสั่งมักไปเกิดขัดกันบ่อย ๆ เพียงต่างกรมขัดกันก็พอทำเนา นี่มันขัดกันในเรื่องเดียวกันในกรมเดียวกันทีเดียว และความขัดกันมิใช่มีเฉพาะหนังสือขัดกัน มันมีถึงคนขัดกันด้วยซึ่งเกือบจะเป็นเรื่องธรรมดาเสียแล้ว ก็ทำไมจะไม่เป็นเช่นที่กล่าวนี้ เพราะวิสัยมนุษย์ที่ยังเป็น

ปุถุชนประการหนึ่ง กฎหมายและระเบียบที่ตราขึ้นประการหนึ่ง บังคับให้ต้องเป็นเช่นนี้เอง เรื่องที่ไม่เคยยุ่งจึงเกิดยุ่งขึ้น ทำให้น่าคิดว่าพฤติการณ์ดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นไปในทางทำลายเอกภาพและความสามัคคี ไม่เป็นกำลังอันดีของราชการบ้านเมือง ซึ่งเป็นจุดประสงค์สำคัญของการปกครองและกิจการทั้งมวล

จังหวัด – ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ มิใช่ผู้รับผิดชอบรักษาความสงบของบ้านเมือง เสียแล้ว เมื่อหมดหน้าที่สำคัญยิ่งนี้ ทั้งหมดภาระในการสอบสวนจับกุมผู้ร้ายด้วย ก็เท่ากับหมดฐานะผู้ปกครอง และเมื่อไม่มีมงคลพิเศษนี้จะช่วยให้คนทำดีได้ดี คนทำชั่วได้ชั่วตามความเป็นธรรมได้ความเป็นพ่อ, คุณพ่อก็ไม่มีเหลืออยู่ ความจริงคิดทางส่วนตัวก็น่าสบาย ไม่ต้องรับผิดชอบในงาน ระวังแต่อย่าให้ผิดใจคน ก็จะเป็นสุขเจริญไปได้ถึงอายุ ๖๐ ปี แต่เมื่อคิดไปทางราษฎรนั้นสิ มันทำลายวิถีชีวิตของแกทีเดียว กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ เจ้าเมือง ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขไม่ได้เช่นกาลก่อนเสียแล้ว ไม่เห็นมีใครเป็นผู้แทน ยังวางใจให้กับใครไม่ได้ ธรรมะที่ว่า พึ่งตนเองแหละดีย่อมเป็นสัจจะ แต่สันดานมนุษย์ยังเกิดหวังพึ่งผู้อื่นอยู่ และเรื่องการปกครองถ้าไม่พึ่งผู้ปกครองแล้วจะไปพึ่งใคร ? นี่เป็นวัฒนธรรมทางจิตใจอันทำให้ต้องเกิดความว้าเหว่หวั่นวิตกเป็นธรรมดา และถ้าบังเอิญมีเหตุเข้าแทรกแซงในวงราชการให้มีลักษณะจะกลายเป็นการค้าไปด้วยแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยผลักดันให้ประชาชนที่ว้าเหว่อยู่แล้ว ต้องหันไปหาที่พึ่งใหม่ และที่พึ่งใหม่นี้จะเป็นใคร ประชาชนย่อมไม่สนใจ เมื่อรับให้พึ่งก็จะพากันเข้าพึ่งไว้ที

การเปลี่ยนทฤษฎีหรือหลักการก็ด้วยความประสงค์ดี โดยจะให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้นตามหลักวัฒนธรรมก็กล่าวว่า วัฒนธรรมมีชีวิตเหมือนคน จึงต้องมีการบริโภคของใหม่และถ่ายทิ้งของเก่าเช่นกับคนเหมือนกัน มิฉะนั้นก็จะไม่มีชีวิตเจริญงอกงามขึ้น วัฒนธรรมที่อยู่คงที่ก็คือวัฒนธรรมที่ตายแล้ว เมื่อวัฒนธรรมตายก็คือชาติตาย และวัฒนธรรมของชาติจะตายอีกทางหนึ่งก็คือ ไปเอาวัฒนธรรมของชาติอื่นเขามาประพฤติปฏิบัติทุกสิ่งทุกอย่าง ละทิ้งวัฒนธรรมเดิมของชาติเสียหมด โดยมิได้พิจารณาว่าจะเข้ากันได้กับชีวิตของตนหรือไม่ ซึ่งจะมีแต่หายนะ หาวัฒนธรรมมิได้เลย

ฉันใดก็ดี การเปลี่ยนทฤษฎีใหม่ซึ่งเห็นว่าดีแล้วก็ตาม แต่ในการวางวิธีการวางแนวปฏิบัติก็จำต้องพินิจพิจารณาให้เข้ากันได้กับวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ ให้เหมาะสมกับสภาวะธรรมของชาติบ้านเมือง เมื่อไม่ขัดกันเข้ากันได ทุกคนย่อมจะรับเอา กลายเป็นวัฒนธรรมรูปใหม่ อันจะบันดาลผลเป็นความเรียบร้อยเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมือง และความสุขกายสบายใจของประชาชน สมกับความปรารถนาด้วยประการทั้งปวง

สุดท้ายนี้ ใคร่จะกล่าวตามอัตโนมัติว่า หากระเบียบราชการบริหารที่เปลี่ยนแปลงใหม่ จะยังไม่เป็นผลดีโดยสมบูรณ์ก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมทางจิตใจของชาวไทยเราเป็นสำคัญ โดยนิสัยจิตใจยังฝังอยู่ในระบบระเบียบอันเป็นวัฒนธรรมเก่า และยังขาดความคิดความพยายามที่จะเปลี่ยนนิสัยจิตใจตนเองให้คล้อยตามวัฒนธรรมใหม่ ทั้งนี้มิได้หมายแต่ในส่วนประชาชน แต่หมายถึงส่วนราชการด้วยทีเดียว ฉะนั้น การปรับปรุงแก้ไขจึงน่าจะต้องมี และดังกล่าวแล้วว่าเหตุที่เป็นอยู่มิได้เกิดจากบุคคลเท่านั้น แต่เกิดจากบทบัญญัตินี้วางขวางแนวไว้ บังคับผลักดันให้บุคคลประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นด้วย เหตุฉะนี้ การแก้ไขจึงจำต้องมีทั้งสองทาง โดยหลักที่ว่าให้เข้ากับวิถีชีวิตของประชาชน หรือวัฒนธรรมทางจิตใจเป็นสำคัญ.

พระยาสุนทรพิพิธ บำเพ็ญกุศล ในวันครบรอบอายุ ๘๐ ปี
พร้อมบรรดาญาติมิตร ณ โรงพยาบาลสงฆ์
วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๔

พระยาสุนทรพิพิธ ในการทำบุญอายุครบ ๘๐ ปี ณ หอประชุมโรงพยาบาลสงฆ์
ถวายอาหารพระภิกษุในพิธี และพระภิกษุที่อาพาธทั้งโรงพยาบาล
วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๔

เรื่องของชีวิต

คำชี้แจง

ข้าพเจ้าได้อ่านปาฐกถาเรื่องของชีวิตของพระคุณเจ้า พระธรรมปิฎก เจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา เกิดความศรัทธาในสัจจธรรม และเพื่อศึกษาจดจำได้ง่าย จึงสังเขปความขึ้นใหม่ โดยตัดคำบาลีออกเสียบ้าง เสนอพระคุณเจ้าตรวจพิจารณา เมื่อท่านอนุมัติแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้นำลงในหนังสือพิมพ์ "ทหารราบ" ฉบับประจำเดือน พฤษภาคม – มิถุนายน ๒๕๑๕

พระยาสุนทรพิพิธ

บทนำ

เกิดมาเป็นคนมีชีวิต แล้วก็ใช้ชีวิตวุ่นไปจนตาย เรื่องของชีวิตเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าได้ศึกษาให้รู้ที่มาที่ไป รู้ถึงวิธีที่จะดำรงชีวิต ดำเนินชีวิต และรักษาชีวิตให้เป็นที่ถูกต้อง ปลอดภัยอันตราย ปลอดจากบาปอกุศลแล้ว ชีวิตก็จะเป็นสิ่งที่น่ารักยิ่งขึ้นอีกมากทีเดียว

บทความอันมาจากข้อธรรมต่อไปนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ศึกษารู้จักเรื่องของชีวิตดีขึ้น จึงได้นำมาเผยแพร่ไว้ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ประสงค์ต่อ ๆ ไป

๑. ชีวิตคืออะไร ?

ปัญหาข้อนี้บางคนอาจไม่เคยคิดถึงเลย หรือบางคนก็คิดวุ่นวายไป แต่ถ้าคิดถึงความเป็นจริงแล้ว ปัญหาก็ไม่มี ดังนี้

ก. ชีวิตคือความเป็นอยู่ (ยังไม่ตาย ตาย – สิ้นความเป็นอยู่ สิ้นชีวิต)

ชีวิตของคนก็คือความเป็นอยู่ของคน ชีวิตของสัตว์ก็คือความเป็นอยู่ของสัตว์ สุดแต่สิ่งใดมีชีวิต ชีวิตก็คือความเป็นอยู่ของสิ่งนั้น ๆ (ในที่นี้จะกล่าวต่อไปเฉพาะชีวิตคนเท่านั้น)

ข. อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอาการอื่น ๆ เช่น กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ฯลฯ เป็นการแสดงความมีชีวิต

ความจริงมีดังกล่าวมานี้

๒. ชีวิตคนประกอบด้วยอะไร ?

ปัญหานี้อาจใช้วิชาการ หรือวิธีการตอบได้หลายนัย แต่ในทางธรรมนั้น ตอบได้ดังนี้

ก. ชีวิตคนประกอบด้วยเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวม ๕ ส่วน

๑) รูป หมายถึงสิ่งที่มองเห็นได้ด้วยตา เช่น หน้า มือ เท้า

๒) เวทนา หมายถึงความรู้สึก เช่น สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ

๓) สัญญา หมายถึงความทรงจำ เช่น จำรูป จำเสียง กลิ่น รสสัมผัสได้

๔) สังขาร หมายถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความคิดดีหรือชั่ว

๕) วิญญาณ หมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ข. สิ่งซึ่งประกอบเป็นรูปร่าง เป็นที่ครองของชีวิตนั้น ได้แก่ การรวมกันของธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ส่วนที่แข็งมาจากดิน ส่วนที่เหลวมาจากน้ำ ส่วนที่ร้อนหรืออบอุ่นมาจากไฟ ส่วนที่พัดไปพัดมามาจากลม สิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนของที่ยืมเขามาใช้ เสร็จกิจแล้วก็กลับคืนไปกลายสภาพเป็นอย่างเดิม มิใช่เป็นกรรมสิทธิ์ของตน จะรักษาไว้มิได้ บังคับก็ไม่ได้ ดังนี้ชีวิตจึงมิใช่ของตน หากเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของธาตุทั้ง ๔ จึงเป็นอนัตตา

ค. แม้ชีวิตเป็นอนัตตา แต่การกระทำทั้งหลายย่อมเกิดเป็นผลแก่ตน ทั้งส่วนดีและส่วนชั่ว เรียกว่า กรรมเป็นของตน จะบิดให้พ้นตนมิได้ ผลนั้นย่อมปรากฏทั้งในภพนี้และภพหน้า เป็นประดุจเงาติดตามตัวตลอดไป

๓. ชีวิตเกิดจากอะไร ?

ปัญหานี้ก็เช่นเดียวกับข้อ ๒ และก็ตอบโดยนัยเดียวกัน

ก. กล่าวตามหลักในธาตุ เวปัลลัมมสูตร ว่ามี ๓ อย่าง คือ

๑) กมฺมํ เขตฺตํ กรรมคือการกระทำดี กระทำชั่ว เป็นพื้นที่ของชีวิต

๒) วิญฺญาณํ พีชํ วิญญาณคือความรู้สึกนึกคิดเป็นพืชพันธ์ของชีวิต

๓) ตณฺหา สิเนหํ กิเลสคือตัณหาความทะยานอยากเป็นน้ำเชื้อของชีวิต

สิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้ยังมีอยู่ตราบใด ก็ต้องสร้างชีวิตขึ้นตราบนั้น ถ้าขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่มีกำลังพอจะสร้างชีวิตขึ้นได้

ข. ปุถุชนที่ยังเกิดกันอยู่เรื่อย ๆ ก็เพราะยังมีกรรม ยังมีวิญญาณ ยังมีกิเลส

พระอรหันต์ไม่ต้องเกิดอีกต่อไปก็เพราะว่ากรรมคือการกระทำของท่านไม่ถือว่าเป็นบุญเป็นบาป บาปนั้นท่านไม่ทำแน่ แต่ส่วนที่เป็นบุญท่านก็ทำไปโดยไม่หวังผลตอบแทน เพราะบุญของท่านบริบูรณ์สมบูรณ์แล้ว แม้จะทำบุญอีกผลก็ไม่เพิ่มขึ้น จะคงอยู่เท่าเดิม เสมือนน้ำที่เต็มขันแล้ว ถึงจะเติมน้ำอีกเท่าใด ๆ ก็คงอยู่เท่านั้น

ลักษณะของพระอรหันต์ก็คือผู้ละบุญบาปได้สิ้นแล้ว ชีวิตจึงไม่มีพื้นที่จะเกิดขึ้นอีก

ส่วนกิเลสตัณหาเล่า พระอรหันต์ก็ละสิ้นแล้วไม่มีเหลือ ชีวิตจึงไม่มีน้ำเชื้อที่จะรดให้งอกงาม

ส่วนวิญญาณอันเป็นพืชพันธ์ แม้จะยังมีอยู่ แต่เมื่อไม่มีกรรมอันเป็นพื้นที่และไม่มีตัณหาอันเป็นน้ำเชื้อ วิญญาณก็ปฏิสนธิอีกไม่ได้ จึงต้องดับไปเป็นขั้นสุดท้าย

ค. สิ่งซึ่งเป็นเครื่องสร้างชีวิตทั้ง ๓ นี้ สิ่งสำคัญที่สุดก็คือตัณหาอันเป็นตัวกิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก็ต้องได้รับผลกรรม เมื่อได้รับผลกรรมก็เกิดกิเลสอีก และเมื่อยังมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมต่อไป วนเวียนไปจนกว่าจะละกิเลสได้เด็ดขาด ท่านจึงเรียกว่า วัฏฏะ แปลว่า วน มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

กิเลสวัฏฏะ	วนคือกิเลส
กมฺมวัฏฏะ	วนคือกรรม
วิบากวัฏฏะ	วนคือวิบาก

๔. ธรรมดาของชีวิต

ชีวิตมีความเป็นไปต่าง ๆ นานา แต่ถ้ารู้ถึงธรรมดาของชีวิตเสียแล้ว ก็จะคลายความประหลาดใจ

ก. ชีวิตเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ต้องเป็นไปตามกฎธรรมดา หนีกฎธรรมดาไม่พ้น คือ

๑) ต้องแก่

๒) ต้องเจ็บ

๓) ต้องตาย

๔) ต้องพลัดพรากจากของรัก

๕) ต้องรับผลกรรม

ชีวิตมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท (มรดก) มีกรรมเป็นกำเนิด (ผู้ให้เกิด) มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่อาศัย เมื่อทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

ข. อีกนัยหนึ่งแห่งกฎธรรมดากล่าวถึงสิ่งที่ห้ามไม่ได้ในชีวิตมี ๕ อย่าง คือ

๑) ชรา ความแก่ห้ามไม่ได้

๒) พยาธิ ความเจ็บไข้ห้ามไม่ได้

๓) มรณะ ความตายห้ามไม่ได้

๔) นัสสนะ ความเสียหายห้ามไม่ได้

๕) ขยะ ความเสื่อมสิ้นห้ามไม่ได้

ค. ความแก่มี ๒ อย่าง

๑) แก่ขึ้น คือ แก่ที่ยังมองไม่เห็นด้วยตาธรรมดา (อายุมากขึ้น)

๒) แก่ลง คือ แก่ที่มองเห็นชัด เพราะสังขารทรุดโทรม

ง. พยาธิ ความเจ็บไข้มี ๓ อย่าง

๑) โรคบางอย่างรักษาก็หาย ไม่รักษาก็หาย

๒) โรคบางอย่างรักษาก็ตาย ไม่รักษาก็ตาย

๓) โรคบางอย่างรักษาจึงหาย ไม่รักษาไม่หาย

จ. โรคมี ๒ อย่าง

๑) โรคทางกาย ดังกล่าวในข้อ ง.

๒) โรคทางใจ เกิดจากกิเลสคอยเบียดเบียน คนมีกิเลสมากโรคใจก็มาก

ฉ. ตาย กล่าวโดยเหตุมี ๔ อย่าง

๑) ตายด้วยสิ้นอายุ

๒) ตายด้วยสิ้นบุญสิ้นกรรม

๓) ตายด้วยสิ้นบุญสิ้นอายุพร้อมกัน

๔) ตายด้วยกรรมเข้าตัดรอนอายุ

เปรียบการตายทั้ง ๔ ดังนี้

๑) ตะเกียงเมื่อไส้หมด

๒) ตะเกียงเมื่อน้ำมันหมด

๓) ตะเกียงไส้หมดน้ำมันหมดด้วยกัน

๔) ไส้ น้ำมัน ยังบริบูรณ์ ถ้าถูกลมพัดไม่สามารถป้องกันไว้ได้ก็ต้องดับเช่นกัน

ความตายตาม ๑ — ๒ — ๓ ถือว่าเป็นอายุขัย ต่ออายุอีกไม่ได้ แต่ตายตามข้อ ๔ ต่ออายุได้ เพราะยังไม่ถึงอายุขัย โดยการประกอบกุศลกรรม

๕. ความรักชีวิต

คำกล่าวที่ว่า "รักยิ่งชีวิต" นั้นคลาดเคลื่อน เป็นคำกล่าวที่เกินไป ความจริงต้องเป็น "รักชีวิตยิ่ง" คือรักตัวเองยิ่งกว่าใคร

ก. พระพุทธเจ้าตรัสว่า นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ แปลว่าความรักอื่นที่จะเหมือนรักตัวเองนั้นไม่มี ชีวิตของใครใครก็รัก รักยิ่งกว่าชีวิตของคนอื่น

ข. ชีวิตของทุกคนจะเป็นใครในฐานะไหนก็ตาม ย่อมเป็นที่รักของตนด้วยกันทุกคน แม้จะมีร่างกายพิกลพิการอย่างไร ก็ยังรักชีวิตของตนอยู่นั่นเอง

ค. ความรักในที่นี้มิได้หมายถึงราคะที่แปลว่ากำหนัด และมิได้หมายถึงกามตัณหาที่แปลว่า อยากได้ในกามารมณ์ แต่หมายถึง เปรมะ ที่แปลว่า เปรมหรือปลาบปลื้มและหมายถึงปิยะ ที่แปลว่า น่ารักหรือเป็นที่รัก

ความปลาบปลื้มใจในเรื่องของคนอื่น ไม่เท่าความปลาบปลื้มใจในเรื่องของตนเอง

๖. ผู้บันดาลชีวิต

ชีวิตจะทุกข์สุขชั่วดีประการใด มิใช่เพราะคนอื่นหรือเหตุอื่นใดเป็นผู้บันดาล แท้จริงตนและกรรมแห่งตนเองเป็นผู้บันดาล

ก. ในธรรมบทกล่าวไว้ว่า มารดาบิดาทำบุตรให้ดีไม่ได้ คนอื่นหรือญาติก็ทำให้ดีไม่ได้ จิตที่ตั้งไว้ดีแล้วจึงจะทำบุคคลให้ดีได้ ยิ่งกว่าที่ใครจะทำให้

ข. พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสสอนไว้ในที่ใด ว่าพระองค์เป็นผู้มีอำนาจบันดาลชีวิตของคนให้เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ได้ แต่ทรงตรัสสอนไว้ว่า "อกฺขาตาโร ตถาคตา" ตถาคตเป็นผู้บอกแต่ทางดำเนินชีวิตเท่านั้น ส่วนชีวิตของใครจะเป็นอย่างไรก็สุดแต่ผู้นั้นจะดำเนินชีวิตไปในทางใด

ค. ผู้บันดาลชีวิตของคนอื่นเป็นใครนั้น ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ดังจะได้นำมาพิจารณาต่อไปนี้

๑) ตนนั่นแหละเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะมาเป็นที่พึ่งได้ คนดีฝึกตนดีแล้วเท่านั้น ย่อมได้ที่พึ่งที่หาได้ยาก

๒) ทำชั่วด้วยตนเอง ต้องเศร้าหมองด้วยตนเอง ไม่ทำชั่วด้วยตนก็บริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ (ความดี) ความไม่บริสุทธิ์ (ความชั่ว) เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ (ดี) ไม่ได้

อาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้ จึงเห็นได้ว่า ผู้บันดาลชีวิตก็คือตัวเราเอง หาใช่คนอื่น ใครอื่น มาเป็นผู้บันดาลให้ไม่

พระพุทธองค์ก็ทรงบอกแต่ทางดำเนินชีวิต ส่วนการจะดำเนินชีวิตไปในทางวัฒนะหรือหายนะประการใดนั้นเป็นเรื่องของตนเอง ดังข้อธรรมที่กล่าวข้างต้นนั้นแล

๗. ลิขิตชีวิต

ชีวิตเป็นไปต่าง ๆ นานา มิใช่ด้วยโชคเคราะห์หรือเทพเจ้า พระเจ้าลิขิตหรือกำหนดให้มิได้ แท้จริงกรรมแห่งตนเองเป็นผู้กำหนด อย่าพักโทษสิ่งใดเลย

ก. อะไรเป็นเครื่องมือให้ตนเองบันดาลชีวิตของตนเป็นไปต่าง ๆ กัน สิ่งนั้นก็คือ "กรรม" ดังมีข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ดังนี้

สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม

กรรมย่อมจำแนกสัตว์

เพื่อให้ทรามและประณีต

ทำดีได้ดี

ทำชั่วได้ชั่ว

ข. ทางพระพุทธศาสนาถือว่าชีวิตต้องเป็นไปตามกรรมลิขิต (มิใช่สิ่งใดอื่นลิขิต) คือแนวทางของกรรมที่เจ้าชีวิตได้กระทำไว้อันเรียกว่า "กรรมบถ" (ทางแห่งกรรม) จึงปรากฏเป็นสัจจธรรม ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"

ค. กรรม คือการกระทำ จัดโดยทางทวาร คือ ทางแห่งการกระทำ มี ๓ ได้แก่ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม

ถ้าจัดโดยการกระทำมี ๒ คือ ทำดีเรียกว่ากุศลกรรม หรือบุญ หรือสุจริต ทำชั่วเรียกว่า อกุศลกรรม หรือบาป หรือทุจริต

ง. มูลเหตุที่ให้คนทำกรรมมี ๒ คือ

๑) เหตุดีเรียกว่ากุศลมูล มี ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๒) เหตุชั่วเรียกว่าอกุศลมูล มี ๓ ได้แก่ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) โมหะ (ความหลง)

จ. ผลของกรรมมี ๒ อย่าง คือ

๑) ผลที่เป็นส่วนนาม ซึ่งตามธรรมดามองไม่เห็น จะเห็นได้แต่ด้วยปัญญา

๒) ผลที่เป็นส่วนรูป ซึ่งมองเห็นได้ด้วยตาธรรมดา

ผลที่เป็นส่วนนาม ย่อมได้รับทันทีที่ได้กระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เกิดแก่ผู้ใดเมื่อใด ผู้นั้นจะรู้สึกกระวนกระวายร้อนใจไม่สบายใจเกิดเป็นทุกข์ใจทันที

ส่วนผลที่เป็นรูปนั้นบางอย่างก็ปรากฏเร็ว บางอย่างก็ปรากฏช้า ถ้าปรากฏเร็วทันตาแล้ว คนก็จะต้องทำกรรมดีกันทั้งหมด ไม่มีใครกล้าทำความชั่วเป็นแน่ เช่น พอให้ทานก็เกิดเป็นคนร่ำรวย พอรับศีลก็เกิดเป็นคนสะสวยขึ้นมา ดังนี้ บริเวณวัดก็จะไม่พอให้คนไปทำบุญรักษาศีลเป็นแน่

ในส่วนกรรมชั่วก็เช่นกัน ถ้าพอฆ่าเขาตายก็ถูกฆ่าตายทันทีเหมือนกัน หรือพอลักขโมยของเขาก็ถูกจับโดยทันทีทุกราย ไม่ว่ากระทำในที่ลับหรือแจ้งต้องได้รับผลทันทีเช่นนี้ก็จะไม่มีใครกล้าทำชั่ว เพราะกลัวได้รับผลชั่วตอบแทนเช่นกัน

๓) อนึ่ง กรรมนั้นเป็นเงาตามตัวตลอดไป ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ๆ และผลแห่งกรรมนั้นไม่ว่าดีหรือชั่ว ก็เป็นของใครของมัน จะให้ปันแลกเปลี่ยนกันไม่ได้ ผลกรรมของผู้ใดก็ติดตามผู้นั้น ไปทำนองเดียวกับเงา บางคราวก็ปรากฏเป็นรูปให้เห็น บางคราวก็ไม่ปรากฏรูปมีแต่ความรู้สึก

ฉ. กรรม จัดเป็น ๓ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ ให้ผลตามคราว

๑) ให้ผลในภพนี้ (ทันตาเห็น)

๒) ให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า (ปีหน้า เดือนหน้า วันหน้าหรือชั่วโมงหน้า)

๓) ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป

๔) ให้ผลสำเร็จแล้ว (เป็นกรรมล่วงคราวแล้ว เลิกให้ผลแล้ว เปรียบเสมือนพืชสิ้นยางแล้วเพาะไม่ขึ้น) เช่น ก. ฟัน ข. ไม่ตายเพียงแต่บาดเจ็บ (เป็นโทษแล้ว) แล้วเอาปืนยิงซ้ำจน ข. ตาย ศาลตัดสินลงโทษ ก. ฐานยิงคนตาย โทษที่ฟัน ข. บาดเจ็บก็ล่วงไป

หมวดที่ ๒ ให้ผลตามกิจ (หน้าที่)

๑) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด (สามารถยังผู้ทำให้เคลื่อนจากภพหนึ่ง ไปปฏิสนธิในภพอื่น)

๒) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน (ไม่อาจปฏิสนธิเอง ต่อเมื่อชนกกรรม ๑ ปฏิสนธิแล้วจึงเข้าสนับสนุนส่งเสริม)

๓) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น เมื่อชนกกรรม (๑) แต่งปฏิสนธิแล้ว เข้าบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมไม่ให้ผลผลิตเต็มที่

๔) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน (ย่อมตัดรอนผลแห่งชนกกรรม และอุปั้ตถัมภกกรรมให้ขาดเสียทีเดียว)

หมวดที่ ๓ ให้ผลตามลำดับ

๑) กรรมหนัก (ในนิติยอกุศลทาน จัดเอาอนันตริยกรรม ในนิติยะกุศลทาน จัดเอาสมาบัติ ๘)

๒) กรรมชิน (ได้แก่กรรมอันเคยทำมามาก ทำมาจนชิน)

๓) กรรมเมื่อจวนเจียน (ได้แก่กรรมอันทำเมื่อจวนตาย)

๔) กรรมสักว่าทำ (ได้กรรมอันทำด้วยไม่จงใจ)

การจำแนกกรรมต่าง ๆ อย่างเช่นนี้ ก็เพื่อห้ามความเห็นสับปลับแห่งกรรมคนหนึ่งทำกรรมไว้ทั้งที่เป็นบุญ ทั้งที่เป็นบาป กรรมต่างอย่างให้ผลตามคราวที่ได้ช่อง หรือหลายคนทำกรรมอย่างเดียวกัน ได้ผลยิ่งหย่อนกว่ากัน หรือบางคนทำกรรมอย่างหนึ่งไว้ แล้วยังไม่ปรากฏว่าได้เสวยผลแห่งกรรมนั้นจนตายไปแล้ว หรือบางคนได้เสวยผลที่ไม่ปรากฏว่าเพราะได้ทำกรรมอะไรไว้ ไม่พิจารณาให้รอบคอบด้วยสติ อาจเห็นสับปลับเป็นไปไม่ได้จริง แต่เมื่อเข้าใจส่วนแห่งกรรมนี้แล้ว จะได้มั่นอยู่ในกรรมมัสกตาสัทธา คือความเชื่อว่าบุคคลมีกรรมเป็นของตนเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเป็นสัจจธรรม

ข. ในศุภสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงผลของกรรมไว้ ๗ คู่ ๑๔ อย่าง ดังมีใจความโดยย่อต่อไปนี้

๑) คนมีอายุสั้น เพราะเป็นคนโหดร้ายปราศจากเมตตากรุณา ชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิต คนอายุยืนเพราะเป็นคนอ่อนโยนมีเมตตากรุณา หวังความสุขต่อสัตว์ทุกจำพวก

๒) คนมีโรคมาก เพราะเป็นคนชอบเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น คนมีโรคน้อยหรือปราศจากโรค เพราะเป็นคนใจเย็น ไม่ชอบทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น

๓) คนมีผิวพรรณไม่งาม เพราะเป็นคนเจ้าโทสะ มักโกรธแม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ คนมีผิวพรรณงามน่ารัก เพราะเป็นคนมีขันติอดทน ไม่โกรธง่าย

๔) คนมียศบริวารน้อย เพราะเป็นคนชอบริษยาผู้อื่น เห็นผู้อื่นได้ดีทนอยู่ไม่ได้ คนมียศบริวารมาก เพราะเป็นคนมีมุทิตาจิต พลอยชื่นชมยินดีในเมื่อผู้อื่นได้ดี ไม่อิจฉาริษยา ถือว่าเขาได้ดีเพราะบุญของเขา

๕) คนมีโภคสมบัติน้อย เพราะเป็นคนตระหนี่ ไม่กล้าเสียสละในคราวที่ควรเสียสละ คนมีโภคสมบัติมาก เพราะเป็นคนไม่ตระหนี่ โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลที่ควร

๖) คนเกิดในตระกูลต่ำ (มีฐานะต่ำ) เพราะเป็นคนมีนิสัยกระด้างถือตัว ไม่อ่อนน้อมเคารพสักการในสิ่งอันควร คนเกิดในตระกูลสูง (มีฐานะสูง) เพราะเป็นคนมีนิสัยถ่อมตน อ่อนน้อมเคารพสักการตามควร

๗) คนมีปัญญาอ่อนไม่เฉลียวฉลาด เพราะไม่ชอบสมาคมกับนักปราชญ์ คนที่มีปัญญาและเฉลียวฉลาด เพราะชอบสมาคมกับนักปราชญ์

ผลเสียและผลดีทั้ง ๗ ข้อ เหล่านี้ เกิดเพราะกรรม คือ การกระทำของตนเอง ชีวิตจะเป็นไปในทางใดตามข้อที่กล่าวมา ตนเป็นผู้กำหนดไว้ด้วยกรรม คือ การกระทำของตนเอง ดังนั้นจึงเรียกว่า "กรรมลิขิต" คือกรรมเป็นเครื่องลิขิตชีวิตของเจ้าของกรรมนั้นเอง หาใช่พระเจ้าลิขิตหรือพรหมลิขิตแต่ประการใดไม่ กล่าวให้ชัดลงไปก็คือ "ตนนั่นแหละเป็นผู้ลิขิตชีวิต" หาใช่ใครอื่นหรือผีสางเทวดาที่ไหนมิได้

๘. จุดหมายของชีวิต

การเดินทางต้องมีที่หมาย ประกอบการใดต้องมีวัตถุประสงค์ ดังนั้นการดำเนินชีวิตก็ต้องมีจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน

ก. เบื้องต้นของชีวิตคือความเกิด ที่สุดของชีวิต คือความตาย ในระหว่างความเกิดกับความตายเป็นเวลาที่มีชีวิตอยู่ ซึ่งเรียกเวลานี้ว่า "อายุ" อายุของคนนี้ บางคนก็ยาว บางคนก็สั้นไม่เท่ากัน

ข. อายุของคนที่สั้นยาวไม่เท่ากันนั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่าเป็นกรรม คือการกระทำของตนเอง ไม่มีคนใดสิ่งใดเป็นผู้กำหนดอายุของคน หรือบันดาลให้อายุคนสั้นยาวได้นอกจากตนเอง คือกรรม (การกระทำ) ของตนเป็นเครื่องกำหนดอายุแห่งตน

ความเมตตากรุณา ความไม่เบียดเบียนคนและสัตว์เป็นกรรมดีที่ทำให้อายุยืน

ความพยาบาท ความเบียดเบียนคนและสัตว์ เป็นกรรมชั่วที่ทำให้อายุสั้น

ดังนั้นการที่อยากมีอายุยืนยาวก็มีทางที่กระทำได้อยู่ โดยการประกอบกุศลกรรม

ค. ชีวิตต้องมีจุดหมาย โดยในระหว่างมีชีวิตอยู่ เจ้าของชีวิตจะต้องตั้งจุดหมายไว้ว่า จะต้องการบรรลุถึงผลที่สุดอย่างไร จะเอาดีทางไหน มิใช่ปล่อยให้ชีวิตล่วงไป ๆ โดยมิได้มีจุดหมายอย่างใด

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่าบัดนี้เรากำลังทำอะไรอยู่ (หรือเปล่า) เพื่อมิให้ชีวิตล่วงไปเสียเปล่า แม้พระองค์เองที่ทรงสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ก็โดยทรงตั้งจุดหมายไว้เช่นนั้น แม้จะประสบอุปสรรคใด ๆ ก็มิได้ทรงท้อถอยย่อหย่อน ทรงฟันฝ่าอุปสรรคจนบรรลุถึงจุดหมายได้ดังพระราชประสงค์

ง. จุดหมายแห่งชีวิตนั้น ต้องเป็นจุดหมายที่ชอบธรรม จึงจะเป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิต เพราะเมื่อชีวิตบรรลุถึงจุดหมายแล้ว ก็ได้ผลคือความสุขความเจริญสมความปรารถนา

จุดหมายที่ไม่ชอบธรรมนั้นไม่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต แม้ขณะดำเนินชีวิต เพื่อบรรลุจุดหมาย ก็ต้องประสบกับความทุกข์เรื่อยไป ครั้นเมื่อบรรลุจุดหมายแล้ว ก็ยิ่งประสบความทุกข์มากขึ้น เพราะเป็นกรรมที่ไม่ดีนั่นเอง

๙. อุปสรรคชีวิต

การกระทำทั้งหลายต้องมีอุปสรรคไม่มากก็น้อย การดำเนินชีวิตจึงจะปราศจากอุปสรรคเสียมิได้ ชีวิตในโลกนี้ต้องต่อสู้กับอุปสรรคทั้งสิ้น

ก. ชีวิตที่ปราศจากการต่อสู้กับอุปสรรคไม่มี เริ่มต้นแต่การต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่แห่งชีวิต เพื่อความก้าวหน้าจนถึงจุดหมายปลายทางแห่งชีวิต และเพื่อความยั่งยืนนานแห่งชีวิต การต่อสู้กับอุปสรรคทั้งมวล ก็คือการผจญต่อความทุกข์นั่นแหละ

ข. พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า

ทุกข์นั้นย่อมเกิดขึ้น

ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ ย่อมเสื่อมสิ้นไปด้วย

นอกจากทุกข์หาอะไรเกิดมิได้

นอกจากทุกข์หาอะไรดับมิได้

ที่ทรงสั่งสอนเช่นนี้ก็เพื่อให้เห็นว่า ถ้าชีวิตยังอยู่ในโลกนี้ตราบใด ก็ยังไม่พ้นทุกข์ เพราะโลกนี้เป็นโลกแห่งความทุกข์ ที่กล่าวกันว่าโลกนี้มีสุข ก็คือขณะที่มีทุกข์น้อยนั่นเอง หาใช่สุขที่แท้จริงหรือสุขที่ปราศจากทุกข์มิได้ สุขที่แท้จริงนั้นต้องพ้นไปจากโลกนี้แล้วจึงจะได้ประสบ ซึ่งเรียกว่า โลกุตรสุข

ค. พระพุทธองค์มิได้ทรงมองโลกในแง่ร้ายเกินไป ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

สูเจ้าจงมาดูโลกนี้

อันตระการปานราชรถ

ซึ่งผู้เขลาพากันติดอยู่

แต่ผู้รู้หาติดอยู่ไม่

ความดีของโลกก็มีเหมือนกัน แต่เป็นความดีที่เคล้าความไม่ดี จึงเป็นความสุขที่เคล้าอยู่กับความทุกข์ ดังนั้นผู้รู้จึงหาหลงติดอยู่ไม่ ต่างพยายามบำเพ็ญตนเพื่อไปสู่โลกุตรสุข อันปราศจากทุกข์อย่างแท้จริง

ง. พระพุทธองค์ทรงมองโลกในแง่ของความจริง เมื่อโลกเป็นทุกข์ก็ตรัสว่าเป็นทุกข์ เพื่อให้คนทั้งปวงทราบความจริงของโลก หรือผู้ใดประสบทุกข์ก็จะได้ทำใจเสียว่าเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเครื่องทำใจให้เกิดความเข้มแข็ง ไม่เอาแต่อ่อนแอ อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ได้ทางหนึ่งเหมือนกัน

จ. อุปสรรค (ทุกข์) ชีวิตที่สำคัญที่สุดมิใช่อะไรอื่น ที่แท้ได้แก่ตัวเราเอง และเมื่อเป็นอุปสรรคแก่ตนเองแล้ว ย่อมแก้ได้ยากที่สุด

อุปสรรคนี้คือ "ตัวเองไม่ทำตัวให้เป็นที่พึ่งของตัวได้" คิดแต่จะพึ่งเขาอื่นตลอดไป จึงเป็นอุปสรรคที่แก้ได้ยากที่สุด

ฉะนั้น ทางแก้ที่ง่ายก็คือ ตนต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนได้ ดั่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้แล้วว่า อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งของตนและยังได้ทรงตรัสไว้อีกว่า

อตฺตา หิ กิง ทุทฺทโม ตนนั่นแหละฝึกสอนได้ยาก อันหมายความว่าแก้ได้ยาก นอกจากตนจะคิดพึ่งตนเองและแก้ตนเอง

ฉ. พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้อีกอย่างหนึ่งว่า อตฺตนา โจทยตฺตานํ แปลความว่า จงเตือนตนด้วยตนเอง ปฏิมํ เสตมตฺตนา จงพิจารณาตนด้วยตนเอง

รวมความว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตน เป็นหลักธรรมประการสำคัญ เมื่อตนเป็นที่พึ่งแก่ตนได้แล้ว ก็เป็นการแก้ให้อุปสรรค (ทุกข์) ทั้งมวลเบาคลายลง ไม่มีใครอื่นจะกระทำได้ดีเท่ากับตนเอง

๑๐. ทางสำเร็จแห่งชีวิต

ชีวิตต้องผจญกับอุปสรรคหรือทุกข์ดังกล่าวแล้ว การจะต่อสู้เอาชนะอุปสรรคได้ก็โดยอาศัยประพฤติปฏิบัติตามข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้

ก. พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลเริ่มสร้างตนเอง ตั้งแต่ไม่มีอะไรเลย จนเกิดความสำเร็จในชีวิตตามที่มุ่งหมายไว้ได้ แม้พระองค์ก็ทรงสละราชสมบัติทั้งสิ้น เสด็จออกบรรพชา ก็สามารถบรรลุความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

ข. พระพุทธองค์ทรงสอนพุทธบริษัทให้เห็นว่า การทำงานใหญ่ ๆ ให้สำเร็จได้นั้น มิใช่ต้องมีทรัพย์สมบัติมาก ๆ จึงจะทำได้ แม้ไม่มีสมบัติอะไรเลย ก็สามารถทำงานใหญ่ ๆ ให้สำเร็จได้ เช่นการบวชอาศัยเพียงปัจจัย ๔ มีจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีวิตเพียงเท่านี้ พระสาวกก็สามารถช่วยประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายยั่งยืนมาได้ถึงทุกวันนี้

ค. การสร้างความสำเร็จตามความมุ่งหมายนั้น มิใช่ต้องเป็นคนมีความรู้มาก เป็นคนร่ำรวย หรือเป็นคนมีผู้สนับสนุนก็หามิได้ เพราะปรากฏว่าคนมีความรู้มาก คนร่ำรวย คนมีผู้สนับสนุน ทำอะไรไม่สำเร็จได้ดังใจประสงค์ก็มีอยู่เป็นอันมาก

ง. พระพุทธองค์ทรงสอนว่าทางสำเร็จแห่งชีวิตนั้นมีดังนี้ :—

๑) ฉันทะ ความรักงาน

คนที่เกิดมาต้องทำงาน เพราะมีกายซึ่งมีหน้าที่ต้องทำ มีวาจา (ปาก) ซึ่งมีหน้าที่ต้องพูด มีใจซึ่งมีหน้าที่ต้องคิด

คำว่า "คน" หมายความว่าไม่อยู่นิ่งเฉย ถ้าอยู่นิ่งเฉยก็เรียกว่าศพ หรือผี หรือคนตาย คือทำงานด้วยกาย วาจา ใจ ไม่ได้แล้ว

คนถูกเรียกชื่อต่าง ๆ กัน ก็เพราะการงาน เช่นเรียกนักเรียน นักศึกษา นิสิต ก็เพราะกำลังเล่าเรียน เรียกข้าราชการก็เพราะทำราชการ เรียกพ่อค้า ชาวนาชาวสวน ก็เพราะทำการค้าขาย ทำนา ทำสวน

คนถูกจัดเป็นชั้นก็เพราะการงาน เช่นเรียกผู้ใหญ่บ้านก็เพราะปกครองเพียงหมู่บ้าน เรียกกำนันก็เพราะปกครองเพียงตำบล เรียกนายอำเภอก็เพราะปกครองเพียงอำเภอ ฯ ล ฯ

จะเป็นงานอะไรก็ตามถ้ามีผู้มีความรักงานนั้นจริง ๆ แล้ว ก็มีทางจะทำงานนั้นให้สำเร็จได้ แต่ถ้าหมดความรักความพอใจงานนั้นแล้วก็ไม่มีทางจะสำเร็จได้เลย

ความรักงานเป็นพลังเพิ่มความมานะและทำลายอุปสรรคทั้งหลาย

๒) วิริยะ ความพากเพียร

ความรักงานจะมีมากเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าขาดวิริยะก็ยากจะบรรลุผลอันเป็นจุดมุ่งหมาย ศัตรูของความขยันหมั่นเพียรก็คือความเกียจคร้านนั่นแล ดังนั้นผู้มีความรักงานต้องพยายามประหารความเกียจคร้าน เพื่อยังความวิริยะให้สมบูรณ์

ลักษณะของคนเกียจคร้านมี ๓ อย่างดังนี้ :—

(๑) ทอดธุระที่กะไว้ว่าจะทำ

(๒) เบื่อหน่ายต่อการงานที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

(๓) ผัดเพี้ยนเวลาเรื่อย ๆ ไป

และลักษณะของคนขยันก็มี ๓ อย่างเหมือนกัน แต่ตรงกันข้ามดังนี้ :—

(๑) รีบทำธุระที่กะไว้ ไม่ทอดธุระ

(๒) ทำงานที่มาถึงมือไม่ชักช้า

(๓) ทำงานตามเวลาไม่ผัดวัน

คนเกียจคร้านคือคนกลัวงาน เห็นงานเป็นภัยที่จะนำความทุกข์มาให้ ส่วนคนขยันก็คือคนกล้าหาญ เห็นงานเป็นกีฬาที่จะนำความสุขความร่าเริงมาให้

บุคคลผู้มีวิริยะจึงหมายถึงผู้มีความกล้าหาญในการงาน ไม่กลัวงานไม่หนีงานก้าวหน้าไปหางานเพื่อความสำเร็จ เหมือนนักรบที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษหรือวีรสตรีฉะนั้น

๓) จิตตะ ความเอาใจใส่

หมายความว่า มีความห่วงใยในการงาน อันเป็นหน้าที่อยู่เป็นนิตย์ ไม่ทอดธุระไม่เพิกเฉย

การงานที่เอาใจใส่อยู่เสมอ แม้จะยากแสนยากก็จะกลับเป็นของง่าย เหมือนคนหัดขี่จักรยาน ตอนต้นจะรู้สึกยากลำบาก แต่เมื่อเอาใจใส่หัดอยู่เสมอ ด้วยความวิริยะ ไม่ช้าก็จักสำเร็จผล ขี่ได้ และกลายเป็นของง่ายไป

๔) วิมังสา ความสอดส่อง

พึงเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามเหตุผล การทำงานก็ต้องคอยสอดส่องว่าเจริญขึ้นหรือเสื่อมลง เมื่อเป็นอย่างใดก็ต้องค้นคว้าหาเหตุให้พบ ถ้าเจริญขึ้นก็ต้องประกอบเหตุแห่งความเจริญไว้ ถ้าเสื่อมลงก็ต้องละเหตุแห่งความเสื่อมนั้นเสีย

อีกทั้งต้องคอยสอดส่องสิ่งที่เป็นโทษหรือเป็นคุณ สิ่งใดเป็นโทษแก่การงาน ก็ต้องละสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นคุณแก่การงานก็ต้องประกอบสิ่งนั้นให้เจริญขึ้น

โดยต้องคอยสอดส่องดู ว่าทำอย่างนั้นจะมีผลอย่างใดบ้าง และผลอย่างนี้ เกิดขึ้นมาเพราะเหตุอะไรแน่ เมื่อทราบเหตุผลอย่างชัดแจ้งแล้ว ก็ย่อมสามารถในการที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพื่อให้การงานที่ทำ สำเร็จไปได้โดยอาการอันมีผลดีที่สุด

ความมุ่งหมายของชีวิตทางหนึ่งทางใดก็ตาม จะสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยดำเนินไปตามหลักธรรม คืออิทธิบาท ๔ ที่กล่าวมาแล้ว คือ :—

(๑) ต้องมีความรักความพอใจในการงานนั้น ๆ

(๒) ต้องมีความพากเพียรในการงานนั้น ๆ

(๓) ต้องมีความเอาใจใส่ในการงานนั้น ๆ

(๔) ต้องมีความสอดส่องในการงานนั้น ๆ

เมื่อประพฤติปฏิบัติดังกล่าวนี้ ก็เป็นที่หวังว่าจะบรรลุถึงทางสำเร็จแห่งชีวิตดังปรารถนา

๑๑. ทางดำเนินชีวิต

การดำเนินชีวิตที่เคร่งเครียดเกินไป จะไม่นำไปสู่ทางสุขทางเจริญและอาจเป็นอันตรายได้ง่าย แต่การดำเนินชีวิตอย่างหย่อนยานก็จะบังเกิดผลเช่นเดียวกัน ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ดีงามจึงต้องดำเนินไปในทางสายกลางดั่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้

ก. ความเป็นระเบียบ ปฏิบัติการทั้งหลาย เมื่อเป็นไปตามหลักและระเบียบที่กำหนดไว้ ย่อมเป็นความเรียบร้อยปลอดภัยและบรรลุผลที่มุ่งหมายโดยสะดวก

ถนนหนทางที่มีการจราจรไปมามาก เจ้าหน้าที่ย่อมทำเครื่องหมายต่าง ๆ ไว้ เช่น ขีดเส้นยาวกลางถนน เส้นขวางถนน ปักป้ายข้างถนน ฯ ล ฯ ทั้งนี้เพื่อเป็นสัญญาณเตือนคนขับรถและผู้สัญจรไปมาให้ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับ เพื่อเกิดความเรียบร้อยปลอดภัยและไม่เกิดอันตราย

ชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปอยู่ทุกวันนี้ก็มิได้อยู่นิ่ง ต่างแล่นไปแล่นมาคล้ายกับรถที่แล่นอยู่ตามถนน ดังนั้นการดำเนินชีวิตหากไม่มีหลักไม่มีระเบียบ ก็ย่อมจะไม่มีความเรียบร้อยและเกิดอันตรายได้อย่างมาก เช่นเดียวกับการขับรถที่ไม่ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับ จะโดยเจตนาหรือประมาทก็ตาม ซึ่งเกิดชนกันถึงตายอยู่ทุก ๆ วัน

ข. มัชฌิมาปฏิปทา การขับรถเร่งเร็วเกินไปก็เกิดอันตรายได้ง่าย ทางการจึงกำหนดความเร็วขั้นสูงไว้ แต่ขับรถช้าเกินไปก็เป็นการกีดขวางทางจราจรและไม่ถึงที่หมายตามกำหนดเวลาหรือถึงไม่ทันการ เป็นเหตุให้เสียการงานเหมือนกัน

การดำเนินชีวิตคนก็เช่นเดียวกัน เคร่งเครียดนักก็เป็นอันตรายได้ง่ายหรือหย่อนยานนักก็เป็นภัยเช่นเดียวกัน ท่านเปรียบด้วยสายพิณขึงตึงเกินไปเสียงก็ไม่ไพเราะและขาดง่าย ขึงหย่อนนักก็ไม่มีเสียง หรือมีก็ไม่เป็นเสียงพิณฟังไม่ได้ ถ้าขึงพอดี ๆ เสียงจึงไพเราะน่าฟัง นี่คือสายกลางมัชฌิมาปฏิปทาได้แก่หลักธรรม ๘ ข้อ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และเป็นทางนำเสด็จไปสู่พระปรินิพพาน จึงเป็นธรรมที่ควรรู้ควรประพฤติตามคือ :—

๑) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบคือความเห็นทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางให้ถึงความดับทุกข์

๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือความดำริในการจะออกจากกามารมณ์ ดำริในความไม่พยาบาท ดำริในความไม่เบียดเบียน

๓) สัมมาวาจา พูดชอบ คือไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๔) สัมมากัมมันตะ ทำชอบ คือไม่ทำลายชีวิตผู้อื่น ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามารมณ์

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากการเลี้ยงชีวิตในทางผิดศีลธรรม และผิดกฎหมายบ้านเมือง

๖)สัมมาวายามะ พยายามชอบ คือพยายามละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว พยายามระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น พยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม

๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกไปในทางร่างกาย เวทนา (ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์และเฉย ๆ) จิตและธรรมทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว

๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือตั้งใจไว้แน่วแน่ในอารมณ์ที่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง

ค. มัชฌิมาปฏิปทานี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นทางที่เป็นไปเพื่อ

ความเข้าไปสงบ

ความรู้ยิ่ง

ความรู้ดี และ

ความดับ (ดับกิเลสและกองทุกข์)

การดำเนินชีวิตไปตามทางสายกลางย่อมบรรลุถึงความสงบ ความไม่วุ่นวายเดือดร้อน เป็นการป้องกันชีวิตมิให้กระทบกับภัยอันตราย เหมือนรถที่แล่นเร็วเกินกำหนดเกิดชนกันขึ้น หรือสิ่งอื่น ๆ ย่อยยับไป หรือเหมือนรถที่แล่นช้าเกินไปจนถึงที่หมายไม่ทันการ ไม่ทันโลกนั่นแล

ง. ความไม่ประมาท (มีสติ) การดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง คือไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไปแล้ว ยังต้องอาศัยธรรมอีกข้อ ๑ เป็นองค์ประกอบสำคัญ คือความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือความไม่เลินเล่อ ความไม่เผลอ ความไม่มัวเมา มีความระวัง มีความเอาใจใส่ ซึ่งรวมความว่าเป็นผู้มีสติโดยมีสติกำกับการทำการพูดและการคิดอยู่เสมอเป็นนิตย์ ไม่มีชีวิตอยู่โดยปราศจากสติ แต่มีชีวิตประกอบด้วยสติตลอดเวลา

พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความไม่ประมาท และทรงติเตียนความประมาทไว้ว่า

ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย

ความประมาทเป็นทางตาย

คนไม่ประมาทชื่อว่าไม่ตาย

คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว

ความไม่ประมาทจึงเป็นยอดของธรรมที่เป็นกุศลทั้งมวล เพราะธรรมทั้งมวลล้วนมีความไม่ประมาทเป็นมูล ถ้ามีความประมาทเสียแล้ว ธรรมทั้งมวลก็ย่อมเสื่อมไป

สรุปว่าการดำเนินชีวิตเมื่อเป็นไปโดยมีระเบียบ ตามทางสายกลางพร้อมด้วยความไม่ประมาทแล้ว จะไม่เป็นความผิดพลาด มีความปลอดภัยและดำรงอยู่ด้วยความสงบไม่เดือดร้อนวุ่นวาย บรรลุที่หมายดังประสงค์

๑๒. หน้าที่ชีวิต

ทุกชีวิตย่อมมีหน้าที่ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นหรือส่วนรวม เพราะชีวิตต้องอยู่ในสังคม จึงต้องมีทั้งบุพพการีและกตัญญูกตเวทีเป็นคู่กัน

ก. เมื่อเกิดมาชีวิตเป็นคนก็ต้องมีหน้าที่ทั้งในส่วนรวมและส่วนตนอันจะปฏิเสธเสียมิได้ ผู้ปฏิบัติหน้าที่ดีสมบูรณ์ก็ย่อมมีผลเป็นกุศล ผู้ไม่ปฏิบัติหน้าที่หรือปฏิบัติบกพร่องก็ย่อมไม่เกิดบุญกุศล ในที่นี้ขอกล่าวถึงหน้าที่ของบุคคลตามที่ทางธรรมได้บัญญัติไว้เท่านั้น

๑) หน้าที่บุตร – ธิดา

(๑) เลี้ยงดูบิดามารดา

(๒) ทำงานให้บิดามารดา

(๓) ดำรงวงศ์ตระกูล

(๔) รักษามรดก

(๕) ทำความดีเพื่อบิดามารดาผู้ล่วงลับ

๒) หน้าที่สามี

(๑) ยกย่องภรรยา

(๒) ไม่ดูหมิ่นภรรยา

(๓) ซื่อสัตย์ต่อภรรยา

(๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (มอบหน้าที่แม่บ้าน)

(๕) ให้เครื่องประดับประดา (ปกติสตรีรักสวยงาม)

๓) หน้าที่ภรรยา

(๑) จัดงานบ้านเรียบร้อยดี

(๒) รับรองแขกดี

(๓) ซื่อสัตย์ต่อสามี

(๔) รักษาทรัพย์ดี

(๕) ขยันในการงานทั้งปวง

๔) หน้าที่บิดามารดา

(๑) ห้ามบุตรไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) แนะนำบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) ให้บุตรได้ศึกษาวิชา

(๔) หาคู่ที่สมควรให้

(๕) มอบทรัพย์มรดกให้

๕) หน้าที่ศิษย์

(๑) รับรองอาจารย์ด้วยเคารพ

(๒) คอยรับใช้อาจารย์

(๓) เชื่อฟังอาจารย์

(๔) บำรุงอาจารย์

(๕) เรียนวิชาโดยเคารพ

๖) หน้าที่อาจารย์

(๑) แนะนำดี

(๒) ให้ได้เรียนดี

(๓) สอนวิชาแจ่มแจ้ง

(๔) ยกย่องศิษย์

(๕) ป้องกันศิษย์

๗) หน้าที่ญาติและคนคุ้นเคยกัน

(๑) เผื่อแผ่แก่กัน

(๒) พูดจาอ่อนหวานต่อกัน

(๓) ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน

(๔) เสมอต้นเสมอปลายต่อกัน

(๕) ซื่อสัตย์ต่อกัน

๘) หน้าที่มิตร

(๑) รักษามิตรผู้เผลอสติ

(๒) รักษาทรัพย์ของมิตรผู้เผลอสติ

(๓) เมื่อมิตรมีภัยเป็นที่พึ่งได้

(๔) ไม่ละทิ้งมิตรในยามวิบัติ

(๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

๙) หน้าที่นาย

(๑) จัดงานให้ทำตามควรแก่กำลัง

(๒) ให้อาหารและรางวัล

(๓) รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้

(๔) แจกของที่รสแปลกให้กิน

(๕) ปล่อยให้รื่นเริงในคราวที่ควร

๑๐) หน้าที่คนใช้

(๑) ลุกขึ้นทำงานก่อนนาย

(๒) เลิกงานทีหลังนาย

(๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้

(๔) ทำงานให้ดีขึ้น

(๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๑๑) หน้าที่พระภิกษุพึงแสดงต่อฆราวาส

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม

(๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

(๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

(๖) บอกทางสวรรค์ (ทางดำเนินที่ดี)

๑๒) หน้าที่ฆราวาสพึงแสดงต่อพระ

(๑) ทำอะไร ๆ ด้วยเมตตา

(๒) พูดอะไร ๆ ด้วยเมตตา

(๓) คิดอะไร ๆ ด้วยเมตตา

(๔) เปิดประตูรับเสมอ

(๕) ให้อามิสทาน (สิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพ)

ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะว่ามนุษย์อยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ มนุษย์ต้องร่วมสังคมกัน นับแต่ครอบครัวขึ้นไป ฉะนั้นต่างจึงต้องมีหน้าที่และปฏิบัติตามหน้าที่เพื่อความสุขความเจริญด้วยกัน หากต่างคนต่างไม่ปฏิบัติต่อกันแล้ว ความสุขความเจริญก็จะเกิดมีขึ้นไม่ได้ ตลอดทั้งความสงบเรียบร้อยก็จะไม่มี นั่นก็คือจะมีแต่ความทุกข์เดือดร้อนทั่วหน้ากัน

๑๓. ชีวิตอวสาน

ตัวตายแต่ชื่อยัง

ก. ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด

ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและหาชีวิตมิได้ เมื่อมีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น ก็ต้องมีความเปลี่ยนแปลงในท่ามกลาง และมีความแตกสลายไปเป็นที่สุด

แม้ชีวิตมีความตายเป็นที่สุดก็ดี แต่เมื่อตายแล้วก็ยังมีสิ่งหนึ่งคงอยู่ สิ่งนั้นคือการกระทำ (กรรม) จะเป็นการทำดีหรือชั่วก็ตามย่อมคงปรากฏอยู่เสมอ ดังมีภาษิตรับรองว่า

รูปํ ชีวิตํ มัจจานํ รูปคือร่างกายของสัตว์ที่จะต้องตาย ต้องย่อยยับไป
นามโคตฺตํ น ชีรติ แต่ชื่อเสียงและวงตระกูลหาย่อยยับไปด้วยไม่

ดังนั้นเพื่อมิให้เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นคน หรือที่เรียกว่าเสียชาติเกิด จึงพึงประกอบกรรมดีไว้ เพื่อชื่อเสียงและวงศ์ตระกูลเมื่อตนได้ตายไปแล้ว ความสรรเสริญจะคงมีอยู่

ข. นักปราชญ์แนะนำทางที่จะพึงปฏิบัติในเวลาจะตายไว้ ๔ ประการ ดังนี้

๑) ละห่วงนอก คือ ละความห่วงใยในคนและของอันเป็นที่รักเสีย

๒) ละห่วงใน คือละความเสียดายในตัวเองเสีย

๓) ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ (โบราณสอนให้ภาวนาว่า อรหํ)

๔) ระลึกถึงความดี มี ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ตามที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้ว ดังนี้เป็นทางไปสู่สุคติ

ค. ในทางธรรมกล่าวไว้ว่า การเกิด ตาย มีลักษณะเป็น ๔ อย่างคือ

๑) มืดมา มืดไป

๒) มืดมา สว่างไป

๓) สว่างมา สว่างไป

๔) สว่างมา มืดไป

มีอธิบายดังนี้

๑) เกิดมาได้รับความทุกข์ความเสื่อมเสียอยู่เสมอ แต่ก็ยังเป็นผู้ประมาท ไม่รู้สึกตัวว่าการที่เป็นเช่นนั้น เพราะผลของความชั่วที่ตัวทำไว้ แทนที่จะทำความดีเพื่อแก้ไข กลับยิ่งทำแต่ความชั่วอยู่เสมอเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นชีวิตที่มืดมาแล้วก็จะต้องมืดไปอีก

๒) เกิดมาแล้วได้รับความทุกข์ความเสื่อมเสีย แต่เป็นผู้ไม่ประมาท รู้สึกตัวว่าการที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะผลของความชั่วที่ทำไว้ จึงพยายามทำความดีอยู่เสมอเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นชีวิตที่มืดมาแล้วสว่างไป

๓) เกิดมาแล้วได้รับความสุขความเจริญ และเป็นผู้ไม่ประมาท รู้สึกตัวว่าการที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะผลของความดีที่ตนได้ทำไว้ จึงพยายามทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นอยู่เสมอ เช่นนี้ชื่อว่าเป็นชีวิตที่สว่างมาแล้วและสว่างไปอีก

๔) เกิดมาแล้วก็ได้รับแต่ความสุขความเจริญ แต่เป็นผู้ประมาทไม่รู้สึกตัวว่าการที่เป็นเช่นนั้น เพราะผลของความดีที่ตนได้ทำไว้ แทนที่จะทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปกลับทำแต่ความชั่วอยู่เสมอ เช่นนี้ชื่อว่าเป็นชีวิตที่สว่างมาแล้วแต่กลับเป็นมืดไป

ฉะนั้น เมื่อเกิดมาแล้วจะโดยมืดมาหรือสว่างมาก็ตาม จงพยายามให้ชีวิตอวสานลงด้วยดี ให้สว่างไป โดยประกอบความดีไว้เสมอ ๆ อย่าประมาท มีธรรมะว่า งาน ๑ ความรู้ ๑ ธรรมะ ๑ ศีล ๑ และชีวิตที่ชอบธรรม ๑ ห้าอย่างนี้มิใช่ว่าจะดีได้ด้วยวงศ์ตระกูลหรือทรัพย์สมบัติมิได้ หากจะดีได้ก็ด้วยการกระทำของตนเองเท่านั้น

การที่จะดำรงชีวิต ดำเนินชีวิตอยู่ในความสุขหรือความทุกข์ก็อยู่ที่ตัวเราเอง แม้การที่เกิดดีหรือเกิดร้าย ตายดีหรือตายร้าย ก็อยู่ที่ตัวเราเองอีกเช่นกัน

ธรรมบรรยายดังนำมาแสดงโดยสังเขปนี้ ถ้าจะเป็นเข็มทิศชี้ทางให้แก่ผู้สนใจในชีวิตได้บ้าง แม้แต่น้อยก็เป็นที่ยินดีอย่างยิ่งแล้ว

พระยาสุนทรพิพิธ อดีตนายกสมาคมศิษย์เก่าบพิตรพิมุขกับคณะกรรมการของสมาคมนี้ ซึ่งเป็น "กัลยาณมิตร" ในวันทำบุญอายุครบ ๘๐ ปี ณ โรงพยาบาลสงฆ์

พระยาสุนทรพิพิธ เป็นผู้บรรยาย ในการอบรมนักบริหาร
ระดับปลัดกระทรวง และอธิบดี ของสถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สัจจ – ศรัทธา

(จากหนังสือสารขาวฟ้า ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔๙๒ ธันวาคม ๒๕๑๓)

ณ กาลอันเป็นอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ทุกปีมา เหล่าทหารมหาดเล็กราชวัลลภและทหารรักษาพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ในพระมหานคร ได้ร่วมกันกระทำพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณ ณ ลานพระบรมรูปทรงม้าเป็นประเพณีสืบมา

ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นี้ พิธีก็ได้กระทำไปแล้ว เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ท่านผู้บัญชาการทหารบกได้เป็นผู้นำ กล่าวคำถวายพระพร และคำสัตย์ปฏิญาณ มีความสำคัญที่ประทับใจผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะคำว่า "ทหารทั้งหลาย ขอถวายชีวิตเพื่อรักษาชาติและราชบัลลังก์ให้คงอยู่ต่อไป" ดังนี้

บ้านเมืองทุกวันนี้ มิได้อยู่ในลักษณะอันเป็นสันติสุข เมืองไทยมิได้มีนโยบายที่จะเบียดเบียนรุกรานชาติใดประเทศใด ใฝ่หาแต่สันติภาพ ความเป็นมิตรไมตรี เพื่อความสันติสุขโดยทั่วหน้า แต่ก็ยังไม่วายที่ชาติอื่นจะมีความคิดร้ายหมายมุ่งทำลายชาติไทยด้วยกลวิธีนานา โดยหวังจะให้ชาติไทยตกเป็นทาสอยู่ในกำมือ จึงเกิดมีภัยภายนอกเข้ามาก่อกวนทำลายความสงบสุข อันเป็นวิธีการรุกรานเบื้องต้น ทำให้เกิดความระส่ำระสาย และเมื่อถึงเวลาอันควรแล้ว ก็จะได้ใช้กำลังทัพเข้าเหยียบย่ำทำลายให้ราบไป

อนึ่ง โดยกลวิธีแทรกแซงยั่วยุ บ่อนทำลายและการโฆษณาชวนเชื่อนานาประการนั้น ก็ได้ทำให้ชาวชนผู้ขาดสติบางหมู่บางเหล่าหลงเชื่อ จนลืมชาติลืมแผ่นดินของตน ตลอดทั้งลืมตนเอง กลับมีใจใฝ่ชอบเห็นดีเห็นงามไปตามอริราชศัตรู และประพฤติปฏิบัติตนเป็นเครื่องมือของฝ่ายปรปักษ์ กระทำการก่อเหตุร้ายเป็นภัยแก่บ้านเมืองและประชาชนร่วมชาติ กลายเป็นศัตรูของชาติและประชาชน อันน่าจะเรียกได้ว่าเป็นการกระทำร้ายต่อชาติของตนเองนั่นแล

อีกประการหนึ่งเล่า ขณะนี้ทางราชการก็ต้องทำการป้องกันปราบปรามเหตุการณ์อันเป็นภัยจากภายนอกดังกล่าวแล้วอยู่รอบประเทศเขตแดน ต้องสิ้นเสียทั้งชีวิตทรัพย์สินและกำลังคน แต่พวกโจรทุจริตภายใน ก็มิได้มีจิตสำนึกถึงเหตุการณ์บ้านเมืองที่กำลังเป็นอยู่ กลับพากันกำเริบเสิบสานกระทำการทุจริตคิดร้ายปล้นสดม ฆ่าฟัน กันเป็นการก่ออาชญากรรมเพิ่มทวีมากยิ่งขึ้นทุก ๆ วัน จนกล่าวกันว่าขณะนี้เมืองไทยกำลังจะกลายเป็นเมืองโจร เป็นเมืองแห่งความหวาดกลัว ประชาชนมีแต่ความหวาดหวั่นพรั่นใจ จะไปทางไหนก็ต้องระวังตัวแจ จะอยู่กับบ้านก็นอนตาไม่หลับ และเป็นการน่าอับอายแก่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาธุรกิจและชมบ้านเมืองเป็นยิ่งนัก คำกล่าวเช่นนี้เมื่อพิจารณาด้วยความเป็นกลาง ก็ดูจะไม่เกินความเป็นจริงนักกระมัง

ด้วยเหตุการณ์อันเป็นภัยมีอยู่ทั่วจากภายนอก และภายในดังกล่าวแล้ว ประชาชนก็มีทางหวังพึ่งแต่ทางการปกครองและทางการทหาร ถ้าฝ่ายปกครองและฝ่ายทหารเข้มแข็งก็พอทำให้เกิดความอุ่นใจ และพอหวังได้ว่าเหตุร้ายทั้งหลาย คงจะไม่เพิ่มทวีขึ้นจนถึงกับเป็นภัยอันตรายแก่บ้านเมืองจนสุดทางแก้ไขเสียทีเดียว ฉะนั้นเมื่อได้ฟังคำถวายสัตย์ปฏิญาณของฝ่ายทหารในครั้งนี้ ประชาชนต่างจึงพากันมีความปีติยินดีในน้ำใจของทหารหาญ และมีความโล่งอกเบาใจขึ้นเป็นอย่างมาก โดยคำสัตย์ปฏิญาณที่จะสละชีวิตเพื่อชาติ เพื่อราชบัลลังก์ของพี่น้องทหารหาญทั้งหลายนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชวาทแก่เหล่าทหารรักษาพระองค์มีใจความประการสำคัญดังนี้

ทรงปลื้มปีติที่ได้ทรงฟังคำปฏิญาณสัญญาอย่างหนักแน่น คำมั่นสัญญาเป็นสัจจวาจามีค่าอันควรรักษาไว้โดยเคร่งครัด จะเป็นเครื่องคุ้มครองและสวัสดีแก่ตน

การป้องกันประเทศของทหารนั้น ส่วนหนึ่งคือป้องกันตามหน้าที่โดยตรงได้แก่การใช้ความสามารถในหลักวิชายุทธการ อีกส่วนหนึ่งซึ่งจำต้องกระทำควบคู่กันไปด้วย คือการกระทำตัวให้เป็นที่เชื่อมั่นได้ในหมู่ประชาชน หน้าที่ส่วนนี้เป็นเรื่องของการฝึกฝนจิตใจและความประพฤติ ที่จะต้องฝึกให้มีใจจริง มีความสำนึกในประโยชน์ของส่วนรวม ประพฤติตัวเรียบร้อย รักษาวินัย รักษาความสามัคคี . . .

การประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างในทางดี เป็นปัจจัยสำคัญที่จะสร้างความเชื่อถือให้เกิดขึ้น เมื่อสร้างความเชื่อมั่นในประชาชนได้แล้ว ก็จะเป็นการรักษาความมั่นคง และความปลอดภัยของบ้านเมืองอย่างดีที่สุด ฯ

พระบรมราโชวาทดังสังเขปกล่าวมานี้ ย่อมจะซึมทราบเข้าสู่จิตใจ มิเฉพาะแก่เหล่าทหารหาญ แต่แก่ปวงชนที่ได้รับฟังและรับทราบโดยทั่วหน้าด้วย ผู้เขียนขอโอกาสกล่าวความคิดเห็นโดยสุจริตใจว่า พระบรมราโชวาทประการที่ ๒ คือการกระทำตัวให้เป็นที่เชื่อมั่นได้ในหมู่ประชาชนนั้น ก็คือให้ประชาชนเกิดความ ศรัทธา นั่นเอง ศรัธธาคือความเชื่อถือ ความเลื่อมใส คุณธรรม ประการนี้มิใช่จะควรพึงมีแต่เฉพาะเหล่าทหาร แม้บุคคลทั่วไปก็พึงมีเช่นเดียวกัน ยิ่งบุคคลผู้มีฐานะเป็นผู้ใหญ่มีหน้าที่บังคับบัญชาคน หรือบุคคลผู้มียศศักดิ์สูงก็ยิ่งจำเป็นต้องมีคุณธรรมประการนี้โดยสมบูรณ์ เพราะไม่ว่าบุคคลชั้นใด ๆ หากขาดความศรัทธาของมหาชนเสียแล้ว ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ยศศักดิ์เสียเปล่า หรือเป็นอย่างรูปหุ่น เพราะจะหาผู้นับถือเลื่อมใสด้วยใจจริงมิได้เลย

เมื่อประชาชนมีจิตใจเป็นปกติ บ้านเมืองก็จะมีความเป็นปกติขึ้นตาม และประชาชนจะมีจิตใจเป็นปกติ ก็ด้วยความมีศรัทธาต่อบ้านเมืองนั่นแล

ยุทธวิธีเสือป่า

พระยาสุนทรพิพิธ

(จากสารขาวฟ้า ฉบับที่ ๓๕๑ วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๑๑)

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๑๑ ทั่วโลกพากันตะลึงงงงันต่อถ้อยแถลงทางวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ของท่าน ลินดอน บี. จอห์นสัน ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา เพราะไม่มีผู้ใดคาดคิดหรือมีข่าวกระเส็นกระสายเลยว่า ท่านได้ตัดสินใจไม่สมัครเข้าแข่งขันเพื่อรับเลือกเป็นประธานาธิบดีต่อไป และทั้งจะไม่ยอมรับ แม้ว่าพรรคจะเสนอชื่อท่านให้เข้าแข่งขันก็ตาม เป็นอันเข้าใจได้ว่าผู้จะครองตำแหน่งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาสมัยหน้า ซึ่งจะมีการเลือกตั้งในเดือนพฤศจิกายน ศกนี้ ต้องเป็นคนใหม่ แต่จะเป็นผู้ใดและสังกัดพรรคไหนยังไม่มีใครรู้ได้ ที่รู้แน่ก็คือนโยบายของสหรัฐอเมริกาซึ่งมีต่อทวีปเอเชีย เฉพาะอย่างยิ่งประเทศในกลุ่มตะวันออกเฉียงใต้จะต้องเปลี่ยนแปลงไป คำมั่นที่รัฐบาลปัจจุบันให้แก่ประเทศเหล่านี้ไว้ว่าจะไม่ทอดทิ้ง จะช่วยป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์นั้น ก็อาจสลายลงโดยประการฉะนี้ ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรจึงเกิดความงงงัน แต่ประเทศฝ่ายคอมมิวนิสต์จะต้องยินดีปรีดาอย่างตรงกันข้าม

วันเดียวกันนี้ ฯ พณ ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ให้สัมภาษณ์ผู้แทนสื่อมวลชนว่า "ถ้าไม่มีใครช่วยเรา เราก็ต้องช่วยตัวเอง จะขอสู้จนตัวตาย" และยังมีองค์การซีโต้ที่จะช่วยเหลือตามสัญญาที่ยังมีผลใช้บังคับอยู่ ต่อมาในคืนวันเดียวกันนี้ ผู้เขียนมีโอกาสได้พบกับท่านผู้บัญชาการทหารบก จึงเรียนถามเพื่อทราบความคิดเห็น ท่านบอกว่าประเทศเพื่อนบ้านหลายประเทศที่ท่านไปเยือนและเพิ่งกลับมาถึงนี้ เขาต่างได้ดำเนินการในวิถีทางเพื่อช่วยตัวเองแล้วทั้งนั้น แม้เราเองก็ได้กระทำบ้างแล้วเช่นกัน ฯ ฉะนั้นที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า "ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน" จึงเป็นสัจจธรรมที่พุทธมามกะควรยึดมั่นและประพฤติตามโดยแท้

ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรีกล่าวความอีกประโยคหนึ่งว่า "แม้กำลังทหารไทยจะไม่สามารถเท่าเทียมจีนคอมมิวนิสต์ได้ แต่ทหารไทยก็จะช่วยป้องกันประเทศได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง"

ซึ่งข้อนี้ก็เป็นไปตามที่โบราณท่านกล่าวไว้คือ "น้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ" โดยยุทธวิธีของทหารจีนคอมมิวนิสต์ดังที่ปฏิบัติในสงครามเกาหลี ก็คือ การต้อนกำลังทหารให้เข้ารับกระสุนปืนของฝ่ายตรงข้าม และจะตายสักเท่าใดก็ไม่คำนึง ยอมพลีชีวิตทหารจนกว่าฝ่ายตรงข้ามจะหมดกระสุนหมดแรงที่จะยิงต่อไป ก็ต้องพ่ายถอยไปเอง ทั้งนี้เพราะถือว่าจำนวนพลของตนมีมากมายอย่างไม่รู้จักหมด และการที่ให้ตายเสียมาก ๆ เช่นนี้ย่อมเป็นประโยชน์ดีในทางปกครองอีกโสดหนึ่งด้วย การสงครามในเกาหลีนั้น ถ้าสหรัฐอเมริกาและสัมพันธมิตรไม่มีอาวุธที่ทรงอำนาจกว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์แล้วเกาหลีใต้อาจไม่เหลืออยู่เป็นประเทศเอกราชเช่นที่เป็นอยู่ในบัดนี้ก็ได้ ดังนี้เมื่อคิดถึงจำนวนกำลังพลของไทยเรากับของจีนคอมมิวนิสต์แล้ว ก็จะเทียบกันไม่ได้เป็นความจริง ฉะนั้น หากว่าแผ่นดินไทยถูกบุกด้วยกองทัพมด ซึ่งเราไม่สามารถจะหยุดยั้งไว้ได้ด้วยการรบประจันหน้าก็เห็นท่าจะต้องแก้มือด้วยวิธีรบแบบกองโจร อันเป็นวิธีที่คอมมิวนิสต์นำมาใช้อยู่ในประเทศที่ตนเข้ารุกรานอยู่ทั่วไป เป็นทำนองหนามยอกเอาหนามบ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า คอมมิวนิสต์ให้ทุกข์แก่ท่าน ก็ให้ทุกข์นั้นกลับมาเข้าถึงตัวคอมมิวนิสต์เสียบ้างดังนี้

เมื่อกล่าวมาถึงวิธีรบแบบกองโจรซึ่งว่าเมาเซตุงเอาชนะเจียงไคเช็คได้ก็ด้วยการใช้วิธีรบแบบนี้นั้น ท่านผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง เคยแสดงความคิดแก่ผู้เขียนว่า ยุทธวิธีของเสือป่าดูจะมีจุดมุ่งหมายไม่ต่างอะไรกับการรบแบบกองโจร และเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกองเสือป่าขึ้น เมื่อพิจารณาประกอบกับสถานการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้น ก็ดูจะไม่ต่างกับสมัยนี้นัก พระองค์ทรงฝึกข้าราชบริพาร ซึ่งประจำอยู่ในวังที่ประทับทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ให้เล่นการซ้อมรบตั้งแต่ยังมิได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ และพอเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติก็โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกองเสือป่าขึ้นเป็นทางการทีเดียว ดังจะขอเล่าถึงต้นกำเนิดของกองเสือป่าไว้ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๔๕ ขณะดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมงกุฎราชกุมาร พระองค์เสด็จกลับจากการทรงศึกษาในประเทศอังกฤษถึงพระนคร

พ.ศ. ๒๔๔๗ ขณะประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ ได้ทรงตั้งทวีปัญญาสโมสรขึ้นในพระราชอุทยานสราญรมย์ และในปีนี้เองก็ได้ทรงฝึกอบรมให้ข้าราชบริพารทั้งเด็กผู้ใหญ่เล่นการซ้อมรบ วิธีการซ้อมรบก็ทำนองเดียวกับการซ้อมรบของทหาร แต่ทำเป็น

ส่วนย่อยพอเหมาะสมกับจำนวนคนที่มี และมีวิธีการแทรกซึมเข้าไปตามหมู่บ้าน เพื่อทำความไมตรีหวังเอาเป็นกำลัง ทั้งสองฝ่ายต่างใช้เล่ห์เพทุบายเพื่อจะให้สำเร็จผลแก่ฝ่ายตน ฝ่ายใดได้ชาวหมู่บ้านเป็นพวกก็เป็นกำลังเพิ่มขึ้น ฝ่ายที่ไม่ได้ก็แสดงตัวเป็นปรปักษ์แก่ชาวบ้าน แล้วการรบก็เป็นไปตามคำสมมุติ ฯ นอกจากนี้ก็ยังมีวิธีการอย่างอื่น สุดแต่จะทรงพระดำริและออกคำสมมุติขึ้น

การซ้อมรบกระทำในพระราชอุทยานสราญรมย์ในเวลากลางคืน นับแต่เวลาเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว คือ ประมาณเวลา ๒๑.๓๐ น. ไปเลิกเอาเวลาประมาณ ๐๓.๐๐ น. ของวันใหม่ สัปดาห์ละ ๒ – ๓ คืน ผู้เขียนซึ่งเป็นเด็กที่ร่วมการซ้อมรบด้วย และยังต้องไปโรงเรียนด้วย จึงได้นอนคืนละเพียง ๓ – ๔ ชั่วโมง บางคืนเมื่อเลิกก็เป็นเวลาที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกเป่าแตรปลุก และบางคืนก็เป็นเวลารถรางออกเดินรับคนโดยสารแล้ว แต่ผู้เขียนก็ไปโรงเรียนทัน เพราะโรงเรียนมหาดเล็กเปิดเรียนเวลา ๑๐.๐๐ น. แม้เมื่อเวลาแปรพระราชฐานไปประทับที่จังหวัดนครปฐม การซ้อมรบก็คงดำเนินไปเช่นเดียวกัน และได้มีการเดินทางไกลไปจนถึงอำเภอบ้านโป่ง ฯ

พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และพอรุ่งปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ก็ทรงประกาศตั้งกองเสือป่าขึ้นเป็นทางการ เป็นอันว่าพระราชดำริเรื่องการเสือป่า ทรงเล่นเป็นการทดลองอยู่ถึง ๖ ปี จนทรงมั่นพระราชหฤทัยในผลตามพระราชดำริแล้ว การเล่นภายในวังจึงได้ออกมาปรากฏเป็นการจริงแก่ประชาชน คราวนี้ข้าราชการทั่วไปรวมทั้งคหบดีก็กลายเป็นเสือป่า การซ้อมรบก็ขยายใหญ่ขึ้น และกระทำกันแทบทุกปี ในเขตจังหวัดนครปฐมกับราชบุรี ทุกหัวเมืองมีกองเสือป่า มีการฝึกหัดและทำการซ้อมรบกันเป็นประจำ การรบส่วนใหญ่เริ่มแต่เวลากลางวันไปจบเอาในวันรุ่งขึ้น เพื่อใช้เวลากลางคืนเป็นการฝึกลาดตระเวนและรักษาด่านให้เกิดความชำนาญและความอดทน นอกจากการฝึกซ้อมรบแล้วก็มีการสอนวิชาทหาร การอบรมจิตใจให้มีความรักชาติรักแผ่นดิน และมีศีลธรรม ซึ่งพระองค์ทรงบรรยายอบรมสำหรับเสือป่าในพระนคร แล้วจัดพิมพ์ส่งแจกจ่ายไปตามหัวเมืองให้ทำการอบรมสั่งสอนกันต่อ ๆ ไป เช่น ปลุกใจเสือป่า เทศนาเสือป่า เป็นต้น

โดยหลักแนวและวิธีการของเสือป่าดังกล่าวมานี้ ท่านผู้ใหญ่จึงให้ข้อสังเกตว่า ยุทธวิธีของเสือป่าเป็นยุทธวิธีเสียเช่นเดียวกับแบบกองโจรในทุกวันนี้ ด้วยเหตุที่รู้ว่าตนมีกำลังน้อยจะเอาชนะปรปักษ์ได้ก็ด้วยการรบในเวลาค่ำคืน การซุ่มการลอบโจมตี มีการรุกรบการหลบหลีกด้วยความรวดเร็ว ดังนั้นจึงต้องฝึกฝนอบรมให้เกิดความแข็งแกร่งทั้งกำลังกายกำลังใจ มีความรู้รอบตัว และความไหวพริบเป็นสำคัญ กำลังน้อยจึงจะเอาชนะกำลังมากได้

เมื่อกล่าวมาถึงตอนนี้ก็มีปัญหาว่า มีเหตุผลหรือความจำเป็นประการใด พระองค์จึงต้องทรงตั้งกองเสือป่าขึ้น ข้อนี้ท่านผู้ใหญ่ตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศไทยสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยังหาสามารถใช้อธิปไตยได้โดยสมบูรณ์ทุกประการ เช่น ทุกวันนี้ไม่ ยังมีสัญญาผูกมัดเป็นเครื่องบังคับอยู่ เช่น คนบังคับต่างประเทศก็ยังไม่ขึ้นศาลไทย ภาษีศุลกากรก็จะเก็บเกินกว่าร้อยละ ๓ ไม่ได้ ตามริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นดินแดนของเรา แต่จะตั้งกองทหารห่างจากฝั่งน้อยกว่า ๒๕ ก.ม. ก็ไม่ได้ และตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปจะตั้งกองทหารตั้งป้อมค่ายไม่ได้ทั้งนั้น ฯ เปรียบเสมือนประเทศไทยต้องถูกจำขื่อคาอยู่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ประเทศไทยต้องเสียดินแดนไปคราวละเมืองสองเมืองสามเมือง แทนที่จะเสียอธิปไตยและเอกราชไปหมดสิ้นคราวเดียว และเป็นการแลกเปลี่ยนให้ได้อธิปไตยบางประการคืนมา เช่น ให้คนบังคับต่างประเทศต้องขึ้นศาลไทย เป็นต้น ลักษณะการดังกล่าวนี้ คงมีสืบมาถึงสมัยต้นรัชกาลที่ ๖ ประเทศมหาอำนาจทั้งสองที่ครอบครองดินแดนซึ่งอยู่ติดต่อกับแผ่นดินไทยยังไม่วายที่จะสร้างเหตุการณ์เพื่อเอาดินแดนของไทยอีก หากแต่ด้วยการดำเนินวิเทโศบายของพระมหากษัตริย์เป็นไปด้วยดี ไทยจึงไม่ต้องเสียดินแดนแห่งใดอีก เรื่องจึงไม่ประจักษ์แก่ประชาชน ด้วยเหตุ ๒ ประการดังกล่าวมาแล้วเท่านี้ก็น่าจะเป็นเหตุผลความจำเป็นเพียงพอที่ทำให้พระองค์ทรงพระราชดำริตั้งกองเสือป่าขึ้น

เพื่อขจัดความสงสัยที่อาจมีว่า เมื่อคิดจะสร้างกำลังป้องกันประเทศบ้านเมืองไฉนไม่สร้างกำลังทหาร จะต้องไปสร้างกำลังเสือป่าทำไม ? ท่านผู้ใหญ่ได้ให้อรรถาธิบายต่อไปว่า พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงสร้างกำลังทหารทั้งในทางปริมาณ และคุณภาพเจริญกว้างขวางขึ้นยิ่งกว่ารัชกาลใด ๆ และเพื่อการชิมลางกับข้อสัญญาบังคับ กองบินทหาร

อากาศก็ได้ไปตั้งที่ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งเป็นเขตต้องห้าม เมื่อมีปัญหาทางการเมืองขึ้นมา ก็โปรดให้ตอบโต้ไปว่า นั่นเป็นเพียงสถานที่ฝึกยิงปืนบนอากาศ ฯ และก็สามารถตั้งอยู่ได้จนบัดนี้ ต่อมาที่เมืองนครศรีธรรมราช ก็ทรงตั้งกองทหารราบขึ้น การเมืองรุกหนักอีกว่าผิดสัญญา โปรดเกล้า ฯ ให้ตอบโต้ไปว่า พระเจ้าแผ่นดินมีวังที่ประทับที่เมืองนั้น จึงต้องตั้งกองทหารขึ้นเพื่อรักษาพระองค์ เรียกว่าทหารรักษาวังต่างหาก ดังนี้ จึงคงตั้งมาได้ และก็ไม่ใช่ทหารรักษาวัง แต่เป็นกองพลที่ ๕ ซึ่งเป็นกองพลอิสระเสียด้วย

ส่วนเสือป่าไม่ใช่ทหาร ไม่ใช่ตำรวจ แต่จะเป็นกำลังผู้ช่วยผู้รับใช้ทหารตำรวจได้ดีกว่าบุคคลสามัญ ในเมื่อประเทศบ้านเมืองตกอยู่ในความคับขันหรือแม้ในเวลาปกติ และเมื่อกองทัพข้าศึกรุกรานเข้ามาภายในดินแดนแล้ว กองเสือป่าก็จะทำหน้าที่เป็นกำลังรบแบบกองโจรได้อย่างดี บุคคลผู้เป็นเสือป่าส่วนใหญ่เป็นข้าราชการพลเรือน เป็นผู้มีความรู้ในเรื่องชาติบ้านเมืองอันเป็นสิ่งควรรักและหวงแหนดีแล้ว รู้ภูมิประเทศที่ตนอยู่ และรู้จักคนในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง เมื่อได้ฝึกกำลังกายและวิธีการแบบทหารพอควร อบรมจิตใจให้เข้มแข็งให้เข้าอยู่ในระเบียบวินัย เพื่อรวมใจสามัคคีกันมุ่งมั่นในจุดหมายอันเดียวกันคือชาติบ้านเมืองแล้ว เสือป่าก็จะเป็นกำลังสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจะเป็นผู้ช่วยทหารและรับใช้กระทำการบางประการ เป็นการผ่อนเบากำลังทหารอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวม

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต นับแต่นั้นมากองเสือป่าซึ่งมีกำเนิดโดยกฎหมายก็หายสาปสูญไปอย่างไม่มีปี่มีกลอง ต่อมาราชการทหารตั้งกรมการรักษาดินแดนขึ้น ซึ่งมีหน้าที่ฝ่ายวิชาการทำการฝึกหัดอบรมเยาวชน แล้วก็เกิดกองอาสาสมัครอีกพวกหนึ่งในหัวเมือง แต่ทั้งสิ้นนี้ผู้เขียนไม่มีความรู้ถึงแผนการ โครงการวิธีการ และจุดมุ่งหมาย จึงไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าเป็นทำนองเดียวกันกับเสือป่าหรือไม่ และดังได้กล่าวแล้วว่า "เสือป่าไม่ใช่ทหาร" ฉะนั้น กองอาสาทั้งหลายที่จะจัดตั้งขึ้นก็จะต้องไม่ให้เป็นทหาร เพียงแต่ให้จิตใจเป็นทหาร และรวมจิตรวมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งชาติ ดังเจตนารมณ์ของการเสือป่าเท่านั้นก็พอแล้ว

ผู้เขียนนำเรื่องเสือป่ามาเล่าก็โดยได้รู้ถึงเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกองเสือป่า ขณะนี้เหตุการณ์ของโลกก็ดูจะมีผลกระทบกระเทือนถึงไทยได้เป็นอย่างมากและภัยคอมมิวนิสต์ก็เข้ามาถึงประตูบ้านแล้ว ดังนั้นแม้รัฐบาลใหม่ของสหรัฐอเมริกาจะไม่เปลี่ยนแปลงนโยบายสำหรับทวีปเอเชีย แต่ความจำเป็นที่ไทยจะต้องพึ่งตนเองก็เห็นได้ชัดแล้ว และเมื่อสงครามปัจจุบันย่อมเป็นสงครามเบ็ดเสร็จ ฉะนั้น ก็ถึงเวลาแล้วที่จะต้องกำหนดแผนการ โครงการ และวิธีการ ที่จะให้ประชาชนทั้งชาติร่วมใจกันเป็นกำลังของรัฐบาล เพื่อให้รัฐบาลได้ปฏิบัติการในการช่วยตนเองเป็นผลสำเร็จ และรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติไว้ได้ตลอดไป

โต้วาทีหน้าพระที่นั่ง

เรื่อง "ตะวันออกดีกว่าตะวันตก"

(จากหนังสือชุมนุมจุฬาฯ ๒๕๐๒ นางขยครี ชาลี เป็นสาราณียกร)

สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมาย สมาคมบัณฑิตหญิงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสมาคมนิสิตเก่ามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นผู้จัด ณ หอประชุมจุฬาฯ เพื่อเก็บเงินสมทบทุนบำรุงสภากาชาดไทย เสาร์ ที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในนามแห่งสมาคมทั้ง ๔ ซึ่งร่วมกันจัดงานการกุศลในวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความปีติซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จมาเป็นมิ่งมงคลในงานโต้วาทีในวันนี้เป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม การโต้วาทีในวันนี้ จัดเพื่อสมทบทุนให้แก่สภากาชาดไทย เป็นการเพิ่มพูนกำลังในการปฏิบัติประโยชน์เพื่อประชาชนทั่วหน้า นับเป็นกุศลกรรมอันบริสุทธิ์ ดังนั้นขอให้บุญกุศลอันจะพึงมีด้วยประการใด ๆ ในการจัดงานครั้งนี้ ขอได้ดลบันดาลให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสองพระองค์ ทรงพระเจริญและทรงพระเกษมสำราญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อนึ่งในโอกาสนี้ ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกล่าวขอบคุณบรรดาท่านที่ได้มาร่วมชุมนุม ณ ที่นี้ ตลอดจนกรรมการเจ้าหน้าที่ผู้โต้วาทีและวงดนตรีของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในการที่ได้ร่วมกันบริจาคมีศรัทธาที่สละกำลังทางกายและกำลังทางใจจัดงานกุศลกรรมครั้งนี้ขึ้นโดยทั่วกัน บัดนี้พระยาสุนทรพิพิธผู้เป็นประธานจะได้ดำเนินการโต้วาทีด้วยศรัทธาปสาทะของผู้โต้แต่ละคนต่อไป ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

นายวิชา เศรษฐบุตร

นายกสมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พระยาสุนทรพิพิธ

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสเปิดการโต้วาทีตามกำหนดการ และขอพระราชทานพระมหากรุณา หากการครั้งนี้ จะมีการขาดเกิน มิชอบมิควรด้วยประการใด ขอรับพระราชอาญาใส่เกล้า ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ท่านผู้ฟังโต้วาทีทั้งหลาย . . . . .

การโต้วาทีในวันนี้มีญัตติว่า "ตะวันออกดีกว่าตะวันตก" มิตรชาวต่างประเทศเป็นฝ่ายเสนอ และมิตรชาวไทยเป็นฝ่ายค้าน ณ หอประชุมจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยนี้ ได้มีการโต้วาทีเป็นเวลานานปีแล้ว เกือบจะนับครั้งไม่ถ้วน แต่ทว่าในการโต้ครั้งนี้ ดูจะถือได้ว่าเป็นการครั้งแรกที่มิตรชาวต่างประเทศกับมิตรไทยได้ขึ้นมาโต้กัน และโดยเหตุที่เป็นครั้งแรกของมิตรชาวต่างประเทศนั้นเอง เขาจึงปรารภประธรรม์ว่า หากท่านผู้ฟังเข้าใจไม่ถนัดชัดเจนในถ้อยคำที่เขาอภิปรายแล้ว ก็ขอได้โปรดทราบไปถึงจิตใจของเขาว่า เขาอภิปรายด้วยความตั้งใจที่จะให้ท่านผู้ฟังได้เข้าใจในการอภิปรายของเขาเพื่อเห็นดีเห็นชอบกับเขาด้วย เพราะฉะนั้นถ้าเป็นดังว่า เขาก็ขอว่า ท่านผู้ฟังได้โปรดเอาใจของเราใส่ใจเขา เพื่อเข้าใจตามที่เขานึกหมายนั้นด้วย ก่อนที่จะเริ่มการโต้ ก็ขอโอกาสแนะนำผู้โต้ตามธรรมเนียม ก็เพื่อความกระตุ้นเตือนใจให้เกิดความคึกคักขึ้น ก็จะได้แถลงให้ทราบถึงคุณสมบัติของผู้โต้แต่ละคนตามธรรมเนียม

กล่าวถึงฝ่ายเสนอก่อน คือ นายเจฟฟรี เอลลิส แห่งบริษัทเฮนรีวอห์ นี้ท่านเป็นหัวหน้าฝ่ายเสนอ ท่านผู้นี้เป็นชาวอังกฤษ แต่ก็คงจะมาเกิดติดอกติดใจตะวันออก ก็จึงได้อาสาขึ้นเป็นฝ่ายเสนอ ท่านผู้นี้ท่านผู้ฟังคงจะจำได้เป็นนาฏศิลป์ไทยมาแล้ว คือ ได้แสดงยี่เกถวายทอดพระเนตร เพราะฉะนั้น เมื่อเขาได้แสดงนาฏศิลป์คือเล่นยี่เกมาแล้ววันนี้ก็จะได้แสดงวาทศิลป์ ให้ท่านทั้งหลายได้ฟังกันพอสมควร ซึ่งเท่าที่ได้ติดต่อกันแล้วก็รู้สึกว่า เขาออกจะมีความร้อนไม่ใช่เล่นเหมือนกัน คนต่อไปก็คือ นางเอมิเลียร์ บานย่า ท่านผู้นี้มีกำเนิดในอิตาลีแต่ว่ามามีชีวิตอยู่ในไทยนี่ และสังกัดอยู่ในไทยแล้ว คือสังกัดกับคุณสง่า สุขะบุตร แห่งเศรษฐกร ก็ถามกันว่า ใครสังกัดใครแน่ เธอสังกัดคุณสง่า หรือคุณสง่าสังกัดเธอเธอก็บอกว่า

นั่นมันแล้วแต่เวลา ท่านผู้นั้นเมื่อสมัยที่สตรีไทยสวมหมวก ท่านได้แสดงหัตถศิลป์ในการทำหมวก และเป็นผู้นำแฟชั่นของสตรีในสมัยกระโน้นมาแล้ว แปลว่าท่านมีหัตถศิลป์ดีมาแล้ว วันนี้ก็จึงจะมาแสดงวาทศิลป์ให้ท่านเห็นว่า ท่านดีพร้อม และท่านก็เรียกว่าเป็นตะวันออกแล้วละ คงได้สนับสนุนตะวันออกอย่างเต็มที่ คนต่อไปคือ อาจารย์ปีเตอร์ บี แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ท่านผู้นี้เป็นชาวอังกฤษ ถามว่าเคยโต้วาทีที่เมืองไทยแล้วหรือยังไม่เคย ไม่เคยเล่นยี่เกละครอะไร เป็นแต่ว่าสอนนักศึกษาอยู่ ก็เป็นอันคงพอจะเชื่อได้ว่าอ้ายการเล็คเช่อร์นั้นก็เป็นการที่ให้แสดงวาทศิลป์ตามสมควรแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านผู้นี้ก็คงพอจะมีคารมดี ๆ มาขยายให้พวกเราฟังต่อไป คนต่อไปก็คือ นายวิลเลียม กลอสเน่อร์ แห่งมูลนิธิเอเชีย ท่านผู้นี้เป็นชาวอเมริกัน หน้าที่ของท่านคือท่องเที่ยวธุระการงานอยู่ในภาคอีสาน นี่ก็เพิ่งกลับมาจากภาคอีสานเพื่อมาโต้วาที ท่านไม่เคยโต้แต่ว่าได้ความชำนาญจากภาคอีสานมาก ถามได้ความว่า ได้แต่เคยเว้า ไม่เคยโต้ วันนี้ก็บอกว่ามาโต้เสียที ดูคารมการเว้ากับการโต้วาทีนั้นน่ะมันจะเป็นอย่างไรกัน ซึ่งประเดี๋ยวท่านก็คงจะได้ฟังคารมคมคายของท่านผู้นี้ คราวนี้ฝ่ายค้าน ฝ่ายค้านก็มีหัวหน้า คือ อาจารย์เสนาะ ตันบุญยืน แห่งจุฬาลงกรณ์ ท่านผู้นี้ ความจริงก็ไม่จำเป็นจะต้องแนะนำ เพราะว่าที่หอประชุมนี้มีการโต้วาทีครั้งใด ก็ไม่เคยขาดท่านผู้นี้เกือบจะว่าท่านถือเอาการโต้วาทีเป็นอาชีพได้ทีเดียว ต่อไป อาจารย์จินตนา ยศสุนทรแห่งจุฬาลงกรณ์ ท่านผู้นี้ ก็เช่นเดียวกัน จะไปตั้งบริษัทประกอบอาชีพทางโต้วาทีร่วมกับหัวหน้าฝ่ายค้าน ทั้งนี้ก็เพราะว่าคารมคมคายของท่านน่ะ เราเรียกกันว่าเพรียวลมประดุจร่างของท่านนั่นเทียว ประเดี๋ยวเราก็จะได้ฟังคารมคมคายของท่านผู้นี้อย่างจับจิตจับใจ ต่อไปคุณชลอ วนะภูติ แห่งกระทรวงมหาดไทย ท่านผู้นี้เป็นนักปกครองที่เคร่งครัด ท่านบอกว่าท่านไม่ชอบพูดด้วยปาก แต่ว่าชอบทำด้วยมือ แต่ว่าเมื่อถึงคราวจะพูดด้วยปากกันแล้ว ท่านก็บอกว่าจะต้องเอากันเด็ดขาด อย่างที่ไม่ไว้หน้าปรานีกันทีเดียว เพราะฉะนั้น ประเดี๋ยวก็คอยฟังดูว่าท่านนักปกครองจะมีคารมประการใด ต่อไป อาจารย์ ลัยอาจ ภมะราภา แห่งเตรียมอุดมศึกษา ฝ่ายค้านนี่เกือบจะทั้งชุด ซึ่งหากินมาทางโต้วาทีด้วยกัน ท่านผู้นี้ก็ไม่ใช่มีแต่ปากในการโต้วาที ยังมีฝีมือในเชิงกวีอีกด้วย ซึ่งในการโต้วาทีหลายครั้งที่ประสบมา ท่าน

ไม่โต้ด้วยคำพูดธรรมดา บางทีก็โคลงกลอนอะไรเข้ามา โต้เอาฝ่ายปรปักษ์แย่ไปเหมือนกัน แต่วันนี้น่ะท่านจะมีโคลงกลอนประการใดหรือไม่นั้น ก็ยังไม่แจ้ง เมื่อได้แนะนำท่านผู้โต้ให้ทราบทุกคนแล้ว ต่อไปนี้ก็จะได้ดำเนินการโต้วาทีต่อไป

นายเจฟฟรี เอลลิส หัวหน้าฝ่ายเสนอ

ขอเดชะพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ชาวตะวันออกทั้งหลาย . . . . .

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า มีโชคดีมากที่ได้เป็นผู้นำของฝ่ายตะวันออกวันนี้ เพราะเป็นที่แน่นอนแล้วว่าฝ่ายนี้ต้องเป็นฝ่ายชนะ เมื่อตะกี้นี้ข้าพเจ้าได้สังเกตว่า ฝ่ายค้านคือฝ่ายตะวันตก ๔ คน เขาก็ได้มาถึงที่นี่ช้ามาก ทีแรกคิดว่า เขาจะยอมแพ้เลย ความจริงก็มีอยู่หลายประการที่ตะวันออกดีกว่าตะวันตก แม้ว่าข้าพเจ้าจะมีเวลาเป็นหลายชั่วโมง ข้าพเจ้าก็ยังพูดไม่จบเนื่องจากมีเวลาเพียง ๑๒ นาทีเท่านั้น ข้าพเจ้าจำเป็นต้องเลือกเพียงสองสามประการเท่านั้นและเรื่องอื่น ๆ ก็ต้องทิ้งให้สมาชิกฝ่ายเสนออีกสามคน ซึ่งจะมีโอกาสพูดภายหลัง เริ่มแรกข้าพเจ้าขอเอาประการที่เรียกได้ว่าเป็นรากฐาน คือ ความหมายของคำ ตะวันออกกับตะวันตก คำตะวันออกหมายความว่า พระอาทิตย์ขึ้น ซึ่งเป็นเวลาที่สวยงามที่สุดของทุก ๆ วัน ไก่ก็ขันนกก็ร้อง พระอาทิตย์ก็ขึ้น กำลังจะส่องแสงให้ความอบอุ่น และแสงแดดนี้เอง ทำให้พืชงอกงาม และทำให้สัตว์และมนุษย์มีอาหารที่จะเลี้ยงชีพ ท่านทั้งหลายก็เข้าใจแล้วว่า ชีวิตมนุษย์เราต้องอาศัยแสงของพระอาทิตย์ ถ้าไม่มีดวงตะวันก็จะไม่มีดอกไม้ ก็ไม่มีพืช ไม่มีอาหาร มนุษย์เราต้องตายหมด ตรงกันข้าม เวลาตะวันตก คือเวลาที่พระอาทิตย์ลับโลก เมื่อพระอาทิตย์ลับโลกไปแล้ว ก็จะไม่มีแสงอะไรเลย เราจะมองไม่เห็น จะไปที่ไหนต้องระวังพวกอันธพาลจะมาตี ที่ออกหากินในความมืด เพราะที่ไหน ๆ ก็จะมืดมิดไปหมด ซึ่งจะทำให้เราต้องเปลืองสตางค์สำหรับค่ากระแสไฟฟ้า ตะวันตกจึงสู้ตะวันออกไม่ได้เลย เมื่อตะกี้ข้าพเจ้าได้พูดถึงอาหาร ซึ่งเป็นที่สำคัญมากที่สุดในชีวิตของมนุษย์ ใคร ๆ ก็ทราบกันดีแล้วว่า อาหารตะวันตก สู้อาหารตะวันออกไม่ได้เลย อาหารตะวันตกมีแต่รสจืดทั้งนั้นและรับประทานแล้วไม่รู้สึกอิ่มเลย แต่อาหารของตะวันออกเป็นอาหารไทย อาหารจีน อาหารแขก อาหารญวนก็ได้ ล้วนแต่มีรสอร่อยทั้งนั้น แม้แต่คนจนก็รับประทานให้อร่อยได้ น้ำพริก

ปลาทูก็มี อย่างที่เจ้ารามคำแหง เคยจารึกไว้ในศิลาจารึกว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" และในสมัยนี้ ทางถนน เราก็มีรถเข็นของเจ๊ก ขายก๋วยเตี๋ยว ขายบะหมี่เสียด้วย มีขายถูก ๆ จานละ ๕๐ สตางค์ จานละ ๑ บาทเท่านั้น อาหารตะวันออกเป็นอาหารที่ถูกใจและมีรสชาติจริง มีหลายรส ทั้งเปรี้ยว หวาน เผ็ด จืด เค็มก็มี ยิ่งกว่านี้อาหารตะวันออกยังมีสลัดผักและผลไม้ให้สวยงามถูกตาถูกใจของผู้รับประทาน ข้าพเจ้ารู้สึกว่าอภิปรายกันเรื่องอาหารแค่นี้ก็พอแล้ว แต่เพื่อแสดงคุณประโยชน์ของอาหารตะวันตกกับอาหารตะวันออก ข้าพเจ้าขอเชิญท่านทั้งหลายชมอาจารย์เสนาะผู้นำของฝ่ายตะวันตก ซึ่งได้รับประทานอาหารไทยตั้งแต่เด็ก ๆ เชิญ . . . มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ดีหนา น่าดูหนา เพื่อเห็นผลประโยชน์ของอาหารตะวันตก ก็เชิญดูฝรั่งทั้งสองคนนี้ เขาก็ได้รับประทานอาหารฝรั่ง คืออาหารตะวันตก ตั้งแต่เป็นเด็ก ๆ น่าสงสารเขาไหมครับ ผอมเห็นไหมครับ แต่ไม่ต้องกังวลเวลานี้เขากำลังจะรับประทานอาหารไทยทุกวันและทีละนิดทีละน้อย กายของเขากำลังจะแข็งแรงขึ้นสมบูรณ์ขึ้น เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าอยากจะเสนออีกประการหนึ่ง; ซึ่งตะวันตกต้องแพ้ตะวันออกเสมอก็คือ การหมอ และยารักษาโรค มีคนไม่ใช่น้อยเข้าใจผิดว่าหมอ ตะวันตกและยาตะวันตกดีกว่าหมอและยาของตะวันออก ก็จริงอยู่แล้วที่ว่าในประเทศของตะวันตกมีหมออยู่เป็นจำนวนมาก แต่นี่ก็เกิดขึ้นเพราะความจำเป็นทั้งนั้น เพราะประเทศในตะวันตกชีวิตมนุษย์ต้องมีเผชิญภัย มีอันตรายเหลือเกิน ซึ่งอันตรายนี้มันเกิดขึ้นจากเครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ที่ชาวตะวันตกได้ประดิษฐ์เอง มีรถยนต์ชนกันเสมอ มีเครื่องบินตก รถไฟเสยกัน แม้แต่ในบ้านก็มีเครื่องอุปกรณ์ไฟฟ้าหลายชนิด เช่น เครื่องดูดฝุ่น หรือไฟหุงต้ม อาหารและอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ใช้ถูกไฟฟ้าช้อคตาย นอกจากนั้นชีวิตในตะวันตก กระชึกกระชักอยู่ตลอดเวลา จะไปที่ไหนจะทำอะไรก็ต้องมีแต่ความรวดเร็วทั้งนั้น ถ้าจะดำเนินงานแบบตะวันออก คือ ค่อยทำค่อยไปก็จะดีกว่า เราจะต้องถึงจุดประสงค์ของเราเหมือนกัน และจะยังมีชีวิตอยู่เสียด้วย ชีวิตตะวันตกทำให้เราตะวันตกเป็นโรคเส้นประสาทหรือโรคจิต ซึ่งจำนวนคนนับไม่ถ้วน ข้าพเจ้าเคยสังเกตในรายงานสถิติเล่มหนึ่งว่าในสหรัฐอเมริกา ๑ ใน ๕ คน ต้องรับการรักษาจากจิตแพทย์ ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นเนื่องจากความรวดเร็วของชีวิต ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้อ่านจดหมายในคอลัมน์ ปัญหาประจำวันของหนังสือพิมพ์

สยามรัฐ เมื่อไม่กี่วันมาแล้ว เมื่อไม่กี่วันมานี้ ก็มีสุภาพสตรีคนหนึ่ง ได้บ่นว่า เขาได้พาทัศนาจร ชาวตะวันตกไปชมวัด และภาพที่เขาคิดว่าไม่น่าดูนั้น ก็คือ มีคนนอนหลับอย่างสบาย ในพื้นศาลาวัดราชบพิธ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ตอบว่า การนอนตามศาลาวัดนั้น เป็นสิทธิเสรีภาพของชาวไทย เขาเองก็ชอบนอน หากชาวตะวันตกรู้จักใช้สิทธิเสรีภาพนั้นบ้าง บางทีคนเป็นโรคเส้นประสาทในเมืองตะวันตกจะน้อยลง นอกจากสถิติโรคจิต ข้าพเจ้าได้อ่านพบว่า ในประเทศเดนมาร์ค สถิติของจำนวนคนที่ฆ่าตัวตายสูงที่สุดในโลก และในประเทศสวีเดน สถิติตายจำนวนโรคที่เป็นสุราเรื้อรังสูงที่สุดในโลก ตรงกันข้ามกับประเทศตะวันออก โรคอย่างนี้ไม่ค่อยมี เพราะชีวิตของเราสงบสบายเรามีหวังจะตายก็เพราะมาจากอายุแก่เท่านั้น แม้แต่ตะวันตกมีหมอเป็นจำนวนมาก ตะวันออกก็ยังสู้ตะวันตกได้ เพราะตะวันตกมีแต่หมอยา หมอฟันเท่านั้น ตะวันออกมีหลายชนิด หมอดูก็มี หมอตำแยก็มี หมอเสน่ห์ก็มี หมอแคนก็มี หมอลำก็มี และอีกหลายชนิด หมอนวดก็มี แต่ความจริงผมมีอีกหลายเรื่อง อยากจะอภิปรายให้ฟัง แต่เนื่องจากการโต้วาทีนี้ จำต้องปฏิบัติตามแบบตะวันตก คือ มนุษย์ต้องเป็นทาสของเวลา และไม่ใช่เวลาเป็นทาสของมนุษย์อย่างแบบตะวันออก ข้าพเจ้าจึงต้องยุติ

อาจารย์เสนาะ ตันบุญยืน หัวหน้าฝ่ายค้าน

ท่านผู้เป็นประธาน และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ท่านก็ได้ฟังฝ่ายเสนอพูดไปแล้วเมื่อสักครู่นี้ และก็เห็นท่าทางของท่านฝ่ายเสนอรีรอไม่อยากจะจากเวทีนี้ไปเท่าไรนัก ทั้งนี้ผมเองก็เห็นใจ เพราะก่อนที่ท่านผู้นำฝ่ายเสนอจะจากบ้านมานั้น ได้ถูกกำชับกำชาไว้อย่างแน่นหนาว่า ถ้าหากว่าเธอแพ้การโต้วาทีครั้งนี้แล้ว คืนนี้ท่านผู้นำฝ่ายเสนอ ก็คงจะปฏิบัติตามคำแนะนำของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ คือ นอนตามศาลาวัด กระผมเข้าใจดีว่าท่านผู้นำฝ่ายเสนอ ซึ่งเป็นเพื่อนรักของกระผมเอง ว่ามีความคุ้นเคยต่อชีวิตทั้งในประเทศอังกฤษและในประเทศไทย และก็ท่านได้มีอาจารย์แนะนำทั้งภาษาไทย และอาหารไทยประจำอยู่ทุกวินาที ฉะนั้น ความคิดเห็นของท่านผู้นำฝ่ายเสนอจึงหมกมุ่นอยู่กับว่าไทย กับอังกฤษ อาหารอังกฤษสู้อาหารไทยไม่ได้ ชีวิตในอังกฤษสู้ชีวิตในประเทศไทยไม่ได้ อยู่เพียงนิดหน่อยก็รับรองร้อยเปอร์เซ็นต์ว่า ทุกชีวิตในอังกฤษนั้น สู้ชีวิตในประเทศไทย

ไม่ได้ แม้ผมจะไปอยู่ในประเทศอังกฤษถึง ๑๑ ปี ก็ยังจะกลับมาตายในประเทศไทย นอกจากจะตายคนเดียวแล้วยังพาพ่วงมาอีกคน มาตายร่วมกันด้วย นั่นแหละครับ คือ ถ้าเราจะมาพูดทางโต้วาทีกัน ซึ่งไม่ใช่เป็นการอภิปรายเราก็ควรจะอภิปรายในถ้อยคำที่ปรากฏในญัตติว่า ตะวันออกดีกว่าตะวันตก ท่านผู้นำฝ่ายเสนอได้กล่าวนำหน้าว่า ตะวันออก คือ พระอาทิตย์ขึ้น ตะวันตก คือ พระอาทิตย์ตก ผมก็รู้สึกดีใจ เพราะนั่นแหละ คือคำแปลที่ถูกต้อง ท่านเปิดปทานุกรมของกระทรวงศึกษาธิการ หน้า ๒๘๔ ตัว ต. ท่านจะเห็นเขียนไว้ว่า ตะวัน คือ ดวงอาทิตย์ อย่างที่ท่านผู้นำฝ่ายเสนอได้รับการสอนอย่างดีมา และเมื่อเปิดที่หน้า ๘๕๕ ที่ตัว อ. ก็จะเห็นได้ว่าตัว อ. นั้นคำว่า อ. แปลว่าขึ้น ยกตัวอย่าง เช่น ตะวันออก เท่ากับตะวันขึ้น นี่ก็แปลว่าแกได้นำศิลปวิทยา ซึ่งแกพบปะที่ในประเทศไทยมาใช้เป็นประโยชน์กับตัวแก แต่เสร็จแล้วแกเรื่อยเปื่อยไปจนถึงว่า เวลาตะวันออกนั้นน่ะคือเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นดีกว่าเวลาที่ตะวันตกหรือเวลาที่พระอาทิตย์ตก ถ้าหากว่าท่านนายกสมาคมนิสิตเก่าต้องการจะให้เรามาพบในเรื่องเกี่ยวกับเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นดีกว่าเวลาที่พระอาทิตย์ตกแล้ว ผมก็อยากจะขอเรียนให้ท่านผู้เป็นประธานทางฝ่ายเสนอทราบเพิ่มขึ้นอีกสักหน่อยว่า พระอาทิตย์ขึ้นเวลานั้นเขาเรียกว่า เวลารุ่งอรุณ ส่วนเวลาที่พระอาทิตย์ตกนั้นเขาเรียกว่า เวลาพลบค่ำ ขอความกรุณาอย่าไปใช้ภาษาผิด ๆ ว่าเป็นเวลาตะวันออกดีกว่าเวลาตะวันตก แล้วทีนมาพูดกันถึงเรื่องอาหารก็ดี เรื่องชีวิตก็ดี ผมก็อยากจะนำเอาหลักฐานเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่าที่เวลาจะอำนวยให้ผมนำมาอ่านให้ท่านผู้เป็นประธานได้ทราบเพื่อจะได้ไม่หลงใหลไปกับทางฝ่ายเสนอ ผมอยากจะขออนุญาตท่านประธาน นำเอาบทความในหนังสือโลกใหม่ ซึ่งท่านหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล ท่านได้ทรงนิพนธ์ไว้เมื่อเสด็จกลับจากสหรัฐอเมริกาอันเป็นประเทศของผู้สนับสนุนฝ่ายเสนออีกคนหนึ่ง เรื่องที่จะนำมานั้นอยู่ใน ๗๐๐ แล้วก็จ่าหน้าเรื่องว่า ความสะดวกจากตลาด "เสาร์ที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๙๕ วันนี้ไม่มีกำหนดนัดกับใคร นอกจากมีพวกเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง มาหาตอนบ่าย จึงไปตลาดของกินชื่อพลอทไรท์ ข้าพเจ้าสนุกจนไม่อยากกลับ ตลาดนี้เป็นโรงแก้วอยู่ริมถนน พอเข้าประตูไปก็พบที่รับประทานชนิดบาร์ คือ มีเก้าอี้กลมหมุนรอบตัวเป็นแถว มีผู้ขายอยู่หลังม้านั้นสองคน มีบัญชีอาหาร บอกราคาไว้เสร็จ น้ำมีทุกชนิดมีทั้งร้อนเย็น อาหารมีทั้งหมาร้อน แซนด์วิช

แฮมเบเก้อร์ และขนมไอศกรีม นี่ก็เห็นแล้วว่าอาหารในตะวันตกนั้นน่ะมันมีมากกว่าอาหารในตะวันออกแค่ไหน จนกระทั่งหมาร้อนก็มีได้ เขามีรถใส่ของเหมือนมีรถเด็ก ทำด้วยลวดโปร่ง ๆ ซ้อนกันไว้ให้ผู้ซื้อใช้เป็นแถว เราเข้าไปถึงก็ดึงออกมาอันหนึ่ง แล้วก็ไสไปตามทางของรถที่เขาจัดไว้เป็นพวก ๆ เช่น เนื้อต่าง ๆ ก็หั่นเป็นชิ้น ๆ เสร็จ ปักราคาไว้ตลอดจนถึงกระดูก มีทั้ง เนื้อวัว หมู กุ้ง ปลาฝอย ไส้กรอก เนยแข็ง นมสด พวกนี้ใส่ตู้เย็นสด ๆ ข้างบนมีไฟฟ้าสว่าง ให้แลเห็นเหมือนนอกตู้ ถ้าเครื่องกระป๋องก็จัดเป็นชั้นพวก ๆ เนยก็เนยทุกอย่าง นมก็นมทุกอย่าง ตั้งแต่กระป๋องเล็กจนนมผง ขนมปังหั่นเสร็จทุกชนิด ถ้าจะทำแซนด์วิชก็ไปซื้อขนมปังแซนด์วิชหั่นบาง ๆ ยาว ๆ ด้วยเครื่องจักร แล้วก็ซื้อหน้าแซนด์วิชที่เขาผสมใส่ขวดไว้แล้วเป็นหน้าต่าง ๆ เอามาทา และหั่นเป็นชิ้นตามความต้องการเท่านั้น" ท่านที่รักนี่เป็นตลาดในโลกตะวันตก ผมไม่จำเป็นจะต้องนำการบรรยายถึงตลาดของเราซึ่งเราประสบอยู่เหมือนกันทุกวันนี้ ถ้าจะพูดถึงในทางตะวันออกกับตะวันตกแล้วผมอยากจะขอเสนอให้ทราบอีกสักอย่างหนึ่งว่า ถ้าให้ดีความของทางตะวันตกกับตะวันออกแล้ว ตะวันตกหมายถึงทวีปยุโรปและอเมริกา ส่วนตะวันออกนั้นน่ะหมายถึงอาณาเขตต่าง ๆ ดังที่ให้ไว้ในปทานุกรมของอ๊อกซฟอร์ดซึ่งชื่อว่า Advance learner Dictionary of English ตะวันออกนั้น เขาแบ่งออกเป็น ๔ เขตด้วยกัน เขต ๑ คือ East เฉย ๆ เขต ๒ ก็ The Far East ตะวันออกไกลก็ได้แก่ประเทศจีน ไทย ญี่ปุ่น ตะวันออกใกล้ หรือ The Near East นั้น ก็คือ ประเทศในแหลมบอลข่านและตุรกี แล้วก็ตะวันออกกลาง The Middle East นั่นก็ได้แก่อียิปต์ อิรัก และเมโสโปเตเมีย ประเทศอาหรับทั้ง ๔ นี้ ฉะนั้น ถ้าเราจะพูดกันให้ละเอียดถี่ถ้วนในเรื่องว่าตะวันออกดีกว่าตะวันตกแล้ว ก็ควรจะพูดให้ละเอียดเปรียบเทียบประเทศต่าง ๆ ทั้งหมด แล้วก็หารายเฉลี่ยคิดเฉลี่ยหารดูซิว่า ตะวันออกจะดีกว่าตะวันตกหรือไม่ เมื่อกี้นี้ ท่านผู้นำฝ่ายเสนอได้พูดถึงเรื่องอาหาร แล้วก็เปรียบเทียบอาหารตะวันตกว่า สู้อาหารตะวันออกไม่ได้ ผมก็อยากจะให้ท่านผู้นำฝ่ายเสนอไปรู้จักเพื่อนผมคนหนึ่งซึ่งทำงานอยู่กระทรวงต่างประเทศ ท่านผู้นี้ตั้งแต่ถูกแต่งตั้งให้เป็นคนไทยอยู่ที่เมืองตัมบูตี ในประเทศอาหรับ เขาเล่าว่าที่นั่นนั่นนะ เนื้อที่รับประทานต้องเป็นเนื้อแกะทั้งหมด จะเป็นเนื้ออื่นไม่ได้ อาหารก็มีแต่อาหารแขก วิทยุจะเปิดฟังก็เปิดฟังเพลงไม่ได้ ได้แต่เพลงอาหรับ ถ้าหากว่า ท่านผู้นำฝ่ายเสนอเป็นคนรัก

ตะวันออกอยู่บ้าง ผมก็อยากจะใคร่ให้ท่านประธานผู้นำฝ่ายเสนอไปค้างที่ตัมบูตสักสองสามคืน พูดในส่วนของร่างกายของผู้ที่อยู่ในตะวันตกกับตะวันออกนั้น ผมก็อยากจะขอเรียนให้ท่านประธานทราบว่า ร่างกายของมนุษย์นั้น หรือของคนบางคนนั้น เป็นสิ่งซึ่งเป็นไปตามพรหมลิขิต หรืออีกนัยหนึ่งก็เป็นไปตามบุญกรรมที่ได้ทำมาแต่ชาติปางก่อน เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าคุณบักดี หรือคุณกลอสเน่อร์ก็ดี จะอยู่เมืองไทยสักสิบ ๆ ปีก็ตาม ท่านก็คงหาได้มีน้ำหนัก และความสมบูรณ์ทัดเทียมกับกระผมหาได้ไม่ เรื่องนี้ ถ้าหากท่านผู้นำฝ่ายเสนอยังไม่เชื่อ ผมก็ยินดีรับพนัน จะเป็นจำนวนเท่าไหร่ก็ตาม และก็ผมหวังว่า ท่านผู้เป็นประธานจะได้เป็นพยานปฏิบัติได้ด้วย ที่ผมกล้าท้าพนันนี้ก็ได้ชั่งใจไว้นานแล้ว เพราะว่า การพนันกับพ่อค้านั้นเป็นการพนันที่ออกจะเสี่ยงอันตรายสักหน่อย ในฐานะที่ผมเป็นคนนำทางฝ่ายค้านก็อยากจะขอลาท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายและท่านประธานไปตามเวลาที่กำหนดให้

มาดาม เอมิเลีย บานย่า

สวัสดีค่ะ ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย . . . . . .

ตะวันตกไม่ดี ตะวันออกดีกว่า ตัวอย่างเช่นประเทศไทย ประเทศไทยที่นี่ผู้หญิงสบายดีที่สุดสบายยังไง มีบ้านใหญ่ บริเวณใหญ่ ๆ มีถนนใหญ่ เป็นสุข ตะวันตกมีชีวิตอยู่ในตึก อยู่ในซอยแคบ ๆ ไม่มีอากาศค่ะ ไม่มีหน้าต่างเล็ก ๆ ด้วย สูง ๆ เหมือนอย่างในอเมริกา บางทีมี ๓๐ มี ๓๖ ชั้น ไม่สบายเท่าไหร่ ที่นี่พี่น้องอยู่ด้วยกันหมด บิดา มารดา หลาน พี่น้องอยู่ด้วยกัน ที่นี่มีความสุขสบาย สบายยังไง ผู้ใหญ่เวลาอยู่ในบ้านได้ดูทุกอย่าง เด็ก ๆ เวลาเข้าบ้านเวลาเย็น ๆ ไม่ต้องเป็นห่วง มีขนม มีอย่างโน้น มีอย่างนี้ด้วย ผู้ใหญ่สบายมีคนใช้ด้วยทุกคราว และผู้หญิงมาทำงานไม่ต้องทำอะไร คุณแม่เตรียมพร้อมทุกอย่าง ตะวันตกสบายอย่างนี้ไม่มี ตะวันตกเวลาเข้าบ้านทำงานเหมือนกัน และต้องการทำกับข้าว ต้องการทำบ้าน ต้องการดูลูก ต้องการดูหลาน อย่างตะวันออกผู้ใหญ่อยู่พร้อม ๆ ด้วยกันพี่น้องได้เห็นหน้า ชีวิตต่างฝ่ายอยู่ด้วยกันทุกวัน อยู่ด้วยกัน เด็ก ๆ ไม่รู้สึกแก่ ทุกคนมีความสุขครอบครัวเดียวกัน ทำดีกว่าฝรั่งเสมอ ตะวันตกอยู่คนเดียวไม่มีสามี ไม่มีทั้งลูก ไม่มีใครช่วย ไม่มีพี่น้อง ลูกหลาน โอ ที่แคบ ๆ อยู่ไม่ได้เด็ดขาดต้องการถนนไม่มีที่อยู่ได้ ผู้หญิงอยู่ใน

ประเทศไทยสวยมากค่ะ สวยธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องทาแป้งทาครีม กลางคืนกลางวัน ไม่ต้องใส่ก็ได้ จำเป็นแต่ว่ากระจกต้องส่องไม่ต้องใส่รองเท้าสูง ๆ ตัดเสื้อในร้านใหญ่ ๆ ร้านราคาสูง ๆ สำหรับที่นี่มีเสื้อเล็ก ๆ น้อย ๆ สีต่าง ๆ ตัดแบบสวย ๆ ก็พอแล้วซี ผู้หญิงไทยไม่ต้องใส่ถุงเท้าไม่ต้องใส่ถุงมือ ไม่ต้องใส่หมวก ไม่ต้องเสียสตางค์สำหรับซื้อ สำหรับอากาศหนาวค่ะ เห็นไหมค่ะ ไม่ต้องซื้อโน่น ซื้อนี่ค่ะ สำหรับฉันไม่มีสตางค์พอใช้ราคาสูง ไม่ต้องซื้อผ้าฝรั่งด้วย ซื้อผ้าไหมไทยผ้าไหมสวยมาก เวลาออกแขกก็ดี เวลาขายดี ฝรั่งซื้อสำหรับออกแขกดีทั้งนั้น ตกลงไม่จำเป็นเสียสตางค์มาก ๆ สำหรับที่อื่น ๆ นั้น ผู้หญิงไทยสงสัยชอบบ้านมากกว่าด้วย ชอบดอกไม้ ที่นี่มีดอกไม้ดอกใหญ่ค่ะ ทุก ๆ บ้านน่าอยู่ มีเรือนไม้ดอกหลายชนิดค่ะ สงสัยว่าที่นี่สำหรับผู้หญิงไทยได้เป็นชีวิตวันดีค่ะ ฝรั่งไม่มีค่ะ ไม่มีเลย สำหรับบ้านผู้หญิงฝรั่งมีชีวิตเลวที่สุด เอวไหล่ผอม ๆ ทุกอย่างเหมือนฉันก็แล้วกัน ตกลงฉันใช้ชีวิตไทยเวลานี้ ชีวิตสบายอยู่ด้วยกันได้สบายสวยกว่าอย่างนี้ ดิฉันอยู่ด้วยกัน สำหรับฉันเวลานี้ แต่งงานอยู่กับคุณสง่า สุขะบุตร เป็นคนไทยด้วย

อาจารย์จินตนา ยศสุนทร

ท่านผู้เป็นประธาน และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย .....

วันนี้ ดิฉันมีความรู้สึกยินดีเหลือเกินที่ได้มาฟังคารมของมาดามสง่า ขออนุญาตให้ดิฉันได้เรียกท่านผู้สนับสนุนฝ่ายเสนอผู้นี้ว่า มาดามสง่า ก็เป็นนามที่พวกเรารู้จักกันดีกว่าอย่างอื่น คือ รู้สึกว่าตั้งแต่เกิดมาหรือว่าในระยะเท่าที่ดิฉันจำความได้และมีความคิดเป็นผู้หญิงที่เป็นผู้ใหญ่เต็มตัวแล้ว มาดามสง่านี่ก็เป็นผู้หญิงคนแรกที่ดิฉันเคยได้ยินที่พูดว่า การมีชีวิตอยู่ในครอบครัวใหญ่ ๆ รวมกับครอบครัวทางฝ่ายสามีนั้นเป็นชีวิตที่สุขที่สุด เพราะดิฉันเข้าใจว่า ผู้หญิงสมัยนี้ ความก้าวหน้าของโลกและสิ่งแวดล้อมทั้งหลายมันทำให้ผู้หญิงเรานี่น่ะต้องการจะเป็นตัวของตัวเอง แล้วก็ผู้หญิงทั้งตะวันตก และแม้กระทั่งตะวันออกในทุกวันนี้ก็พยายามอย่างยิ่งที่จะแยกครอบครัวของตัวเองออกไปเป็นตัวของตัวเอง เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตตามลำลองที่ตัวเองนั้นชอบใจ เพราะฉะนั้น ดิฉันจึงรู้สึกประหลาดใจที่มาพบผู้หญิงที่เป็นตะวันตกเสียด้วย ที่ยอมรับว่าการเป็นอยู่อย่างที่มีความแคบ ๆ และทั้งมากกรณีทีเดียว ที่มีการบีบคั้นหัวใจที่ทำให้เธอยอมรับว่าเป็นสิ่งดีของทางตะวันออก แต่ว่าฟังไปแล้วดิฉันก็เข้าใจว่า

ท่านผู้ฟังก็คงจะจับความได้ว่า ได้เท่ากับที่ดิฉันจับมันมาตีตอนท้ายนี่เอง ที่มาดามสง่าบอกว่าที่มาตีตอนแก่นะคะ คือว่า ถ้าอยู่เมืองนอกทางตะวันตกนี่เอง ผู้หญิงแก่ต้องอ้างว้าง ไม่มีใครดูแล อยู่ทางนี้มีลูกมีหลาน คอยประคับประคอง มาดามสง่าว่าอย่างนี้ แต่ดิฉันว่าถ้าลองมันแก่แล้วละก็ อยู่ที่ไหน ๆ เหมือนกันทั้งหมดแหละค่ะ ตะวันออกหรือตะวันตกก็ตามไม่มีใครมอง มาดามสง่าบอกว่าผู้หญิงไทยสวยมาก ดิฉันก็ขอน้อมรับคำชมอันนี้ไว้ในฐานะที่เป็นผู้หญิงไทยกับเขาด้วยคนหนึ่งเหมือนกัน แต่ดิฉันสงสัยว่าท่านจะฝืนใจพูดเสียละกระมัง เพราะว่าถ้าหากคุณสง่า สุขะบุตร เผอิญมีความเห็นพ้องต้องกันในเรื่องนี้แล้วละก็ ป่านฉะนี้มาดามก็คงจะมิได้มานั่งเสนอความคิดอันนี้ให้ดิฉันได้ค้านเลยเป็นอันขาด มาดามพูดถึงบอกว่าเมืองไทยนี่น่ะดีนะ ผู้หญิงไทยสวย แต่งกายก็งาม ผ้าผ่อนแพรพรรณก็มีมากให้เลือกสีได้ จะใช้ผ้าไหมก็ได้ ดิฉันเข้าใจว่ามาดามหมายความว่า สวยตอนที่ผู้หญิงไทยเรานี้รู้จักแต่งตัวเปลี่ยนอยู่บ่อย ๆ มิให้ซ้ำชุดแล้วก็มีโอกาสที่จะเลือกผ้าเลือกอะไรได้ตามชอบใจอย่างนั้น แต่ดิฉันยังสงสัยนะคะว่า การกระทำเช่นนั้นจะถูกต้องด้วยนโยบายของรัฐบาลที่ว่า สอนให้ประหยัดหรือไม่ เพราะเหตุว่าในด้านของการประหยัดนี้ ถึงแม้ว่าจะมิต้องนำเอานโยบายของรัฐบาลเข้ามาพูดในที่นี้ ในทางด้านตะวันตกดิฉันก็ได้เคยคำนึงถึงความน่ารักซึ่งอาจจะเกิดขึ้นเพราะความจำเป็นก็ได้ แต่อย่างไรก็ดีก็เป็นสิ่งที่ดิฉันรู้สึกพึงใจ คือว่าผู้หญิงฝรั่งนี้เขาไม่สุรุ่ยสุร่ายเหมือนผู้หญิงไทยของเราในเรื่องเครื่องแต่งตัว หรือว่าผู้ชายฝรั่งก็เหมือนกันนะคะ เสื้อผ้าจะซื้อในปีหนึ่งก็มีอย่างมากทีเดียวก็ปีละ ๒ ชุด เราก็ใส่กันในตลอดหน้าหนาวนะคะ พอถึงหน้าร้อนก็มีสักสองหรือสามชุดเราก็ใส่ได้ตลอดหน้าร้อน ปีหนึ่งตกแล้วซื้อสักห้าชุด เมืองไทยนี่ ถ้าผู้หญิงคนไหนใส่เสื้อ ๕ ชุด ซ้ำอยู่ตลอดปีเหมือนอย่างที่ดิฉันทำอยู่เมื่อมาถึง กลับมาจากสำเร็จการศึกษามายังเมืองไทยนี้ใหม่ ๆ ก็อาจจะมีผู้หญิงไทยหรือผู้หญิงฝรั่งบางคนมองแล้วก็บอกว่า แหมแม่คนนี้เหมือนแม่ครัวที่บ้านฉันจริง เอาล่ะนะคะ อย่างไรก็ตามดิฉันก็อยากจะเสนอเหตุผลส่วนตัวของดิฉันบ้างเหมือนกัน ว่าทำไมดิฉันจึงมีความรู้สึกอยากจะพูดว่า ดิฉันนี่นะเห็นว่าตะวันตกนี่ก็มีของที่ดีบ้างเหมือนกัน ถ้าหากว่าดิฉันมิได้กลับมาจากเมืองนอกพร้อมด้วยพันธะตะวันตกสักชิ้นหนึ่ง ไม่ได้เอามา ซึ่งดิฉันเข้าใจว่าท่านผู้ฟังคงจะเข้าใจว่าดิฉันหมายถึงอะไร คือดิฉันเอากลับมาด้วยแต่เผอิญเป็น

ตะวันออกนะคะ แต่ถ้าหากว่าดิฉันมิได้เอาพันธะประเภทนั้นกลับมาจากตะวันตกด้วย ดิฉันขอยกความผิดทั้งนี้ให้เป็นของคุณพ่อดิฉัน เพราะเหตุว่าเมื่อก่อนดิฉันจะได้ลาจากรับทุนของรัฐบาลไปศึกษาในต่างประเทศนั้น คุณพ่อดิฉันได้บังคับขู่เข็ญเป็นลายลักษณ์อักษรและปากเปล่ามากครั้งมากคราวว่า ของสองอย่างต่อไปนี้ เจ้าจะพึงกระทำมิได้เป็นอันขาด ประการหนึ่งนั้นคือ อย่าได้ริสูบบุหรี่เป็นอันขาดทีเดียวนะ ประการที่สอง ไม่ใช่ค่ะ ไม่ใช่อย่างที่นึก ประการที่สอง อย่าได้หัดเต้นรำเป็นอันขาดทีเดียวนะ ของสองอย่างนั้น ขอประทานโทษคุณพ่อผู้เป็นที่รักของดิฉันเป็นของสองอย่างแรก ที่ดิฉันได้จัดการริเริ่มเรียนเพื่อให้รู้ว่าจะเป็นอย่างไร เมื่อจากอ้อมอกของคุณพ่อไป ซึ่งทั้งนี้มิได้หมายความว่าดิฉันปรารถนาจะเป็นเด็กที่ไม่อยู่ในโอวาท แต่ว่าในวัยเช่นนั้นความอยากรู้อยากเห็นว่าสิ่งใดดีหรือไม่ดีนั้นมันเกินที่จะ อ้าคุมตัวเองไว้ได้ แต่คุณพ่อมิได้เคยสั่งเลยว่า อย่ากลับมาพร้อมด้วยฝรั่งตาสีฟ้าเป็นอันขาดนะ เพราะเหตุฉะนั้น ดิฉันจึงไม่ได้เกิดความรู้สึกที่อยากจะทดลองสิ่งเหล่านั้นเลย อ้า ดิฉันมีความรู้สึกอย่างนี้อีกอย่าง ความอ่อนโยนละมุนละไม การให้เกียรติผู้หญิง ซึ่งทั้งผู้หญิงและผู้ชายในทางด้านตะวันตกค่ะ เขาให้กับผู้หญิงค่ะ ในฐานะที่ดิฉันเป็นผู้หญิง รู้สึกซาบซึ้งใจในสิ่งเหล่านั้นเหลือเกิน เกียรติที่เราในฐานะที่เป็นผู้หญิงที่ได้รับจากผู้ชายทั้งไทยและประเทศที่อยู่ในทางตะวันตก ในยามเมื่อศึกษาที่โน่น การยกเก้าอี้ให้ผู้หญิงนั่ง การประคับประคองผู้หญิงประหนึ่งว่าเป็น.... ทำให้เรารู้สึกว่าเรานี่เป็นวัตถุที่มีค่า เราอาจจะโง่ก็ได้ แต่ว่าเราก็ยินดีที่จะรับความรู้สึกอันนั้น เวลาเราจะลงจากรถ เขาก็บอกอย่าเพิ่งลงเดี๋ยวฉันจะอ้อมมาเปิดประตูให้เธอ เราลงจากรถเมล์หรือรถราง เขาก็ลงไปก่อน เอื้อมมือมารับเราให้ลงไปเพื่อดูมิให้เราสะดุดอะไรหกล้มเป็นอันตรายอะไรไปได้ เวลาเดินบนฟุตปาธเขาก็จะเดินข้างนอก เพื่อจะกันรถยนต์อะไรสักคัน ซึ่งมันอาจจะแล่นมาเฉียวเพื่อมิให้ระคายผิวหนังของเราได้ มันเป็นความรู้สึกนิดหน่อยที่มันซึ้งใจเหลือเกินนะคะ คนของเราคนไทยคนตะวันออกไปอยู่ตะวันตกก็ยังมี เอาอย่างตะวันตกเขานะคะ ทำเหมือนอย่างเขา กลับมาถึงที่นี่สิ ที่ไหนได้คะ อยู่ที่โน่นนะคะ จ่ายตลาดก็จ่ายผู้ชายค่ะ นะคะ ทำกับข้าวก็ทำชามก็ล้าง อ้ายนี่เป็นหน้าที่ของผู้ชายที่ผู้ชายทางตะวันตก เขายิ้มรับด้วยความชื่นใจที่สุดคือการล้างชามนะคะ การเลี้ยงลูก หน้าที่ของการลุกขึ้นตอนดึก ๆ อุ่นนมให้ลูกรับประทาน

นี่นะคะ หน้าที่ผู้ชายนะคะ ในตะวันตกนี้ ไม่ใช่หน้าที่ผู้หญิงแล้วผู้ชายที่โน่นไม่มีบ่นร้อนเลย ทำหน้าที่ด้วยหน้าตาที่ยิ้มแย้มที่สุด มาถึงที่นี่ชาม อย่าพูดถึงชามเลย กินแล้วเพียงแต่จะยกชามไปไว้ในที่ ๆ ล้างชามก็ไม่เคย อย่าว่าแต่เพียงจะช่วยล้างชาม ตลาดนัดโอ๊ยอย่าได้นึก เอ๊ย ไม่เคยอย่างกับข้าว เชอะ ถ้าว่าเราไม่มีคนช่วยในครัว เราก็ต้องเป็นคนทำ ๆ แล้วรึคะ นึกหรือว่าจะบอกว่าอร่อยสักครั้งหนึ่ง ไม่มีวัน นี่แบบตะวันออกเป็นอย่างนี้ค่ะ แล้วก็นะคะ อ้ายเรื่องการจะเปิดประตูรถให้เราลง หรือว่ารับเราลงจากรถเมล์รถรางนะคะ ไม่ต้องหาแล้วเดี๋ยวนี้ ถ้าหากว่าจอดรถได้ที่ไหน เธอก็เปิดประตูรถโน่น เธอข้ามไปที่โน่นแล้ว เรานี่ลูกมือหนึ่ง อุ้มอยู่ที่นี่อีกมือหนึ่งจูงลูก พยายามจะหาทางว่าจะข้ามที่ไหนเธอยังดุอยู่นี่ ซุ่มซ่ามอยู่ได้ ไม่รู้จักข้ามมาเสียทีหนึ่ง เป็นอย่างนี้นะคะ นี่แหละค่ะจึงทำให้ดิฉันเกิดความรู้สึกว่า ตะวันตกนี่มีอะไรที่ดี ๆ กว่าตะวันออกซึ่งเราอาจจะลืมคิดกันไปเสียบ้าง แล้วก็ก่อนที่ดิฉันจะจากที่นี่ไป ดิฉันจะขอเรียนอีกอย่างหนึ่งนะคะว่า สิ่งอะไรที่ดิฉันพูดที่นี่ พูดด้วยจิตใจที่เป็นอิสระไม่มีพันธะอะไรผูกข้างหลังอยู่ทางบ้าน ที่ขู่เข็ญว่าถ้าเธอไม่พูดอย่างนี้ละก็ไม่ได้นะ เพราะฉะนั้นขอให้เชื่อเถอะค่ะว่า ฝ่ายดิฉันพูดด้วยความสุจริตใจ

อาจารย์ปีเตอร์ บี. *(ผู้สนับสนุนฝ่ายเสนอ)*

ท่านผู้เป็นประธาน ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย . . .

ขออนุญาตโต้แย้งสักหน่อยครับ อาจารย์จินตนาพูดดีมาก แต่เวลาพอถึงอิสรภาพของผู้หญิงที่ตะวันตกนะครับ ผมรู้สึกว่าเรื่องนี้คือเรื่องเก่า ๆ อยู่แล้วครับ อาจารย์จินตนาน่ากลัวฟื้นฝอยหาตะเข็บนะครับ ผมเป็นชายโสดครับ ผมเคยค้นคว้าเรื่องอิตถีภาพทั่วโลกครับโดยเฉพาะตะวันออกและตะวันตก ยังไม่ได้เขียนวิทยานิพนธ์ครับ แต่เท่าที่ผมรู้ ปัญหาคือยังงี้ นักปราชญ์ชอบบรรยายโลกนี้เป็นไพรวัลย์ สมมติว่าผมเป็นนักนิยมไพร คล้าย ๆ กะหมอบุญส่ง ผมไปพิจารณาดูที่ไพรวัลย์แถวพาหุรัด เป็นต้นอะ เราจะเห็นอะไรบ้างที่ไพรวัลย์นั้น มีแต่ความอ่อนช้อย นิ่มนวล ตาหวาน ไม่ดุเลย นี่แหละคือผู้หญิงตะวันออกแต่สมมติว่าเราอพยพไปเมืองฝรั่ง ตามร้านใหญ่เวลามีลดราคาพิเศษ ที่ไพรวัลย์นั้น เรา

จะเห็นอะไรบ้างครับมีแต่เสือทั้งนั้น แย่งกันใหญ่ครับ ใช้ศอกก็ได้ ใช้เล็บก็ได้ครับ แล้วก็อาจถึง อาจว่ากัดกันก็ได้ครับ นี่แหละคือผู้หญิงตะวันตก แล้วก็ผู้หญิงตะวันตก ได้ผลอะไรบ้าง จากอิสรภาพนั้น ได้สิทธิที่จะเดินตามถนน หน้าตั้ง อกผายไหล่ผึ่ง ใส่รองเท้าส้นสูง เดินเสียงกุ๊กกั๊ก ๆ เหมือนทหารมากกว่าผู้หญิง แล้วก็ได้สิทธิว่า เวลาพบกันจับมือกันได้ครับ คล้าย ๆ กับนักมวยปล้ำ ขึ้นบนบ้านครับ รองเท้าก็ไม่ถอด ทำให้ไม้กระดานพื้นเสียหมด ผู้หญิงตะวันออกไม่ควรอยากมีสิทธิอย่างนี้ครับ ไม่เป็นอันว่าผู้หญิงตะวันออกสวยอย่างเดียวเท่านั้น แต่ความงามก็ยั่งยืนด้วยครับ ผมอยากจะยกตัวอย่างคืออาจารย์จินตนา หัวคิดไบร์ทมากครับ สอนภาษาฝรั่งเศส พูดภาษาอังกฤษได้คล่อง พูดวิทยุ ออกโทรทัศน์ ทำงานหนัก แต่ว่า เป็นแม่บ้านเสียด้วย มีลูกสามคนอย่างไรก็ตาม ยังเป็นเทพีแห่งความงามของมหาวิทยาลัยนี้ครับ

อาจารย์เสนาะเคยพูดถึงภาษา ผมคิดว่าภาษาสำคัญมากเหมือนกัน ภาษาแสดงลักษณะของประเทศได้อย่างชัดเจนมากที่สุด เช่น ภาษายุโรป ครับ ภาษาเยอรมัน ภาษาฮอลันดา ภาษารัสเซียก็แล้วกัน มีแต่เสียงอู้อี้แปลก ๆ มีเสียง อิส อั้ก โอ้ก คล้าย ๆ กับก้างปลาติดคอครับ เสียงขากเสลดอย่างนี้ครับ ไม่เพราะเลย ไม่น่าฟังเลย แล้วก็ชาวเยอรมันภูมิใจที่ได้ดื่มเบียร์เก่งที่สุดในโลก ทำไมเป็นอย่างนั้นครับ ไม่ใช่เพราะรสของเบียร์นั้นอร่อยมากนัก เป็นเพราะว่าพูดภาษาเยอรมันตั้งแต่กำเนิดมา แล้วก็ทรมานคอกระหายน้ำเรื่อย ๆ ครับ ถ้าเกิดมาเป็นชาวเยอรมัน น่ากลัวคอทองแดงแน่นอน ภาษาฝรั่งเศสยิ่งแย่ครับ ส่วนมากออกเสียงทางรูจมูก ถ้าชาวฝรั่งเศสเป็นหวัด ก็พูดภาษาฝรั่งเศสไม่ได้เลยตั้งแต่ผมเป็นเด็ก ๆ อยู่ ผมเรียนภาษาฝรั่งเศสด้วยฮะ ผมได้ผลอะไรบ้างจากภาษานั้น พูดยิ่งนานจมูกยิ่งโด่งครับแล้วก็ภาษายุโรปครับ คำทุกคำต้องมีเพศ เพศชายก็ได้ เพศหญิงก็ได้หมายความว่าภาษาเยอรมัน เป็นต้น เก้าอี้ครับ ว่า เก้าอี้ คือว่าเพศชายภาษาฝรั่งเศสเก้าอี้เพศหญิง ถ้าหากว่าคนไทยไปยุโรป อยากจะเข้าภัตตาคารเพราะว่า อยากจะถามว่า ขอโทษนะครับ เก้าอี้นี่ว่างไหมครับ ถ้าลืมเพศชายหรือหญิงน่ากลัวต้องถามว่าขอโทษนะครับ เก้าอี้ตัวนี้ คือตัวผู้หรือตัวเมียครับ แล้วก็เมื่อสองสามเดือนที่แล้วผมไปหยุดพักที่เมืองยุโรป ไปเที่ยวเมืองอิตาลี ผมเดินตามถนนพบกับชาวอิตาลีสองคนคุยกันใหญ่ แล้วก็ขณะที่คุยกันอย่างนั้น

ยกแขนยกขาสะบัดมือขยุกขยิก ผมก็รู้สึกว่าเรื่องนี้คงเรื่องเคร่งเครียดมาก ด่ากันแน่นอน ทะเลาะกันแน่นอน อีกไม่นานคงตีกัน น่ากลัวแจกหมากกันแน่ฮะ แต่ผมเข้าใจผิดนะครับ เรื่องนี้ไม่เคร่งเครียดหรอก เรื่องธรรมดาเรื่องกล้วย ๆ ผมเดาเอาว่า จับชาวอิตาลีเอามือมามัดไขว้หลัง คงพูดภาษาอิตาลีไม่ออกสักคำครับ แล้วก็ในที่สุดภาษาอังกฤษไม่ใช่ภาษาของคนผู้ใหญ่แล้วก็อันตรายด้วยนะครับ หน้าหนาวที่อังกฤษหนาวกว่าเมืองไทยตั้งหลายร้อยเท่าแล้วก็บางทีอาจจะหนาวจนกระทั่งคางสั่น ถ้าหากว่าพยายามพูดเวลาคางสั่นอย่างนั้นโดยแลบลิ้นมีอันตรายว่าจะกัดลิ้นให้ปลายลิ้นหลุดหมดครับ ภาษาอเมริกันก็เหมือนกับภาษาอังกฤษด้วยฮะ แต่ว่าเวลานี้ใช้ไม่ได้เลย ตั้งแต่นานแล้ว ชาวอเมริกันเคยชินอมหมากฝรั่งครับ เวลานี้ภาษาอเมริกันไม่ใช่ภาษาคนแน่ครับ เป็นภาษาเคี้ยวเอื้องทั้งนั้นครับ ภาษาอังกฤษอาจจะเป็นภาษาพ่อค้าก็ได้ครับ ฝรั่งเศสเป็นภาษารายชื่ออาหารก็แล้วกัน เยอรมันเกี่ยวกับนักวิทยาศาสตร์ ภาษาอิตาลีเกี่ยวกับนักร้องโอเปร่า แต่ภาษาเหล่านั้นคือภาษาเทคนิคเท่านั้น ภาษาตะวันออกครับ คือภาษาคนอย่างนั้นนะครับผมหวังว่าท่านทุกท่านคงจะสนับสนุนฝ่ายของเรา ฝ่ายภาษาของท่าน ฝ่ายของท่าน ขอบคุณมากทุกท่านครับ

นายชลอ วนะภูติ

ท่านผู้เป็นประธาน ท่านผู้นิยมตะวันตกทั้งหลาย

ท่านนายก ส.จ.ม. ได้เกณฑ์ให้ผมมาช่วยเหลืองานกาชาดหน่อย ซึ่งผมก็มีความยินดี ได้ถามว่าการโต้วาทีชื่อเรื่องยังไง ท่านบอกว่าเรื่องตะวันออกดีกว่าตะวันตก ผมมาคิดดูก็เห็นว่า การโต้วาทีวันนี้ ทางฝ่ายผู้เสนอ ซึ่งเป็นชาวตะวันตกทั้งนั้นก็ควรจะชนะแน่นอน เพราะเหตุว่า ชาวตะวันตกเป็นผู้ที่เรืองวิชาสามารถ ถึงหากว่าเราจะสู้ยังไง ๆ ก็สู้ไม่ไหวครับ เพราะท่านเป็นคนตะวันตก ก็เมื่อเป็นยังงั้น ก็ไม่น่าจะมาโต้อะไรกัน เพราะเหตุว่าถึงแม้ว่าท่านชนะก็เท่ากับว่าท่านแพ้ เพราะตะวันตกดีกว่าตะวันออก และถ้าหากถึงว่าแม้ผมจะชนะผมก็ชนะ และถ้าผมจะแพ้ ผมก็ต้องชนะก็ไม่น่าจะโต้อะไรกัน ที่พูดว่าในเรื่องการผู้หญิงยิงเรืออะไรกันก็ตาม ของตะวันออกกับตะวันตกนั้น เรื่องเกี่ยวกับตะวันออกตะวันตกนี่ผมขอยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า มันไม่เกี่ยวกับพระอาทิตย์ขึ้นหรือลง เพราะเหตุว่าในเมืองตะวันตกนั้นก็ไม่ใช่ว่าไม่มีพระอาทิตย์ขึ้น ก็พระอาทิตย์ก็มีขึ้นอยู่ในประเทศตะวันตกเหมือนกัน เพราะ

ฉะนั้นก็ถ้าพูดกันว่า พระอาทิตย์ละก็คงไม่เกี่ยวกับญัตติอันนี้ ในบ้านท่านก็มีพระอาทิตย์ขึ้นและพระอาทิตย์ลงเหมือนกัน ที่นี้พูดถึงสถิติของการเกี่ยวแก่ผู้หญิงในฐานะของกระทรวงมหาดไทย ผมได้ตรวจค้นสถิติของการเกี่ยวแก่ผู้หญิงแล้ว ก็ปรากฏว่าผู้ชายไทยไปแต่งงานกับผู้หญิงตะวันตกมีถึง ๗๐ กว่าราย แสดงถึงความนิยมสูงมาก แต่ส่วนฝรั่งตะวันตกที่มาสมรสกับคนไทยนั้นมีเพียง ๑๗ รายเท่านั้น ก็สถิติอ่อนมาก นอกจากนั้นท่านฝ่ายเสนอทั้ง ๔ ท่านนี้ก็ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในทะเบียนของกระทรวงมหาดไทย สงสัยว่าจะไม่ค่อยมีการลงทะเบียนกันสักเท่าไหร่ เพราะฉะนั้นถ้าดูตามสถิติและความนิยมต่อตะวันตกก็มีมากกว่า นอกจากนั้นในเรื่องการนิยมตะวันตกของพวกชาวตะวันออกนี้ก็ยังมีอยู่ในเรื่องต่าง ๆ อีกมาก เช่นอย่างกับเครื่องแต่งตัวที่ฝ่ายเสนอได้แต่งมาวันนี้ก็แต่งแบบตะวันตก ท่านผู้เป็นประธานเองท่านก็แต่งอย่างนั้น และผู้ฟังทั้งหลายก็ได้แต่งตัวแบบตะวันตกเป็นส่วนมาก แสดงให้เห็นความนิยมในด้านตะวันตก ในเรื่องเข้าของเครื่องใช้ไม่ว่าที่ไหน ในสถานที่นี้หรือในบ้านในช่องของเรา เช่น เครื่องขยายเสียง เครื่องทำความเย็น ตู้เย็น พัดลม สิ่งเหล่านี้เราก็นิยมใช้กันทุกบ้านทุกช่อง เป็นเครื่องใช้ที่ทำในประเทศตะวันตกในตัวของข้าพเจ้าเองในขณะนี้ก็มีแต่สิ่งของที่เป็นของตะวันตกทั้งสิ้น เช่น เสื้อผ้า รองเท้า นาฬิกาคงมีแต่สังขารร่างกายเท่านั้นที่เป็นของไทยแต่ดั้งเดิม นอกจากนั้น ถ้าจะดูถึงการศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยหรือในโรงเรียนเราก็ใช้ภาษาและตำรับตำราซึ่งเป็นของชาวตะวันตก วิชาการต่าง ๆ เราได้มาจากประเทศตะวันตกทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นกระผมจึงขอยืนยันว่า ความจะเจริญต่าง ๆ ในโลกนี้ ย่อมเกิดมาจากประเทศตะวันตกและเป็นตัวอย่างในการที่เราทั้งหลายได้ถือปฏิบัติและร่ำเรียนกันมาตลอดจนทุกวันนี้ ในภาษาพูดก็เช่นเดียวกัน ที่ท่านกล่าวว่าเป็นการพูดที่ลำบากยากเย็น เป็นการพูดที่ทรมานสังขาร ก็ปรากฏว่าเป็นภาษาพูดซึ่งชาวตะวันตกนั้นเป็นที่นิยมกันแพร่หลาย เรียกว่าภาษาสากลใช้กันอยู่ทั่วโลก แต่ภาษาตะวันออกนี้ เราใช้กันอยู่เฉพาะแห่งเฉพาะที่ คนทั่วโลกไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้นก็ย่อมจะกล่าวได้ว่าภาษาของตะวันตกเป็นภาษาที่กว้างขวาง และก็มีประโยชน์ เข้าใจในการที่แลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน ในการที่ผู้เสนอกล่าวว่าภาษาไทยเป็นภาษาไทยที่อ่อนหวาน แล้วก็พูดได้ไพเราะเพราะพริ้งมาก ก็เข้าใจว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาวตะวันตก ที่จะชมเชยเราโดยที่ให้

เห็นจริงเห็นจัง ซึ่งความจริงแล้วก็เป็นความดีของผู้เสนอซึ่งเป็นชาวตะวันตกในการที่จะชมเชยในสิ่งต่าง ๆ แม้ว่าบางครั้งก็จริง บางครั้งก็ไม่จริง เช่น อย่างการกินอาหาร แม้ว่าในบางคราวไม่มีเอร็ดอร่อยอะไรเลย แต่ก็ชมว่าดีวิเศษ อันนั้นก็เป็นวัฒนธรรมของชาวตะวันตก

นายวิลเลี่ยม กลอสเน่อร์

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย ญาติพี่น้องทางตะวันออกที่เคารพและนับถือ และที่ชอบกินหลนปลาร้าและน้ำพริกกะปิด้วย . . . .

ผมคิดแปลกใจมากว่า บางทีท่านทั้งหลายจะคิดเหมือนกัน เห็นว่าฝ่ายค้านอย่างคนอีสาน ครับ อยู่ในดินฟ้าอากาศทางตะวันออก อดข้าว สาวไทยสวยแต่อดข้าวเป็นอยู่อย่างไทย ๆ ได้ ยังอยู่ได้ดี เรื่องที่หนึ่งที่ผมจะขอพูดให้ท่านทั้งหลายได้เปรียบเทียบว่าข้างไหนจะดี เช่น เวลานอนอากาศร้อน ๆ ภรรยาก็เอาพัดโบกให้สามีนอนสบาย ๆ จนกระทั่งสามีนอนหลับสบาย ภรรยาจึงจะนอน และตอนเช้าภรรยาก็ตื่นเช้า ๆ ตื่นก่อนสามี มาจัดอาหารเรียบร้อยฝ่ายสามีพอตื่นมากินอาหาร และขอให้ท่านทั้งหลายคิดถึงประเพณีอีสาน คือว่า สามีต้องกินสักสามคำ จึงเรียกภรรยากิน ถือระเบียบเหลือเกิน และที่ตะวันตก และโดยเฉพาะที่ประเทศอเมริกันอย่างยิ่ง เห็นว่าสามีพอตื่นก่อนมาจัดอาหาร มาจัดกาแฟ ภรรยาถึงตื่นไม่ไหว และที่อาจารย์จินตนาเขาพูดมาแล้ว กินอาหารเสร็จแล้วสามีต้องล้างชามเสียด้วย ผมถึงวิ่งมาอยู่ฝ่ายตะวันออก แล้วผมจะขอพูดเรื่องเฉพาะอีสาน เป็นพิธีประเพณีอีสาน วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ภรรยาก็จัดดอกไม้ จัดธูปเทียน มาขอโทษ มากราบสามี มาสะมา มาขอโทษสิ่งใดที่ได้ทำผิดทางกาย ทางวาจา ทางจิตใจ เพื่อไม่มีบาปกรรม และเพื่อรักษาความสบายความสงบในครอบครัวสบายดีไหม ถ้าจะใช้คำว่าอีสานคนเขาว่า "ภรรยาก็ฮู้ความเพื่อรักษาเพื่อทำให้ครอบครัวอยู่ดี มิให้ปฏิบัติยังสั้น บ่ดีบ่อ" และเรื่องหนึ่งที่ผมจะขอค้าน ที่ท่านพ่อแม่ทั้งหลายคิด ฝ่ายไหนจะดี ตะวันออกหรือตะวันตก คือเวลาลูกสาวจะแต่งงานฝ่ายตะวันตกโดยเฉพาะประเทศอเมริกันอย่างยิ่ง พ่อแม่ของผู้หญิงไม่ได้รับเงินค่านมเลย และในพิธีแต่งงาน ต้องเสียเงินเสียด้วย ฉันควรพูดว่า ฝ่ายตะวันตกก็เสียเงินเสียลูกสาวด้วยครับและฝ่ายตะวันออกดีมาก พ่อแม่ของผู้หญิงขอรับเงินเป็นค่านมและขอรับลูกเขยเป็นคนช่วย

หรือบางทีจะว่าเป็นคนใช้ก็ได้ และเรื่องที่สองผมจะขอให้ท่านทั้งหลายคิดเปรียบเทียบข้างไหนจะดี เช่น เรื่องลูกนับถือพ่อแม่เป็นผู้ปกครอง ฝ่ายตะวันตกพ่อแม่ก็อยู่ในบังคับของลูกก็ยอมช้ำใจ สอนยากพูดยาก ต้องปากเปียกปากแฉะ ก็เห็นไหม คนฝรั่งต้องเอาผ้าเช็ดหน้าเช็ดภักตร์เสียด้วย เช็ดไม่ไหว และเวลาแขกมาเยี่ยมบ้านฝรั่งเสมอ บางทีท่านทั้งหลายคอยดูเอง แขกมาเยี่ยมบ้านฝรั่ง เด็กไม่ยอม ลูกไม่ยอมให้พ่อแม่พูดด้วยแขก มีแต่แดดดี ๆ มามี ๆ และก็พูดไม่ได้ ที่ตะวันออกแขกเขามาเยี่ยมบ้าน พอลูกอยู่เรียบร้อย เขาอยู่เงียบสอนง่าย พูดง่าย เด็กนับถือพ่อแม่ นับถือครูบาอาจารย์ นับถือผู้ใหญ่ เขาเชื่อฟังผู้ใหญ่ถึงจะดี ส่วนเด็กตะวันตก จะเรียบร้อย เด็กมีสมบัติผู้ดีสบายดีไหม ขอให้ท่านทั้งหลายคิดเปรียบเทียบข้างไหนจะดี แล้วเรื่องสุดท้ายที่ผมจะขอให้ท่านทั้งหลายคิด บางทีท่านทั้งหลายคิดแปลกใจเห็นคนฝรั่งตั้ง ๔ คน มาพูดภาษาไทย แต่ท่านรู้จักไหม ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น เพราะว่าชาติก่อนเป็นคนไทย แล้วผมจะขอพรเทพธิดา ขอว่า ชาติหน้าขอให้เกิดเป็นคนไทย

อาจารย์ลัยอาจ ภมะราภา

ท่านผู้เป็นประธาน ท่านที่เคยไปตะวันตก ท่านผู้ที่อยู่ตะวันตกนาน ๆ และท่านที่อยากจะไปตะวันตกทั้งหลาย . . . รวมทั้งผมด้วย

ที่ผมมาโต้ครั้งนี้ก็ความประสงค์ใคร่จะอยากไปตะวันตก พอออกมาตั้งแต่ไหนแต่ไรตั้งแต่พบฝ่ายสนับสนุน เขาร่วมกัน ตกลงจะโต้กันยังไงแล้ว ผมบอกแต่แรกเลยว่าผมเห็นจะต้องแพ้ ที่แพ้ก็คือว่าแพ้ตรงที่ฟังยังไม่ค่อยรู้เรื่องนัก ผมก็ไม่ทราบว่าจะค้านอย่างไรพอขึ้นมาก็ทำเป็นเชี่ยวชาญภาษาไทยก่อน ผมก็ไม่ว่าหรอก ท่านอยากจะเชี่ยวชาญภาษาไทย แต่ขอให้ท่านทั้งหลายสังเกตนะครับ ถ้าโต้กันอย่างนั้นผมไม่โต้แน่ ถ้าโต้ว่า "ไทยดีกว่าตะวันตก" ผมไม่ยอมมาโต้เด็ดขาด ไม่ยอมขึ้นมาเวทีนี้ แต่ญัตติไม่ได้บอกเลยว่า "ไทยดีกว่าตะวันตก" บอกว่า "ตะวันออกดีกว่าตะวันตก" ผมจึงขอค้าน พอท่านโผล่ขึ้นมาพูดก็ภาษานะ ท่านว่าท่านเก่งภาษาไทยแต่ท่านไม่รู้ว่าภาษาไทยนั้นมันยังไงกัน ท่านไม่เข้าใจว่าตะวันออกดีกว่าตะวันตกน่ะหมายความว่าอย่างไร ท่านบอกตะวันออกคือตะวันขึ้น ตะวันตกคือตะวันลง คือลับโลก ตะวันจะลับโลกคือตะวันตก ท่านมาถืออย่างนั้นผมบอกขอระวัง

หน่อยนะฮะ ว่าท่านจะอยู่เมืองไทยนาน ๆ เขาเชิญท่านไปกินโต๊ะ แล้วท่านอย่าไปคาบโต๊ะเข้า เดี๋ยวจะลำบาก แต่ก็สงสารท่านที่ท่านแปรญัตติผิด ผมก็อยากจะว่า อ้ายตะวันขึ้นหรือสว่าง ๆ น่ะ ก็ยังสู้ตอนค่ำคืนไม่ได้ เพราะกลางวันต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยเหลือเกิน แต่กลางคืนนั้น มีแต่ความสบายอกสบายใจ นอนหลับชุ่มชื่นสบายใจทั้งนั้น กลางวันเราต้องเคร่งเครียด ผมก็ขอแก้ว่าถ้าสมมุติว่าถ้าตะวันสว่าง ๆ กับตะวันมืดกลางคืน มาโต้กัน ซึ่งความจริงมันไม่ตรงกับญัตติ ผมได้ฟังผู้สนับสนุนฝ่ายเสนอพูดภาษาอีสาน เพราะท่านอยู่ทางอีสานไปท่องเที่ยวทางอีสานมา "อาฟั่งได้เจ้า ตะวันเว้าอีสานฟั่งตั้งนานฟั่งไม่ยักรู้เรื่อง" อ้าผมก็บังเอิญไปอยู่อีสานตั้งแต่เด็ก ๆ ตั้ง ๓๐ ปีมาแล้ว พอจะฟั่งรู้เรื่อง แต่พูดนั้นรับรองว่าพูดไม่ได้ แต่ท่านนี่กล้าหาญพูดออกมา ผมก็อภัยให้ เห็นท่านก็เจตนาดี แต่ท่านบอกว่า ผมขอสรุปอย่างหนึ่ง ท่านบอกว่าอีสานดียังงั้นยังงี้ ผมขอย้ำหน่อยว่า ถ้าอีสานนั้นยังต้องพัฒนาการซึ่งท่านกำลังช่วยเหลืออยู่นี่นะเป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้นก็ขอท่านได้จัดการช่วยเหลือภาคอีสานของเราให้ดียิ่งขึ้นมา ความจริงบางทีถ้าผมพูดรุนแรงไปหน่อยก็ขออภัยด้วย ผมลำบากที่ว่าถ้าผมจะถือตนเหมือนว่าเป็นราชสีห์เมื่อแทนที่ผมจะท้ากับฝ่ายหมูมาท้าผมก็ต้องจำใจสู้ การสู้ในครั้งนี้ ผมถือว่าญัตตินั้นต้องเข้าใจกันให้แจ่มแจ้ง คือว่า คำว่า ตะวันออกหมายความว่ายังไง ตะวันตกหมายความว่ายังไง ซึ่งสามัญชนทั้งหลายคงจะทราบดี ว่าฝ่ายตะวันตกเป็นยังไง ฝ่ายตะวันออกเป็นยังไง พูดกันเป็นฝ่าย ๆ ดีกว่า อย่าเอาเพียงเมืองหนึ่งมาเทียบเลยว่าดี คำว่าดีกว่านั้น ผมขอได้ย้ำมาแล้วว่า ไม่ใช่ยกเอาเหตุมาเพียงอันเดียวมาว่าดีกว่า ถ้าเช่นนั้นน่ะผมดีกว่าผู้เสนอนี่ทุกคนเพราะ พูดภาษาไทยชัดกว่า อ้าอย่างนี้มันไม่ถูก ท่านก็คงไม่ยอมว่าผมดีกว่า เพราะฉะนั้นการที่ว่าดีกว่าอะไรนั้นก็ต้องเอาส่วนใหญ่มาพูดกันไม่ใช่เอาตรงเมืองไทยเป็นส่วนนิดเดียว ผมไม่เห็นจะเอาในเมืองจีนเมืองแขกมาพูดเลย ท่านควรเอาสิ่งใหญ่ในตะวันออกมาพูด กับส่วนใหญ่ฝ่ายตะวันตกซิท่าน อย่างในอเมริกาหรือในอังกฤษมาพูดท่านไปเอาสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ มาพูดเพื่อเป็นการยกย่องให้ดีกว่า มันเป็นการที่ไม่ถูกต้องทางฝ่ายตะวันออกเรื่องผู้หญิง ท่านผู้หญิงทั้งหลายนะฮะ ท่านอยากจะเป็นอย่างนั้นเหรอ ผมหวังว่าท่านผู้หญิงทั้งหลายคงไม่อยากจะเป็นอย่างที่ฝ่ายเสนอเขาพูดหรอก เวลาจะนอนต้องเอาพัดโบกนั่นมันโบราณเหลือเกินครับ สมัยนานมาแล้วครับ สมัยนี้เขาเลิกกันไปนานแล้ว ถ้าท่านรู้เมืองไทยอย่างชัดเจน ท่านจะทราบว่ามิได้มีอย่างนั้นมีอยู่ไม่กี่เปอร์เซ็นต์ มีเพียงสองสามราย

เท่านั้นที่คร่ำเคร่งอยู่กับประเพณีเก่าแก่ คงจะมีอยู่บ้าง ข้างฝ่ายตะวันออกมาบอกว่า ภาษาตะวันตกนั้นพูดยากดังอึกอักอะไรก็ไม่รู้ เยอรมันก็ว่ากินเบียร์บ่อย ๆ เพราะว่าพูดมากเสียงเลยคอแห้งอันนี้ผมขอโทษ ผมเป็นฝ่ายที่รับประทานเบียร์ตลอดเวลา การที่ทานเบียร์เข้าไปนั้นนะฮะยิ่งไม่มีเสียง ทานเข้าไปเลยเสียงยิ่งไม่มี เพราะฉะนั้น ข้อหลักวิชานี้ ขอท่านซึ่งไม่ได้ฝึกหัดก็ลองฝึกหัดดูก็ได้นะครับ ท่านมาเปรียบเทียบภาษา จึงขอประทานโทษด้วย เมื่อมาพูดถึงภาษากันแล้ว ผมไม่ได้ว่าภาษาไทย ผมพูดว่าภาษาตะวันออก ท่านคงเคยได้ยินภาษาอย่างนี้เหมือนกัน คือไม่มีเสียงออกมาเฉย ๆ นะครับ แต่ยังมีเสมหะหรืออะไรออกมาอีกนั่นก็มีอีกภาษาหนึ่งเหมือนกัน แต่ท่านผู้เสนอคงไม่ทราบว่าภาษานั้นเป็นภาษาอะไร บางทีมีเสียงเหมือนทะเลาะกัน ยิ่งกว่านั้นฟังดูแล้วนึกว่าทะเลาะกันความจริงคุยกัน ท่านคงไม่ทราบไม่ใช่เฉพาะเสียงออกมาเท่านั้น ยังมีวัตถุหรืออะไรออกมาอีกด้วย ท่านผู้ฟังทั้งหลาย ผมจะบอกผมค้านไม่ได้ ก็เพราะฝ่ายเสนอไม่เสนออะไรมาเป็นชิ้นเป็นอันให้ฟังเลย มาว่าชีวิตในครอบครัวบ้างเพื่อเอาเสียงเฮฮาจากท่านผู้ฟัง เพราะว่าตามญัตตินั้นมันสู้ไม่ไหวจึงไม่กล้าพูดมาหลาย ๆ เรื่อง เอาเหตุอื่นมา ผมขอสรุปสั้น ๆ เพราะไม่อยากพูดมาก เพราะฝ่ายเสนอไม่ได้เสนออะไรมามากว่าเรื่องสำคัญน่ะ ท่านไม่พูดถึงเลย คือเรื่องที่เป็นนโยบายของรัฐบาลน่ะการศึกษาดี คุณจะเห็นว่า ตามสถิติของการศึกษา มีฝ่ายตะวันออกไปศึกษาทางฝ่ายตะวันตกฝ่ายตะวันตกมาศึกษาทางฝ่ายตะวันออกนั้นมีจำนวนน้อย เมื่อเทียบเปอร์เซ็นต์กันแล้วจะเห็นว่าเรื่องการศึกษานี้ทุกท่านก็คงจะยอมรับว่า ทางฝ่ายตะวันออกนั้น ยังมีการศึกษาด้อยกว่าทางฝ่ายตะวันตกเรา จึงต้องการให้ทางฝ่ายตะวันตกช่วยเหลือในการศึกษาของเรา ส่วนเรื่องยาแยอะไรนั้น ท่านก็เชี่ยวชาญภาษาไปอีก อะไรนายแพทย์กับหมอ ของเรามันคนละเรื่อง หมอดูหมอตำแย อะไรก็ไม่รู้คนละเรื่องคนละราว ท่านเอามาพูดเพื่อให้ขบขัน เอาคำว่าหมอไปเป็นหมอที่รักษา ซึ่งในเมืองไทยนั้น หมอมีหลายอย่าง หมอความก็ไม่ได้รักษา แต่ความหมายก็มีเหมือนกัน เพราะรักษาเหมือนกัน คือรักษาทางความ ส่วนยาทั้งหลายแหล่ก็ให้ท่านอย่าเชื่อท่านผู้เสนอมากนักนะฮะ ยาเหล่านี้ขณะนี้ก็ได้ทราบว่า ทางสาธารณสุขเขาจะประกาศควบคุมแล้วนะฮะ ยาทั้งหลายแหล่ขออย่าได้เชื่อมากนัก เชื่อมากเกินไป จะเป็นอันตรายแก่ท่านแล้วที่ท่านบอกว่าเมืองนอกนั้น มีคนเสียจริตมาก ผมก็รู้สึกว่าผมไม่ทราบ เพราะไม่ได้ไปท่านคงกลัวเสียจริตกระมังท่านถึงแอบหนีมาเมืองไทย ในสุดท้ายผมขอสรุป ถ้าท่านอยากให้มีการศึกษาดี มีเงินใช้ละก็ ขอให้ไปตะวันตก

นายเจฟฟรี่ เอลลิส *หัวหน้าฝ่ายเสนอ สรุป*

ในการสรุปนี้ ผมรู้สึกไม่ค่อยมีอะไรที่จะสรุปเนื่องจากในการเสนอ คำเสนอของฝ่ายค้านไปเสนอตะวันตกก็ทำให้นึกถึงซาละเปาที่ขายที่ละอันบางแห่ง ซึ่งไม่ค่อยมีชื่อเสียงเวลาเราไปซื้อซาละเปา ถ้าเห็นข้างนอกใหญ่ ๆ แต่เวลาเปิดดูข้างใน เนื้อเค็มหรือของหวานน้อยเหลือเกินไม่ค่อยมีอะไรอยู่เลย สิ่งแรกคือ ผมอยากจะตอบที่อาจารย์เสนาะได้เสนอเรื่องตลาดที่ตะวันตก ที่เขาเอาจากหนังสือโลกใหม่ หน้า ๗๐ หรือหน้าอะไรไม่รู้ เขาพูดถึงอาหารในตะวันตกมีมากเหลือเกิน มากกว่าอาหารในตะวันออก เรื่องนี้ไม่จริงครับ บ้านผมเองผมอยู่กลางตลาดเทเวศร์ แล้วก็อาหารที่นั่นมีมากทั้งนั้นครับ บางครั้งผมเกือบเข้าบ้านไม่ได้เลยเดี๋ยวนี้ดีขึ้นแล้ว แต่ว่ายังมีอาหารอยู่มาก แล้วก็ที่อาจารย์เสนอบอกว่า มีหมาร้อนที่ตะวันตกไม่มีที่นี่ ก็ไม่จริงหรอกครับ ผมจำได้เมื่อ ๘ — ๙ ปีมาแล้ว ผมได้อ่านเรื่องในหนังสือพิมพ์มันเกี่ยวกับสุนัขที่หายไปหลายสิบตัว ในเขตถนนราชดำริหรือถนนสาธร มีพวกฝรั่งไปบ่นที่โรงพักว่า สุนัขที่นี่มีค่ามาก ในบ้านเขาหายไปแล้ว จนถึงเรื่องนี้ไปถึงตำรวจเขาก็ได้ข่าวว่ามีโรงงานทำไส้กรอกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้ถนนสาธร ซึ่งซื้อสุนัขตัวละ ๑๑ บาท ๑๒ บาท แล้วก็ใช้ทำไส้กรอก อย่างนี้ ตะวันออกสู้ตะวันตกได้ด้วย มีหมาร้อนเสียด้วยครับแม้แต่ถึงนี่เราก็สู้ได้ แล้วก็เรื่องที่อาจารย์บอกว่ามีแซนด์วิชอะไรแซนด์วิชอย่างนี้ อย่างนั้นก็หลายสิบอย่างที่ผมจำไม่ค่อยได้ **ก็ที่นี่ก็มีของดีเหมือนกัน** มีขนมหลายสิบอย่างเหมือนกันที่สู้ได้กับแซนด์วิชของตะวันตก มีขนมเบื้อง ขนมหยิบ ทองหยิบ ทองฝอย ฝอยทอง ทองหยอด ทองอะไร ๆ หลายสิบอย่างเราสู้เขาได้ ภายหลังท่านอาจารย์ได้พูดถึงตะวันออกหมายความอะไร ก็มีตะวันออกกลาง ตะวันออกไกล แล้วก็อีกอย่างหนึ่งเขาไปอ้างถึงเพื่อนของเขาที่ทำงานกระทรวงต่างประเทศ ที่ทำงานอยู่ในประเทศอาหรับ ฝ่ายเสนอไม่ได้ถือว่าอยู่ตะวันออกครับ มันอยู่ตะวันตกมากกว่า ถ้าไม่ถือว่าอยู่ตะวันตกก็ต้องถือว่ามันอยู่กลาง อย่างนั้นไม่ได้เกี่ยวกับตะวันออกด้วย เรื่องน้ำหนักของอาจารย์ก็รู้สึกว่าพูดพอแล้ว แต่ว่าที่อาจารย์บอกว่าแม้แต่ฝรั่งสองคนนี้รับประทานอาหารไทยหลายสิบปีก็ยังไม่อ้วนขึ้นก็ไม่จริงหรอกครับ ก่อนผมเองมาที่นี่ผมผอมเหลือเกินครับ เดี๋ยวนี้รับประทานอาหารไทยทุกวัน ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอ้วนขึ้น ผมก็พยายามลดน้ำหนักเหลือเกิน ไม่สำเร็จเลย เรื่องที่อาจารย์จินตนาได้พูด เขาสนับสนุนชีวิต

ของผู้หญิง แต่ว่าเขาพูดถึงผู้หญิงไทยด้วย ถึงทำให้คุณสง่าไปแต่งงานกับผู้หญิงตะวันตก ก็ตรงกันข้าม ฝ่ายเสนอตะวันออกก็มีชาวตะวันตกสองคน ได้มาแต่งงานกับหญิงไทยตะวันออกเหมือนกัน เรื่องการที่อาจารย์ชมชีวิตของผู้หญิงคือตะวันตกว่า ผู้ชายเขาก็ต้องมาเปิดประตูแล้วก็มายกเก้าอี้ให้นั่งอะไร ๆ อย่างนั้น ก็เรื่องนี้มันเป็นของหวานทั้งนั้นครับ โดยมากพวกนี้เป็นพวกที่ยังไม่ได้แต่งงาน เขาก็กำลังจะอ้อนวอน แต่งงานแล้วไม่ค่อยมีอย่างนี้ครับ อ้อนวอนเสร็จแล้วได้ประโยชน์แล้วก็หมดเรื่อง แล้วก็เรื่องที่อาจารย์จินตนากล่าวว่าผู้ชายที่ตะวันตกเขาก็ต้องช่วยเหลือ ต้องล้างชาม ต้องดูแลลูกที่บ้าน ก็ต้องกวาดบ้านอะไร ๆ อย่างนี้ ก็นี่ผมรู้สึกว่า มันช่วยเหลือฝ่ายของเรามากกว่าว่าชีวิตของผู้ชายในประเทศไทยก็ดีกว่าไม่ใช่ประเทศไทย คือ ในตะวันออกก็ดีกว่าชีวิตของผู้ชายในประเทศตะวันตกและสำหรับชีวิตของผู้หญิงก็ไม่เลวเหมือนกัน ในตะวันออก แม้แต่ผู้ชายไม่ได้ล้างชามกวาดบ้านอะไรอย่างนั้น ผู้หญิงเขาก็ต้องช่วยทำแต่ว่าเขาอาจจะมีคนใช้ช่วยเหลือ ถ้าไม่มีคนใช้เขาก็มีพี่น้องแล้วก็ถ้าไม่มีอย่างนั้น อาจจะสามีเขามีเมียน้อย เขาก็อาจจะช่วยเหลือกันเหมือนกัน เรื่องที่คุณชลอชมของตะวันตก บอกว่าเสื้อของเขามีแต่ตะวันตกเท่านั้น แต่อย่าลืมครับเสื้อที่คุณชลอใช้เดี๋ยวนี้ เป็นอย่างที่เขาใช้นอกบ้านเท่านั้น เวลาคุณชลอกลับบ้านผมรับรองว่าเขาก็ต้องใช้เสื้อไทย เสื้อตะวันออกคือนุ่งโสร่งหรือนุ่งผ้าขาวม้าหรือตามสบาย เรื่องที่คนสุดท้ายคุณลัยอาจได้กล่าวถึงการศึกษา แล้วก็ส่งนักเรียนคนไทยที่ไปศึกษาเมืองนอก ก็ถูกแล้ว มีนักเรียนคนไทยไปศึกษาเมืองนอกไม่ใช่น้อย แต่ว่าอย่าลืมครับว่านักศึกษาคนนี้เขาก็เป็นนักเรียนทุน ซึ่งได้รับทุนจากตะวันตก ซึ่งเขาฉวยโอกาสได้ประโยชน์สำหรับตะวันออกมากกว่า เขาก็ได้ประโยชน์จากตะวันตก แล้วก็เป็นตะวันตกที่ชักชวนเขาไป เพื่อเป็นคำสุดท้าย ข้าพเจ้าขอฝากข้อคิดเห็นให้แก่ฝ่ายค้าน และท่านผู้ฟังทั้งหลาย มีวันสำคัญที่เรานับถือกันอยู่เป็นวันหนึ่งคือ วันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นวันที่องค์สมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ในวันที่พระองค์ก็ได้ทรงตรัสรู้นั้นพระองค์ก็ได้ทรงประทับอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ ๆ แล้วหันพระพักตร์ไปทางตะวันออกนี่ก็แสดงให้เห็นอยู่แล้วว่า ตะวันออกนั้นมีความดี และมีความสำคัญอย่างไร

อาจารย์เสนาะ ตันบุญยืน *หัวหน้าฝ่ายค้าน สรุป*

ท่านผู้เป็นประธาน ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

การที่ท่านผู้นำฝ่ายเสนอได้กล่าวจบไปโดยนำเอาเรื่องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเล่าให้ท่านฟังนั้น แล้วบอกว่าพระพุทธองค์ ทรงหันไปทางทิศตะวันออก ท่านนึกหรือเปล่าว่าพระพุทธองค์นั้น ท่านประทับอยู่ที่ไหน แล้วก็ท่านประทับอยู่ที่เมืองพุทธคยา ตะวันออกของพุทธคยานั้นอยู่ที่ไหน ตะวันออกของพุทธคยาก็คือ พม่า ไม่ใช่ไทย ไทยเป็นเมืองซึ่งอยู่ข้างหลังพม่า เหตุฉะนั้น ถ้าหากว่าเราหรือท่านฝ่ายเสนอทั้ง ๔ ท่าน หันมาชักชวนให้ท่านเห็น ตะวันออกดีกว่าตะวันตก ก็ถ้าท่านเชื่อ ถ้าท่านหันไปทางทิศตะวันออกของประเทศไทย ท่านก็จะเจอประเทศญวน ฟิลิปปินส์ แล้วก็สหรัฐอเมริกา นี่ก็เป็นการโฆษณาชวนเชื่อแบบใหม่ที่จะให้ท่านไปนิยมประเทศ ดังนั้น เพราะฉะนั้น ผมจึงอยากใคร่จะชักชวนท่านผู้เป็นประธาน และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายให้คุมสติไว้บ้าง ผมขอขอบคุณท่านผู้นำฝ่ายเสนอที่ได้กรุณาเปิดอกให้ทราบทั้ง ๔ ท่าน ว่าเหตุใดท่านจึงได้มีครอบครัวขึ้นที่นี่ ประการที่หนึ่ง อาหารไทยของเรานั้นเป็นอาหารที่เลิศ ขนมเบื้องเอร็ดอร่อยมากกว่าแซนด์วิชที่ท่านเหล่านั้นเคยรับประทานมาตั้งแต่เด็ก ๆ นอกจากขนมเบื้องแล้วยังมีก๋วยเตี๋ยว มีบะหมี่ ซึ่งอาหารทุกอย่างจนกระทั่งแม้กับซาละเปาใบใหญ่ ท่านก็ชอบรับ นี่ก็เป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ท่านผู้นำฝ่ายเสนอและอีก ๓ ท่านนั้นอยู่ในประเทศไทยต่อไป ข้อที่ ๒ คุณความดีของผู้หญิงไทยนี่ ผมก็เห็นด้วยร้อยเปอร์เซ็นต์ ว่าสุภาพสตรีไทยนั้น มีคุณความดีงามเป็นที่ ๑ ในโลก แต่ที่ท่านอ้างมาต่าง ๆ นานานั้น ยังรู้สึกว่า ท่านทั้งหลายนั่นน่ะยังมิได้ประสบความรักอันแท้จริง ความรักอันแท้จริงนั้น มิได้อยู่ที่ว่าอาหารดี กลางคืนจะนอนก็กราบ เวลาร้อนก็พัด มันมีความหมายมากไปกว่าที่ท่านนำเอาเหตุผลต่าง ๆ อื่น ๆ ของท่านนำมาบรรยายในที่นี้ แล้วก็การที่ท่านนำเอาเหตุผลต่าง ๆ อื่น ๆ ของท่านมาบรรยายว่า ตะวันออกดีกว่าตะวันตกนั้นก็เป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า ท่านทั้ง ๔ คนนั้นน่ะ มีความประพฤติและความรู้สึกตรงกับสุภาษิตของเราที่ว่า คนที่ลุ่มหลงอะไรนั้นก็เปรียบเสมือนคนตาบอด แล้วก็สุภาษิตของเรายังได้เคยบอกตัวอย่างของคนตาบอด ๔ คน ซึ่งไปเจอช้างเข้าตัวหนึ่ง คนหนึ่งคลำที่เขาบอกว่าช้างนี่น่ะเหมือนเสานั่นเอง คนหนึ่งไปจับที่ใบหูก็ว่าพัด คนหนึ่งไปจับที่งวงก็ว่าเป็นงู ส่วนคนไปจับ

ที่หางนั้นก็ว่าเป็นอะไร ผมก็จำไม่ได้แล้ว ผมรู้สึกว่าการที่ผมมาโต้วาทีวันนี้ ทำให้ผมเศร้าลงไปถนัด เพราะว่าทุกประเทศนั้นน่ะตะวันออกกับตะวันตกมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น แล้วต่อไปนี่น่ะโลกเราก็จะเล็กลงทุกวัน เราสามารถเดินทางรอบโลกเราต่อไปในภายหน้าเร็ว ๆ เท่ากับเสียงซึ่งเดินทางไปได้รอบโลก เรายังมัวพูดกันว่าตะวันออกดีกว่าตะวันตก หรือตะวันตกดีกว่าตะวันออกแล้ว ก็มนุษย์ในสมัยนี้มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าถึงกับขึ้นไปโลกพระจันทร์โลกพระอังคารกัน เรามิถอยหลังเข้าคลองรึ ในการจะไปโลกพระจันทร์ ในการที่จะส่งจรวดดาวเทียมไปพระจันทร์ ไปอ้อมข้างหลังพระจันทร์แล้วกลับมานี่ ท่านจะเอาตะวันออกที่ไหนไปเปรียบกับตะวันตก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ขอให้ท่านจงใช้วิจารณญาณ ใช้สามัญสำนึกว่าโลกเรานี้มีเหนือมีใต้ มีตะวันออก มีตะวันตกทั้ง ๔ นั้นดีเท่า ๆ กันทั้งนั้น เพราะฉะนั้นตะวันออกจึงไม่ดีกว่าตะวันตก และเมื่อตะวันออกไม่ดีกว่าตะวันตก ก็แปลว่าฝ่ายเสนอก็ต้องแพ้ในการโต้วาทีครั้งนี้

พระยาสุนทรพิพิธ *กล่าวสรุปและปิดการโต้วาที*

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย . . .

การโต้วาทีก็ได้อภิปรายกันหมดทั้งสองฝ่ายแล้ว ในการโต้วาทีครั้งนี้นั้น ทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันว่า ในการที่จะวินิจฉัยว่า ตะวันออกดีกว่าตะวันตกหรือไม่นั้น ก็มอบให้เป็นความคิดเห็นของประธานกรรมการที่จะแสดงออกมา เพราะฉะนั้น กระผมก็ขอโอกาสแสดงความคิดเห็น แต่ว่าทั้งนี้หาได้ตัดสิทธิที่ท่านทั้งหลายจะได้คิดเห็นเป็นประการอื่นแต่อย่างใดไม่ คือเท่าที่ได้ฟังคารมคมคายของฝ่ายเสนอมาแล้ว ก็ทำให้จิตใจนั้นเคลิบเคลิ้มเห็นว่า ตะวันออกดีกว่าตะวันตกแน่ แต่ครั้นเมื่อมาได้ฟังเหตุผลของฝ่ายค้านก็ทำให้จิตใจเอนเอียงไปอีกว่า เอ๊ะ ตะวันออกเห็นจะไม่ดีกว่าตะวันตก แต่อย่างไรก็ดี ด้วยความบริสุทธิ์ใจนั้น ก็จะกล่าวได้ว่าตะวันออกก็ดี ตะวันตกก็ดี ดังที่ท่านผู้เสนอและผู้ค้านได้อภิปรายมาแล้ว แต่ทว่าโลกปัจจุบันนี้นั้น เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นแผ่นดินผืนเดียวกัน เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ทั้งหลายในโลกก็ย่อมผสมผสานไปทั่วกัน ความมิดที่จะมีอยู่เฉพาะตะวันออก หรือ

ตะวันตก หรือที่ใด ๆ ก็ตาม หาใช่เป็นความดีที่สุดไม่ ความดีที่สุดนั้น จะต้องเป็นความดีสำหรับโลก ก็ตามที่ท่านทั้งหลายได้โต้วาทีกันในวันนี้ มูลเหตุมาจากว่าเราจะหาเงินสมทบทุนบำรุงสภากาชาด สภากาชาดนั่นอย่างไรล่ะ เป็นสากล เป็นสำหรับโลก สภากาชาดในเมืองไทย เมืองแขก เมืองฝรั่ง ที่ไหน ๆ ก็มีกรณียะเพื่อโลกด้วยกันทั้งนั้นไม่เลือกหน้าย่อมประกอบสาธารณกิจเป็นการกุศลทั่วโลก เพราะฉะนั้น ก็จะกล่าวได้ว่า ฝ่ายเสนอว่าตะวันออกดีก็ดี ฝ่ายค้านที่ว่าตะวันออกไม่ดีก็ถูก แต่ว่า ความดีของผู้โต้วาทีในวันนี้มาดีที่สุด อยู่ที่ว่า ได้มาร่วมกันประกอบการกุศล และก็กุศลทั้งนี้ที่สุดที่จะได้เกิดขึ้นได้นี้ ก็ด้วยอาศัยความศรัทธาของท่านที่ได้มาชุมนุมอยู่ในที่นี้โดยทั่วกัน เพราะฉะนั้น การโต้วาทีในวันนี้ ก็คงยุติลงเพียงนี้.

ท่านผู้ใหญ่และญาติมิตร ที่ได้กรุณาไปร่วมในวันพระราชทานน้ำอาบศพ
และตั้งศพ ในพระบรมราชานุเคราะห์ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ
วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ท่านผู้ใหญ่และญาติมิตร ที่ได้กรุณาไปร่วมในวันพระราชทานน้ำอาบศพ
และตั้งศพ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ
วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ให้ใครเลี้ยงดี ?

พระยาสุนทรพิพิธ

(จากสารชาวฟ้า ๑๖ เมษายน ๒๕๑๓)

สิบพ่อค้า (เลี้ยง) ไม่เท่าหนึ่งพญาเลี้ยง

นี่เป็นคติพจน์ที่มีมาแต่อดีต แต่ปัจจุบันท่านว่าผิดความจริงใช้ไม่ได้แล้ว และท่านว่าคติใหม่ คือ สิบพญา (เลี้ยง) ไม่เท่าหนึ่งพ่อค้าเลี้ยง

ฟังแล้วยังไม่สนิทใจนัก จึงเลยเอามาคิดเล่นเป็นการบ้าน และก็ต้องขอบอกกล่าวเสียก่อนว่า ที่จะพูดถึงนี้หมายเฉพาะพญาและพ่อค้าที่ท่านยอมเลี้ยง เพราะอาจมีท่านที่ไม่เลี้ยงใครเลยก็ได้ จริงละถ้าคำว่าเลี้ยงหากมีความหมายแต่เพียงว่า ให้อยู่ให้กินให้เงินทองหรือทรัพย์สินอื่น ๆ พ่อค้าคงมีให้กินจนอิ่มจนบริบูรณ์ยิ่งกว่าที่พญาจะให้ได้แน่ เพราะพญาไม่ใช่พ่อค้า การเลี้ยงของพญาจึงมิได้เลี้ยงอย่างพ่อค้า คือ เลี้ยงให้แต่กินอาหารกินเงินกินทอง โดยพญาอาจเกรงว่าผู้รับเลี้ยงจะหลงกินจนไม่รู้จักอิ่ม แล้วเลยท้องแตกตายก็เป็นได้กระมัง

ผู้เขียนเข้าใจเอาเองว่าคติพจน์แห่งอดีตนั้น ท่านคงมีความหมายไปในทางสูง มิใช่ให้หมายความไปในทางต่ำ ซึ่งเข้าใจเอาง่าย ๆ ว่าเลี้ยงก็คือให้กิน แล้วก็จะเลยกินอย่างไม่เลือก หรือกินจนท้องแตกนั้นก็หาไม่ เลี้ยงของท่านต้องหมายความว่า ทำให้คนเป็นคนดีและมีความสุขเจริญสืบไป อันจะเป็นคุณประโยชน์แก่ทั้งตนเอง วงศ์สกุล และบ้านเมือง มิใช่เลี้ยงให้กินจนกลายเป็นคนจะกละเช่นนั้นเป็นแน่ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการเลี้ยงเพื่อชีวิตอันงามของผู้รับเลี้ยงในอนาคตนั่นเอง

ในอดีตนั้น พ่อแม่ที่หวังจะปลูกฝังลูกหลานให้เป็นคนดีมีเกียรติเป็นหลักฐานสืบวงศ์ตระกูลต่อไป ย่อมมองหาโอกาสที่จะให้ลูกหลานได้เข้าอยู่เข้ารับการสั่งสอนอบรมในสถาบันสูง ๆ ซึ่งเป็นที่แน่ใจว่าลูกหลานจะต้องเป็นคนดีในวันหน้า ไม่กลายเป็นคนชั่วทำลายตัวเองและวงศ์สกุล สถาบันดังกล่าวก็มี พระราชสำนัก วังเจ้านาย บ้านขุนนาง และวัด สุดแต่บิดามารดาจะสามารถหาช่องโอกาสให้แก่บุตรหลานของตนได้ ณ ที่ใดแห่งไหนตามแต่

อัตภาพของตน ๆ และก็สมควรกล่าวให้ประจักษ์ไว้ ณ ที่นี่ว่า **ประเทศชาติดำรงความเป็นอิสระรักษาเอกราชมาได้ถึงปัจจุบันนี้ ก็ด้วยกำลังกายกำลังปัญญาของชาวไทยผู้ได้รับการฝึกอบรมมาจากสถาบันต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เอง หาใช่บุคคลที่พ่อค้าเลี้ยงแต่ประการใดไม่เลย**

อนึ่ง ในอดีตสภาพของบ้านเมืองหาได้เป็นเช่นปัจจุบันไม่ มีภาวะที่แตกต่างกันมาก บรรพบุรุษของเราต้องช่วยกันสร้างชาติ ป้องกันชาติ ด้วยการต้องต่อสู้อุปสรรคศัตรูแทบไม่มีเวลาผักผ่อน ในระยะเวลา ๑๐๐ ปี ต้องสู้รบกับพม่า ๕๐ ครั้ง เสร็จจากศึกพม่า มหาอำนาจในยุโรปก็เข้ามารุกราน ทั้งด้านการเมืองและการเศรษฐกิจ ชาวเอเชียหลายชาติต้องเสียดินแดนและเอกราชตกเป็นเมืองขึ้นของชาวยุโรป ประเทศไทยเราเองก็ต้องเสียดินแดนไปไม่น้อย หากแต่ยังคงรักษาอิสรภาพและเอกราชไว้ได้ ไม่ต้องตกเป็นทาสของฝรั่ง ด้วยเหตุดังนี้ในสมัยอดีต การป้องกันรักษาดินแดนบ้านเมือง ให้คงอยู่ในความเป็นเอกราชมีอิสรภาพ จึงเป็นความสำคัญกว่าสิ่งใด ๆ อันเรียกได้ว่า **ราชการเป็นใหญ่** ชาติบ้านเมืองจึงต้องการคนดีมีปัญญาและฝีมือเพื่อเป็นกำลังเป็นอย่างมาก ฉะนั้น ราชการจึงต้องเพาะคนดีเลี้ยงบำรุงคนดีเพื่อเป็นกำลังดังกล่าว และก็น่าจะเพราะเหตุนี้เอง คติพจน์ที่ว่า สิบพ่อค้า (เลี้ยง) *ไม่เท่าหนึ่ง* พญาเลี้ยง จึงได้เกิดขึ้น และเกิดขึ้นจากความเป็นจริง มิใช่คำบอกกล่าวอย่างลอย ๆ เล่น ๆ เลย

ความต้องการคนดีมีปัญญาเพื่อเป็นกำลังราชการบ้านเมือง คงมีสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระองค์ทรงปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเพื่อไปสู่ความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามวิถีแห่งอารยธรรมสมัยใหม่ ประเทศชาติจะได้มีความเจริญมั่นคงปลอดภัยพร้อมกับการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั้งชาติ พระองค์ยังต้องจ้างให้กุลบุตรกุลธิดาเข้าเล่าเรียนศึกษาหนังสือ เพื่อได้เป็นกำลังรับราชการงานเมืองสืบไป เมื่อเข้ารับราชการแล้ว ก็พระราชทานยศศักดิ์เหรียญตราความดีความชอบ เป็นบำเหน็จรางวัลและเป็นกำลังใจอันเป็นลักษณะพญาเลี้ยง และก็โดยลักษณะดังกล่าวนี้แล คงจะเป็นเหตุผลรับรองว่า คติพจน์แห่งอดีตเป็นความถูกต้องเป็นความจริง คือ พญาเลี้ยงดีกว่าพ่อค้าเลี้ยง เพราะพญาเลี้ยง

เพื่อให้เป็นคนดีมีวิชามีปัญญาความรู้สำหรับเป็นกำลังรักษาป้องกันบ้านเมืองให้ปลอดภัย คงความเป็นเอกราชอยู่ได้ตลอดมา และกล่าวโดยนัยแห่งผลตามปฏิบัติการนี้ก็คือราชการเลี้ยงประชาชน ประชาชนก็เลี้ยงราชการ หรือบ้านเมืองเลี้ยงประชาชน ประชาชนก็เลี้ยงบ้านเมือง ต่างตอบแทนกันและกัน มีประโยชน์แก่กันและกัน และประโยชน์นั้นก็เป็นสาธารณะ มิใช่เป็นส่วนเฉพาะบุคคล หรือประโยชน์ฝ่ายเดียว อันแสดงว่า พญาเลี้ยงจึงมิใช่เลี้ยงเพื่อกินแต่อาหาร กินเงินกินทอง ฯ จึงไม่มีเหตุ ที่จะทำให้ท้องแตกตายหรือเกิดโทษภัยแก่ประชาชน และประเทศชาติแต่ประการใด ๆ เลย

คราวนี้กลับมาพิจารณาคติใหม่ คือ **พ่อค้าเลี้ยง** เพื่อเปรียบเทียบกับคติเก่า คือ **พญาเลี้ยง** ให้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง ว่าฝ่ายไหนจะมีอุดมการณ์สูงต่ำ ดีไม่ดี ต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร อุดมการณ์ของคติเก่าดังกล่าวมาแล้ว อาจสรุปย่นย่อลงได้ว่า *ลักษณะพญาเลี้ยงย่อมมุ่งที่จะให้คนเป็นคนดี เพื่อเป็นกำลังของประเทศชาติ มิใช่เลี้ยงเพื่อประโยชน์ส่วนตัว แต่เพื่อสาธารณประโยชน์ มิใช่เลี้ยงเพียงเพื่อให้กินอาหารกินเงินกินทอง แต่หากให้เสพย์คุณธรรม ความดีมีความรู้เพื่อเป็นพลเมืองดี คือ เป็นกำลังอันดีสำหรับปกป้องรักษาประเทศชาติ เป็นการเลี้ยงในลักษณะบุพการี ส่วนผู้รับเลี้ยงหรือถูกเลี้ยง ก็ได้เป็นกำลังงานของผู้บังคับบัญชา และมีหน้าที่บำรุงรักษาป้องกันประเทศชาติ อันนับว่าไม่เพียงแต่จะได้ชื่อว่า เป็นผู้กตัญญูกตเวทีต่อผู้บังคับบัญชา หรือผู้เลี้ยงตนเท่านั้นไม่ หากยังควรได้ชื่อว่า เป็นผู้มีกตัญญูกตเวทีต่อประเทศชาติอีกด้วย*

ส่วนอุดมการณ์ของคติใหม่ คือ **พ่อค้าเลี้ยงนั้น เบื้องต้นก็จะเห็นได้ทันทีว่า** มิใช่เพื่อสาธารณประโยชน์ หรือประโยชน์ของประเทศชาติ แต่เป็นประโยชน์ส่วนตนส่วนพวกโดยจำเพาะเท่านั้น ทั้งนี้โดยอาชีพทางการค้า ซึ่งต่างกับอาชีพทางราชการ ฉะนั้น การเลี้ยงของพ่อค้าจึงไม่คำนึงถึงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้รับเลี้ยง ไม่ว่าจะเป็นฉันใดอย่างใดประการใดก็แล้วแต่ ถือว่าเป็นเรื่องของผู้รับเลี้ยงเอง ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับเขาด้วย จะเป็นคนดีหรือคนชั่วก็สุดแต่ตัวผู้รับเลี้ยงเอง และวิธีเลี้ยงของพ่อค้าก็จะเป็นไปในทำนองเลี้ยงดูปูเสื่อเพื่อเอาใจไว้ให้เป็นกำลังในการที่จะหากำไรให้ผู้เลี้ยงเท่านั้นเอง

อนึ่ง โดยวิสัยพ่อค้าย่อมมุ่งผลกำไรเป็นที่ตั้ง ดังนั้น บุคคลที่เขาเลี้ยง จึงไม่เลือกชั้นวรรณะ และตำแหน่งหน้าที่ สุดแต่เห็นว่าจะทำกำไรให้เขาได้แล้วเขาเป็นเลี้ยงทั้งนั้น แต่แน่ละถ้าเป็นบุคคลในวงราชการบ้านเมือง และมีตำแหน่งสูง ๆ หน้าที่กว้างขวางมีอำนาจมาก ๆ เขาย่อมพึงพอใจมุ่งหวังที่จะเข้าให้ถึงจับมาเลี้ยงเพราะเขาจะได้อาศัยอิทธิพลทำกำไรได้มาก ๆ ทั้งจะได้เป็นโล่ป้องกันภัยจากบ้านเมืองให้เขาด้วย และแล้วก็คืบคลานไปถึงอภิสิทธิ์เอกสิทธิ์ ในทางเศรษฐกิจการค้าการเงิน ต้องตกเข้าอยู่ในกำมือของเขาดังความปรารถนา

อีกประการหนึ่ง การที่ผู้ซึ่งเขาเลี้ยงปฏิบัติงานให้เกิดผลกำไรแก่เขานั้น จะกระทำด้วยวิธีใด ๆ แม้จะเป็นบาปอกุศลเป็นการฝ่าฝืนกฎหมาย หรือเป็นการทำลายประโยชน์แห่งชาติบ้านเมืองของตน เขาก็จะไม่รับรู้เอาใจใส่ด้วย ขอเพียงแต่ให้เกิดผลกำไรแก่เขาเท่านั้นเป็นพอ ดังนั้นผู้รับเลี้ยงจากเขา ถ้าเป็นคนละโมบโลภมากคิดแต่จะกินให้อิ่มจนลืมความจริงว่ามนุษย์ทุกคนจะต้องตายไม่วันใดก็วันหนึ่ง ก็อาจกระทำเพื่อพ่อซื้อแม่ซื้อ (สปอนเซอร์) จนเกิดเป็นภัยแก่ตนเองอย่างมิทันนึกฝันก็เป็นได้ แล้วผลที่เขาเลี้ยงซึ่งตนกินเข้าไว้นั้น ก็จะไม่ช่วยความทุกข์ความตายของตนได้แต่ประการใดเลย แม้พ่อค้าผู้เลี้ยงเขาก็อาจหันหน้าหนี หรืออาจหันมาซ้ำเติมเอาด้วยก็ได้ กรณีดังกล่าวนี้ก็ดูเหมือนจะมีตัวอย่างอยู่แล้ว

โดยวิสัยดังกล่าว การเลี้ยงของพ่อค้าจึงมีระเบียบวิธี ถึงกับมีงบประมาณเป็นสัดเป็นส่วนสำหรับเลี้ยงซึ่งเรียกว่ารายจ่าย "เก๋าเจี๊ยะ" และเลี้ยงตั้งแต่อาหารการกินเป็นเบื้องต้นหรือผู้รับเลี้ยงจะให้จัดไปเลี้ยงที่บ้านตนหรือที่ไหน ๆ ก็ได้ หรือผู้รับเลี้ยงจะมีงานเลี้ยงงานมงคลไม่มงคลประการใด จะให้ผู้เลี้ยงไปจัดเลี้ยงโดยตนไม่ต้องออกทรัพย์ก็ยังได้ เรื่องเลี้ยงเรื่องกินเป็นเรื่องเล็กสำหรับพ่อค้า แต่เป็นผลใหญ่ที่เป็นทางเข้าถึงผู้มีอำนาจวาสนาผู้รับเลี้ยงและเป็นบันไดขั้นต้น ขั้นต่อไปเมื่อได้กำไรบ้างแล้ว หรือเห็นช่องที่จะได้กำไรแน่แล้ว การกินอื่น ๆ ก็จะตามมา เช่น กินเงินกินทอง กินเอี่ยวกินหุ้นอย่างกินเปล่ากินฟรี ตลอดถึงให้กิน

ตำแหน่งหน้าที่เป็นกิตติมศักดิ์ไม่ต้องทำการงาน ขอเพียงแต่เอาชื่อไปโฆษณาว่าห้างนี้ บริษัทนั้น ธนาคารโน้น มีผู้ทรงอำนาจทรงอิทธิพลร่วมงานหรือร่วมเป็นเจ้าของอยู่ด้วย เท่านี้ก็จะเกิดผลอย่างไพศาล เพราะอิทธิพลดังกล่าว โดยจะเป็นโล่ป้องกันภัย และเป็นทางไหลมาเทมาแห่งกำไรพร้อมด้วยอภิสิทธิ์ เอกสิทธิ์ อันจะทำให้กิจการเจริญกว้างขวางยิ่งขึ้นโดยรวดเร็ว

เมื่อฝ่ายผู้เลี้ยงเลี้ยงอย่างดีฝ่ายผู้รับเลี้ยงก็ต้องปฏิบัติการตอบแทนเป็นอย่างดีให้สมกัน เพราะเมื่อกำไรสูงขึ้น ค่าเลี้ยงก็ย่อมสูงขึ้นตามกันด้วย ถึงขั้นนี้แหละที่ควรประหวั่นว่าความโลภจะทำให้เกิดความหลงจนเป็นเหตุให้ผู้รับเลี้ยง ปฏิบัติการอันเป็นภัยแก่ประชาชนหรือบ้านเมืองโดยไม่รู้สึกตัวก็ได้ จึงเป็นเรื่องที่ผู้รับเลี้ยงเองควรจะได้มีสติระวังตัวเองบ้าง จะได้ไม่ต้องเสียใจตนเองภายหลัง

ควรกล่าวอีกประการหนึ่งก็คือ การเลี้ยงของพ่อค้า มิได้มีลักษณะเป็นบุพการี และการปฏิบัติของผู้รับเลี้ยงก็มิได้เป็นกตัญญูกตเวที *ลักษณะการเลี้ยงของพ่อค้า เป็นไปตามวิธีการค้า หรือลงทุนเพื่อเกิดผลกำไรแก่ตนดูไม่ผิดอะไรกับลักษณะของพ่อซื้อแม่ซื้อ (สปอนเซอร์) ส่วนการปฏิบัติของผู้รับเลี้ยงก็เช่นเดียวกัน มีลักษณะดั่งผู้โฆษณาหรือผู้รับสปอนเซอร์ อันเป็นวิธีของการค้าโดยแท้ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การกระทำของทั้งสองฝ่าย มีเจตนาอันไม่เป็นกุศล ดังนั้นผลของการกระทำ จึงจะกลายเป็นกุศลขึ้นมิได้เลย*

ที่กล่าวมาอย่างยืดยาวนี้ ก็โดยอาศัยวิธีการของการวิเคราะห์วิจัย ซึ่งถือเอาข้อมูลและเหตุผลเป็นเครื่องวินิจฉัยและความดังกล่าวมานี้ ผู้เขียนก็มิได้กล่าวเอาเองตามชอบใจ แต่กล่าวตามที่ได้สดับฟังจากสาธารณะ และเมื่อสาธารณะเป็นที่สนใจกันอยู่แล้ว เรื่องนี้จึงมิใช่เรื่องลี้ลับอันใด หากเป็นเรื่องที่รู้ ๆ เห็น ๆ กันอยู่ ที่ผู้เขียนนำมากล่าวขึ้นก็ด้วยความไม่แน่ใจว่า คติเก่าคติใหม่ไหนจะดีกว่ากัน จึงได้หาเหตุผลมาเปรียบเทียบกันดูและวินิจฉัยกันเล่น แต่ในที่สุดอย่างไหนจะดีกว่ากัน จะให้ใครเลี้ยงดีหรือไม่ให้ใครเลี้ยงเลยนั้น ก็น่าจะเป็นไปตามคติธรรมที่ว่า **นานาจิตตํ นั้นแล** --- □

สมเด็จพระภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา ฯ ทรงอุปถัมภ์ในการบำเพ็ญกุศล
สัตมวารศพ พระยาสุนทรพิพิธ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
กำลังแสดงพระธรรมเทศนา
วันเสาร์ ที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

คุณหญิงประยูร สุนทรพิพิธ และนายชัยทัต สุนทรพิพิธ
ถวายจตุปัจจัยพระภิกษุ วันบำเพ็ญกุศลสัตมวารศพ
วันเสาร์ ที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ล่มปากคลอง

พระยาสุนทรพิพิธ

คุณศิวะเดินมากับคุณพรรธนะ พอถึงประตูบ้านคุณเถียรเห็นเจ้าของบ้านนั่งอยู่บนม้าหินใต้ต้นไชยพฤกษ์ในสนาม ก็ตะโกนขึ้นทันที

"นัดประชุมอะไรกันพ่อ ต่อ . . . แต้มหรือรำพัด" แล้วก็เข้าประตูมา

"หรือจะปรึกษาเรื่องจี้เอาเพชรในหว่างขา" คุณพรรธนะกล่าว แล้วทั้งสองก็นั่งลงบนม้าหิน

คุณเถียรคงนั่งเอามือประสานเข่ายิ้มเฉยอยู่

"ผู้หญิงนี่พิกลนะ ที่อื่นมีถมไปไม่ซ่อน ดันเอาของดี ๆ มีค่าไปซ่อนในขา* เขาจะไม่จับได้ยังไง" คุณศิวะพูดต่อ

"ไม่แปลกเลย เท่าที่จำได้รายหนึ่งก็ซ่อนฝิ่นเถื่อนไว้ในขาและถูกจับได้ อีกรายหนึ่งวิ่งราวสร้อยคอเด็ก เมื่อถูกจับได้ค้นของกลางตามตัวทั่วหมดไม่พบ แต่เจ้าหน้าที่ผู้ชำนาญคนหนึ่งวานหญิงพวกเจ้าทรัพย์ให้ล้วงที่โคนขาก็ได้ของกลางออกมา" คุณพรรธนะเล่า

"ฮึ่ม, สกปรก" ศิวะสั่นหัว

"เป็นความสัตย์จริง สาบานได้เทียว พะผ่า" พรรธนะลงทุน

"อือ, ก็พิกล ยังคิดสงสารแม่พิลิปปีโน่นั่นไม่หาย ถ้าเจ้าหล่อนไม่กล้าเอาไว้นอกกายจะซ่อนในเกือก ในหมวก ในมวยผม ในรักแร้ หรือที่สุดในยกทรงก็ยังจะดีกว่า และดูจะปลอดภัยกว่าด้วย เพราะไอ้ตรงนั้น, ใต้ขาหว่างขาอะไรนั่น ย่อมเป็นที่หมายเล็งของเจ้าหน้าที่อยู่จนเคยชินแล้ว" ศิวะพูดด้วยความเห็นใจ

"ว่ายังกับพวกเจ้าหน้าที่เขาจะโง่หรือมุ่งค้นแห่งเดียว เขาฟอนเสียทั้งตัวนั่นแหละไม่ละเว้นดอก ตั้งแต่เรือนผม ดวงหน้า ริมฝีปาก ไรฟัน ลิ้น และเพดาน เสื้อผ้าก็ทั้งชั้นนอกชั้นใน ขาแข้ง น่อง ตลอดปลายเท้า ทั้งในเกือกและนอกเกือก มันไม่รอดนิ้วรอดมือไปได้หรอก" พรรธนะอธิบาย

---

* หญิงฟิลิปปิ่นส์ ซ่อนเพชรหนีภาษีถูกจับได้ที่ท่าอากาศยานดอนเมือง

"อือ, รู้ยังงั้นแล้วก็ยังอุตริทำกันอีกนะ ไม่กลัวโทษ เกรงภัยกันเสียเลย" ศิวะยังสงสารไม่หาย

"ก็มันจำเป็นต้องหากิน ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คราวใดรอดก็เป็นบุญไป คราวใดเคราะห์ร้ายถูกจับก็นับว่าเป็นกรรม มันเป็นเรื่องต้องเสี่ยงเพื่อชีวิตเช่นนี้แหละจะทำยังไง" พรรธนะเห็นใจ

พอดีคนใช้ยกถาดอาหารว่างออกมาตั้ง มีนมเย็นขวดใหญ่ ขนมปังปิ้ง โถเนยและแยมพร้อมทั้งถ้วยแก้ว ซึ่งเป็นอาหารว่างตอนบ่ายที่คุณเถียรกินเป็นประจำ

เถียร "เอ้า, เชิญซี" คุณเถียรเพิ่งหลุดปากเป็นครั้งแรกตั้งแต่เพื่อนทั้ง ๒ เข้ามาแล้วตนเองก็เริ่มกินนำก่อน เพื่อนทั้ง ๒ กระทำตาม

ศิวะ "เออ, นี่ถามว่านัดมาประชุมเรื่องอะไรกันยังไม่ได้บอกเลย"

พรรธนะ "เขาจะบอกยังไงได้ล่ะ ก็คุณพล่ามไม่หยุดปาก เรื่องอะไรกันล่ะคุณเถียร"

เถียร "ไม่ใช่เรื่องจี้เรื่องไชอะไรอย่างที่คุณพล่ามกันดอก เรื่องมันมีว่า คุณจันทสุดาเขามาเป็นสื่อ . . ."

ศิวะ "เอ๊ะ สื่อให้ใคร ผมหรือคุณ"

เถียร "ทั้งผมและคุณ คือพวกเราทั้งหมดน่ะแหละ"

พรรธนะ "วะ, อะไรคราวเดียวพร้อมกันเทียวรึ โชคก็ล้นหลามเกินไปน่ะซี"

เถียร "พวกคุณนี่แหละ ดูช่างปล่อยให้ธรรมชาติเบื้องต่ำเป็นฝ่ายนำจิตใจเสมอ จะพูดจะคิดอะไร ไปเสียแต่ในทางอกุศลทั้งนั้น มันไม่ใช่สื่อใช่สาวอะไรดอก คือว่า เดี๋ยวนี้พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ มิตรสหายชาวเกลอของคุณจันทสุดานั่นแหละเขาคิดจะทำหนังสือพิมพ์กันและอยากได้พวกช่างเก่า ๆ ของ "ไทยเขษม" ช่วยเหลือด้วย เขาจึงให้คุณจันทสุดามาติดต่อกับผม เพื่อช่วยติดต่อขอร้องกับพวกเราทั่ว ๆ กันด้วย"

ศิวะ "อ้อ, แล้วเขาจะให้รับหน้าที่ช่างเรียง ช่างพิมพ์ หรือเป็นคนหน้าแท่นตรวจปรู๊ฟอย่างใดล่ะ"

เถียร "ไม่ใช่น่า บอกว่าอย่าคิดไปในทางอกุศลสิ เขาขอให้พวกเราช่วยหาเรื่องเขียนเรื่องให้บ้างเท่านั้น"

พรรธนะ "อ้อ, จะเอาเรื่องถมไปเรื่องของพวกเรา กลัวแต่เขาจะไม่เอาเท่านั้น"

เถียร "นี่, บอกว่าพูดกันให้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ซักหน่อยเถอะ มันจะได้เรื่องได้ราวบ้าง"

พรรธนะ "อ้าว, ก็จะเอาเรื่องกัน เมื่อพูดเคร่ง เป็นลักษณะผู้หลักผู้ใหญ่ มันจะได้เรื่องได้ราวที่เขาต้องการหรือล่ะ"

เถียร "ตามใจ ๆ ขอแต่เพียงว่า เพื่อเห็นแก่ไมตรีจิตแก่คุณจันทสุดา และเพื่อนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ของเขา ก็ขอให้เป็นอันว่า พวกเรารับช่วยเหลือเขาก็แล้วกัน"

ศิวะ "อือ, ทำไมเขามางัดเอาช่างเก่า ๆ ซึ่งมันก็ล้วนแต่แก่ ๆ เกรงไปว่า เมื่อสังคมกันเข้า พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ เขาจะเกิดทุเรศสังเวชใจขึ้นน่ะนา"

เถียร "บอกว่าขอให้พูดเป็นงานเป็นการกันสักหน่อยเถอะ แล้วจะพล่ามเรื่องอะไรอย่างใดก็ตามใจคุณ"

ศิวะ "ก็ใครว่ากระไรล่ะ เมื่อบอกให้ช่วยก็ยินดีช่วย ที่ปรารมภ์ก็เป็นไปตามประสาคนแก่ต่างหากเล่า"

พรรธนะ "เออ, แล้วนี่ทำไมคุณจันทสุดาไม่มา"

เถียร "เขาติดธุระ ถ้ามาทันก็คงจะมา"

ศิวะ "ก็แล้วทิดนาคของเราล่ะ"

พรรธนะ "เออ, จริง อีตานาคหายไปไหน"

เถียร "นัดกันแล้ว บอกว่าเวลา ๑๖.๓๐ นี่ก็ ๑๗.๐๐ ล่วงแล้ว ถ้าคงจะมีธุระสำคัญอะไรกระมัง"

พอดีคุณนาคตะโกนลั่นอย่างไม่ได้ความ เข้าประตูบ้านมา

ศิวะ "เฮ้, นั่นยังไงจึงเว้ดสะเบียกมอกล่อกมอแล่กไปทั้งตัวล่ะ"

นาค "เดี๋ยว, เดี๋ยวก่อน ขอให้เว้ดสะแห้งเสียก่อน แล้วเล่าให้ฟัง เรื่องมันมาก"

เถียร "ดีแล้ว พวกเรากำลังต้องการเรื่องอยู่ ขึ้นไปบนบ้านผลัดผ้าเสียก่อนเถอะเว้ดสะแห้ง ซึ่งกำลังจะซักมีอยู่แล้วทั้งขาสั้นขายาว เลือกเอาตามชอบใจ"

เมื่อคุณนาคผลัดเปลี่ยนเสื้อกางเกงแล้ว ก็ลงไปนั่งรวมหมู่ที่ม้าหิน

เถียร "ไปยังไงมาจึงเปียก คอยจนเกินเวลา"

นาค "ข้ามไปบ้านคุณนายสำอางศรี—ฝั่งธนน่ะซี"

เถียร "ไปทำไมล่ะ"

ศิวะ "อ้อ, นี่ถ้าจะหากินทางแม่หม้ายทรงเครื่องล่ะซี"

พรรธนะ "บ๊ะ, เก่งจริง ตกถุ่มข้าวสารเทียวเพื่อนเรา เศรษฐีนีปากคลองวัดลิงขบ"

นาค "อ้าย, ไม่ใช่หรอกน่ะคนชั้นเราจึจะเผยอ"

เถียร "ก็งั้นไปบ้านเขาทำไมล่ะ"

นาค "เขาขอร้องให้ไปช่วยทำบัญชีทรัพย์สมบัติ เคยรู้จักกัน, เมื่อผัวเขายังอยู่, ก็ไปช่วยเขาโดยอัธยาศัยไมตรี"

ศิวะ "น่าน, เช็คสต๊อกใช่ไหมล่ะ จะว่าม่ายยังไง พอปุบปั๊บก็ได้เช็คสต๊อกทีเดียว"

นาค "ถ้ามันจะเป็นได้ดังว่าก็จะไม่โกรธเลยที่เพื่อนฝูงริษยา แต่นี่มันเปล่าทั้งเรื่อง บอกแล้วว่ามันไกลกันนัก พูดไปทำให้อายเขาเปล่า ๆ"

พรรธนะ "อุตส่าห์พยายามเข้าเถอะเพื่อน ภาษิตว่าความสำเร็จอยู่ที่ความเพียร"

เถียร "เอ้า, อย่านอกเรื่องไปเลย นี่ยังไม่รู้ว่าทำไมจึงเปียกปอนมาอย่างนี้"

นาค "ก็เรือล่มน่ะซี"

เถียร "อ้าว, ล่มที่ไหนเล่า"

นาค "ล่มที่ปากคลอง"

ศิวะ "อื้อ, นึกว่าล่มที่ปากอ่าว"

นาค "ใครล่มปากอ่าว วะ! นี่พูดยังไง ลงเรือข้ามแม่น้ำ ทำไมจะดั้นไปล่มที่ปากอ่าว"

พรรธนะ "อ้อ, บางทีจะลอยเรือเพลินไปถึงปากอ่าวแล้วก็เกิดล่มขึ้นน่ะซี"

เถียร "พูดกันทางนี้เถอะ เรามาเรืออะไร ยังไงจึงมาล่มที่ปากคลองยังสงสัย"

นาค "ขั้นเดิมก็คิดจะข้ามเรือจ้างกลับ แต่คุณนายท่านรู้ว่าจะมาแวะที่นี่เพื่อสะดวกจึงให้เด็กพายเรือมาส่งให้ขึ้นที่ปากคลองนี่แล้วก็เดินมาได้ใกล้ ๆ ก็ตกลงไม่ขัดใจท่าน พอ

เจ้าเด็กออกเรือมาจากท่าบ้าน เรือก็ต้องโต้กับคลื่นเรือยนต์ เรือไฟที่ผ่านมา เจ้าเด็กคงเกิดสนุกตามความคนองของมัน เสียงมันร้องเพลงอย่างที่เขารำวงกัน ซึ่งผมก็จำได้แต่เพียงว่า 'พายเรือทวนลม ฉันกลัวเรือล่ม พายงัดพายงัด' ทีแรกมันก็งัด ๆ ลม ๆ ของมันเพียงหงิง ๆ พอถูกคลื่นเข้า มันยิ่งสนุกใหญ่ เสียงลม ๆ งัด ๆ ได้ยินตั้งครึ่งฝั่งแม่น้ำ มันไม่ร้องเปล่า ๆ น่ะซี มันงัดเอาจริง ๆ ด้วย เรือมันไม่ใช่ใหญ่ เป็นเรือขนาดเล็ก ผมนั่งอยู่ทางหัวเรือ ถูกคลื่นโยกไปโยกมาสองมือต้องจับแคมเรือไว้แน่น แต่ยังไงไม่รู้แฮ้ เวลาปากมันร้องงัด ๆ มือมันก็งัดพายไปด้วย ไอ้บั้นเอวของผม ก็พลอยงัดไปตามมันด้วยเหมือนกัน กลัวเรือจะล่มก็กลัว นึกฉิวเด็กก็ฉิว แต่จะบอกจะว่า ก็เกรงมันจะดูถูกว่าเราเป็นโรคกลัวน้ำ มองดูหน้ามันยิ้มแฉ่งทั้งฉิว ๆ ก็ยังอดขำไม่ได้ มันคงนึกว่าเราพลอยสนุกด้วย ก็เลยร้องลั่นทีเดียว ลอยหน้าลอยตาพอถึงตอน "พายงัด พายงัด" มันก็งัดพายเอาอย่างจริง ๆ จัง ๆ ไอ้บั้นเอวผม ก็พลอยงัดไปงัดมาตามมันด้วย จนรู้สึกฉิวตัวเอง คลื่นลูกหนึ่งซัดเข้าหัวเรือ กางเกงผมเปียกเสียแล้ว เห็นท่าไม่ได้การจะต้องยุติไอ้เพลงบ้านี่เสียที ผมจึงบอกกับเด็กให้ส่งพายมาให้ ว่าจะลองพายเรือเล่นบ้าง และก็จวนจะเข้าปากคลองอยู่แล้ว ตอนนี้เองแหละคุณ เด็กก็โยงโย่จะส่งพาย ผมก็โยงโย่ขึ้นรับพาย ลูกคลื่นเจ้ากรรมซัดมาอีกลูกหนึ่ง พอผมรับพายได้ หัวก็ขะมำทำให้เรือเอียง ไอ้เด็กซึ่งกำลังโยงโย่อยู่ก็เอียงไปตามเรือ เรือจึงคว่ำลง ผมก็ไม่ทันงัด ลงไปลอยคออยู่ตรงปากคลองนั่นเอง พอช่วยกันฉุดเรือเข้าคลอง และขึ้นบกได้แล้ว ผมก็ปล่อยให้ไอ้เด็กบ้านั่นมันพายงัด ๆ ของมันคนเดียวต่อไป แล้วก็เดินจากปากคลองมาที่นี่แหละ"

ศิวะ "พุทโธ่, จะไปโทษเด็กมันยังไง เราอุตริเองต่างหาก ถ้าปล่อยให้เด็กมันพายงัดพายงัดของมันมา เรือก็คงไม่ล่ม"

พรรธนะ "นั่นน่ะซี พอเราจะลงมือพาย มันก็ล่มปากคลองพอดี"

นาค "อย่าพูดเลย เก็บเสียเถอะ ว่าแต่นัดมาทำไมกันนี่น่ะ"

คุณเถียรก็บอกความประสงค์ให้คุณนาคทราบ

ศิวะ "ก็พอดีแล้ว มอบให้คุณเถียรเขียนเรื่อง คุณนาคล่มปากคลอง ให้เขาก็แล้วกัน"

นาค "เอ๊ะ อย่านา อายเขาตาย"

"เอาอีกไหมล่ะ" เถียรถามนาค เมื่อเห็นดวดนมทีเดียวหมดแก้ว นาคพยักหน้า คุณเถียรก็เรียกให้เด็กเอานมมาอีกขวดหนึ่ง

ศิวะ "ต้องกินให้มาก ๆ หน่อย ไอ้พายงัด ๆ นี่มันเหนื่อยไม่ใช่เล่นนา"

"นมโคดีกว่านมคน" พรรธนะเพ่งขวดนมแล้วพูด

"ฮึ, อะไรนะ" นาคกำลังดื่มนม ถามแทบจะสำลัก

"นมโคดีกว่านมคน" พรรธนะตอบหน้าตาเฉย

"จริงรึ" นาคยังแสดงสงสัย

"จริงของเขา จริงของเขา" ศิวะรับรอง

"เฮอ, แก้นิสัยอกุศลไม่หาย" เถียรส่ายหน้า

"คุณดูถูกว่าพวกเราพูดเป็นอกุศลเสมอ แต่คุณเองแหละตัวคิดไปในทางอกุศลเสมอละ ก็ความจริงมันแลเห็นอยู่ง่าย ๆ นี่นมโคหรือนมคน มันก็นมโค หรือคุณเถียรยังกินนมคนอยู่ ก็เปล่า แม้คุณจะกินก็ไม่มีใครให้กิน จะซื้อก็ไม่ได้ เพราะไม่มีใครขาย สรุปง่าย ๆ ว่า เราได้กินนมโค ตั้งแต่เกิดจนตาย ได้กินนมคนแต่เมื่อเด็ก ๆ แม้กระนั้น จะกินนมโคแทนก็ได้จริงไหมล่ะ" ศิวะพูดอย่างขึงขัง

"จริงของเขา จริงของเขา" นาคพยักหน้า

เถียร "จุ ๆ หยุด, คุณจันทสุดามาแล้ว"

พรรธนะ "อ้าว, ดีทีเดียว เดี๋ยวนี้เราก็ได้ ๒ เรื่องแล้ว ให้คุณจันทสุดาเลือกเอาว่าจะเอาเรื่องล่มปากคลอง หรือเรื่องนมโคดีกว่า . . ."

"เรื่องอะไรคะ" จันทสุดาเดินเข้าประตูมาพอดี เสถียรร้องดัง "หยุด" ปิดประชุมวันนี้ ระเบียบวาระต่อไป เอาไว้ประชุมคราวหน้า." ●

(หนังสือแถบทองฉบับที่ ๒ ปีที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๙๑)

คำไข

เถียร	มาจาก	เสฐียรโกเศศ
พรรธนะ	มาจาก	พรรธนะแพทย์
ศิวะ	มาจาก	ศิวสริยานนท์
นาค	มาจาก	นาคะประทีป

อันเป็นทั้งนามสกุลและนามปากกาของท่านทั้งสี่ ซึ่งข้าพเจ้ารักนับถือท่านเสมือนญาติผู้ใหญ่ เราได้เคยร่วมงานกันทั้งที่คณะไทยเขษม วรรณคดีสารและอื่นๆ ส่วนคุณจันทสุดาสมัยโน้นก็คือ น.ส. สุดา จันทนะสิริ ซึ่งเป็นกรรมการวรรณคดีสารร่วมกัน

ครั้งกระนั้น เรามีการพบปะสังสรรค์กันเสมอ ๆ ทั้งด้วยเรื่องการงานและอื่น ๆ แล้วข้าพเจ้าก็เก็บเอาพฤติกรรมนั้น ๆ มาบันทึกเป็นเรื่องลงพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ ให้ท่านอ่านกัน จนทำให้วงการสังสรรค์ต่างระมัดระวังตัว ไม่กล้าแสดง "เต็มที่" บอกว่าเดี๋ยวถูกเอาไปโฆษณาอายเขาแย่

งานลูกเสือ

โอวาทของพระยาสุนทรพิพิธ

สภานายกกรรมการจัดการลูกเสือจังหวัดพระนคร และธนบุรี ในวันทำพิธีรับลูกเสือโทเข้าประจำกอง

ณ สนามโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยา

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ลูกเสือทั้งหลาย

ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดีต่อลูกเสือใหม่ ที่ได้เข้าประจำกองวันนี้ อันเป็นผลให้จำนวนลูกเสือมีมากขึ้นอีก และยินดีต่อลูกเสือเก่าที่ได้เป็นเชื้อสืบพันธุ์ให้ลูกเสือสยามได้เกิดมากขึ้นนั้นด้วย

บรรดาลูกเสือย่อมรู้จักหน้าที่และคุณประโยชน์ของการลูกเสืออยู่ดีแล้ว ดังนั้นเมื่อเวลาเข้าประจำกอง จึงได้ให้คำปฏิญาณสัญญาไว้เป็นหลักฐาน เหตุฉะนี้จึงขอให้ลูกเสือสำนึกและสังวรไว้โดยมั่นคง อย่าให้เสียหิริโอตัปปะได้ จึงจะสมชื่อว่าเป็นลูกเสือ

ชาวชนทั้งหลายย่อมเล็งเห็นในเกียรติคุณของลูกเสือเป็นอย่างดี ประเทศชาติก็หวังในพวกลูกเสือนี้เอง ว่าจะเป็นพลเมืองดีของชาติต่อไป บุคคลผู้เดินไปในป่า เมื่อพบเสือย่อมตกใจกลัว เพราะคิดว่า ชีวิตต้องเป็นอันตรายแน่แล้ว แต่ขณะเดียวกันเขาได้พบลูกเสือ ความยินดีมีใจย่อมเกิดขึ้นทันที เพราะหวังได้ว่า ลูกเสือเป็นมิตรแท้ของประชาชน เป็นผู้ตั้งปณิธานจะช่วยเหลือทุกข์ภัยของผู้อื่นอยู่เป็นนิสัย ฉะนั้น เขาต้องได้รับความช่วยเหลือจากลูกเสือเป็นแน่นอน เป็นการมั่นใจได้ยิ่งกว่าพบมนุษย์จำพวกอื่น ซึ่งมีกำลังยิ่งกว่าลูกเสือเสียอีก หรือขณะเดินทางไปตามถนนในเมืองและประสบภัยต่าง ๆ เข้า เช่น ถูกคนพาลข่มเหงรังแก ถูกคนทุจริตคิดร้าย หรือเกิดอุปสรรคใด ๆ แม้ในที่สุดเกิดเจ็บป่วยโดยปัจจุบัน เมื่อลูกเสืออยู่ในที่นั้น เขาย่อมคลายความทุกข์เดือดร้อน และความเกรงกลัวลงได้ทันที นี่เป็นความจริงที่มีอยู่ในใจประชาชน และที่ประชาชนมีความมั่นใจดังนี้ ก็ด้วยเล็งเห็นในคุณงามความดีของลูกเสือ เชื่อถือวางใจในลูกเสือ จึงมีความมั่นใจหมายเป็นที่พึ่งของเขาอย่างแน่นอน

ในส่วนรัฐบาลก็ย่อมหวังอยู่เป็นอย่างมากว่า ลูกเสือนี้แหละจะเป็นพลเมืองดี เป็นกำลังอันแท้จริงของประเทศชาติสืบไป เพราะลูกเสือนอกจากจะมีความรู้วิชาสามัญ แล้วยังมีน้ำใจอยู่ในศีลธรรม มีการปฏิบัติในทางสุจริตจนเป็นนิสัย ช่วยขจัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ผู้อื่น ไม่เบียดเบียนใคร และไม่เห็นแก่ตนเองอันเหมาะสมแก่สมัยที่มีการปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งการปกครองระบอบนี้ย่อมอาศัยความพร้อมเพรียง ร่วมใจของประชาชน และความไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนเป็นใหญ่กว่าประโยชน์สาธารณะ คือ พลเมืองทุกคนต้องยอมสละตนเพื่อประเทศชาติ นั่นแหละความวัฒนาถาวรจึงจะมีแก่ประเทศสยาม ดังชาวเราปรารถนาอยู่ด้วยกันทุกคน

ด้วยความเล็งเห็นในเกียรติคุณของลูกเสือ และความหวังของประเทศชาติ และประชาชนมีอยู่ในลูกเสือเป็นอย่างสูงเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงขอเตือนลูกเสือให้สำนึกถึงหน้าที่และเกียรติคุณของตนให้จงมาก ขอจงอย่าได้ทำลายคุณค่าของตน และความหวังของประเทศชาติและประชาชนเสียเป็นอันขาด อันการที่เราจะรักษาเกียรติคุณไว้ได้ก็โดยที่เราจักต้องประพฤติตัวและปฏิบัติหน้าที่ให้ดีนั่นเอง

ผู้ทรงกาสาวพัสตร์ อันได้ชื่อว่าพระสงฆ์ และเป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชน ก็เพราะว่าท่านประพฤติปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ คือ ศึกษาพระธรรมแล้วปฏิบัติตาม และแล้วสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ปฏิบัติตามด้วย ดั่งนี้ฉันใด ลูกเสือเมื่อสมัครเข้าประจำกองก็ได้ให้คำปฏิญาณสัญญาไว้ และมีเครื่องแบบแต่งเป็นเฉพาะ อันเป็นการแสดงว่าตนจะประพฤติดีและปฏิบัติดีต่อผู้อื่นด้วยฉันเดียวกัน

ฉะนั้น ข้าพเจ้าขอให้ลูกเสือทั้งหลายจงประพฤติปฏิบัติให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นลูกเสือจริง ๆ ให้สมกับความไว้วางใจของประชาชนและสมความมุ่งหวังของประเทศชาติ จงช่วยกันเพาะเกียรติคุณให้ยิ่งขึ้น ให้เป็นที่ฝังใจประชาชน ในเมื่อเขาพบเห็นลูกเสือให้เขามั่นใจ วางใจว่าได้พบมิตรแท้อย่าให้เป็นไปตรงข้าม โดยเขารังเกียจระแวงกลัวประหนึ่งว่าพบเสือ หรือโจรนั้นเลย

ในที่สุด หวังว่าคำกล่าวเตือนของข้าพเจ้าอันเนื่องในพิธีมงคลนี้ จะเป็นเครื่องช่วยความสำนึกสังวรของลูกเสือทั้งหลายให้มั่นคงขึ้น และในโอกาสอันเป็นศุภมงคลนี้ข้าพเจ้าขออวยพรให้ลูกเสือสยามจงเป็นสุขสวัสดีทั่วกันเทอญ. □

พระมหากรุณาแก่เด็ก

พระยาสุนทรพิพิธ

(จากหนังสือพระมหากรุณาธิคุณ แห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ข้าพเจ้าได้บันทึกเรื่องอันเป็นการเฉลิมพระบารมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามาลงพิมพ์ในหนังสือวชิราวุธานุสรณ์ฉบับปีก่อน ๆ โดยลำดับ ปีนี้นึกหาเรื่องอันเกี่ยวกับราชการบ้านเมืองที่เหมาะสมยังไม่ได้ นึกได้แต่เรื่องพระมหากรุณาซึ่งทรงมีแก่เด็ก และแม้เรื่องเกี่ยวกับเด็กที่ทรงเลี้ยงนี้ จะได้เคยกล่าวไว้ในเรื่องที่ลงพิมพ์ฉบับก่อน ๆ บ้างแล้วก็ดี แต่ก็คงมีสาระพอที่จะเป็นเครื่องเฉลิมพระบารมีได้อีกโสดหนึ่ง จึงได้บันทึกให้แก่หนังสือวชิราวุธานุสรณ์ เพื่อลงพิมพ์ดังเคยมา

ประเพณีมีมาแต่โบราณที่คนไทยนำลูกหลานไปฝากวัดฝากวัง ตลอดตามบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ ทั้งนี้วัตถุประสงค์ประการสำคัญก็เพื่อศึกษาวิชาการ ระเบียบราชการ ขนบประเพณีตลอดจนการอบรมบ่มนิสัยให้เป็นคนดีมีความรู้สืบไป เพราะในสมัยอดีต วัด วัง และบ้านท่านผู้ใหญ่ย่อมเป็นสถาบันแห่งวิทยาการ และสถาบันแห่งสังคมตลอดทั้งวัฒนธรรมและศีลธรรม ซึ่งแตกต่างกับปัจจุบันนี้

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เมื่อเสร็จการศึกษาจากยุโรป และเสด็จนิวัตสู่พระมหานครแล้ว ในฐานะที่ดำรงพระราชอิสริยยศตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชองค์รัชทายาทก็ได้มีเจ้านายข้าราชการนำโอรสและบุตรหลานที่ยังเยาว์ไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กเรือนในเป็นจำนวนไม่น้อย และแม้บุตรหลานของสามัญชนบางคนก็ยังทรงรับการถวายตัวและทรงเลี้ยงไว้ในฐานะเดียวกันกับหม่อมเจ้าและบุตรข้าราชการก็มี พวกมหาดเล็กเด็ก ๆ เหล่านี้ มีหน้าที่เฉพาะพระองค์ ก็คือคอยเฝ้าอยู่เป็นปกติ เผื่อจะทรงใช้สอยประการใด เวลาทรงเกมกีฬาหรือการเล่นอย่างใด ก็โปรดเกล้าฯ ให้ร่วมด้วย ตลอดถึงการ

ตามเสด็จในที่บางแห่งบางคราว นอกนั้นก็ไปโรงเรียนตามกำหนดเวลา ซึ่งในที่นี้ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉพาะเรื่องความซุกซนของเด็ก และพระมหากรุณาแก่เด็กว่ามีประการใด อันเป็นข้อที่แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัย และพระราชจริยาวัตรที่เปี่ยมไปด้วยธรรมบารมีเป็นอย่างดี

ราชเลขานุการในพระองค์ คือ พระยาสุรินทรราชา (นกยูง วิเศษกุล) ขณะนั้นเป็นหลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์ เป็นผู้ปกครองดูแลพวกเด็ก จัดการในเรื่องการศึกษา การกินอยู่หลับนอนเครื่องนุ่งห่มใช้สอย ตลอดจนการควบคุมความประพฤติ ใครเป็นอะไร ขาดอะไรต้องการอะไร อยากย้ายโรงเรียนและแม้อาหารไม่อร่อย ก็ไปร้องเรียนร้องขอให้ท่านจัดการให้ ท่านก็มักอำนวยผลให้ด้วยความเห็นใจ บางเรื่องบางกรณีถึงนำความกราบทูลให้ทรงทราบ เด็ก ๆ โดยมากเคารพรักท่าน เว้นแต่ผู้ไม่เรียบร้อย บางคนที่ถูกท่านขนาบเอาบ่อย ๆ ความซุกซนของเด็กและความไม่เกรงใจใครทำให้เป็นปฏิปักษ์กับพวกกรมวัง เพราะการเล่นของเด็กทำให้เกิดเสียหายแก่สิ่งของและสถานที่ ทำให้ยุ่งเหยิงสกปรก กรมวังเป็นเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาว่ากล่าวก็ไม่เชื่อฟังไม่หยุด จึงเป็นเรื่องยั่วโมโหทำให้พวกกรมวังโกรธบางทีก็ถึงฟ้องร้องและก็ท่านเจ้าคุณผู้ปกครองนี่แหละได้เป็นโล่ของพวกเด็ก ช่วยไกล่เกลี่ยประนีประนอมให้เรื่องหนักกลายเป็นเบา แม้เมื่อเรื่องเข้าถึงพระเนตรพระกรรณ ท่านก็เป็นผู้กราบทูลข้อเท็จจริง หรือเรียกว่าเป็นทนายฝ่ายจำเลยให้แก่พวกเด็ก ดังนี้เด็กส่วนมากจึงเคารพรักท่าน ส่วนที่ท่านสั่งกำชับพวกเด็กเป็นหนักหนานั้น จำได้ว่ามีเรื่องเดียวคือการเฝ้าท่านว่าอย่าไปเล่นกันเสียหมด ต้องนั่งเฝ้าอยู่เสมออย่างน้อย ๓ คน คือ ให้ผลัดกันเล่นผลัดกันเฝ้า เพราะมีพระราชประสงค์ให้เด็ก ๆ อยู่ใกล้ชิดพระองค์เสมอ

เพียงที่กล่าวมาก็ทำให้เห็นได้แล้วว่าพระองค์ทรงโปรดเด็ก และมีพระกรุณาแก่เด็กเพียงใด พวกเด็กก็เพียงแต่นั่งเฝ้าอยู่ในห้องทรงพระอักษร ซึ่งจะกล่าวได้ว่าเป็นที่ประทับแห่งเดียวของพระองค์ เพราะพระองค์ทรงพระอักษร (เขียน) นับแต่ตื่นบรรทมเวลาบ่ายจนเข้าที่บรรทมเมื่อยามสาม นอกจากจะมีพระราชกิจต้องเสด็จออกจากวัง และทรงกีฬาเวลาเย็นหรือทรงให้มีการเล่นสนุกร่วมกันในหมู่มหาดเล็ก เวลากลางคืนเท่านั้นจึงต้องทรงละจากโต๊ะทรงพระอักษร หน้าที่ของพวกเด็กก็ไม่มีอะไรเป็นล่ำเป็นสัน วันหนึ่ง ๆ จะมีสักครั้งสองครั้งที่ต้องไปเชิญโถพระบังคนเบามาถวาย หรือรับสั่งให้ไปตามใครมาเฝ้า กับเวลาที่

อากาศร้อนมาก ๆ ก็ผลัดกันถวายอยู่งานพัด หรือเป็นเวลายุงชุมก็มุดเข้าไปใต้โต๊ะทรงพระอักษรคอยลูบพระบาทไล่ยุงเท่านั้นเอง และอาจเป็นเพราะไม่มีงานทำนั่งอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ อึดอัด ตามวิสัยเด็ก ๆ จึงเย้าแหย่กันบ้าง แกล้งกันบ้าง รังแกกันบ้าง ผู้ที่ถูกกระทำหนัก ๆ เข้า ก็เกิดโทโสเกิดการโต้ตอบกลายเป็นหยิกกัน ทุบกันจนมีเสียงขึ้น แม้จะอยู่กันทางเบื้องพระปฤษฎางค์ แต่ก็ห่างกันเพียงศอกเพียงวา ซึ่งพระองค์จะต้องทรงทราบได้ดีถึงพฤติการณ์อันเป็นความซุกซนนี้ แต่ก็คงทรงพระอักษรเรื่อยไปอย่างมีสมาธิมั่น มิได้สำแดงพระอาการผิดปกติประการใด ส่วนเด็กที่เล่นกันจนจะกลายเป็นพิพาทกัน ฝ่ายที่ถูกกระทำสุดจะอดกลั้นโทสะ ฝ่ายผู้กระทำก็สุดจะอดกลั้นหัวเราะด้วยความพอใจที่รังแกเขาได้ก็ต้องคลานออกไปนอกห้องทรงพระอักษร แล้วก็ปล่อยหัวเราะอย่างท้องคัดท้องแข็ง ผู้ถูกกระทำก็คลานตามออกไปด้วยโมโห แล้วก็มีเสียงวิ่งไล่ทุบกัน ส่วนผู้ที่อยู่ข้างนอกไม่รู้เรื่อง เห็นเขาวิ่งไล่กันก็พลอยวิ่งตามไปด้วย ที่วิ่งดังกล่าวนี้ก็คือเฉลียงรอบด้านในพระราชวังสราญรมย์ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีระยะทางรอบหนึ่งเห็นจะไม่น้อยกว่า ๓ เส้น พื้นปูด้วยกระเบื้องหินอ่อน และการวิ่งมิได้มีแต่ครั้งเดียวหนเดียว หากวิ่งกันเสียจนกระเบื้องพื้นหลุดแตกบ่อย ๆ ดังนี้จะไม่เกิดเป็นปฏิปักษ์กับพวกกรมวัง ซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาได้อย่างไร และในการนี้อย่านึกว่าไม่ทรงทราบ เพราะการวิ่งต้องผ่านห้องทรงพระอักษร เพียงเหลือบพระเนตรก็เห็นคนวิ่งได้ แม้เพียงฝีเท้าก็ดังพอจะทำให้หนวกหูแล้ว แต่แม้กำลังวิ่งกำลังซน พวกเด็กก็ยังมีมารยาทอยู่ คือ ตอนวิ่งผ่านห้องทรงพระอักษรทุกครั้ง เขาทุกคนจะก้มหลังย่อตัวและวิ่งเบาลง แสดงว่าจิตใจเขายังไม่ซุกซนไปตามอาการกิริยาทั้งหมด ยังมีความสำนึกในสัมมาคารวะอยู่ และเมื่อเขาไล่กันจนทัน ก็จะมีการทุบกันปล้ำกัน ซึ่งพวกวิ่งผสมโรงก็จะพลอยสนุกไปด้วย มิฉะนั้นเมื่อไล่กันจนเหนื่อย แล้วไม่มีแรงจะวิ่งอีกก็หยุดกันไปเอง ส่วนกระเบื้องที่หลุดที่แตกเจ้าหน้าที่ก็ต้องซ่อมและมีเสียงบ่นว่าพวกเด็ก ๆ ซึ่งถ้าด่าได้ตีได้พวกกรมวังคงไม่ละเว้น แต่นี่ก็คงนึกด่าในใจแล้วก็ค่อย ๆ กระจายข่าวจนเข้าพระกรรณ ซึ่งแท้จริงพระองค์ทรงทราบอยู่ดีแล้วว่าเด็กเล่นกันอย่างไร และไม่ทรงกริ้วก็เพราะทรงรู้ถึงชีวิต และวิสัยของเด็กซึ่งอยู่ในวัยซน จึงทรงพระเมตตาอีกทั้งทรงมีสมาธิพอที่เสียงเล่นของเด็กไม่สามารถรบกวนทำลายการทรงพระอักษรของพระองค์ได้ ฉะนั้นเมื่อเวลาประทับโต๊ะเสวย ซึ่งมีข้าราชการผู้ใหญ่

ฝ่ายต่าง ๆ ร่วมอยู่ด้วย เสียงเรื่องเด็กวิ่งเล่นกันจนกระเบื้องแตกก็เข้าถึงพระกรรณโดยอาการเปรย ๆ คือแสดงว่ามิใช่เพื่อมุ่งจะให้เป็นการฟ้องร้องเอาโทษเอาทัณฑ์ทีเดียวมิได้ แต่พระราชกระแสที่เป็นเชิงตอบก็คือ "กระเบื้องมันเก่า ปูมานานแล้ว ซ่อมเสียใหม่ให้แน่นหนาสักทีก็ดี" ดังนี้

ที่ห้องพระโรงด้านทิศใต้เป็นห้องโถงใหญ่มีเก้าอี้นวมหุ้มแพรสีแดงดอกสีทองชนิดเดียวและคู่ตั้งเรียงรายตามริมผนังและเสาเต็มห้อง ตรงกลางมีชนิดกลมพนักรวมเป็นรูปกระบอกตั้งรายอยู่ ๒ ตัว ปกติสวมปลอกขาวไว้ทุกตัว เก้าอี้ดังกล่าวนี้มีสปริงแข็งแรง และดีดตัวดีมาก จัดไว้สำหรับเจ้านายหรือแขกเมืองที่มาเฝ้าได้นั่งพัก ก่อนที่จะเข้าสู่ห้องรับแขกซึ่งอยู่ถัดไปทางด้านทิศตะวันตก และเป็นที่รับแขกในเวลามีงานชุมนุมคนมาก ๆ ด้วย พวกเด็ก ๆ อาศัยเป็นที่นั่งเล่นนอนเล่น เป็นที่รวมกันแห่งหนึ่ง และเพราะห้องก็กว้างใหญ่เก้าอี้ก็มีสปริงดีดตัวดี เก้าอี้จึงกลายเป็นหลักสำหรับให้ลิงชิงกัน กระโดดจากตัวนี้ไปยังตัวนั้นจากตัวนั้นไปตัวโน้น สปริงมันดีดดีเหลือเกิน บางคนเมื่อหลักไม่ดีมันดีดเอาหน้าคว่ำกับพนักก็มี บางคนแม้มิใช่เวลาเล่นลิงชิงหลักก็ยังกระโดดเล่นอยู่คนเดียว เพราะสปริงมันดีดดีนั่นเอง ครั้งหนึ่งมีการไล่กันหนีกันล่วงเลยไปทางหน้าห้องรับแขก ซึ่งมีตุ๊กตาหินตั้งรายอยู่ ๒ — ๔ ตัว คนหนึ่งวิ่งไปชนเสาตุ๊กตาก็สั่นโงนเงนจะตกลงมา ด้วยความว่องไวของเขารีบเอามือรับตุ๊กตามาอุ้มไว้ได้ แต่มือตุ๊กตาไปกระทบอะไรเข้าไม่ทราบ ทำให้นิ้วหักไปนิ้วหนึ่ง การเล่นยุติลงทันทีและบรรยากาศมีความสงบเงียบด้วยความเกรงว่าจะต้องถูกทำโทษในที่สุดก็ตกลงกันให้เงียบไว้แล้วก็แยกย้ายกันไป

รุ่งขึ้นพวกกรมวังที่ขึ้นไปทำความสะอาดก็ประสบเหตุ แล้วเรื่องก็กระจายไป ตกบ่ายท่านผู้ใหญ่ ๒ — ๓ คนก็มาดูเหตุการณ์เรียกพวกเด็ก ๆ มาสอบถามต่างปฏิเสธ ข้าพเจ้าเองรู้ดีว่าใครเป็นตัวเหตุ แต่เมื่อวิธีสอบถามเปิดช่องให้ปฏิเสธได้ ก็ต้องปฏิเสธไปตามเขา การวินิจฉัยของท่านผู้ใหญ่ลงว่า พวกเด็กเล่นซุกซนทำให้นิ้วตุ๊กตาหัก แต่ยังชี้ตัวไม่ได้ว่าคนใดเป็นผู้ทำหัก และเรื่องลามไปถึงการกระโดดเก้าอี้ ซึ่งเป็นของดีมีค่าเช่นเดียวกัน เก้าอี้มีไว้สำหรับนั่ง มิใช่มีไว้สำหรับกระโดดเล่น ท่านเจ้าคุณสุรินทรราชา ซึ่งเป็นผู้มาสอบสวนด้วยจึงสั่งห้ามมิให้พวกเด็กยึดเอาเก้าอี้เป็นหลักชิงกันอีกต่อไป และเรื่องนี้เมื่อทราบถึงพระเนตรพระกรรณก็ดูเหมือนมีพระราชดำรัสว่า "ที่ห้ามไม่ให้เล่นกระโดดเก้าอี้นั้นดีแล้ว ส่วนตุ๊กตา

ก็ขยับที่ตั้งให้ห่างทางชิดฝาเข้าไปสักหน่อย" และเมื่อเสร็จเสวยกลางวันวันนั้นแล้ว ก็ยังได้เสด็จไปทอดพระเนตรถึงที่เกิดเหตุด้วยแต่มิได้รับสั่งอะไรมากกว่าที่กล่าวไว้แล้ว พวกเด็กที่รู้สึกใจหายใจคว่ำมาแต่เมื่อวาน จึงกลับมีจิตใจเป็นปกติขึ้น คล้ายได้ขึ้นสวรรค์อีกครั้งหนึ่ง

ขอเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อประทับ ณ วังปารุสกวันบ้าง เมื่อประทับที่วังสราญรมย์ ที่เล่นของพวกเด็กก็คือพระราชอุทยานสราญรมย์ ลงเล่นน้ำในสระ ขึ้นต้นไม้ไล่กัน ต้นนิโครธซึ่งอยู่หลังสโมสรทุกวันนี้เป็นที่ไล่กันอย่างสนุก คือขึ้นทางต้นแล้วก็ไต่หนีไปลงทางปลายกิ่ง หรือกลับขึ้นทางปลายกิ่งไปลงทางต้น บางคราวก็ขึ้นไปวิ่งไล่กันบนดาดฟ้าเรือนกระจกและไต่ไปลงทางกำแพง แต่พวกเด็กส่วนมากชอบเล่นฟุตบอลที่สนามหน้าวัง เมื่อไปอยู่วังปารุสกวันไม่มีที่เล่นกว้างขวางเหมือนวังสราญรมย์ มีสนามพอเล่นฟุตบอลได้อยู่ด้านหลังพระตำหนักแห่งเดียว รูปสนามก็ไม่เป็นสี่เหลี่ยมไม่ได้ขนาด มีถนนสำหรับเดินอยู่รอบและยังมีต้นแก้วตัดเป็นพุ่มปลูกไว้รอบสนามเป็นระยะ ๆ อีกชั้นหนึ่ง แต่พวกเด็กก็ยังเล่นกันได้อย่างสนุก สนุกกันจนกิ่งแก้วหักบ่อย ๆ ซ้ำวันหนึ่งยังชูตเอาหลอดไฟฟ้าขนาดใหญ่หลายร้อยแรงเทียน ซึ่งติดอยู่ที่เสาโคมข้างถนนแตกไปหลอดหนึ่ง เรื่องก็เข้าถึงพระกรรณอีกตามเคย ท่านเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่สังกัดกรมวัง ดูจะเป็นขมิ้นกับปูนกับพวกเด็ก แต่จะตำหนิท่านก็ไม่ถูก เพราะเป็นหน้าที่ของท่านจะต้องรักษาพระราชทรัพย์และความสะอาดเรียบร้อย ข้อน่าคิดก็แต่ว่าท่านคอยทำหน้าที่เป็นโจทก์แต่อย่างเดียว ไม่คิดเป็นครูเป็นพ่อของพวกเด็ก ๆ บ้างเลย เด็กกับท่านจึงขาดมนุษยสัมพันธ์ต่อกัน จนกลายเป็นปฏิปักษ์กัน เอาละเมื่อท่านคอยแต่ฟ้องเด็กก็ทำเหตุให้ท่านฟ้อง ดูซิผู้ใหญ่ที่เฝ้าหาเหตุฟ้องเด็กทุกวัน ๆ นั้น คนทั้งหลายจะคิดเห็นเป็นอย่างไร ส่วนเรื่องหลอดไฟฟ้าที่แตกก็มีพระราชกระแสว่า "เอาลวดตาข่ายมาหุ้มเสียมันจะได้ไม่แตก" วันต่อมาหลอดไฟฟ้าตามเสาที่ใกล้สนาม ก็ถูกหุ้มด้วยลวดตาข่ายทุกดวง

ขอกล่าวกรณีเฉพาะตัวแทรกสักเล็กน้อย บรรดาเกมกีฬา ข้าพเจ้าชอบฟุตบอลและว่าวเป็นอย่างมาก เมื่ออยู่วังสราญรมย์ก็เล่นว่าวที่สนามหน้าวัง และข้าพเจ้าเองเป็นคนนำว่าวมาเล่นก่อนคนอื่น ๆ จึงเล่นตาม ที่วังปารุสกวันเล่นว่าวไม่ค่อยสะดวก เพราะบริเวณไม่โล่งกว้างเหมือนสนามหน้าวังสราญรมย์ แต่ก็ยังเล่นกันได้ วันหนึ่งเวลาบ่าย ข้าพเจ้าลงชักว่าวในสนามแต่คนเดียว เพราะแดดยังร้อนอยู่จึงไม่มีใครเขาเล่นกัน บังเอิญเจ้ากรรมลมแปรพา

ว่าวไปทางหลังคาพระตำหนัก แล้วว่าวก็ปักหัวลงหลังคาตรงห้องทรงพระอักษรพอดี ข้าพเจ้าค่อย ๆ สาวป่าน ว่าวที่ตะแคงตัวอยู่ก็โขกกระเบื้องหลังคาดังโกก — โกก — โกกเป็นระยะ ๆ กำลังที่ชลอมือค่อย ๆ สาวเพื่อไม่ให้เกิดเสียงดังก็ได้ยินเสียง "เอ้ย เจ้าเล่นว่าวกลางแดดทำไมไม่ใส่หมวกไปเอาหมวกมาใส่เสียก่อน" พอเสียงเอ้ย ข้าพเจ้ามองไปเห็นพระองค์ประทับยืนที่พระบัญชร ก็รู้สึกตกใจวาบตัวชา ป่านว่าวหลุดจากมือพร้อมกับว่าวก็หลุดจากหลังคานึกว่ากูตายแล้ว วันนี้ ถูกกริ้ว ถูกเฆี่ยนแน่ แต่พอได้ฟังพระดำรัสองค์ต่อมารู้สึกชื่นใจตัวลอยที่การณ์เป็นไปอย่างไม่เคยคิด คล้ายคนฝันร้ายแล้วตื่นขึ้นรู้ว่าไม่เป็นอันตรายไม่เป็นความจริงไม่ต้องรอให้รับสั่งซ้ำอีก ข้าพเจ้ารีบวิ่งขึ้นห้อง (แถว) หยิบหมวกสวมหัว แล้วก็ลงไปชักว่าวเล่นอีกอย่างสบายใจเฉิบ พวกกรมวังรึ จะมาทำอะไรฉัน ฉันจะชักว่าวคว้าหลังคาเล่น คว้าต้นไม้ดอกไม้เล่น เชิญสิเชิญไปทูลสิ ข้าพเจ้านึกเรื่อยเปื่อยด้วยความลำพองใจ และต่อมาก็ทราบว่ากรณีของข้าพเจ้าไปถึงเจ้าคุณผู้ปกครอง โดยมีพระราชดำรัสว่า "พวกเด็ก ๆ เล่นกลางแดดกลางฝนไม่ใส่หมวก เกิดป่วยไข้เป็นอันตรายไป พ่อแม่จะมาเอาใช้กับพระองค์จะเอาที่ไหนให้เขา ต่อไปให้ใส่หมวกเสีย" เจ้าคุณผู้ปกครองจึงสั่งพวกเด็กให้ปฏิบัติแต่นั้นมา

เรื่องที่เล่ามาเป็นส่วนที่ชี้ให้เห็นน้ำพระทัยในความกรุณาปรานีแก่เด็ก แม้จะทำสิ่งของมีค่าเสียหาย ก็ไม่กริ้วไม่ลงพระอาญาน์เพราะเหตุใด ควรเป็นข้อคิดประการหนึ่ง ซึ่งจะได้สรุปกล่าวในตอนท้าย และเรื่องทำนองนี้ยังมีอยู่อีก แต่ก็ไม่จำเป็นนำมาเล่าทั้งหมดความจะยืดยาวเกินการไป ในทางตรงกันข้ามเรื่องที่ทรงกริ้วและลงพระอาญาก็มีอยู่ ซึ่งเห็นควรจะได้นำมาเล่าเพื่อประกอบกัน และเพื่อการวินิจฉัยในขั้นสุดท้าย ในเหตุและผลแห่งพระราชจริยาวัตร หรือพระราชหฤทัยซึ่งเป็นไปดังกล่าวมา

ที่วังปารุสกวันนั่นเอง ระยะเวลาหนึ่ง เมื่อเสวยพระกระยาหารค่ำเสร็จแล้ว ก็เสด็จลงประทับ ณ พระตำหนักญี่ปุ่น ซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินเตี้ย ๆ ข้างกำแพงวังด้านตะวันออกและทรงไพ่บริดจ์บ้าง โป๊กเกอร์บ้างกับท่านข้าราชการผู้ใหญ่ พวกเด็กก็นั่งเฝ้าอยู่ที่เฉลียงซึ่งพื้นเป็นชั้นลดลงมาเล็กน้อย และตรงมุมห้องมีฝาฉากกั้นอยู่พอเป็นเครื่องบังตาได้บ้าง นอกนั้นก็เปิดโล่งการทรงไพ่เริ่มราว ๆ ๓ ทุ่มเศษ หรือ ๔ ทุ่ม ไปเลิกเอาเมื่อถึงเวลาเข้าที่พระบรรทมคือยามสาม คืนวันหนึ่งเมื่อมหาดเล็กเชิญเครื่องว่างมาตั้งถวายตามเวลา คือ ๗ ทุ่มแล้ว และ

นำข้าวต้มปรุงเครื่องมาตั้งให้พวกเด็กรับประทานกันแล้ว แต่พระองค์ยังมิได้เสวย กำลังทรงไพ่อยู่ พวกเราหลายคนรู้สึกง่วง คงเพราะเมื่อตอนเย็นเล่นกันเหนื่อยมากไป อีกทั้งคิดว่าประเดี๋ยวก็คงเลิกทรงไพ่และเสด็จขึ้น จึงค่อย ๆ หลบเลี่ยงไปทางมุมห้อง แล้วก็พากันกลับขึ้นวัง ต่างพากันเอาที่นอนของใครของมันมาปูที่เฉลียงด้านหลัง เรียงรายตั้งแต่หน้าห้องบรรทมไปจนจรดหัวบันไดด้านในอย่างเคย ขณะนั้นมีเด็กนอนหลับอยู่แล้ว ๒ คน คนหนึ่งคือหม่อมเจ้าทินทัต สุขสวัสดิ์ ซึ่งเป็นนักเรียนนายร้อย จ.ป.ร. และจะได้ไปศึกษาต่อที่โรงเรียนนายร้อยประเทศเยอรมันกำลังเรียนภาษาเยอรมันอย่างเคร่งเครียด มีหนังสือหัดพูดภาษาเยอรมันวางอยู่ข้างที่นอน ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นใครจำไม่ได้ พวกเราปูที่นอนพลางเย้าหยอกกันไปพลาง แย่งที่กันบ้าง แกล้งทำที่นอนเพื่อนให้ยุ่งบ้าง เสียงโกรธเพราะถูกแกล้งบ้าง เสียงหัวเราะดีใจเพราะแกล้งเขาได้บ้าง ความง่วงก็ดูจะหายคลายไป แต่ขณะที่ระริกซิกซี้กันอยู่นั่นแหละ ฟ้าก็ผ่าเปรี้ยงลงมา เจ้าคุณคทาธรบดี (เทียบ อัศวรักษ์) ขณะยังเป็นนายวรการ-บัญชา โผล่ขึ้นมาบอกว่า ทรงกริ้วให้จับพวกเธอมัดโยงทุกคน ไม่ให้นอนไม่ให้นั่ง พวกเราเสียงเงียบกริบ บรรยากาศที่กำลังแช่มชื่นเปลี่ยนเป็นหม่นหมอง ใครคนหนึ่งทำใจแข็งพูดขึ้นว่า พวกผมเห็นใกล้เวลาเสด็จขึ้นแล้วก็เลยขึ้นมาก่อน เพื่อปูที่หลับที่นอนให้เรียบร้อยเท่านั้นเอง ทำไมจึงทรงกริ้ว "นั่นน่ะซิใกล้เวลาเสด็จขึ้นแล้ว ก็ควรรอตามเสด็จไม่ควรขึ้นมาก่อน เป็นการทิ้งพระองค์แล้วหนีมา" เจ้าคุณคทาชี้แจงแล้ว ท่านก็สั่งให้พวกเราไปยืนที่ราวบันไดตั้งแต่ท้องพระโรงขึ้นมา เอาผ้ามัดมือคร่อมราวบันไดเป็นคู่ ๆ เพื่อมิให้นั่งได้ ข้าพเจ้าถูกมัดคู่กับนายจำลอง สวัสดิ์ชูโต (พระยาจินดารักษ์) นอกนั้นเป็นใครบ้างจำไม่ได้ถนัด ที่จำได้แน่เพราะเป็นผู้เอะอะโอดครวญมากก็มี นายส่าน โชติกเสถียร (พระวุฒิศาสตร์เนติญาณ) อีกคนหนึ่ง รวมผู้ที่ถูกมัดประมาณ ๑๐ คน ส่วนหม่อมเจ้าทินทัตก็ถูกมัดด้วย ท่านคัดค้านชี้แจงความจริงซึ่งพวกเรากีรับรอง แต่เจ้าคุณคทาบอกว่า รับสั่งให้มัดทั้งหมดก็ต้องมัด ปล่อยไว้ทอดพระเนตรเห็นเข้าจะเกิดปัญหายุ่งยากไปอีก ท่านทินทัตถึงกับกรรแสง

เมื่อเจ้าคุณคทากลับลงไปแล้ว พวกเรามองดูตัวเองรู้สึกแปลกตาที่มายืนเกาะราวบันไดอยู่เป็นแถว ความสนุกหมดไปความทุกข์เข้ามาแทน และนำความง่วงกลับมาด้วยแล้วก็ปรารภกัน นี่เมื่อไหร่จะเสด็จขึ้น เสด็จขึ้นแล้วจะทรงลงโทษอย่างใดอีกหรือไม่ คืนนี้จะมัด

พวกเราไว้ตลอดคืน หรือเมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็จะปล่อยอย่างใด ทุกคนต้องหงอยเหงาเศร้าสร้อย ไม่มีใครใจแข็งแสดงครึกครื้นรื่นเริงเลย ต่างเอนอิงพิงราวบันไดบ้าง เอาหัวบ้าง หน้าบ้าง ซบกับราวบันได ตามแต่จะทำได้เพื่อเป็นการพักผ่อนพอสมควร เรายืนอยู่ประมาณ ๑ ชั่วโมง ก็ได้ยินเสียงเสด็จมาต่างยืนตรงค้อมหัวทำหน้าเศร้า แล้วก็เห็นเสด็จขึ้นท้องพระโรง และขึ้นบันไดที่พวกเรายืนรับเสด็จเป็นตับ เสด็จผ่านพวกเราเป็นลำดับ ใจเต้นตึก ๆ นึกว่าจะทรงบริภาษประการใดอีก แต่มิได้ตรัสและดูเหมือนจะเมินพระพักตร์ ไม่รู้ไม่เห็นพวกเราด้วยซ้ำ ทำให้ใจวาบ ๆ ไปตามกัน เพราะเกรงจะเป็นดังว่า เมื่ออากาศสงบแสดงว่าจะเกิดพายุใหญ่ ต่อเมื่อเสด็จสุดขั้นบันไดแล้ว จึงเห็นทรงหันพระพักตร์มาดูพวกเราแว่บหนึ่ง แล้วก็เลยเสด็จเข้าห้องบรรทม

เสียงเงียบกริบ ไม่มีใครปริปาก มีแต่เสียงถอนหายใจ ผู้ใหญ่ที่เดินผ่านพวกเราไปมา ก็ไม่เห็นมีใครไต่ถามทักทายเราสักคน ซ้ำทำเหมือนอย่างไม่รู้ไม่ชี้ว่ามีพวกเรายืนอยู่เสียด้วย แต่ตอนนี้เราก็รู้ได้แน่ว่า การลงโทษอย่างอื่นไม่มีอีก เพราะถ้ามีก็ต้องเกิดขึ้นแล้ว แต่ถ้าต้องยืนอยู่เช่นนี้ตลอดรุ่ง ก็ดูจะเป็นโทษที่หนักกว่าการถูกเฆี่ยนสัก ๔ – ๕ ทีเสียอีก คิดแล้วก็ใจหาย พอดีเจ้าคุณคทาธรเดินลงบันไดมา ท่าทางแสดงว่าจะกลับบ้านของท่าน เพราะท่านผู้ใหญ่นั้น เมื่อเสด็จเข้าที่พระบรรทมแล้ว ก็กลับไปนอนบ้านท่านทุกคน เว้นแต่องครักษ์ที่ประจำเวรจึงนอนในวัง ดังนั้นจึงถามเจ้าคุณคทาว่า ทรงโปรดอย่างใด เมื่อไรจะโปรดให้แก้มัด เจ้าคุณคทายิ้มให้นิดหนึ่ง แต่ไม่ตอบอย่างไร เดินลงไปยังท้องพระโรงแล้วหายไป แน่ละซิคราวนี้ ต้องถูกมัดโยงอยู่ตลอดรุ่งแน่ ๆ เพราะผู้ใหญ่ท่านอื่น ๆ ก็กลับบ้านหมดแล้ว เจ้าคุณคทาผู้รับรับสั่งก็กำลังจะกลับบ้านไม่มีผู้ใดจะสนองรับสั่งอีก เมื่อซุบซิบกันดังนี้แล้วผู้ที่ใจอ่อนก็แทบจะร้องไห้โฮออกมาทีเดียว ข้าพเจ้านั้นไม่แต่จะสงสารตัวเอง ยังคิดสงสารหม่อมเจ้าทินทัต ที่ต้องพลอยฟ้าพลอยฝนไปด้วยเป็นอย่างมาก แต่ขณะนี้ใครจะทำอะไรได้นอกจากจะรอเวลา ต่างจึงซบหน้าซบหัวลงกับราวบันได หากจะงีบลงได้บ้างทั้งยืนก็ยังดี

ฟ้าผ่าโดยไม่มีเสียงลั่นเสียงร้องก่อนได้ฉันใด ฝนก็ตกลงมาโดยไม่มีลมไม่มีพายุมาก่อนได้ฉันนั้น พวกเรายืนทรมานอยู่ จากเวลาที่เสด็จเข้าห้องพระบรรทมแล้ว อีกสักครึ่งชั่วโมง เจ้าคุณคทาซึ่งน่าจะกลับบ้านแล้วนั้น ก็โผล่ขึ้นมาจากท้องพระโรงพูดว่า รับสั่งให้ปล่อยพวกเธอ

แล้ว แล้วก็แก้ผ้ามัดมือให้พวกเรา ความชุ่มชื่นดีใจทำให้ทุกคนหน้าตาเบิกบาน ต่างสบัดแขนสบัดขาทำท่ากายกรรมให้คลายความเมื่อยขัด และนึกในใจว่านี่คงทรงกำหนดเวลาลงโทษไว้แล้วรับสั่งให้เจ้าคุณคทาคอยปล่อยพวกเราเมื่อถึงเวลากำหนด ซึ่งเมื่อรวมเวลาถูกมัดก็ประมาณว่าสัก ๑ ชั่วโมงครึ่ง แต่จะเท่าใดอย่างใดก็ช่างเถิด พอพระยาคทาจากพวกเราไปเพื่อกลับบ้านพวกเราก็รีบไปยังที่นอน แล้วต่างซุกหัวนอนไม่ต้องนึกคิดอะไรอีก

อีกครั้งหนึ่งที่วังปารุสกวันนั่นเอง ระยะเวลานั้นพระองค์กำลังทรงค้นคว้าเรื่องรามเกียรติ์ เพื่อทรงพระราชนิพนธ์บ่อเกิดรามเกียรติ์และบทโขน ค่ำวันหนึ่งพวกเราเล่นบิลเลียดกันอยู่ที่เรือนสโมสรหลังตำหนัก และเมื่อเสวยพระกระยาหารค่ำเสร็จแล้ว ก็เสด็จลงสโมสรทรงเล่นบิลเลียดเกมต่าง ๆ กับท่านผู้ใหญ่ พวกเด็กพากันนั่งดู ครั้นเวลาประมาณเกือบสองยามข้าพเจ้ากับนายชอบ บุนนาค (หลวงโกวิทวรการ) ก็ชวนกันว่า ไปนอนกันเถอะพรุ่งนี้ต้องไปโรงเรียน และด้วยเห็นว่ามีเด็กเฝ้าอยู่หลายคนแล้ว เราก็พากันขึ้นบนพระตำหนักและเข้านอน ข้าพเจ้ากับนายชอบ บุนนาค และผู้อื่นอีก ๒ — ๓ คน เรียนอยู่โรงเรียนมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง การไปโรงเรียนต้องเดินจากวังปารุสไปยังสี่เสาเทเวศร์ แล้วขึ้นรถรางไปลงที่หลักเมืองและเดินต่ออีกจนถึงโรงเรียน เวลาเลิกเรียนก็กลับวังตามทางเดียวกัน การที่ต้องนอนยามสามแล้วตื่นไปโรงเรียนทันนั้น ก็ด้วยโรงเรียนเปิดเรียน ๔ โมงเช้า เลิก ๔ โมงเย็นพวกเรากำลังเป็นเด็กวัยรุ่น จึงไม่รู้สึกลำบากเดือดร้อนแต่ประการใด

กำลังนอนหลับสนิทก็ถูกปลุกให้ตื่นขึ้น ผู้ปลุกบอกว่าทูลกระหม่อมทรงกริ้ว รับสั่งว่าพวกเด็กหนีหมดให้รีบลงไปที่สโมสร ผู้ที่ถูกปลุกมิใช่แต่ข้าพเจ้ากับนายชอบ ยังมีคนอื่นอีกรวม ๔ — ๕ คน พากันลงไปสโมสรทั้ง ๆ ที่กำลังงัวเงีย เมื่อลงไปถึงเห็นพระองค์กำลังทรงหัดท่าเต้นโขนแก่พวกเด็กอยู่ ๒ — ๓ คน และพอทอดพระเนตรมาเห็นพวกเรา ก็รับสั่งให้จับไม้แทงบิลเลียดเข้าคนละอัน ยืนเรียงแถวกัน ข้าพเจ้าอยู่หัวแถว นายชอบรองลงไปแล้วก็ให้เต้นทำท่าตามพระองค์ มีคนเคาะจังหวะ ตึง — ตึง – ตึง — ตึง — ทำนองเพลงกราวนั่นแหละความง่วงทำให้พวกเราออกท่าไม่ถูก เต้นไปรำคิวไปเก้ง ๆ ก้าง ๆ ไม่ลงจังหวะกัน ทรงหันมาทำท่าจะฟาดด้วยไม้คิว ข้าพเจ้าเป็นคนหน้าถ้าฟาดจริงก็ต้องเจ็บแน่ แต่แล้วกลับทรงอธิบายให้พวกเราได้เกิดความรู้ว่า ไม้ติดธงตรงปลายที่พวกโขนถือนั้นก็คือพลองเป็นอาวุธประจำตัว

ท่าถือท่ารำก็คือท่ารับท่าตี หมายความว่า ในขณะที่ถืออยู่ในมือและกำลังรำไปนั้น ถ้าฝ่ายปรปักษ์ตีหรือฟันมาก็ใช้รับได้ทันทีเพื่อป้องกันตัว และในขณะเดียวกันก็ตีโต้ไปได้ทันทีด้วย ฉะนั้น การจับการถือจึงต้องให้อยู่ในลักษณะที่จะปฏิบัติดังกล่าวได้เสมอ ไม่ใช่ทำเกะกะเก้งก้างอย่างพวกเจ้าทำ ให้ดูการรำพลองรำง้าวของพวกกระบี่กระบองเป็นตัวอย่าง แล้วก็ทรงนำให้ทำตามอีก แต่ข้าพเจ้าเองยังไม่หายง่วงหายงง หัวหูมันมึนทึบปลุกสติปัญญาเท่าไร ๆ ก็ไม่เกิด คืนนั้นจึงถูกบริภาษเป็นอย่างหนัก และเนื่อแท้ก็เป็นเรื่องหนีนอนอีกครั้งหนึ่ง แต่อย่างไรก็ดี ต่อมาข้าพเจ้ากับนายชอบก็กลายเป็นโขนตัวดี และเป็นคู่หน้า เต้นได้ทั้งโขนยักษ์โขนลิง เคยเต้นออกโรงถวายเจ้านายทอดพระเนตรให้แขกเมืองชมหลายครั้งทีเดียว

ต่อไปนี้ขอนำเรื่องที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมาเล่าประกอบไว้บ้าง เป็นที่ทราบกันแล้วว่า จังหวัดนครปฐม เป็นที่แปรพระราชฐานประจำปี นับแต่ขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช องค์รัชทายาทจนเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ประมาณเดือนมกราคมได้เสด็จไปประทับ ณ จังหวัดนครปฐม เกือบไม่เว้นปี ที่ประทับในเบื้องต้น ก็คือเรือนบังกะโล ซึ่งอยู่ต่อจากสถานีตำรวจภูธรไปทางทิศตะวันออกด้านหลังองค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งปัจจุบันนี้กลายเป็นสถานที่ราชการของฝ่ายตำรวจไปหมดแล้ว ต่อมาจึงได้ย้ายไปประทับในพื้นที่ระวางป่าไผ่และสวนผลไม้ โดยมีเรือนไม้เป็นที่ประทับหลังหนึ่ง และปลูกโรงแถวด้วยไม้ไผ่ไม้รวก หลังคามุงจากให้ข้าราชบริพารพัก ต่อมาที่ประทับนี้จึงได้ทรงสร้างขึ้นเป็นพระราชวังสนามจันทร์

"อยู่ไม่สุข" เป็นคำที่ผู้ใหญ่กล่าวจนเจนหู หมายความว่าเด็ก ๆ อยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้ ไม่สบาย ต้องเล่นไปซนไป ความสนุกเป็นความสุขของเด็ก พวกเราเด็ก ๆ ก็อยู่ในวิสัยเช่นนั้น ถึงคราวตามเสด็จนครปฐม บังกะโลที่ประทับเล็กนิดเดียว ข้าราชบริพารเบียดกันอยู่ พวกเด็กก็นอนเรียงแถวกันที่เฉลียงหน้าห้องบรรทมอย่างเคย ดังนั้นพอตื่นเช้าขึ้นอาบน้ำแต่งตัวกินอาหารเช้าแล้ว พวกเราก็ต้องออกไปหาที่เล่นที่สนุกนอกบริเวณที่ประทับ เพราะขืนเล่นสนุกกันในบริเวณบังกะโล ก็ต้องเป็นการปลุกพระบรรทมแน่ ๆ แล้วอะไรจะเกิดขึ้น ไม่ต้องบอกใคร ๆ ก็ย่อมรู้ ที่เที่ยวเล่นสนุกของพวกเรา ก็คือ องค์พระปฐม ซึ่งมีสนามมีลานจะเล่นอะไร ๆ ได้สารพัด ส่งเสียงเอะอะเกรียวกราวอย่างไร ๆ ก็ไม่มีคนได้ยินหรือหนวกหู จากองค์พระปฐมก็ตลาดซึ่งมีการขายของกินจนไม่มีสตางค์ซื้อ ที่ได้กินก็เพราะการเอื้อเฟื้อเจือจาน

ซึ่งกันและกัน บางครั้งบางวันเรียนขอความสงเคราะห์ท่านผู้บังคับการตำรวจภูธรว่า อยากหัดขี่ม้า ท่านก็กรุณาจัดม้ามาให้ขี่ ๔ – ๕ ม้า วันที่ข้าพเจ้าขี่ได้พากันไปถึงห้วยจระเข้เป็นอย่างไกล แล้วข้าพเจ้าก็ไม่กล้าขี่อีกเพราะก้นแตก ทำให้เดินและนั่งไม่สะดวกไปหลายวัน มิใช่เป็นแต่ข้าพเจ้าคนเดียวเพื่อนคนอื่น ๆ ก็เป็นเหมือนกัน ทั้งนี้เขาว่าเพราะก้นไม่เคยอาน

วันหนึ่งพวกเราหมู่หนึ่ง ๕ – ๖ คน ยาตราเข้าตลาดซื้อ ข้าวเม่า กล้วยแขก ขนมครก ติดมือไปทำนองปิกนิก ค่าซื้อขนมใครมีใครจ่าย ไม่มีก็ให้อาศัยกิน แล้วก็เดินตัดข้ามทางรถไฟเข้าไปยังสวนเจ๊ก ซึ่งมีอ้อย น้อยหน่า ฝรั่ง ทับทิม เรียงรายอยู่แต่ละไร่ละสวน ยึดที่มีร่มไม้เป็นที่พัก แล้วก็ลองกระโดดข้ามท้องร่องเล่น ลองเก็บผลไม้ หักอ้อยเล่น แล้วก็ลองกินจริง ๆ บางคนที่ยังมีความตะขิดตะขวงใจ ก็ยังรี ๆ รอ ๆ พอเห็นเจ๊กเจ้าของสวนกำลังทำงานอยู่อีกด้านหนึ่ง ก็ทำเดินเข้าไปสนทนา แล้วก็พูดชักนำจนเจ๊กรู้ว่าพวกนี้แหละ มหาดเล็กสมเด็จ-พระบรม กลางคืนมาเล่นรบกันถึงในไร่ในสวน จุดประทัดปังปัง ๆ หนวกหูนอนไม่หลับแล้วก็แสดงน้ำใจดี กินซี ๆ อ้อยของอั๊ว ฝ่าหล่างของอั๊ว กลายเป็นเกลอกันไป เกลอกินของที่เกลอให้จึงมิใช่ลักกินและไม่เป็นขโมย เป็นการกินด้วยไมตรีจิต และเพราะความไมตรีดังกล่าว เมื่อขากลับพวกเราจึงมีอ้อยติดมือไปคนละท่อนละลำ

กลับจากสวนเกลอไปเกร่อยู่ที่สถานีรถไฟ เห็นพวกเราอีกหมู่หนึ่ง ๓ – ๔ คน มาเกร่อยู่ก่อนแล้ว บอกว่าสักครู่รถไฟจากกรุงเทพ ฯ จะมาถึง อยู่ชมพวกโดยสารรถไฟเสียก่อน เมื่อรถไฟแล่นเข้ามาจอดสนิทแล้ว พวกเราคนหนึ่งก็นำสตางค์ที่ถูกล้อรถไฟบดเสียบางมาอวด เขาเอาสตางค์วางบนรางเมื่อมีเสียงรถไฟแล่นมาแต่ไกล ทำให้คนอื่น ๆ เกิดทึ่ง และได้ทราบว่าประเดี๋ยวจะมีรถไฟจากใต้มาหลีกกับกระบวนนี้ทีน ต่างจึงจะทำตามอย่างบ้าง เกิดพนันขันต่อว่าของใครจะบางกว่ากัน ผู้มีสตางค์ต่างก็เตรียมตัว แต่ผู้ที่เสียดายสตางค์ก็ไม่เล่นด้วย พอเสียงรถไฟแล่นใกล้เข้ามาหลายคนก็เอาสตางค์ไปวางที่ราง และพอรถแล่นเข้ามาจอดสนิทแล้วต่างก็เอาสตางค์ของตนมาแสดงว่าของใครบางเรียบกว่ากัน เป็นการสนุกตื่นเต้นไปตามประสาแต่ก็จำไม่ได้เสียแล้วว่าใครเป็นผู้ชนะ แล้วก็พากันกลับที่ประทับทันเวลากินกลางวันพอดี เมื่อกินอยู่เสร็จแล้ว ต่างก็พักผ่อนเพราะเหน็ดเหนื่อยมาไม่น้อย

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ กำลังเสวยพระกระยาหารกลางวันอยู่ ณ ห้องเสวยชั้นล่าง พวกเราเด็ก ๆ อยู่ชั้นบนบ้างชั้นล่างบ้าง ได้ยินพระสุรเสียงดังผิดปกติ แต่พวกเด็กก็มิได้สนใจอย่างใด ต่อมาจึงได้ยินเสียงกริ้วและรับสั่งว่า "เล่นหาที่ตาย ปล่อยให้เล่นอย่างนี้ไม่ได้ น่ากลัวมาก" ไม่ช้าพวกที่อยู่ชั้นล่างข้างห้องเสวยคนหนึ่ง ก็ขึ้นมาเล่าความให้พวกเรารู้โดยตลอด ท่านผู้ใหญ่สังกัดกรมวังกราบทูลเรื่องที่พวกเราเล่นเอาสตางค์วางให้รถไฟทับ ซ้ำยังขโมยอ้อย ฝรั่ง ของเจ๊กมากิน เสริมว่าน่าหวาดเสียวมาก นั่งรุมล้อมอยู่ริมทางรถไฟ พอรถแล่นมาก็เอาสตางค์วางลงที่ราง รถไฟยังไม่ทันหยุดดีก็เอื้อมมือเข้าไปหยิบสตางค์ ฯลฯ ดังนี้จะไม่กริ้วยังไง เพียงเล่นกลางแดดกลางฝนไม่ใส่หมวก ก็ยังทรงพระวิตกว่าจะป่วยไข้ นี่เล่นกับรถไฟมันก็ต้องทับตายแน่ ๆ ยิ่งวาดมโนภาพตามคำกราบทูลด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางรอด เมื่อพวกเด็กๆ รู้ว่าเป็นเรื่องของตน ต่างก็เกิดวิตกและมาจับกลุ่มปรารภกัน ทำไมเรื่องมันเข้าสู่พระเนตรพระกรรณรวดเร็วแท้ ๆ ท่านกรมวังผู้ใหญ่เห็นเราเล่นอันตราย ไฉนจึงไม่ห้ามไม่เตือน ท่านคอยสอดแนมติดตามพวกเราเพื่อจะจับผิดเช่นนั้นฤๅ แต่พวกเราก็ไม่เห็นหน้าท่านเลย อาจเป็นกรมวังอื่น ซึ่งเป็นลูกน้องของท่านคอยติดตามดูพวกเรา หรือบังเอิญไปประสบเหตุการณ์เข้าจึงนำความมารายงาน พอเวลาเสวยซึ่งท่านร่วมโต๊ะเสวยด้วย ก็เป็นโอกาสที่ท่านจะเปรยเรื่องเป็นการรายงานโดยนัย หรือเป็นการกราบทูลโดยตรงก็ได้ ความจริงการกระทำของท่านก็ตกเป็นผลดีแก่พวกเราในเบื้องปลาย แต่ทำไมท่านจึงไม่ว่ากล่าวสั่งสอนเราโดยตรง ใช้วิธีทูลเสนอเสมออาจจะเป็นได้กระมังว่าราชการแบ่งหน้าที่กันเป็นส่วน ๆ การปกครองเด็กเป็นหน้าที่ท่านราชเลขา ราชการฝ่ายมหาดเล็ก และพวกมหาดเล็กก็มีหัวหน้าเป็นผู้ปกครองควบคุมส่วนหนึ่ง กรมวังก็เป็นส่วนหนึ่ง ราชการทั้ง ๓ ส่วนนี้ต่างพยายามจะทำให้ดีไม่มีเสียด้วยกัน ถ้าทรงทราบว่าส่วนใดเสีย ส่วนนั้นก็เสียหน้าทำให้ไม่พอพระราชหฤทัย เช่นนั้นฤๅ ถ้าคิดดังนี้ พวกเด็กก็ตกเป็นสะพานเป็นหนังหน้าไฟ น่าสงสาร

พวกเรารู้ตัวแล้วในความผิดของตน คอยแต่ฟ้าจะบันดาล และก็ไม่ต้องรอนาน หัวหน้ามหาดเล็กตั้งเครื่องผู้หนึ่ง ซึ่งได้รับสั่งก็ขึ้นมาแจ้งโทษให้พวกเราทราบ พวกเราก็ทำตามวิธีที่เขาบอก คือยืนเรียงแถวที่เฉลียงตั้งแต่หน้าห้องทรงพระอักษร ไปจนจรดหัวบันไดทางขึ้น พวกที่อยู่ข้างล่างก็ถูกต้อนขึ้นมารวมกันประมาณ ๗ – ๘ คน จะเป็นใครบ้างจำไม่ถนัด

แต่จำได้แน่นอนคนหนึ่ง คือ หม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ ข้าพเจ้าสูงกว่าเขา จึงตกเป็นหัวแถวตามเคย แล้วต่างก็ทำท่าขับรถไฟพร้อมกันทำเสียง ชึก ชึก ชึก ไปด้วย นี่เป็นวิธีตามพระดำรัสสั่ง มันช่างแสนจะทำได้ยากจริง เพราะความกระดากกระเดื่องใจ ท่าขับรถไฟจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบ ข้าพเจ้าเจนแต่ท่าขับรถราง ก็เลยทำท่าขับอย่างรถรางแล้วก็ทำเสียง ชึก ชึก ชึก อย่างรถไฟเป็นอันใช้ได้ แต่ก็ยังถูกกำชับว่า ให้ขับเรื่อยไปหยุดไม่ได้ ถ้าหยุดจะลงพระอาญา อย่างไรก็ดี รถไฟก็ต้องเดินบ้างหยุดบ้างเป็นธรรมดา

ประมาณบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จขึ้น พวกเราก็ระดมกันขับรถไฟเสียง ชึกชั่ก ชึกชั่ก แต่เสียงก็ไม่ค่อยออกจากลำคอ มือก็ทำท่าเปิดปิดคันขับเหมือนขับรถราง ส่วนหน้านั้นดูไม่ได้ เพราะเชียวเหยเกไปตามกัน ขณะเสด็จผ่านแถว ทรงชำเลืองพระเนตร และทรงยิ้มน้อย ๆ แล้วเสด็จเลยเข้าห้องทรงพระอักษร

บัดนี้การขับรถไฟก็กลายมาเป็นขับรถหน้าพระที่นั่ง อยู่เฉพาะพระพักตร์ พระองค์ประทับ ณ โต๊ะทรงพระอักษร เมื่อผินพระพักตร์มาทางประตู ย่อมทอดพระเนตรเห็นพวกเราได้ พวกเราจึงต้องทำการขับเรื่อย ๆ ไปจะหยุดมิได้ ความคิดอย่างหนึ่ง ใคร่จะทำให้เสียงดังมาก ๆ เพื่อทรงรำคาญจะได้โปรดเกล้า ฯ ให้เลิกขับเสียที แต่ก็นึกขึ้นได้ว่าเมื่อทรงรำคาญแล้วจะไม่โปรดให้เลิก กลับเป็นลงโทษอย่างอื่นไปก็ยิ่งจะซ้ำร้ายใหญ่ พ.ข.ร. ทั้งหลายจึงคงทำการขับไปเรื่อย ๆ แต่ก็เพลามือบ้าง เพลาเสียงบ้าง โดยอัธยาศัยเพราะเกรงจะทรงรำคาญ

ขณะนั้นพวกเราไม่อยากให้ใครมาเห็น เพราะดูท่าทางมันพิลึก ๆ อยู่ เกรงข่าวจะกระจายมากไป แต่ไม่ช้าท่านเจ้าคุณรณชัยชาญยุทธ (บิดานายส่าน โชติกเสถียร) เจ้าเมืองก็ขึ้นมาเฝ้าโดยรับสั่งให้หา พอท่านเห็นอาการของพวกเรา ท่านก็เอะใจร้องหึ ๆ ถามว่าทำอะไรกันคุณ พวกเราได้แต่ยิ้มหน้าเผือด ๆ มิได้เอ่ยปากตอบ ต่อมาได้ยินพระสุรเสียงรับสั่งกับท่านเจ้าเมือง ให้ทราบถึงเรื่องของพวกเราและทรงลงโทษให้ขับรถไฟ เมื่อท่านเจ้าเมืองทูลลากลับเดินผ่านพวกเราอีกครั้ง ท่านหัวเราะอย่างออกหน้า แต่คงมิใช่หัวเราะเยาะอาจเป็นการแสดงความปรานี หรือขบขันในลักษณะโทษที่เราได้รับก็ได้ และไม่ช้าก็โปรดให้เลิกขับรถไฟ พ.ข.ร. พากันกราบแล้วก็นั่งเฝ้าตามหน้าที่ เพราะยืนมาประมาณ ๑ ชั่วโมงกว่า นับว่าเมื่อยพอการ

เล่ามายืดยาวหลายเรื่องแล้ว จนดูจะเกินการ แต่ก็ยังมีเรื่องที่ซาบซึ้งใจใคร่เล่าต่อสักเรื่องหนึ่ง หวังว่าจะไม่ทำความรำคาญแก่ท่านผู้อ่าน และคงโปรดเข้าใจแล้วว่าเรื่องที่เล่ามานี้มิได้มีจุดประสงค์อยู่ที่พวกเด็กตลอดจนตัวผู้เล่า หากเรื่องของเด็กเป็นเพียงข้อมูลสำหรับวิเคราะห์วินิจฉัยถึงพระราชจริยาวัตรพระราชอัธยาศัย หรือพูดอย่างชาวบ้านว่า น้ำพระทัยว่าเป็นอย่างไร อันจะได้ปรากฏในตอนสุดท้ายเท่านั้น

พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จกลับจากประพาสทวีปยุโรปครั้งที่ ๒ และเสด็จพิธีเปิดพระบรมรูปทรงม้า แล้วพระองค์ทรงอนุสรณ์คำนึงถึงการที่ได้เสวยราชสมบัติมาเป็นเวลา ๔๐ ปี เสมอด้วยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลายาวกว่ากษัตริย์พระองค์อื่น จึงทรงพระราชดำริจะจัดพิธีการมงคลบวงสรวงอดีตกษัตริย์ ณ พระราชวังเดิมพระนครศรีอยุธยา แล้วก็โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการดังกล่าวตามพระราชปรารภ พระราชพิธีนี้เรียกว่างานรัชชมงคล เป็นงานใหญ่เอิกเกริก มีการแสดงต่าง ๆ อย่างโบราณประเพณีให้ประชาชนชมเป็นเวลา ๓ วัน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการในพระนคร ก็ต้องไปร่วมพระราชพิธีที่พระนครศรีอยุธยา ประชาชนทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ก็พากันไปชมงานเป็นจำนวนมากมาย สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) เสด็จโดยทางเรือ และฝ่ายบ้านเมืองได้จัดบ้านป้อมเพชร ซึ่งเป็นจวนผู้ว่าราชการเมืองถวายเป็นที่ประทับ เมื่อกำหนดวันเสด็จแล้ว ท่านเจ้าคุณผู้ปกครองพวกเด็กได้กราบทูลถามว่า พวกเด็กจะโปรดเกล้า ฯ ให้ตามเสด็จด้วยหรือไม่เพียงใด มีพระราชดำรัสตอบว่า "เอาไปซิ ถ้าไม่เอามันไป ใครจะอยู่กับฉัน" เจ้าคุณผู้ปกครองก็บอกให้พวกเราทราบและสั่งให้เตรียมตัว เรือกระบวนเสด็จครั้งนี้กรมทหารเรือเป็นผู้จัดถวาย มีเรือยนต์เป็นเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟสำหรับพวกข้าราชบริพาร เรือประเภทนี้มีเลขหมายประจำเรือ ๑ – ๒ – ๓ – ๔ – ๕ ฯลฯ โดยสามัญเรียกกันว่าเรือเบอร์ ในวันเสด็จนั้น พวกเด็กโดยสารไปเป็นเฉพาะ ๒ ลำ นอกนั้นเป็นเรือเครื่องเรือมหาดเล็กและเรือเจ้าหน้าที่อื่น ๆ บรรยากาศในวันนั้น ทำให้พวกโดยเสด็จครึกครื้นชุ่มชื่นใจไปตาม ๆ กัน

เรือมีที่นั่งปูเบาะอยู่ตอนหัว ซึ่งเป็นที่ถือท้ายด้วย ตอนท้ายเป็นที่พักของพวกทหารประจำเรือและอยู่ใกล้ห้องเครื่องจึงร้อน พวกเราจึงถูกบังคับให้ต้องนั่งรวมกัน เมื่อนั่งรวมกันอย่างไม่มีที่ว่างเช่นนั้น ไม่ว่าเด็กวัดหรือเด็กวังย่อมอยู่ไม่สุขทั้งนั้น แหย่กันกระแซะกันแกล้งเบียดกัน ระยะทางก็ไกลที่ตั้งใจว่าจะนอนพักนั่งพัก ชมทิวทัศน์ชาวเรือชาวแพให้ครึ้มใจสบายอารมณ์นั้น อย่าหวังเลยไม่มีเสียแล้ว ยิ่งกว่านั้นคนที่ช่างพูดช่างคุยก็ไม่ไม่หยุดปาก น้ำลายเป็นฟองดังจะท่วมเรือจม ยังมีนิทานอีกร้อยแปด ของเก่าบ้างของใหม่บ้าง โกหกเห็นชัด ๆ ก็มี บางเรื่องฟังแล้วเสียวไส้บางเรื่องฟังแล้วขนลุก ต่อถึงเวลาอาหาร เรือเครื่องนำอาหารมาจัดให้กินนั่นแหละ เสียงคนจึงเงียบได้ยินแต่เสียงเครื่องจักรเรือ ข้าพเจ้าคิดว่าจ่านายท้ายเรือ แกคงจำพฤติการณ์ของพวกเราไปฝันอยู่นานทีเดียว กว่าจะนอนหลับได้เป็นปกติ

เมื่อเรืออีกลำหนึ่งแล่นเฉียดเข้ามาใกล้ เสียงเขาร้องเพลงกันขรมลำ พวกเราก็ร้องประชันขึ้นทันที เป็นเหมือนกันนี่นา ใครจะยอมใคร ตะเบ็งเสียงในเรือยังไม่พอ ลุกขึ้นยื่นหน้าออกไปร้องนอกแคมเรือ ลำนี้ทำได้ ลำโน้นก็ทำได้ นายท้ายเรือลำนั้นแกมีปัญญาเห็นว่า ถ้าแล่นขนานกันไปเช่นนั้นคงต้องตกน้ำกันบ้าง จะเป็นเรื่องไม่ดีแก่แก จึงเบนหัวเรือให้ห่างออกไปเสียที แต่ก็ไม่ไปจนลับตา นาน ๆ แกก็ชิดเข้ามาหน่อย พอให้เห็นกันชัดและวิสาสะกันได้ครู่หนึ่งแกก็เหห่างออกไปเสียที นับว่าแกมีความเข้าใจดีมากทีเดียว ตอนเย็นชาวบ้านลงอาบน้ำตามท่าหน้าบ้าน เรือก็แล่นเข้าไปใกล้ ๆ ทำให้พวกเราดูเขาอาบน้ำกันตาโพลงและด้วยเสียงคิกคักอึกทึก ก็ทำให้ชาวบ้านต้องมองดูพวกเราเช่นเดียวกัน ท่าทางสุ้มเสียงของพวกเราคงทำให้ชาวบ้านเกิดความสงสัยเป็นแน่ เมื่อจ้องดูแล้วก็พูดกัน พวกเด็ก ๆ ที่อยู่บนบ้านก็พากันวิ่งมาดู สาว ๆ บางคนพอเห็นพวกเราชูมือ หรือมีเสียงทำนองทักทายก็รีบจุ่มตัวลงในน้ำทำนองหวงตัวซ่อนตัว แต่พอเรือคล้อยกลับยืนผึ่งจ้องดูตาไม่กระพริบ นั่นเรือทหารเรือแต่พวกวัยรุ่นที่วุ่นวายคงไม่ใช่ทหารเรือ น่าจะเป็นทหารพระรามมากกว่า จริงของเขาพวกเราเป็นทหารพระราม

เรือถึงบ้านบ่อมเพชรที่ประทับก่อนค่ำและคืนนั้นพวกเด็กไม่มีหน้าที่อย่างใด รุ่งขึ้นตอนเช้าเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพิธีบวงสรวง พวกเด็กก็มิได้ตามเสด็จ แต่ผู้ใหญ่ได้พาไปนมัสการหลวงพ่อวัดพนัญเชิง ต่อตอนบ่ายจึงได้ตามเสด็จไปในพิธีที่พระราชวัง

เดิมโดยทางเรือ ตอนเย็นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประทับบนพลับพลาใหญ่ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเฝ้าตามตำแหน่ง พวกเรานั่งเฝ้าที่หน้าพลับพลาริมสนาม และประชาชนเฝ้าอยู่รอบสนามอย่างแน่นขนัด มีการแสดงตามประเพณีโบราณอย่างที่พวกเราไม่เคยดู คือ รำเสนง โมงคลุ่ม รำโคม ฯลฯ และพอตกค่ำการมหรสพต่าง ๆ ก็แสดงทั่วบริเวณ คืนนี้กว่าจะเสด็จกลับถึงที่ประทับก็ประมาณเที่ยงคืน

ที่นอนของพวกเราคงได้ทำเลตามความประสงค์ คือที่หน้าห้องบรรทมมีเฉลียงยาว เราก็นอนเรียงกันตามเฉลียงนั้น วันนี้ออกจะเหน็ดเหนื่อยไม่น้อย น่าจะซุกหัวนอนหลับเป็นตาย แต่พวกเรายังซุบซิบคุยกันถึงเรื่องงาน เพราะหลายสิ่งหลายอย่างไม่เคยเห็นเคยดู บางคนก็ว่า ทำไมจึงโมงคลุ่ม ก็ทำไมจึงอีหลัดถัดทาล่ะ คนหนึ่งท้วงขึ้นบ้าง ว่ากันไปคุยกันมาไม่รู้จักนอนกัน แล้วก็ไม่วายที่จะแหย่กันแกล้งกันตามเคย เสียงอึกอักตุ้บตั้บก็เกิดขึ้น และเสียงคิกคักก็ตามมา ดูจะลืมกันไปหมดว่า ตนนอนอยู่หน้าห้องพระบรรทม แล้วก็โดยเสียงประตูมิได้ดัง แต่ได้ยินเสียงเบา ๆ เรียบ ๆ ว่า "นอนกันเสียทีซี ยามสามแล้ว พรุ่งนี้จะต้องไปงานอีก" ข้าพเจ้าขนลุกซ่า เหลียวหน้าไปทางประตูก็แลเห็นพระองค์กำลังหันกลับเข้าห้องและปิดประตูตามเดิม พวกเราเงียบเสียงลงทันทีและต่างคงนึกในใจว่า เสด็จออกมาบอกพวกเราอย่างเงียบ ๆ โดยพระองค์เอง แทนที่จะกริ้วและตะโกนห้ามตะโกนด่า หรือเสด็จออกมาประทานด้วยพระบาท เออ นี่คือพระเมตตาโดยแท้ มีพระมหากรุณาแก่เด็กอย่างล้นพ้น ทรงโปรดเด็ก ๆ ด้วยน้ำพระทัยอันเปี่ยมด้วยธรรมบารมี ยากที่จะหาเสมอเหมือนได้อีกแล้ว เหตุการณ์ครั้งนี้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจ และเมื่อระลึกขึ้นคราวใด ก็เกิดความซาบซึ้งตรึงใจ อีกทั้งภูมิใจและชื่นใจเป็นอย่างยิ่ง จากคืนนี้แล้วก็ค้างคืนอยู่อีกคืนหนึ่ง จึงเสด็จกลับพระนคร แต่คืนหลังนี้ตลอดจนคืนอื่น ๆ ที่จะมีในวันข้างหน้า พวกเรามิได้ประพฤติให้เกิดพฤติการณ์ซ้ำรอยอีกเลย เพราะเรามีความภักดีพอที่จะเล็งรู้และไม่ลืมพระมหากรุณาที่มีแก่พวกเราอย่างล้นพ้น

เรื่องดังเล่ามาคงเป็นความกระจ่างพอแล้วที่จะให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายซาบซึ้ง ถึงน้ำพระทัยที่ทรงมีพระมหากรุณาแก่เด็ก ดังที่ตั้งเป็นชื่อเรื่องไว้ แต่อาจยังมีความสงสัยในเหตุผล และพระราชจริยาวัตรบางประการเช่น บางกรณีก็กริ้ว บางกรณีก็ไม่กริ้ว ตลอดจน

การลงโทษไม่ลงโทษ เป็นต้นดังนี้ก็ได้ ซึ่งความสงสัยนี้ก็มีแก่ผู้เขียนก่อนแล้วเช่นกัน จึงได้วิเคราะห์วิจารณ์ดู เมื่อขณะตนเป็นผู้มีอายุแล้ว ในที่สุดก็ได้สรุปความเห็นลงดังนี้

๑. เด็กเล่นซนทำสิ่งของเสียหายพระองค์ไม่กริ้ว ก็เพราะทรงรู้ดีถึงวิสัยของเด็ก และถือค่าของเด็กเหนือค่าสิ่งของจึงมีพระเมตตาและอภัยโทษ

๒. เด็กเล่นซนในทางจะเป็นอันตรายแก่ตน ทรงกริ้วและลงโทษ ก็เพราะมีพระเมตตากรุณาแก่เด็กอยู่แล้ว จึงไม่อยากให้ประสบอันตราย ถ้าเด็กเป็นอันตรายไป ก็จะทำให้ต้องเสียพระทัย อีกทั้งทรงคิดถึงพ่อแม่ของเด็กที่จะต้องเสียใจ เสียดาย และยังจะกล่าวโทษแก่พระองค์อีกด้วย

๓. เด็กมิได้ซนแต่หลีกเลี่ยงการเฝ้าทรงกริ้วและลงโทษ ก็เพราะพระองค์ทรงถือเอาเด็กเป็นเสมือนเพื่อนผู้ใกล้ชิด ไว้วางพระราชหฤทัย (ปกติผู้ใหญ่มิได้อยู่เฝ้าใกล้ชิดเลยนอกจากชั่วขณะที่เข้าปฏิบัติหน้าที่การงาน) การหลีกเลี่ยงหนีห่างพระองค์ ย่อมแสดงว่าหย่อนความภักดี ไม่มีความสำนึกมั่นคงต่อหน้าที่ ปล่อยไปก็จะเสียนิสัย เทียบดูกับพฤติการณ์ของสามัญชน ก็จะเห็นเป็นเช่นเดียวกัน พ่อแม่รักลูกก็อยากให้ลูกอยู่ใกล้ชิด ลูกย่อมเป็นที่วางใจยิ่งกว่าผู้อื่นใด เมื่อพระองค์ทรงรักเด็กเหมือนลูกและวางพระทัยแก่เด็กยิ่งกว่าผู้ใดอื่น ฉะนั้น จึงไม่โปรดที่เด็กหลีกเลี่ยงหนีห่างจากพระองค์

๔. ส่วนโทษที่ลงแก่เด็กนั้น ก็ประจักษ์แล้วว่า มิใช่โทษอาญาที่จะให้เกิดบาดเจ็บแก่ร่างกายหรือคุมขังให้เกิดความทุกข์ทรมาน หากเป็นการลงทัณฑ์เพียงให้เกิดความรู้สึกอับอายขายหน้า ไม่ทำให้เด็กกลายเป็นคนดื้อไม้ด้านโทษ แต่ทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดเห็นผิดเห็นถูก และละชั่วประพฤติชอบ ด้วยตนเองต่อไป

ทั้งนี้ เป็นความคิดเห็นของผู้เขียนโดยเอกเทศ ส่วนท่านผู้ใหญ่ที่ทราบเรื่องเหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่ก็มี ท่านที่เป็นพวกเด็กในสมัยนั้น และเป็นตัวซนต้องรับโทษร่วมกัน ยังมีชีวิตอยู่ก็มี รวมทั้งท่านผู้ได้อ่านเรื่องนี้ด้วย ท่านมีความคิดเห็นเป็นประการใด ตรงไม่ตรงกับความคิดเห็นของผู้เขียนหรือไม่นั้น เป็นเอกสิทธิ์ของแต่ละท่านแต่ละคน โดยหลักธรรมที่ว่า "นานา จิตฺตํ"

(หนังสือวชิราวุธานุสรณ์ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๗)

ปาฐกถาพิเศษ

ของ

นายเชย สุนทรพิพิธ

ปลัดกระทรวงมหาดไทย

ในการอบรมข้าราชการพลเรือนชั้นตรีสังกัดกรมมหาดไทย
เพื่อคัดเลือกเลื่อนเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นโท
ตำแหน่งนายอำเภอ ณ โรงเรียนข้าราชการฝ่ายปกครอง
เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๔๘๖

ท่านทั้งหลาย

ในการที่ท่านทั้งหลายต้องเข้ามารับการอบรมในครั้งนี้นั้น แม้ว่าจะได้มีคำสั่งของทางการ ซึ่งแสดงให้เราทั้งหลายทราบแล้วว่า เข้ามารับการอบรมเพื่อที่จะเข้ารับการคัดเลือกเป็นข้าราชการชั้นโทก็ดี แต่เชื่อว่าคงมีบางท่านที่ได้คิดและเกิดปัญหาขึ้นในใจว่า ในการที่จะเลือกข้าราชการชั้นตรีขึ้นเป็นชั้นโทนี้ ทำไมจึงต้องมีการอบรมกันด้วย เพราะเหตุว่า แต่ก่อนนี้ก็ไม่เคยมีการอบรมกันเช่นนี้

ฉะนั้นเพื่อที่จะทำความเข้าใจในข้อนี้ ในเบื้องต้น ฉันจึงขอแจ้งความประสงค์ของทางราชการ ให้ท่านทั้งหลายได้ทราบเพื่อความเข้าใจดีเสียก่อน เพราะว่าเมื่อเราได้ทราบความประสงค์ของทางราชการด้วยดีแล้ว นั่นเป็นข้อหนึ่งซึ่งจะทำให้เราเกิดความมานะสะทะในอันที่จะรับราชการต่อไปข้างหน้าด้วยดี

๑. ความประสงค์ของทางราชการ

ความประสงค์ของทางราชการที่ให้ทำการอบรมข้าราชการชั้นตรีเพื่อเป็นชั้นโทนั้น ก็เพราะว่าในประการสำคัญ กล่าวกันตรง ๆ ว่า หน้าที่ของนายอำเภอในเวลานี้ได้เปลี่ยนแปลกไปจากเดิม ซึ่งแต่เดิมนั้น ถ้าใครจะเป็นนายอำเภอ ก็คือ จะได้รับหน้าที่สำคัญในการ

ปราบปรามโจรผู้ร้าย และถือกันว่า ถ้าหากนายอำเภอคนใด ทำการปราบปรามโจรผู้ร้ายเข้มแข็งก็นับว่าเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงดี และได้รับบำเหน็จความชอบในทางราชการมาก ทั้งผู้ที่จะเลื่อนตำแหน่งหน้าที่ขึ้นเป็นข้าหลวงประจำจังหวัด ก็มักจะเลือกเอาจากผู้เข้มแข็งในการปราบจับโจรผู้ร้าย แต่ทว่าในปัจจุบันนี้ หน้าที่ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายนั้นได้ตกไปเป็นของตำรวจโดยเฉพาะแล้ว กรมการอำเภอหาได้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการปราบปรามโจรผู้ร้ายโดยตรงไม่

ในเรื่องหลักการอันนี้คือว่า การให้ตำรวจเป็นผู้สอบสวนจับกุมโจรผู้ร้ายแทนกรมการอำเภอนั้น ได้เป็นปัญหาอยู่มาก แม้ว่าได้มีการจัดทำมาเป็นเวลาตั้งปี ๆ แล้วก็ตาม จนบัดนี้ก็ยังมีเสียงติปัญหากันอยู่ไม่รู้จักหมดสิ้น หรือติปัญหานี้กันไม่รู้จักแตก แม้แต่ผู้ใหญ่ ๆ ในทางฝ่ายปกครองก็ยังว่าวิธีใหม่นี้ไม่ดี สู้วิธีเดิมคือให้คณะกรมการอำเภอเป็นพนักงานสอบสวนและตำรวจเป็นผู้ช่วยอย่างแต่ก่อนไม่ได้ เพราะว่าจะได้ทำให้อำเภอมีพระเดชและอิทธิพลเพื่อจะได้ทำการงานอื่น ๆ โดยประการอื่น ๆ ได้ผลดีด้วยโดยอาศัยพระเดชที่ได้ในทางการสอบสวนจับกุมนั้น

นอกจากนั้น ก็ยังได้มีเสียงครหานินทาว่า ตำรวจผู้ทำการสอบสวนได้ทำการคนเดียว ย่อมให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรไม่เพียงพอและทั่วถึง ตำรวจมีหูตาน้อย เพราะกำนันผู้ใหญ่บ้านมักไม่ค่อยร่วมมือด้วย เหมือนอย่างอำเภอเป็นผู้มีหน้าที่ปราบปรามสอบสวนได้แต่อาศัยนายสิบและพลตำรวจ ซึ่งเป็นคนชั้นผู้น้อยและประจำท้องถิ่น ฉะนั้นเมื่อเกิดเรื่องขึ้น การจับตัวผู้ร้าย หรือเมื่อจับตัวผู้ร้ายได้ แล้วจะสอบสวนให้ได้หลักฐานให้ความยุติธรรมนั้น ก็สู้ทางอำเภอทำไม่ได้

เมื่อมีเสียงแตกต่าง ต่าง ๆ นานาอย่างนี้แล้ว เราเป็นนักปกครองเราก็ควรที่จะได้รู้ข้อเท็จจริงเสียด้วยว่า ปัญหาที่โต้เถียงและติกันอยู่นั้น อย่างใดถูกและอย่างใดผิด อย่างไหนดี ไม่ดีอย่างไร ก็จะบอกได้ว่า ในการที่จะถือข้อเท็จจริงกันแล้ว การที่ทางราชการได้มอบหน้าที่การสอบสวนให้ฝ่ายตำรวจเป็นเจ้าหน้าที่ทำการโดยเฉพาะนั้น ได้เป็นการปลดภาระออกไปจากทางกรมการอำเภออย่างวิเศษที่สุดไม่มีผิดเลย คือ คิดถึงในแง่การงานถ้าหากว่าทางอำเภอจะหอบเอาหน้าที่ในการสอบสวนไว้อีกแล้ว ทางอำเภอก็จะต้องมุ่งทำงาน

ที่เกี่ยวกับการสอบสวนสืบสวนโจรผู้ร้าย จับผู้ร้าย ดังที่กล่าวมาแล้ว มุ่งที่จะทำชื่อเสียงว่าเป็นผู้จับผู้ร้ายเก่ง ดังนี้ก็แปลว่านายอำเภอ ข้าหลวง ซึ่งเป็นหัวหน้าของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองส่วนภูมิภาคนั้น ไม่ต้องทำการงานอะไร คอยแต่มุ่งหน้าหากินแต่การจับผู้ร้ายเท่านั้น แท้จริงการปกครองบ้านเมือง ในส่วนการปราบปรามนั้นเป็นเพียงแขนงย่อยแขนงหนึ่งเท่านั้น ซึ่งในการปกครองนั้นมีงานอื่นอีกมากหลาย ซึ่งเรียกอย่างสรุปความก็เรียกว่างานสร้างชาติ เป็นงานใหญ่ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเราทำงานใหญ่นี้จนสิ้นชีวิตของเราแล้วก็เสร็จได้ หามิได้ แม้เราจะได้เป็นนายอำเภอ เจ้าเมือง และทำงานอยู่จนสิ้นชีวิตเราแล้ว และตลอดจนคนที่จะมาทำต่อไปอีกจนสิ้นชีวิตไปอีกนั้นก็ยังไม่เสร็จ จะเสร็จไปได้ก็เพียงแต่ละสิ่งแต่ละอย่างเท่านั้น ส่วนงานสร้างชาติไม่เสร็จไปได้เลย ที่เสร็จไปนั้นก็เป็นงานสร้างชาติเหมือนกัน แต่เป็นงานสร้างชาติที่มีแผนการวางระยะสมมุติว่า ๔ เดือน ๘ เดือน ๑๐ เดือน เป็นคราว ๆ ไปเท่านั้น และเมื่อเราได้ทำงานเสร็จเป็น ๔ เดือน ๘ เดือน ๑๐ เดือนนั้นก็เสร็จไปได้แต่ละส่วน แต่ละเรื่อง หาได้ทำให้งานสร้างชาติสร้างประเทศของเราเสร็จไปด้วยไม่ และงานสร้างชาตินี้เราจะหยุดไม่ได้ ต้องทำกันเรื่อยไป วางโปรแกรมกันเรื่อยไป ถ้าเราถือว่าเราทำงานสร้างชาติเสร็จแล้ว และหยุดเสียเมื่อไร ชาติของเราก็จะไม่ก้าวหน้าหยุดอยู่แต่เพียงนั้น

เมื่อความจำเป็นอย่างยิ่งมีดังนี้ เราจะเอาการปราบปรามโจรผู้ร้ายมาอยู่ในมือของกรมการอำเภออีกนี้ การงานที่เรามุ่งที่จะทำในส่วนใหญ่ก็จะเขวไปหมด เราก็ไม่ต้องทำงานสร้างชาติกันเลย เปรียบประดุจว่า เราซึ่งเป็นเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองเป็นพ่อบ้าน มีราษฎรเป็นลูกบ้าน หรือพ่อกับลูก เราจะมารับหน้าที่คอยตีคอยเฆี่ยนลูกเรา เช่น ลูกเราขี้เกียจไม่ไปโรงเรียน เราก็คอยที่จะตี คอยเฆี่ยน ไม่ได้นึกที่จะออกไปนอกบ้านหางานทำ หรือดูเรือกสวนไร่นา ทำมาหากินหารายได้เลี้ยงครอบครัวอย่างนี้ ไม่ช้ารายได้ภายในบ้านก็หมดไป ผลที่สุดเป็นอย่างไร ลงท้ายเราก็แย่ และเราเป็นผู้ปกครองหัวหน้าในครอบครัวปกครองบ้านจะมีแต่ใช้พระเดชปกครอง คอยปราบลูกปราบเด็กอย่างนี้ บ้านและครอบครัวจะเจริญขึ้นอย่างไรได้ ทรัพย์สมบัติในบ้าน เรือกสวนไร่นา จะเพิ่มพูนเจริญขึ้นได้อย่างไร เราคิดดูแคบ ๆ อย่างนี้ เราจะเห็นได้ว่า หน้าที่ของพ่อบ้านนั้น จะต้องดูทุกอย่าง คอยระมัดระวังเอาใจใส่ในครอบครัว ต้องคอยดูว่าหลังคาบ้านรั่วไหม ฝาพังหรือเปล่า พื้นผุไหม ต้นผลไม้

มีกาฝากมาเกาะหรือเปล่า ไก่ที่เลี้ยงไว้เป็นโรค หนอนมากินไร่ผักจะทำอย่างไร เหล่านี้เป็นหน้าที่ของพ่อบ้านสารพัด ส่วนหน้าที่เฆี่ยนตีสั่งสอนลูกนั้นก็ควรปล่อยให้เป็นหน้าที่ของแม่หรือพี่เลี้ยงเขา นี่ก็ทำนองเดียวกัน ในการปกครองบ้านเมือง เราเป็นผู้ปกครอง ถ้าคิดจะบำรุงประเทศชาติพลเมืองเหมือนเป็นพ่อบ้าน เราต้องคิดทางบำรุง ไม่ใช่ทางปราบ ทางปราบเป็นงานแขนงเดียว และเป็นแขนงเล็ก ๆ และไม่ใช่ว่าบ้านเมืองจะสงบราบคาบเพราะการปราบก็หามิได้ การปราบเป็นแต่ส่วนประกอบในการปกครอง แต่การบำรุงนั้นเป็นการสำคัญในการปกครองมากทีเดียว

ดั่งกล่าวมานี้ จึงบอกได้ว่า ความคิดที่ทางราชการได้โอนการปราบปรามโจรผู้ร้ายไปเป็นหน้าที่ของตำรวจนั้น นับว่าได้ปลดภาระอันหนักไปจากอำเภอ เป็นวิธีที่ถูกต้องไม่ผิดแน่นอน แต่ที่มีปัญหากันมากมายไม่รู้จักหมดสิ้นก็เพราะว่า คนที่พูดนั้นไม่ใช่นักปกครอง จึงไม่ได้เล็งถึงเหตุผลหน้าที่ดังที่กล่าวมา ไปมองทางหนึ่งที่ว่า "ควรให้เป็นหน้าที่ของทางอำเภอ เพราะตำรวจนั้นสอบสวนปราบปรามผู้ร้ายไม่เก่ง จับผู้ร้ายไม่ค่อยได้ และยิ่งกว่านั้นไปอีก ยังหาว่าท้องที่นั้นมีเพียงนายร้อยตำรวจเป็นหัวหน้าอยู่เพียงคนเดียว ไม่พอแก่การ เพราะฉะนั้นผู้ร้ายจึงกำเริบ สรุปว่า เหตุที่ ๑. ทางฝ่ายตำรวจยังหย่อนสมรรถภาพ หย่อนกำลังคน ๒. ให้ความคุ้มครองและความเป็นธรรมไม่เพียงพอ" ตามที่อ้างกล่าวกันเป็นดังนี้ แต่เราก็ควรมาคิดดูว่า นั่นเป็นเพราะอะไร เป็นเรื่องของส่วนตัวบุคคลแต่ละคนไม่ใช่หลักการใหญ่ไม่ใช่หรือ เราจะว่านายร้อยทำการจับกุมโจรผู้ร้ายสู้นายอำเภอไม่ได้นั้น บางคนอาจจะจริง แต่นายอำเภออีกหลายคนซึ่งสู้นายร้อยคนเดียวไม่ได้นั้นก็มีเหมือนกัน และจะว่ามีตำรวจทำงานไม่บริสุทธิ์นั้น ก็ทางอำเภอเล่า เมื่อครั้งทางอำเภอมีอำนาจสอบสวนนั้นก็มีเหมือนกัน เราต้องปลดออก ไล่ออกจากราชการก็มีมาก เพราะฉะนั้นพฤติการณ์ซึ่งเป็นส่วนเฉพาะของบุคคลนั้นเป็นส่วนหนึ่งไม่ใช่เกี่ยวข้องกับหลักการใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เราจะมาว่าการโอนการสอบสวนไปตำรวจไม่ดีนั้นฟังไม่ขึ้น มีแต่เราจะเห็นว่าหลักการอันนี้ดีแล้ว แต่การกระทำของตำรวจเวลานี้ยังไม่สมบูรณ์ไม่ดี ยังบกพร่องบ้างเท่านั้น ซึ่งเราก็ต้องคิดว่าเพราะอะไร ก็พอเห็นได้ว่า

๑. ยังเป็นงานใหม่ ซึ่งทางตำรวจยังไม่คุ้นเคยพอ การดำเนินการก็ยังไม่ช่ำชอง จึงอาจไม่ดีเท่าอย่างทางอำเภอที่ทำกันมาก่อนมาก และ

๒. จำนวนนายตำรวจที่ได้มีการสร้างสมรรถภาพเล่าเรียนความรู้เพื่อแจกจ่ายแต่งตั้งไปอยู่ตามหัวเมืองนั้นมีน้อย เพราะนายตำรวจที่จะได้มีความสามารถไปประจำการแต่ละคนนั้นต้องได้รับการศึกษาเล่าเรียนกันเป็นปี ๆ และจำนวนคนที่จะได้เข้ารับการศึกษานั้นไม่ใช่ว่าเราต้องการร้อยคนก็รับได้ร้อยคนนั้นมิได้ ทั้งนี้ก็เพราะเราไม่มีที่ ไม่มีงบประมาณพอ และเวลานี้เราได้ปีละ ๑๐ กว่าคนเท่านั้น ซึ่งต่อไปคิดว่าถ้าเรามีจำนวนนายตำรวจมากขึ้น และความชำนาญงานของตำรวจมากขึ้น มีเครื่องมือในการดำเนินงานพร้อมแล้ว เราไม่ต้องสงสัยเลยว่า การปราบปรามของตำรวจนั้นจะต้องดี ส่วนเรื่องที่ว่าตำรวจจะไม่สุจริตนั้นก็อาจมีบ้างเพราะเราไม่มีนายร้อยที่ได้รับการศึกษาอบรมให้รู้จักเกียรติยศดีมากอย่างว่า จึงต้องเอานายสิบซึ่งมิได้ออกจากโรงเรียนเลื่อนชั้นขึ้นมาเป็นพนักงานสอบสวน นายร้อยตำรวจที่เลื่อนขึ้นจากนายสิบนั้น ส่วนมากไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างพวกนายร้อยใหม่ ๆ บางทีความรู้สึกในเกียรติยศยังน้อย จึงย่อมมีอคติไปในทางต่ำได้ ความจริงคงเป็นดั่งนี้

แต่ว่าต่อไป เมื่อมีนายตำรวจสมบูรณ์แล้ว แปลว่าได้คนที่รักเกียรติยศ คนดี ๆ ไปประจำส่วนภูมิภาคโดยทั่วถึง ก็เชื่อว่าเขาต้องทำการได้ดีเหมือนกัน การที่มาเล่าเหตุผลในเรื่องนี้ให้ฟังนั้น ก็เพราะว่าเราจะได้เข้าใจกันดี เหตุว่ากรมการอำเภอนั้นย่อมทำงานใกล้ชิดกับตำรวจ ถ้าเราไม่เข้าใจกันดี มีอคติชิงชังตำรวจดังเสียงครหาที่กล่าวมาแล้ว ก็จะทำให้เราซึ่งเป็นกรมการอำเภอเกิดแตกร้าวกับตำรวจ จะเป็นด้วยเราดูหมิ่นดูถูกเขา เหยียดหยามเขาก็แล้วแต่ ก็ย่อมทำให้เขากับเราเกิดแตกความสามัคคีกัน ทำให้ไม่ร่วมกันทำงานของชาติ และทำให้งานนั้น ๆ เสียไปอีกด้วย

เมื่อเรารู้ข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้ว เราก็จะได้หมดอคติ และจะได้กลับมีใจที่จะช่วยเหลือเขาเพื่อร่วมกันทำงานของชาติ นี่เป็นของสำคัญประการหนึ่ง และจะอะไร ๆ ก็ตาม เราต้องคิดถึงเหตุผล จะเอากรณีเฉพาะหน้าบางอย่างขึ้นมาวินิจฉัยตัดสินเอาอย่างนั้นไม่ได้

ต่อไปนี้จะได้พูดถึงการที่จะปรับปรุงตนเอง ในการที่จะรับราชการเพื่อความก้าวหน้าเป็นข้อที่ ๒ ต่อไป

๒. การปรับปรุงตนเอง

ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าหน้าที่ของท่านที่เป็นพ่อบ้านนั้น ท่านไปอยู่อำเภอในท้องที่ของท่านแล้ว ท่านต้องทำสารพัดอย่าง คือ เรียกง่าย ๆ ว่าท่านต้องทำการสร้างชาติ เรื่องการทำงานสร้างชาตินี้ฉันก็บอกแล้วว่า ในชีวิตของท่านแต่ละคน ท่านจะทำให้สำเร็จสมบูรณ์ในงานสำคัญนี้ให้หมดสิ้นไม่ได้ จะทำได้ก็เพียงแต่ละสิ่งแต่ละเรื่องตามแผนการของงานรัฐบาลได้วางไว้เป็นคราว ๆ เท่านั้น แต่เราก็อย่าท้อใจว่าการสร้างชาติเป็นงานที่มากมายใหญ่โตจนแม้แต่ชั่วชีวิตของคนสองคนก็ยังทำไม่สำเร็จ ท่านอย่าได้ท้อใจ เพราะการสร้างชาตินั้นเป็นงานที่ดำเนินไปเพื่อความก้าวหน้าเสมอ เราหยุดไม่ได้ ถ้าเราหยุดทำงานวันไหนความเสื่อมก็ย่อมเข้ามาสู่ในวันนั้น และเมื่อความเสื่อมเข้ามาเสียแล้วเราก็ไม่ก้าวหน้า เมื่อไม่ก้าวหน้าก็ต้องลงสู่ความหายนะเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นควรว่าต้องได้มีการอบรมกันและการอบรมนั้นก็ไม่ใช่ว่ามาสอนวิชากัน แต่ก็ทำให้ท่านรู้ว่าหน้าที่การงานความรับผิดชอบในการทำงานสร้างชาติที่เป็นดังว่ามานั้นมีมากมายก่ายกอง แล้วเราจะเอากิจการเหล่านั้นมาจารนัยกัน ชี้แจงกัน ถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถจะทำได้ทุกสิ่งทุกอย่างก็ตาม แต่เมื่อเราได้รู้จักหน้าที่ของเราในส่วนรวมเช่นนี้แล้ว เราก็จะได้ยึดถือเป็นหลักที่จะใช้ความคิดในการที่จะได้ดำเนินกิจการในหน้าที่ของเราให้สำเร็จสมความประสงค์ของรัฐบาล และทุกสิ่งทุกอย่างที่รัฐบาลสั่งไปนั้น หมายความว่าเป็นแต่ละส่วนของการสร้างชาติ

เรื่องของการสร้างชาติที่ทางรัฐบาลสั่งไปนั้น เราต้องรู้ว่าสิ่งนี้หรือเรื่องนี้ที่เขาสั่งมานั้นมันเป็นสาขาของเรื่องการสร้างชาติอันหนึ่ง เมื่อเรารู้แล้วเราก็ควรพยายามทำให้สำเร็จ และเมื่อเราทำสำเร็จแล้ว เราก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่ทำการสร้างชาติได้สำเร็จของแต่ละส่วนแต่ละเรื่องได้

นอกจากนั้น การทำงานในทุกวันนี้ก็ไม่ใช่เพียงแต่จะคอยฟังแต่คำสั่ง ทำงานอย่างนี้ไม่ได้ การทำงานสมัยนี้เราต้องคอยหางานทำกันเอง คือเราจะต้องคอยสดับตรับฟังการเคลื่อนไหวทั่ว ๆ ไป เรื่องการทำงานด้วยไหวพริบเช่นนี้ ท่านคงจะได้สังเกตแล้วว่าเราน่าจะได้เอาใจใส่และถือเอาเสียงของทางราชการเป็นคำสั่งล่วงหน้าไว้เสมอ ไม่ว่าในทางใด ๆ ซึ่งเราสามารถจะรู้ได้และนำมาคิด เมื่อคิดแล้วก็รีบนำไปปฏิบัติ ยกตัวอย่างง่าย ๆ

เมื่อใครยังไม่คิดไม่รู้ก็ขอให้รู้เสีย เช่น การฟังวิทยุในการสนทนาของนายมั่นและนายคง การสนทนาของนายมั่นนายคงนั้น มิได้เป็นเรื่องหรือคำสั่งของทางราชการก็จริง แต่ทว่าถ้าได้พูดถึงในเรื่องราชการแล้ว พึงเข้าใจเถิดว่านั่นคือความประสงค์ของราชการ เมื่อเราเข้าใจได้ดังนี้แล้วเราก็ไม่จำเป็นต้องรอคำสั่งจากจังหวัด หรือที่มาจากกระทรวง เราควรจะได้ลงมือทำตามแนวนั้นได้ทันที ตัวอย่างเมื่อคืนสองคืนมานี้ ได้มีการสนทนาของนายมั่นและนายคงกล่าวถึงเรื่องอุตสาหกรรมไม้ไผ่ นี่เราต้องคิดได้ทันทีแล้วว่าคำสั่งในเรื่องอุตสาหกรรมไม้ไผ่จะมาอีกแล้ว เราต้องดูทีเดียวว่า ในท้องที่ของเราเป็นอย่างไร มีไม้ไผ่มากน้อยเท่าไร แล้วก็มาคิดว่าเราจะเอาไม้ไผ่มาทำอะไรบ้าง เมื่อคิดจะทำแล้วก็ไปแนะนำราษฎรทีเดียวว่าควรปลูกต้นไผ่ให้มาก ต่อไปนี้จะได้มีการให้ราษฎรทำอุตสาหกรรมไม้ไผ่เป็นอาชีพ ให้เป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่นขึ้นดังนี้ ก็แปลว่าสมัยนี้การทำงานไม่ต้องรอฟังคำสั่ง และวิสัยที่เราจะเป็นข้าราชการที่ดีต่อไปภายหน้าหรือจะเป็นพ่อค้าสำคัญนั้น ถ้าเป็นข้าราชการเราจำเป็นอยู่เองที่จะมัวรอคำสั่งเพื่อทำงานอยู่ไม่ได้ เมื่อได้สดับตรับฟังอะไรก็ต้องรีบนำมาคิดและรีบทำทันทีหรือถ้าเป็นพ่อค้า เราจะนั่งรอใบสั่งซื้อความต้องการจากลูกค้าเราไม่ได้ เราต้องคอยสดับตรับฟังกระแสความหมุนเวียนของการค้า ว่าเวลานี้กระแสในตลาดการค้านั้น เขาต้องการอะไรกัน เราก็ต้องรีบ และดำเนินการติดต่อกับลูกค้าส่งตัวอย่างสินค้าเพื่อเสนอขายสินค้านั้นทันที การปฏิบัติงานดังว่านี้จึงอยู่ในลักษณะก้าวหน้านำความเจริญมาให้ในกิจการงานของเรา

ในการที่ได้นำเรื่องการทำงานตอนนี้มาพูด ก็เพื่อที่จะให้รู้สึกขึ้นในใจว่า เมื่อเราได้รับหน้าที่เป็นนายอำเภอแล้ว เราต้องคิดทีเดียวว่า ราชการสารพัดอย่าง เป็นหน้าที่ของเราที่เราต้องทำทุกสิ่งทุกอย่าง และจะต้องทำด้วยลักษณะเพื่อยังความก้าวหน้า ไม่ใช่จะคอยรอแต่คำสั่งกันตะพึดตะพือ จึงจะทำงานลงไปได้ เราต้องทำด้วยความพหูสูต ดังนี้เราจึงจะเป็นคนที่ก้าวหน้าสมสมัย นั่นแหละเป็นทางที่จะนำเราไปสู่ความเจริญเป็นลำดับไป

สมัยนี้ถ้าใครจะทำต้องคอยรอคำสั่งแล้ว หรือฟังวิทยุรู้แล้วก็ยังไม่กล้าทำงาน ต้องคอยรอคำสั่งทางจังหวัดอีก หรือว่ามีคนเขามาบอกว่าเดี๋ยวนี้มีคำสั่งมาจากกระทรวงมาถึงจังหวัดแล้ว ว่าให้ทำอะไรอย่างใดจังหวัดกำลังพิมพ์สำเนา เพื่อส่งไปยังอำเภอต่าง ๆ ให้ปฏิบัติจัดทำแล้ว เราก็ควรพิจารณาเตรียมการทันที อะไรพอจะลงมือทำได้ก็ทำลงไป แต่ถ้า

เราไม่คิดไม่เตรียมอะไรเลย คอยรอคำสั่งก่อน จึงจะทำดังนี้การก็จะเป็นอันว่า เรื่องที่จะทำด่วนได้ก็เลยไม่ทันการ ทำงานไม่ก้าวหน้า เป็นคนที่ไม่หาความดีใส่ตัว ดังนี้

เราเป็นนายอำเภอเป็นหัวหน้างานหน่วยหนึ่งแล้ว เราจำเป็นต้องทำงานให้เป็นผู้ที่มีชีวิตจิตใจไม่ใช่รูปหุ่น หรือทำตัวเป็นคนรับใช้ คอยรับแต่คำสั่งให้ปฏิบัติงานกันเรื่อยไปอย่างนี้ไม่ได้ ลักษณะอย่างนี้เป็นลักษณะที่เรายังเป็นปลัดอำเภอ หรือเป็นเสมียนตรา ซึ่งอยู่ในลักษณะที่จะคอยต้องเชื่อฟังและรับคำสั่งคอยรับใช้ผู้บังคับบัญชา แต่เมื่อเรากลับได้เป็นหัวหน้าเช่นนี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นในหน่วยเล็กหรือใหญ่ เราจะต้องเปลี่ยนสภาพไม่ใช่คนคอยฟังคำสั่งเพื่อปฏิบัติงานเสียแล้ว เราต้องเปลี่ยนสภาพเป็นคนที่คิดแล้วสั่งงานเขา ใช้เขาฉะนั้นอันนี้ต้องจำไว้ เพราะได้มีตัวอย่างปลัดอำเภอที่ดี ๆ หลาย ๆ คน ที่มีลักษณะเป็นแต่ผู้ตามดังกล่าวแล้ว พอมีโอกาสได้เป็นนายอำเภอ เมื่อขาดลักษณะที่จะเป็นผู้บังคับบัญชาเขาก็เลยทำงานไม่ก้าวหน้า คือ ไม่ว่างานอะไรสั่งอะไรมาก็ทำตามคำสั่ง ไม่กล้าทำอะไรที่เป็นความคิด ทำให้ก้าวหน้าของตนเอง ทำงานก็ทำเสียคนเดียวไม่กล้าให้คนอื่นรับไปทำ เพราะกลัวเขาจะทำไม่ได้ หรือกลัวเขาจะทำเสีย ก็เลยกลายเป็นเสมียนผู้รับใช้ เพราะขาดลักษณะการเป็นผู้บังคับบัญชาไป และไม่เพียงชั้นนายอำเภอ แม้แต่ชั้นข้าหลวงประจำจังหวัดชั้นเจ้าเมืองหลายคนก็เป็นอย่างนี้ ซึ่งต้องเอาออกไปหลายคน และน่าจะต้องเอาออกกันอีก

ในการที่เราจะคัดเลือกแต่งตั้งคนให้เป็นชั้นหัวหน้างานนั้น น่าจะเป็นข้อสังเกตดังนี้ เราจะเลือกคนทุย ๆ มาเป็นหัวหน้างานไม่ได้ เพราะจะเปรียบกันแล้ว ก็ทำนองที่เราจะเล่นละครหรือลิเก เราต้องทำตัวของเราให้สมกับบทบาทที่เราจะแสดง ถ้าเขาให้เราแสดงเป็นตัวตลก เราก็ต้องแสดงบทบาทเล่นให้เป็นตัวตลก ต้องทำเป็นลิงเป็นค่างไป จะทำเรียบร้อยให้เป็นพระเอกไม่ได้ แต่ทีนี้ถ้าเขาให้เราเป็นตัวพระเอก เราก็ต้องแสดงบทบาทวางตัวให้เป็นพระเอกต้องแต่งตัวให้สวย ต้องทำท่าทางให้สง่างดงามน่ารัก จะแสดงบทบาทเป็นลิงเป็นตัวตลกไม่ได้ หน้าที่การงานก็เหมือนกับการเล่นละคร เราจะต้องเปลี่ยนสภาพวางตัวปรับปรุงให้เข้ากับหน้าที่ และบทบาทในการงานเช่นเดียวกัน นี่เป็นลักษณะหนึ่งที่ควรจำไว้

ดังที่ได้พูดมาแล้วข้างต้นนี้ นับว่าเป็นเรื่องที่อยู่ในความประสงค์ของราชการ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญ ทีนี้ในขั้นต่อมา ในเรื่องการปรับปรุงตนเอง ก็ได้กล่าวมาแล้วว่าเราต้องปรับปรุงตัวของเราให้เข้ากับบทบาท ตำแหน่ง หน้าที่ของเรา ตลอดจนกระทั่งเราต้องเป็นคนพหูสูตร คือ จะต้องคอยหาความรู้รอบตัวให้มาก เพราะในการปฏิบัติงานนั้นไม่ได้ปฏิบัติแต่ตามคำสั่ง คำชี้แจงของราชการเสมอไปเท่านั้น เราต้องหาความรู้รอบตัวไว้ เพื่อเป็นทุนของเรา ในการที่จะไปปฏิบัติงานโดยความคิดของเราเอง แสดงให้เขาเห็นว่าเราเป็นผู้มีความคิด มีความรับผิดชอบและเป็นผู้ก้าวหน้าเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญเป็นความจำเป็นที่บุคคลทุกคนจะต้องทำตนของตนให้เข้ากับบทบาทให้สมกับลักษณะหน้าที่

ต่อไปนี้จะได้พูดถึงวิธีการทำงาน คือ ในเรื่องการปรับปรุงตัวนั่นเอง ดังได้กล่าวมาเป็นนิทัศอุทาหรณ์มากพอแล้ว เห็นจะไม่ต้องจารนัยกันให้ละเอียด เพราะถ้าขืนพูดอีกก็จะยืดยาวมากไป ท่านทั้งหลายจำต้องคิดดูเอาเองบ้าง ดังตัวอย่างที่ว่าการแสดงละครลิเก การวางตัวให้ถูกบทบาท เหล่านี้เป็นคติที่เราจะได้นำไปนึกคิดค้นดู เมื่อจะปฏิบัติงานอะไรก็ให้เป็นไปตามหลักนั้น ๆ

๓. วิธีการทำงาน

วิธีทำงานอันเป็นหัวข้อที่สามนี้ เห็นว่าเป็นความจำเป็นยิ่งที่จะต้องรู้ไว้เป็นเบื้องต้น เพื่อหากว่าท่านยังไม่ได้คิดว่าจะทำอย่างไร เมื่อไปเป็นนายอำเภอเข้า อย่างน้อยถ้าได้ดำเนินตามแนวที่จะได้บอกไว้ให้นี้ คิดว่าคงจะได้ประโยชน์และได้รับความสะดวกในการปฏิบัติงาน คือ ในวิธีการนั่นเอง

วิธีการปฏิบัติงานนั้น ขอให้หลักไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. ตรวจ

๒. คิด

๓. ทำ

๑. การตรวจนั้น ขออธิบายว่าหมายถึงว่าเราจะต้องสำรวจ ต้องมีการสอบสวนพฤติการณ์ต่าง ๆ เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยทั่วไป ทั้งคนและงานดังนี้ ก็เพื่อเอาเหตุผลและข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่นั้น ให้ได้เป็นทุนความรู้ของเราไว้ก่อน ไม่ใช่ว่าเราจะทำงานการอะไร

ปุบปับก็ทำ ไม่ต้องสำรวจตรวจสอบ ให้ได้รู้ข้อเท็จจริงเหตุผลเสียก่อน จริงอยู่การกระทำบางเรื่องอาจสำเร็จได้โดยไม่ต้องสำรวจตรวจสอบก็ตาม แต่ก็ย่อมไม่ได้ผลสมบูรณ์ และแน่นอนว่าจะไม่เป็นเครื่องพอกพูนความรู้แก่เรา และลักษณะอย่างนั้นก็หมายความถึงทำงานอย่างไม่ก้าวหน้า ส่วนผู้ทำงานอย่างก้าวหน้าแล้ว ก็ย่อมต้องหาทางรู้เหตุผลในการสำรวจ ตรวจสอบข้อเท็จจริงของแต่ละเรื่องแต่ละรายเสียก่อน

๒. การคิด คือเมื่อเราได้ข้อเท็จจริงของกิจการ หรือพฤติการณ์แต่ละเรื่องแต่ละอย่างแล้ว ในการที่จะทำลงไปเช่นจะทำกิจการขึ้นใหม่หรือในการที่จะปรับปรุงแก้ไขอย่างใดในเบื้องต้นเราต้องพิจารณาให้รอบคอบ ตามเหตุผลที่เราได้ไว้แล้วนั้น การคิดพิจารณานี้ก็เพื่อหาความรู้เหมาะสมแห่งการที่เราจะกระทำ คือว่าจะทำอย่างใดจึงจะได้ผล ทำอย่างไรจึงจะดี ถ้าเราใช้ความพินิจพิจารณาดังนี้แล้ว เราก็จะมองเห็นทางได้ว่าทำอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ถูก เมื่อคิดว่าจะทำอย่างนี้อย่างนั้นแล้ว ก็ต้องคิดต่อไปอีกว่า แล้วจะทำอย่างไรเล่า เราจึงจะทำงานได้เหมาะสม ได้ผลสมบูรณ์ อย่างนี้เป็นต้น เราต้องใช้ความคิดไม่ว่ากิจการใดต้องคิดต้องพิจารณาทางได้เสีย เสียก่อน

(๓) การทำ ในเรื่องการทำนี้ ขอบอกว่าจะทำอะไรต้องมีหลักการและใช้วิชาการเราจะทำงานใหญ่ ๆ หรืองานที่จะต้องทำกันเป็นเวลานาน ๆ นี่ไม่กล่าวถึงงานเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้ว จำเป็นที่สุดที่จะต้องใช้วิชาการ มีหลักการในการกระทำงานนั้น ๆ เพราะการทำอะไรโดยไม่มีหลักการ ไม่ใช้วิชาการเป็นหลัก ความสำเร็จของงานนั้นย่อมไม่ได้ผลสมบูรณ์ที่เป็นดังนี้ ก็คือว่า การใช้วิชาการและทำให้เป็นหลักการนั้น จำต้องมีแผนโครงการเสียก่อนเพราะเหตุว่าแผนโครงการนั้นเป็นหลักที่เราจะได้ตรวจสอบได้ในเบื้องต้นว่า เป็นที่เหมาะสมถูกต้องสมบูรณ์แล้วในการที่ได้กระทำลงไปนั้น และจะได้เป็นหลักที่เราจะได้ยึดถือทำเป็นลำดับไปตามแผนโครงการนั้น ๆ ไม่ทำอะไรให้เป็นการทำปลายก่อนต้น เช่น เราจะปลูกเรือนสักหลังหนึ่ง ขั้นแรกเราต้องมีแผนผังมีแบบแปลน มีรายการการก่อสร้างรายละเอียดขนาดตัวไม้ คอนกรีต ขนาดเหล็กทำคอนกรีต เป็นต้น และจะปลูกลงที่ใดเราก็ต้องทำผังเนื้อที่ในการปลูกดังนี้ นี่ก็แปลว่า การที่เรามีวิธีการทำงานตามนี้ก็เรียกว่าเราทำมีหลักการและใช้วิชาการ

การทำงานโดยมาก เวลานี้เราจะเห็นได้ว่า ได้มีงานอะไรทำเสียไปไม่สำเร็จกันเป็นส่วนมาก ที่เสียไป ที่ไม่สำเร็จ ก็เพราะเหตุว่า ส่วนมากทำงานกันตามใจนึก ทำงานกันตามใจชอบ เช่นว่า นายอำเภอคนหนึ่งไปอยู่ที่อำเภอหนึ่ง พอไปอยู่ก็จะหาชื่อเสียงหาความดีความชอบ เกิดมีความเห็นว่า จากตำบลนั้นมายังอำเภอนี้ ยังไม่มีถนน ก็เอาทีเดียว พยายามด้วยความอุตสาหะพากเพียรขอร้องเรี่ยไรเงินทองทรัพย์สิ่งของตลอดจนขอแรงราษฎร สมมติว่าสำเร็จหมด ลงมือทำถนนจากตำบลนั้นมาอำเภอ ในการทำก็ไม่ใช้วิชาการ และหลักการอะไร นึกภูมิใจว่าฉันคงทำสำเร็จ ทีนี้สมมติว่า ทำสำเร็จแล้วในระหว่างที่ตนเป็นนายอำเภออยู่ต่อมาต่างว่า เผอิญถูกย้ายไปต่างอำเภอ นายอำเภออีกคนหนึ่งเขาย้ายมาแทนตัว ก็มาเห็นงานทำถนนของนายอำเภอคนเก่าเข้า เขาก็ว่า ความคิดที่ตัดถนนมาอำเภอนี้น่ะดีดอก แต่ทว่าในหลักวิชาการหรือในหลักการแล้ว การตัดถนนสายนี้ถ้าอย่าตัดตรงมาที่ว่าการอำเภอเลยทีเดียวก็จะดีไม่น้อย คือถ้าได้ทำจากตำบลนั้นตรงผ่านไปยังตำบลที่ใกล้เคียงนั้นก่อนแล้วค่อยตรงมายังที่ว่าการอำเภอก็จะได้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้นอีกไม่น้อยเลย เมื่อนายอำเภอคนใหม่เห็นประโยชน์อย่างนั้นก็เลยสั่งทำต่อใหม่ นี่เป็นอย่างนี้ เป็นเพราะนายอำเภอคนเก่าทำงานตามใจชอบของตัว ไม่มีหลักวิชาไม่มีหลักการ แต่อีกคนหนึ่งเขามีหลักวิชา มีความรู้ใช้ความคิดในการทำ เขาก็มองเห็นทางผิดทางถูก ดังนี้ ถ้าถนนที่นายอำเภอคนเก่ายังมีอยู่ตราบใด คนที่ไปเห็นความผิดของงานเข้า ถามว่า ถนนสายนี้ใครทำนะ คนเขาก็บอกว่าตอนเก่าเป็นของนายอำเภอคนเก่าทำ แต่ตอนใหม่นายอำเภอคนใหม่ทำ ดังนี้แล้ว ถนนสายนั้นก็กลายเป็นเครื่องแสดงชี้ตัวนายอำเภอคนเก่าว่าโง่กว่านายอำเภอคนใหม่อยู่ตราบนั้น ทีนี้สมมติว่า การทำถนนยังไม่เสร็จดี นายอำเภอคนเก่าถูกย้ายไป คนใหม่เขามาเห็นเข้าเขาก็สั่งให้ตัดถนนเปลี่ยนทางเสียใหม่ ที่ทำไปแล้วก็เป็นการเสียเวลา เสียเงิน เสียกำลังเสียแรงงานเปล่า ๆ เพราะการทำงานโดยไม่ใช้หลักการและวิชาการนั่นเอง

เรื่องการทำงานอย่างที่ยกตัวอย่างนี้ การทำถนนตามหัวเมืองจึงไม่ถูกหลักวิชาเป็นส่วนมาก บางทีนายอำเภอบางคนแสดงความสามารถหาเงินหาทองเรี่ยไรไม้ตะปู ปลูกบ้านสร้างเรือนสาธารณประโยชน์ได้หลาย ๆ หลัง แต่เราไปเห็นแล้ว น่าสงสารนายอำเภอ เพราะ

ปลูกบ้านอยู่ได้เพียง ๓ ปี ก็พังเสียแล้ว คือทำตามความพอใจเอาแน่จะให้ใหญ่โต ก็ย่อมไม่ได้รับผลในความมั่นคง ฉะนั้นการทำงานจึงขาดเสียไม่ได้ ในการที่จะต้องใช้หลักการและวิชาการดังกล่าวแล้ว

นี่เป็นข้อคิดในการทำงาน คือใช้ตรวจ คิด แล้วจึงทำ ทีนี้ฉันจะเล่าเรื่องเป็นตัวอย่างให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง เพื่อท่านทั้งหลายจะได้จำเอาไว้ว่า เมื่อเราเป็นนายอำเภอแล้วจะได้คิดดูว่าสมควรที่จะนำไปเป็นตัวอย่างการปฏิบัติตามที่ฉันจะเล่านี้หรือไม่

ที่ฉันจะเล่านี้ ก็จะได้เล่าตามหลักตรวจ คิด ทำ เช่นว่า ฉันได้เป็นนายอำเภอที่อำเภอหนึ่ง ฉันก็รู้สึกในหน้าที่ของฉันขึ้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ

ประการที่หนึ่งว่า การปกครองคน ทั้งข้าราชการที่อยู่ในอำเภอนั้นและประชาชนพลเมืองทั่วไป

ประการที่สอง คือกิจการอันเกี่ยวแก่ท้องที่ทั่วไป ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นกิจการสร้างชาติ

ทีนี้เมื่อได้รับตำแหน่งได้ไปอยู่อำเภอใหม่ ๆ นั้น หมายความว่าจะต้องเอาคนเอางานดังนี้แล้ว ฉันก็จำเป็นที่จะออกตรวจท้องที่ในอำเภอที่ฉันปกครองให้ทั่วเสียก่อน แต่ไม่ใช่ว่าได้ไปถึงวันไหนก็ลงมือออกไปตรวจท้องที่ในวันรุ่งขึ้น การตรวจของฉัน บางทีไม่ต้องไปถึงสุดเขตสุดอำเภอ แต่ฉันอาจจะรู้ได้ว่า ที่ไหนมีบึง ที่ไหนมีภูเขา รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ทั้งนี้หมายความว่าฉันสำรวจหาความรู้จากบุคคล และถ้าฉันมีแผนที่ของอำเภอนั้น เบื้องต้นก็จะต้องกางแผนที่ออก เช่นสมติว่า ในอำเภอนั้นมีตำบล ๑๐ ตำบล ในแผนที่ย่อมบอกอย่างชัดเจนว่าที่ไหนมีหมู่บ้าน ที่ไหนเป็นภูเขา ที่ไหนเป็นทางเกวียน ที่ไหนเป็นห้วยนา ป่าละเมาะ ฉันเริ่มตรวจท้องที่ด้วยแผนที่ก่อนแล้ว

ทีนี้เพื่อให้แผนที่ที่เราควรรู้เด่นชัดขึ้นอีก ก็จะตรวจโดยวิธีไต่ถามคนที่เขาเคยอยู่มาก่อน หมายความว่าเราทำการสอบสวนนั่นเอง เราก็จะได้ความชัดเจนรู้ลู่ทางขึ้นอีกนี่ไม่ทันออกท้องที่ก็หลับตามองเห็นได้แล้วว่า ภูมิประเทศในอำเภอของเราเป็นอย่างไร มีป่าที่ไหน มีเขา มีห้วยที่ไหนเสียแล้ว

เมื่อเรารู้อย่างคร่าว ๆ แล้ว เราก็ต้องหาโอกาสออกไปตรวจดูด้วยตาเองจริง ๆ สักครั้งหนึ่ง เพื่อจะได้หาความรู้ความชำนาญได้มาประกอบความคิดในหัวสมองของเรา ให้เข้ามาอยู่ในหัวสมองของเรา ไม่ว่าเราจะอยู่ที่ไหน ไม่ว่าเราจะยืน เดิน นั่ง หรือว่านอน เราก็รู้ภูมิประเทศในเขตอำเภอของเรา เรารู้ว่าตำบลอะไร มีนา มีสวน หลับตาเห็น ลืมตาเห็น รู้ดีทีเดียว ดังนี้แล้ว เราก็เอามาปรับเข้ากับความคิดเราทีเดียวว่า พื้นที่ในอำเภอนี้ตำบลนั้น เป็นอย่างไร มีแม่น้ำ แม่น้ำมาจากไหน มีห้วย ต้นห้วยอยู่ที่ไหน และแม่น้ำหรือห้วยนั้น ปีหนึ่งมีน้ำสักกี่เดือน แล้วเราจะใช้ทำประโยชน์อะไรให้แก่ท้องถิ่นได้บ้าง ที่นี้ถ้าเป็นดิน เราก็ตรวจดูซิว่า ดินเป็นอย่างไร ตรงไหน เป็นดินปนทรายหรือว่าเป็นดินเหนียวหรือว่า เป็นทรายมาก เท่านี้ฉันก็คิดได้ว่า ฉันควรจะเห็นว่าในตำบลนั้นตำบลนี้ทำนาทำไร่ถูกหลัก วิชาแล้วหรือไม่ เมื่อที่ไหนทำได้ถูกต้องตามหลักแล้ว เราก็ต้องดูอีกว่า ที่เขาทำนานั้น ในปีหนึ่ง ๆ ได้ผลดีหรือว่าเสียผล หรือว่าได้ผลเสียมากกว่าดี และก็เพราะเหตุใดเล่าจึงเป็น เช่นนั้น เราจะมีหนทางช่วยเหลือแก้ไขได้ด้วยประการใด

เมื่อฉันได้รู้แล้วว่า ห้วยมีกี่ห้วย คลองมีกี่คลอง น้ำมาทางไหน ไหลไปทางไหน ป่าควรถางทำไร่ได้หรือไม่ ทำนาได้หรือไม่ หรือว่าทำนาไม่ได้ผล ควรทำไร่หรือว่าควรจะทำ สวน อะไร ๆ อย่างนี้แล้ว ฉันว่าสัก ๓ เดือนเป็นอย่างช้า เรื่องเหล่านี้ก็จะอยู่ในหัวสมอง ของเราหมด เราจะทำอะไร เราก็สามารถกะคิดวางแผนการทำงานได้ เพราะภูมิประเทศ ทุกหัวระแหงได้เขียนเป็นแผนที่อยู่ในหัวเราหมดแล้วคือการตรวจ เราตรวจให้ได้อย่างนี้แล้ว เราจะทำอะไร ใครจะไปอย่างไรมาอย่างไร เขาก็ถามเรา เราก็ตอบเขาได้ถูกต้อง ชี้แจงได้ เราสามารถที่จะปรับเข้ากับความรู้ พร้อมที่จะไปแนะนำสั่งสอนราษฎรได้เป็นอย่างดี เพราะ เวลาเราไปจับมือราษฎรให้แกทำงานแล้ว เราจะต้องรู้ว่าที่นาที่ราษฎรทำอยู่นั้นไม่ถูกหลักถูกที่ แล้วเราก็จะต้องแนะนำชี้แจงให้แกเข้าใจว่า นาที่นี้ทำไม่ถูกหลัก อย่าทำเลย ทำไปก็ไม่ได้ผล เพราะดินเป็นอย่างนั้น น้ำก็เป็นอย่างนี้ไม่สามารถหล่อเลี้ยง ทำให้นาได้ผลดี จะทำไป ชั่วลูกชั่วหลาน บ้านก็เป็นไม้ไผ่เสาก็คงเป็นเสาไม้กระยาเลย ไม่มีโอกาสได้เป็นไม้แก่นกับ เขาได้ ควรทำอย่างอื่นเสียดีกว่า หรือว่าเราไม่มีความรู้ในทางหลักวิชาการเพาะปลูกเหล่านี้ เราก็หารือเจ้าหน้าที่เทคนิคได้ว่าเราควรจะให้ราษฎรแกทำสวนหรือว่าทำไร่ เหล่านี้แหละ

ที่เราเรียกกันว่าเป็นงานสร้างชาติ คือ ๑. ทำท้องที่ที่ไร้ค่า ให้เป็นที่ที่มีค่า สมบูรณ์ขึ้น ๒. ทำที่ที่ราษฎรประกอบอาชีพไม่เป็นแก่นสาน ไม่เป็นหลักฐาน ไม่มีความเจริญให้มีอาชีพเป็นหลักฐานเจริญร่ำรวยขึ้น นี่เพราะอะไร ก็เพราะการตรวจของเรา ฉะนั้นในเบื้องต้นนายอำเภอคนใดไม่เรียนรู้ภูมิประเทศที่ตนอยู่เสียก่อนไม่ได้

ฉันเคยเป็นเจ้าเมืองมาและกล่าวได้ว่า แม้แต่แรกออกไปตรวจการตามตำบลต่าง ๆ ฉันตรวจภูมิประเทศด้วยแผนที่ก่อน พอรู้เป็นทางว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว พอออกจากบ้านฉันก็ขี่ม้าออกหน้าเสมอ แต่ไม่ใช่ออกหน้าเพราะถือว่าตัวเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าก็เปล่ามิได้ แต่เพราะต้องการบังคับตัวฉัน ต้องการทดลองตัวฉัน ให้ไปให้ถูกจงได้ ไม่ต้องการให้มนุษย์หน้าไหนมานำทางให้ฉัน เพราะฉันได้ศึกษาตามแผนที่ตามปากคำเขามาก่อนแล้ว เราจะต้องไปให้ถูก ด้วยความพิจารณา ด้วยความรู้ความสามารถของเรา หนัก ๆ เข้าเราก็มีความชำนาญ ไม่หลง แม้ว่าเราจะไปทางเกวียน ซึ่งมีทางเดินของเกวียนหลายสาย เพราะหน้าแล้งแห้งเข้า เกวียนเดินมากก็เกิดเป็นทางสับสนทำให้เราหลงง่าย แต่ถ้าเป็นในดงแล้วก็มีแต่ทางสายเดียวดิ่งไป นี่เป็นเพราะอะไร เป็นเพราะธรรมชาติ เป็นเพราะความชำนาญรอบรู้ รู้ว่าทางอย่างไหนจะไปทางไหน หน้าแล้งหรือหน้าฝนจะสะดวก และถ้าเราจะไปทางเกวียน ซึ่งเป็นทางที่ทำให้เราหลงได้ง่าย วิธีที่เราจะแก้หลงทางเราก็จะต้องดูทิศดูทางไว้ เราต้องรู้ไว้ในหัวสมอง เมื่อเราเห็นทางสับสนกันนักเราก็หยุดดูตะวันดูทิศ แล้วก็บ่ายโฉมหน้าไปตามทิศทางนั้นให้ตรงตำบลหมู่บ้านที่เราจะไป แต่สำหรับในดงแล้วตรงกันข้าม ฉันขี่ม้าหลับตาเดินได้อย่างสบาย เพราะในดงมีทางสายเดียวหรือมีน้อยไม่สับสน ความรอบรู้เหล่านี้เป็นความชำนาญที่ตัวเราสอนตัวเราเองทั้งสิ้น หรืออย่างเราไปที่ใดก็ได้มองภูมิประเทศจากบนไปล่าง เราก็รู้ได้ทีเดียวว่า นั่นแม่น้ำ นั่นคลอง นั่นถนน ทำไมเราจึงบอกได้อย่างนั้น ก็เพราะว่าเราได้ศึกษาภูมิศาสตร์เราต้องรู้ว่า ภูมิประเทศในทุ่ง ถ้าเป็นแนวต้นไม้ขนาบไปที่ไหนที่นั่นเป็นคลองหรือถนน แต่ทางหัวเมืองไม่มีถนนต้นไม้อย่างกรุงเทพ ฯ ก็ต้องเป็นคลอง หรืออย่างเราเดินทางไป เราก็สามารถคาดว่าที่ดินที่นั่นมีน้ำ นี่พูดถึงว่าไม่มีห้วยไม่มีคลอง และเมื่อขุดดินลงไปก็มีน้ำจริง ๆ ดังนี้เพราะเหตุใด เพราะเราได้ศึกษาเรียนรู้มาที่รู้ว่ามีน้ำก็เพราะต้นไม้ที่นั่นชุ่มชื่น แต่ที่อื่นที่ไม่มีน้ำแห้งแล้ง นายอำเภอหรือข้าหลวง

บางคนสมัยนี้ ต้องให้คนจูงม้าเมื่อเวลาออกท้องที่ หรือถ้าไม่ให้คนจูงม้าก็ต้องมีคนนำหน้า อย่างนี้ไม่สมควร ต้องนำด้วยตัวของเราเอง เพราะเราเป็นเจ้าของท้องที่ หรือสมมติว่าเราเป็นเจ้าของบ้าน เราจะให้คนอื่นเขาจูงเราเข้าห้องน้ำ พาเข้าห้องนอน ต้องให้คนอื่นมาชี้บอก อย่างนี้ไม่ได้ เจ้าของบ้านต้องรู้ว่าที่ไหนเป็นอะไร เมื่อเป็นเจ้าของท้องที่เราก็จะต้องศึกษาให้รู้ว่าท้องที่เรามีอะไร เป็นอะไร คอยศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ นี่เป็นเรื่องที่ฉันพูดในเรื่องการตรวจ

ทีนี้ในเรื่อง คิด สมมติว่าตำบลนี้ซึ่งเป็นตำบลซึ่งอยู่ในท้องที่เรา ทำนาก็เหมาะดีแล้ว ได้ข้าวบริบูรณ์ น้ำท่าก็ดี เราก็ต้องคิดที่จะหาทางส่งเสริมขยายการทำนาให้มากขึ้นอีก ทีนี้สมมติว่าการทำนาไม่ได้ผลดี เราก็ต้องคิดพิจารณาใคร่ครวญดูว่า เมื่อทำนาไม่ได้ผลอย่างนี้ เราจะทำอะไรให้ได้ผลสมกัน ราษฎรจึงจะไม่เป็นตุ๊กตาล้มลุก ดังนี้แล้ว เราก็ดูราษฎรแกว่า แกถนัดทำงาน หรือสามารถทำอะไรได้บ้าง และควรที่จะทำอะไร เมื่อเราคิดได้ดังนี้แล้ว เราก็จะได้แนะนำชี้แจงหาทางให้เขาได้ประกอบอาชีพนั้น ๆ และจับมือราษฎรเหล่านั้นทำงานดังที่ทางรัฐบาลประสงค์อยู่ในปัจจุบันนี้ แต่ว่าตรงกันข้าม เมื่อเราไปปกครองเขา ขี่ม้าผ่านไปตามหมู่บ้านรู้แต่ว่าเขาทำนาทำสวนกัน ไม่ใช้ความคิดพิจารณาอะไร ไม่รู้อะไรเสียเลยแล้ว เราก็ไม่ใช่เป็นนักปกครองที่ตั้งใจจะสร้างชาติ คล้าย ๆ กับว่า เขาให้มาปกครองก็ปกครองไป ราษฎรจะมีภาวะอย่างไรก็ช่าง คนนั้นมีงานทำคนนี้มีสวนทำแล้วก็แล้วไป ขออย่าให้มีเหตุอะไรขึ้นมาก็แล้วกัน ดังนี้ หรือว่าทางราชการสั่งให้ฉันจัดการกับราษฎรอย่างไร ก็จัดการกับราษฎรไปตามเรื่อง อย่างนั้นไม่ได้

รัฐบาลได้มอบหน้าที่ให้เราประดุจว่า เราเป็นผู้นำเขา เราเป็นพ่อบ้าน ราษฎรเป็นลูกบ้าน เราต้องคอยชี้ช่องทำมาหากิน เอาใจใส่ และเมื่อเราได้ตรวจได้คิดทุกทั่วหัวระแหง ใครเล่าจะมาไต่ถามเรา หรือว่าใครจะไปตรวจเราก็จะได้รายงานชี้แจงโต้ตอบเขาได้ เมื่อเขาได้ฟังคำโต้ตอบและสอบถามเรา เราก็จะทำให้เขาเห็นว่าเราได้รู้ เราเข้าใจไปทั่วทุกหัวระแหงเช่นนี้แล้ว เขาก็จะต้องโมทนานิยมชมชื่นยินดี สรรเสริญเรา เยินยอเรา และถ้าเขาเป็นผู้บังคับบัญชาเราโดยตรงแล้ว ไม่ช้าเราก็จะได้รับความชมเชยบำเหน็จความชอบให้เลื่อนฐานะเงินเดือนเราแน่นอน

แต่ถ้าหากว่าตรงกันข้าม เขามาสอบถามอะไรเรา เราตอบไม่ได้ ถ้าเป็นผู้บังคับบัญชาถามเรา เราตอบกุก ๆ กัก ๆ ตอบไม่ได้ หันไปถามปลัดอำเภอ ถามเสมียนอย่างนี้แล้ว เขาก็รู้ดีเท่านั้นว่า เรามาเป็นนายอำเภอมานอนตีกิน ไม่ได้มาปกครองคน ไม่ได้มาทำงาน ผลที่สุดทำงานไปจนตายก็ไม่ได้ดี นี่เป็นอย่างนี้ และอย่างฉันเป็นเจ้าเมือง เกิดปล้นฆ่ากันตาย หรืออะไรกันขึ้น ฉันยังไม่ทันไปถึงที่เกิดเหตุก็อาจคาดคะเนได้ว่า นี่คงเป็นผู้ร้ายก๊กนั้น ๆ และถ้าผู้ร้ายหนีก็เห็นจะต้องหนีไปทางนั้น ๆ ที่เราคิดคาดคะเนได้เพราะอะไร เพราะความที่เราเคยสอบถามตรวจสืบมาก่อนนั่นเอง ผลที่สุดเราก็ได้ตัวผู้ร้ายมาได้ไม่ยากนัก และจะต้องรู้ต่อไปอีกด้วยว่า ก็เมื่อเป็นผู้ร้ายก๊กนั้นแล้ว เราจะทำอย่างไร ทำไมเราจึงจะได้ความจริงจากมัน จะได้โดยวิธีใด จะเอาใครส่งเข้าไปติดต่อ ไม่ใช่ว่า เกิดการปล้นกันขึ้นแล้วเราไปเที่ยวสอบถามเขาว่า ใครรู้บ้าง ใครรู้บ้างว่าผู้ร้ายไปทางไหน มาทางไหน อย่างนี้ไม่ได้กินแน่

ทีนี้ขั้นทำ นี่ก็ต้องมีหลักและวิชาการ และถ้ายิ่งเป็นงานที่ใหญ่โตและยืดยาวเราก็ต้องมีแผนการโครงการคืออย่างที่เราจะแนะนำราษฎรว่า ที่นี่ไม่ควรทำนา เพราะพื้นที่ไม่เหมาะ ควรทำไร่ เช่น ปลูกปอหรือว่าจะทำไร่อะไรก็ได้ จะดีกว่า จะได้ผลได้เงินมากกว่านี้ ดังนี้ เราต้องอาศัยวิชาการ แต่วิชาการในเรื่องเหล่านี้ เราจะรู้ทั่วถึงไปเสียทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องเทคนิค เราก็อาศัยเจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิคเขารับผิดชอบโดยอาศัยวิชาการจากเขา แต่ถ้าสิ่งใดเรื่องใด ถ้าหากเรามีความรู้ในสิ่งใดเรื่องนั้นแล้ว เราก็ใช้วิชาการที่เรารู้ได้ โดยไม่ต้องไปขอร้อง หรือให้เขามารับผิดชอบอะไร

ทีนี้หลักการที่จะทำ อันนี้จะขอชี้แจงให้เข้าใจถึงสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งในการปฏิบัติงานของท่าน คือ สมุดแผนดำเนินการของกระทรวงมหาดไทย แต่เป็นที่น่าเสียใจอย่างยิ่งว่ามีน้อยคนที่จะได้เล็งเห็นคุณค่าสมุดแผนดำเนินการ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยไม่เข้าใจ ไม่สนใจในเรื่องนี้กันเลย ซึ่งฉันได้คิดแก้ไขจากของเดิม คือ อันนี้เรียกว่าเป็นสมุดประวัติศาสตร์ในการปฏิบัติกิจการในการบำรุงบ้านเมืองและราษฎรของแต่ละอำเภอ แต่ละจังหวัดทีเดียว แต่เท่าที่ฉันได้ไปตรวจราชการมา ได้ไปตรวจแล้วเห็นว่าทำกันไม่เป็นและบางแห่งโดยมากไม่ได้ทำกัน บางทีถามกันเป็นปัญหาใหญ่โตก็มี ซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยก็ได้ชี้แจงออกไปอีกเมื่อ

เร็ว ๆ นี้ นี่แสดงให้เห็นว่าถ้าคนเราทำการงานอะไร ไม่คิดทำให้เป็นหลักฐานเป็นวิชาการแล้ว ก็ไม่เข้าใจแผนดำเนินการของกระทรวง แต่ถ้าคนที่เป็นผู้ใช้ความคิด ใช้วิชาการทำอะไรให้เป็นหลักฐานแล้ว ก็ย่อมเข้าใจในแผนดำเนินการของกระทรวงมหาดไทยได้วางไว้ ซึ่งเป็นสมุดที่มีประโยชน์มาก มีประโยชน์ไปถึงความรับผิดชอบร่วมกัน ความรับรู้ร่วมกัน ช่วยเหลือกันและตลอดไปจนถึงความสามัคคีด้วย แต่ก็น่าประหลาดมากที่ไม่มีใครเอาใจใส่ อย่างพวกท่านได้เป็นปลัดอำเภอมาแล้ว ก็น่าจะได้นำไปใคร่ครวญดูว่าที่ฉันพูดมานี้ผิดหรือถูกอย่างใด

ประการหนึ่ง สมุดแผนดำเนินการนี้ เป็นเครื่องแสดงให้ได้รู้ได้ตลอดกาลนับด้วยสิบ ๆ ปีหรือร้อย ๆ ปี ถ้าแผนโครงการนี้ไม่ขาดเสียก่อน ว่าอำเภอนั้นได้เริ่มทำการสิ่งไรตั้งแต่เมื่อไร ใครเป็นคนทำ การบำรุงหรือสร้างชาติในอำเภอนี้ได้ดำเนินมาโดยลำดับอย่างไรในสมัยไหน นายอำเภอคนไหนทำงานสร้างชาติทวีมากขึ้น และนายอำเภอคนไหนมาอยู่แล้วได้เสื่อมลงอย่างใด ผู้ที่ทำแผนโครงการไว้นั้นได้ฝากคุณงามความดีไว้ ได้ฝากสิ่งก่อสร้างเป็นอนุสาวรีย์ให้ปรากฏไว้ในสมุดแผนดำเนินการนั้นนี่เป็นประการแรก และถึงแม้ว่าเราจะตายไปแล้วหรือว่าไปอยู่ที่ไหน ๆ ใคร ๆ มาเปิดสมุดเล่มนั้นเข้านี่แหละเป็นเครื่องแสดงคุณงามความดี ที่เขาจะได้มาพบคุณงามความดีของเรา ทั้งนี้เพราะว่านอกจากในสมุดนั้นแล้ว การทำสมุดนี้จะต้องส่งสำเนานั้นไปยังกระทรวงเพื่อพิจารณาและเก็บไว้ด้วย แต่ว่าถ้าเราไม่ได้ทำก็หมายความว่าไม่มีหลักฐานแสดงอะไรไว้ให้แก่เราเมื่อเราตายไปแล้ว แต่เราก็ได้ทำความดีสิ่งอื่น ๆ ไว้มาก เขาไปเปิดดูไม่เห็นว่ามีชื่อเราทำ เขาก็นึกว่าเป็นของคนใหม่ทำ เป็นเรื่องสำคัญดังนี้

ประการที่สองของแผนโครงการดำเนินการนี้ที่ว่าเป็นประโยชน์ในทางการปฏิบัตินั้นคือว่า กระทรวงได้มีคำสั่งไว้แล้วว่า เมื่อมีการโยกย้ายข้าหลวงประจำจังหวัดและนายอำเภอก็ขอให้มอบหมายสมุดแผนดำเนินการนี้แก่กัน ทั้งนี้หมายความว่าเราเป็นนายอำเภอหนึ่งทำงานในตำบลหนึ่งในอำเภอนั้นไม่แล้วไม่เสร็จ ต้องโยกย้ายไปที่อื่นดังนี้ เมื่อเรามอบสมุดเล่มนี้ให้แก่นายอำเภอคนใหม่ก็เท่ากับเป็นการมอบงานให้นายอำเภอคนใหม่เขาทำต่อไป นายอำเภอคนใหม่ที่มารับหน้าที่ก็ต้องทำ ไม่ทำไม่ได้ และถ้าไม่ทำแล้ว ผู้บังคับบัญชาไป

ตรวจพบเข้า ก็จะต้องถือว่าเป็นความบกพร่อง เป็นความผิด คือเป็นการแก้การทำกันตามอำเภอใจ อย่างเช่นว่า นายอำเภอตัดถนนไว้อย่างนี้แล้ว เมื่อตนย้ายไป นายอำเภอมาใหม่เห็นว่าถ้าเขาจะบำรุงถนนสายนี้ให้ดี ความดีก็จะตกอยู่กับคนเก่า ก็เปลี่ยนทางเสียใหม่ทำให้การคมนาคมไปมาสะดวกสบายขึ้นก็จะได้รับความสรรเสริญ เท่านี้เราก็เห็นแล้วว่าถ้าเราทำตามสมุดแผนดำเนินการเสียแล้ว เรื่องหรือเหตุเหล่านี้ก็จะไม่มีขึ้น แล้วเราก็จะต้องคิดด้วยว่าแผนดำเนินการว่าถนนสายนี้นายอำเภอคนนั้นทำ ต่อมานายอำเภอคนนั้นย้ายไป นายอำเภอคนใหม่ได้มาเห็นเข้าเห็นว่าทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ตอนนี้ย่อมทำให้เห็นว่า ถ้าเราทำไม่ดีเราก็ต้องถูกราษฎรบ่นว่าเอา เป็นการที่จะให้เราทำอะไรต้องระมัดระวังไม่ให้ทำอะไรไปแล้วถูกราษฎรค่อนแคะ ทำให้เราเสียประวัติในสมุดนั้น ๆ นี่เป็นข้อ ๒ แห่งประโยชน์ของสมุดแผนดำเนินการ

อนึ่งในทุกวันนี้ เราก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า งานของเรามีมาก แม้ว่าถ้าเราได้เป็นนายอำเภอ เราจะมีฤทธิเดช มีทุนรอนวิชาความสามารถอย่างไรก็ตามรับประกันได้ว่า เราจะทำงานคนเดียวไม่สำเร็จ เพราะการทำงานคนเดียวนั้นเป็นการเอาดีคนเดียว คนอื่นเขาก็ย่อมจะต้องอิจฉา ไม่ช้าพวกกรมการอำเภอนั้นเอง ไม่สมุห์บัญชีก็ปลัดอำเภอ ไม่ปลัดอำเภอก็เสมียน ก็ช่วยกันบั่นขาเราล้มไปเท่านั้นเอง แต่ถ้าในการทำงานของเรา เราดำเนินโครงการตามหลักช่วยเหลือร่วมมือกันแล้ว เราก็จะมีพวกพ้องเป็นเครื่องป้องกันเรา คอยช่วยเหลือเราไม่มีใครจะมาบั่นขาให้เราหกล้มหกคะเมนได้ ทั้งนี้ หมายความว่า เราเป็นหัวหน้างานเราบัญชางานมาก เราก็ต้องแบ่งให้คนอื่นเขาไปช่วยทำบ้าง ให้คนอื่นเขาเห็นว่ามีความสามารถช่วยเราทำ ตัวอย่างเราเห็นว่าเราควรจะทำอะไรในท้องที่ของเราสักอย่างหนึ่งสมมติว่าเรื่องตัดถนน เราก็ควรจะประชุมกรมการอำเภอพร้อมกันกับกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ถนนจะตัดผ่านไป เอาพวกนี้มาประชุมด้วย โดยเราได้ไปตรวจดูแล้วว่า ตำบลนั้นมาทางอำเภอนี้ไม่มีถนน และคิดแล้วว่าถ้าได้ตัดถนนไปทางนั้นแล้วมาทางอำเภอนี้ก็ได้ทางถึงกันได้ดีขึ้น เราก็คิดตลอดจนถึงหลักการและวิชาการที่จะหาระดับวางแผนการว่าตรงไหนจะทำอะไรก่อน เป็นจำนวนเงินเท่าไร เป็นจำนวนคนเท่าใด เราจะเอาคนมาจากไหน คิดว่าต้องไปเอาผู้มีความรู้

ความชำนาญมาช่วย เมื่อเราคิดไว้มีแผนการทำงานแล้ว เราก็บอกกับกำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของท้องที่ที่จะทำประโยชน์ร่วมกันมาร่วมประชุมกัน เราก็ปรารภให้เขาฟังว่าเดี๋ยวนี้เป็นอย่างนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องตัดถนนสายนี้ พยายามอ้างเหตุผลให้เขาฟังว่ามีความจำเป็นอย่างไร และจะได้ประโยชน์ร่วมกันอย่างไร เพราะถ้ามีถนนหนทางขึ้นแล้ว การไปมาก็สะดวก การค้าขายก็ดี ซึ่งจะทำให้เขาเห็นและเข้าใจง่าย เพราะคุณประโยชน์ของถนนนั้นใครเขารู้กันอยู่แล้ว แต่ว่าในการทำ เราจะให้ทางกรมทางเขาทำหรือ ถนนปลีกย่อยอย่างนี้เขาก็ไม่ทำ จะทำด้วยเงินบำรุงท้องถิ่นหรือ อีก ๑๐ ปีก็ยังทำไม่เสร็จเพราะมีเงินน้อย หรือว่าค่อยทำค่อยไป ปีนี้ได้สักกิโลเมตรหนึ่ง ปีหน้าต่ออีกกิโลเมตรหนึ่ง กว่าจะทำเสร็จของเก่าก็พังไม่ทันได้ใช้ดังนี้

เรื่องการทำงานนี้เราต้องคิดไว้ก่อน ว่าเราจะทำอะไร เราต้องไม่สั่งการเสียเอง เราต้องให้เขามีส่วนเข้ามาช่วยเหลือเรา เราอย่าให้เขามาบั่นขาเราได้ เมื่อเราพูดกับเขาดี ๆ ขอความคิดความเห็นขอความช่วยเหลือให้เขามีส่วนร่วมทำความดีแล้ว เขาก็ย่อมที่จะหาทางช่วยเหลือเรา กำนันผู้ใหญ่บ้านก็จะรับอาสาไปพูดตกลงกับเจ้าของที่ ไปขอแรงราษฎร เราก็แบ่งกันไปว่า ท่านกำนัน ท่านผู้ใหญ่บ้าน คนนี้เอางาน หรือไปขอแรงขอคนเขาเท่านั้น คนนั้นเอาไปเท่านี้ คนโน้นไปขอที่ดินเขาเท่านั้น เพราะเราไม่มีเงินจะจ้าง จะซื้อเขาก็ไม่ได้ ทีนี้เวลาทำงานก็มาช่วยกันทำ ใครอยู่บ้านไกลมาไม่ทันทำงานก็มาอยู่ที่ใกล้ ๆ ช่วยกันปลูกที่พักริมทางอาศัยกันไปชั่วคราวก่อน หรือว่าเวลากินข้าว ใครมีกินไม่มี ถ้าไม่มีก็ขอเรี่ยไรพ่อค้าในตลาดให้เขามาช่วยกัน มีอะไรไม่มีอะไรก็หารือกันขอความช่วยเหลือร่วมมือให้เข้ามามีส่วนได้เสียกัน ดังนี้แล้วต้องสำเร็จแน่นอน เพราะเมื่อมีกำลัง มีทุน มีความเห็นชอบกันเป็นส่วนใหญ่เบื้องต้นแล้ว ต่อไปเบื้องสองก็วิธีที่จะทำกันอย่างไรก็ให้ตกลงกันเอง ขั้นที่สามก็หาคนช่วยกันควบคุมการงานให้งานสำเร็จไปด้วยดี เช่น เราสร้างถนนอย่างว่า การควบคุมงานดำเนินการนี้ ความจริงก็มีกำนันผู้ใหญ่บ้านช่วยกันดูแลอยู่แล้ว แต่ก็ต้องมีกรมการอำเภอไปคอยตรวจตราควบคุมดูแลบ้าง ก็บอกกับปลัดอำเภอว่าท่านปลัดจงช่วยกันคุมงานของเราสัก ๗ วันเถอะ สมุห์บัญชี ๗ วัน หรือว่าขอแรงสัสดีสัก ๗ วัน เพราะเป็นงานของเรา ขอให้

ช่วยกันสักหน่อยดังนี้ แปลว่า การทำงานคราวนี้พวกเราทั้งหลายเป็นเจ้าของงานนี้ด้วยกัน เราทั้งหลายเป็นผู้รับผิดชอบในการงานนี้ร่วมกัน ได้ดีได้รับความชอบได้ด้วยกัน ผิด ๆ ด้วยกัน งานอันนี้ไม่ใช่เป็นงานของฉัน ไม่ใช่ของท่าน ไม่ใช่ของใคร ๆ เราทำเพื่อประโยชน์สร้างชาติอันเป็นส่วนรวม เพราะเห็นชอบด้วยกันทุกคนแล้ว ว่าเราจะตัดถนนมีแผนการแล้วว่าจะทำจากตำบลนั้นมาตำบลนี้ แล้วมายังที่ว่าการอำเภอเป็นระยะทางเท่านั้น ทีนี้เมื่อเราลงมือทำ พวกที่รับงานไปว่า คนนั้นทำอะไร คนนี้ทำอะไร ก็ไปทำตามที่ได้รับมอบหมายไป และกำหนดให้เสร็จเมื่อไร แผนการเหล่านี้เราก็จะจดบันทึกอยู่ในสมุดแผนดำเนินการ งานก็ปรากฏว่าได้ทำไปโดยสำเร็จเรียบร้อยดี

แต่ว่าถ้าเราไม่ทำดังกล่าวแล้วนี้ นึกว่าฉันก็เป็นนายอำเภอชั้นโทชั้นเอกแล้ว ฉันก็มีอำนาจแล้วฉันก็สั่งไปทีเดียวว่า เกณฑ์ราษฎรตำบลนั้นเท่านั้น ตำบลนี้เท่านี้ ทำจากนี่ถึงนั่นนี่ปลัดไปตรวจ สมุห์บัญชีไปตรวจ ไม่มีการปรึกษาหารือกัน เพราะถือว่าปรึกษาหารือไป พวกนี้ความรู้ไม่เท่าฉัน สู้ฉันไม่ได้ ฉันจะทำเอาความดีความชอบคนเดียวโดยไม่ต้องอาศัยคนอื่น ดังนี้แล้ว กำนันผู้ใหญ่บ้านไปหาคนมา เขาก็ว่าหาไม่ได้ . ไม่มีใครมาทำงาน จะไปขอร้องเขา เขาก็ไม่มา ต้องถึงกับขู่กัน จะให้สมุห์บัญชีไปช่วยตรวจควบคุม เขาก็บอกว่าวันนี้เขามีธุระ และงานเขาหรือก็มาก ไปช่วยไม่ได้ ลงท้ายทำไม่สำเร็จ ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะเขาเหล่านั้นไม่รู้สึกว่า เขาได้มีส่วนเป็นเจ้าของ และไม่รู้สึกว่าเขาจะได้รับประโยชน์อะไรที่จะไปช่วยทำ ไม่ได้รับผิดชอบนั่นเอง งานของเราก็ทำไม่สำเร็จ ถึงทำสำเร็จก็ไม่สมบูรณ์ ทีนี้สมมติว่า ถนนได้ทำเสร็จไปแล้ว แต่สำเร็จอย่างที่เขานึกด่ากันในใจว่าไปใช้เขา ไปทำให้เขาได้รับความเดือดร้อนลำบากตรากตรำ และสมมติต่อไปว่ามีใครไปตรวจท้องที่ เช่น ข้าหลวงประจำจังหวัดก็ตาม เห็นว่าถนนสายนี้ไม่ดี ทำไมถึงได้สร้างคดเคี้ยวอย่างนี้ สะพานทำไมถึงได้สร้างอย่างนี้ ถูกน้ำท่วมทีเดียวก็พังเท่านั้น ทำไมจะสร้างทั้งที่จะทำให้ดีกว่านี้หน่อยไม่ได้หรือ แล้วทำถนนนี่ก็จะอ้อมไปเสียทางที่ดอนเสียหน่อยก็ไม่ได้ เพราะที่ดอนไม่ต้องขุดดินถมดินให้เสียแรงงาน พอโดนติเข้าเท่านั้น ท่านกำนัน ท่านสมุห์บัญชีก็เอาทีเดียว "ผมบอกเขาแล้ว เขาไม่ปรึกษาหารือกับผม ๆ ก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างนี้ บอกเขา ๆ

ก็ไม่เชื่อ" ลงท้ายพวกนี้ช่วยกันนำความหายนะมาให้เราเท่านั้น นี่เป็นลักษณะที่ไม่ฉลาดของผู้ปกครองคน ลงท้ายทำความดีก็ไม่ได้ดี ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าเราไม่รู้จักทำ ทำดีไม่ได้ดีแล้วยังถูกด่า ถูกผู้บังคับบัญชาตำหนิ

แต่ถ้าหากได้ทำไปตามวิธีที่ถูก คือ ร่วมมือกันแล้ว หากมีใครไปตำหนิถนนสายนี้ไม่ดี ทำไม่ถูก พวกท่านสมุห์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ราษฎรได้ยินเข้าก็จะเป็นทนายแก้แทนเราได้เป็นอย่างดี ดีไม่ดีคนติก็จะโดนด่าเข้าให้อีกด้วยซ้ำไป เช่นว่า "หนอยทำให้เดินไปมาสบาย ๆ ยังจะมาว่าไม่ดีอีก อยากทำให้ดีก็มาทำเอาเองซิ" อย่างนี้ ทั้งนี้ก็เพราะเราทำงานอย่างมีพวกพ้องไม่มีศัตรู

ดังได้กล่าวมานี้ กระทรวงมหาดไทยจึงได้วางแผนดำเนินการลงไปในการเขียนการทำงาน เป็นแผนดำเนินการเป็นระเบียบไว้เพื่อให้รู้ว่าใครได้ทำอะไรที่ไหน อย่างที่ฉันได้เคยอบรมข้าราชการที่จะไปอยู่ในดินแดนใหม่ ก็ได้ให้ข้อเท็จจริงและเหตุผลว่า ทำไมเหตุไรเขาได้วางแผนการดังนี้ และเราควรทำอย่างไร แต่ก็รู้สึกแปลกใจว่า มีท่านผู้ปกครองหลายคนไม่เข้าใจเหตุผล มีผู้ปกครองบางคนทำงานการได้ดีมาก ทำแผนการได้ละเอียดถ้วนถี่ แต่แผนการนั้นท่านทำเอง คิดเองคนเดียว และกอดแผนดำเนินการไว้กับอก ไม่บอกไม่ปรึกษาคนอื่นให้รับรู้เลย การที่เราทำงานนั้น ตามแผนดำเนินการ เราต้องการกำลัง ต้องการความสามัคคี เราจะต้องทำอะไรให้เขาชมว่า เราทำอะไรได้มีการปรึกษาหารือกัน ให้ได้รับคำสรรเสริญ นี่แหละเป็นหลักการที่เราจะทำงาน ผู้ใหญ่จะทำงานต้องทำอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งเราจะเป็นผู้ใหญ่ปกครองคน เราจะทำงานเอาความดีความชอบเสียคนเดียวอวดว่าฉันเป็นคนที่มีความรู้มาก ทำอะไรไม่ต้องปรึกษาหารือใคร ดังนี้ก็ย่อมไม่ได้กำลังในการทำงาน มีแต่จะก่อศัตรู และเรายิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไร เรายิ่งต้องการหากำลังให้มาก เพราะว่าเราจะเป็นผู้ใหญ่มีตำแหน่งหน้าที่ยิ่งใหญ่ยิ่งมีศัตรูมาก เราต้องหากำลังให้ดี มีเครื่องป้องกันให้ดีวิธีทำงานดังได้กล่าวมานี่แหละ จะเป็นกำลังก่อให้เกิดความนิยมเลื่อมใสนับถือให้แก่พวกที่ทำงานอยู่กับเรา ไม่เป็นศัตรูแก่เรา เราทำได้อย่างนี้เป็นวิเศษ เพราะพวกที่ทำงานอยู่กับเรานั้นย่อมเป็นศัตรูกับเราได้มากที่สุด

การที่ฉันได้ชี้แจงมานี้ แสดงให้เห็นว่า แผนดำเนินการย่อมเป็นประโยชน์อย่างอนันต์ทีเดียว ถ้าท่านจะใช้สมองคิดและทำสักหน่อย และท่านเคยคิดบ้างหรือไม่ว่าเราจะทำอะไรต้องปรึกษากัน ต้องบอกเล่าเก้าสิบกัน แม้แต่ฉันซึ่งเป็นปลัดกระทรวงจะไปไหนออกจากห้องไป ฉันต้องบอกคนรับใช้หน้าห้องฉันว่า ฉันจะไปประชุมที่ศิลปากร หรือว่าฉันต้องไปประชุมที่กระทรวงการต่างประเทศ ฉันยังต้องทำอย่างนี้ แล้วท่านมีตำแหน่งเป็นนายอำเภอจะทำอะไร จะไม่บอกไม่ปรึกษาใครทีเดียวหรือ เพราะการที่เราปรึกษาเขาบอกให้เขารู้นั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เรา ใครเขาไปหาเราไม่พบ คน ๆ นั้นก็จะบอกให้รู้ได้หรือว่านายต้องการพบเรา เขาก็รู้เรื่องว่าเราไปไหน และคนที่เราบอกเขานั้น เขาก็ปลื้มใจว่าท่านเป็นถึงผู้ใหญ่ ท่านจะไปไหน ท่านยังบอกให้เรารู้ ทำให้คนนั้นพอใจที่จะรักเราเป็นกำลังของเรา ท่านเป็นนายอำเภอสมมติว่าท่านจะทำอะไร ไปไหน ท่านจะไม่บอกไม่ปรึกษากับพวกกรมการอำเภอบ้างหรือ ถึงแม้ว่าจะปรึกษากับเขาจะไม่ได้ผลอะไรก็ตามเราก็น่าจะคิดว่ายังเป็นการถ่ายความรู้ให้เขาได้ หรือกิจการบางอย่าง สมมติว่าเกี่ยวกับภูมิประเทศข้อเท็จจริง เราไม่มีความรู้เพียงพอ เราก็อาจได้ความรู้อะไรจากเขาเพิ่มเติมอีกแน่นอน

ดังกล่าวมานี้ ก็แปลว่าวิธีทำงานถึงตอนท้ายนี้ก็ให้ดำเนินตามหลักที่ฉันว่า ท่านจะไปเป็นนายอำเภอ ท่านคงไม่ตกต่ำ และขอเตือนว่าท่านต้องไม่ลืมวิธีตรวจ คิด ทำ "ทำ" นี่สำคัญมาก ในการทำงาน ต้องเอาน้ำใจคนเข้ามาด้วย การยึดน้ำใจคนไว้ได้ งานของเราก็ต้องดี ดังที่ฉันเคยกล่าวมาแล้ว เราจะเอาแต่ "งาน" อย่างเดียวไม่ได้ เพราะจิตใจคนที่จะทำงานให้เราก็ย่อมจะห่อเหี่ยวหมด เมื่อเขาไม่ช่วยเราทำงาน เราคนเดียวจะทำงานไหวหรือ เช่น หน้าที่อย่างฉัน เพียงแต่นั่งเซ็นหนังสืออย่างเดียวก็แทบไม่ไหวเสียแล้ว ไหนจะต้องคิด ไหนจะต้องร่างหนังสือ ต้องสั่งการ ต้องเสนอความเห็น งานเหล่านี้คนเดียวทำไม่ไหว เพราะเรื่องของกระทรวงมหาดไทยนั้นมีมาก ทำกันเฉพาะวันหนึ่ง ๆ ที่มีมาก็ไม่จบ เราจึงต้องแบ่งงานให้รองปลัดกระทรวง ให้หัวหน้ากองทำ หรือมีงานรูปนั้นมา เห็นเหมาะแก่ใครก็เรียกคนนั้นมาชี้แจงให้เขาไปร่างไปทำมา ในการที่เราให้เขาทำงานอย่างนี้เขาก็ได้ความรู้ไปจากเรา ทั้งยังรู้สึกภูมิใจด้วยว่า เราเห็นความสามารถของเขาจึงได้ใช้ให้ทำงาน ทำให้เขามีใจรักใคร่เรา เป็นประโยชน์อย่างนี้

โดยหลักเดียวกัน หลักการ ตรวจ คิด ทำ ในส่วนคนก็ดำเนินเช่นเดียวกับงานเหมือนกัน และเมื่อได้พูดถึงงานแล้ว ที่นี้จะได้พูดถึงคนพอเป็นแนวทางสักเล็กน้อย

การที่เราจะไปปกครองคนนั้น เราต้องตรวจคน เราต้องสำรวจชีวิตจิตใจของคนที่อยู่ในปกครองของเรา แต่แน่ละสำหรับราษฎรเราจะไม่สามารถสำรวจให้ทั่วถึงได้เป็นรายตัว แต่ข้าราชการเราสำรวจได้ คือ เราต้องรู้เสียก่อนว่า เขามีชีวิตจิตใจ อุปนิสัยใจคอเป็นอย่างไร ชอบอะไร เกลียดอะไร สุจริตหรือว่าไม่สุจริตอย่างไร เป็นนักเลงเหล้า หรือนักเลงการพนัน ชอบศึกษาหาความรู้ หรือว่าชอบอ่านหนังสืออะไร เราต้องสำรวจให้รู้ไว้ เป็นทางที่จะได้แก้ไขเขา ถ้าเขาทำอะไรไม่ดีไม่เหมาะ หรือมีนิสัยชั่วร้าย เราก็ช่วยเขาทำตัวเขาให้ดีขึ้น ถ้าเขาดีอยู่แล้วก็ทำให้ดีขึ้นอีก เช่น สมมติว่าเราไปเป็นนายอำเภอ ได้สดับรับฟังปรากฏว่าข้าราชการที่ทำงานมีคนหนึ่งชอบเล่นการพนัน ก็ย่อมเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องแก้ไขปรับปรุงคิดหาทางช่วยเหลือเขา เวลาเราจะทำ เราจะทำอย่างไรที่จะให้เขามาเชื่อถือเชื่อฟังเราได้ เพราะการที่เราจะด้อมตามไปคอยจับเขา พอได้พยานหลักฐาน ก็เรียกตำรวจจับนั้น ถ้าเราทำอย่างนี้เราก็ไม่ใช่นักปกครอง ความจริงนั้นเราควรทำให้เขาเห็นอกเห็นใจเราเสียก่อนว่าการที่เราจะให้เขาเลิกประพฤติชั่วนั้นก็เพราะเราหวังดีต่อเขาเสมอ เมื่อเรารู้ว่าเขาชอบลักเล่นการพนัน เราก็ยังไม่หาทางให้เขาได้รับโทษ เราควรจะเรียกตัวเขามาว่ากล่าวตักเตือนกันเป็นส่วนตัวในที่ลับตาโดยเฉพาะ พยายามพูดกันดี ๆ ในวิธีพูดอย่าให้เป็นการหมิ่นประมาทเขาได้ คือชี้ให้เห็นชีวิตของคนเรา เช่นว่า "คุณมาอยู่ที่อำเภอนี้นานแล้วหรือยัง ประมาณเท่าไรแล้ว เป็นปลัดอำเภอมากี่ปีแล้ว ก่อนเป็นปลัดอำเภอมานั้น เป็นเสมียนมาแล้วกี่ปีได้รับการศึกษาชั้นไหน แล้วก็กว่าจะเรียนจบมาน่ะก็เสียเวลาไม่ใช่น้อย เป็นเสมียนตั้งแต่ชั้นเงินเดือน ๒๐ – ๒๕ บาท มาก็หลายปีเต็มที นับว่าได้ลงทุนลงแรงไปมาก การเรียนกว่าจะเรียนจบแต่ละชั้นผู้ปกครองก็เสียเงินเสียทองมากมากโข ทำงานตั้งแต่เป็นเสมียนมาจนเป็นปลัดอำเภอนี่ก็ยากเย็นนับว่าเป็นผู้ที่มีความมานะพยายาม ทั้งกำลังกาย กำลังใจที่จริงการรับราชการนี่ก็ย่อมที่จะหวังความเจริญก้าวหน้าต่อไปไม่ใช่หรือ ขอโทษเถอะเราก็หวังที่จะรักใคร่นับถือกันต่อไปจริง ๆ เมื่อได้ยินเสียงเขาครหากันว่าคุณชอบกินเหล้าน่ะจริงไหม ชอบลักเล่นการพนันน่ะจริงหรือเปล่า เขาว่าคุณน่ะชอบเล่นไพ่นักไม่ใช่หรือ จะจริง

หรือเท็จก็ไม่ว่าดอก ถ้ารักผมละก็อย่าเล่นเลย ขอเสียทีเถอะ ถึงจะเคยทำผิดไปแล้วไม่ว่าเลย ขอให้มาตั้งต้นทำดีใหม่ คือกลับใจเสียได้ก็ได้รับความชมเชย ดีกว่าคนที่ไม่เคยทำอะไรผิด ไม่เคยทำตัวชั่วช้า เพราะพวกนี้ไม่สำคัญ เนื่องด้วยคนที่ไม่เคยทำอะไรผิดนั้น ไม่มีการต่อสู้ทางจิตใจเหมือนคนที่ทำผิดแล้วกลับใจทำความดีใหม่ได้" เราแนะนำชี้แจงดี ๆ กับเขาอย่างนี้ ครั้งหนึ่งยังไม่ฟัง เราพยายามอีก ครั้งที่สองยังไม่ฟังอีก ทีนี้พูดกับลูกเมียเขาบ้าง ชี้แจงให้เขาเห็นอีกว่า เมื่อตัวประพฤติชั่วอย่างนี้ ลงท้ายเมื่อถูกออกจากราชการ ลูกเมียอยู่ทางบ้านจะเป็นอย่างไร ต้องอดอยาก ต้องเหมือนผีตายซากอย่างไร

พยายามให้เขาเห็นข้อเท็จจริงอย่างกล่าวมาแล้วนี้ ถ้าเขากลับใจได้ เขาก็จะไม่โกรธเรา กลับจะรักใคร่นับถือเราอีกด้วย แต่ถ้าเราจะหาทางจับเขา ปราบเขาตะพึดตะพือไม่ให้เขามีโอกาสเห็นความผิดความชอบดังนี้แล้ว ก็ไม่มีทางที่เขาจะกลับตัวเชื่อถือเราได้ กลับจะเกลียดเรา แค้นเรา เป็นศัตรูกับเราได้ วิธีดังกล่าวข้างต้นนี้ฉันเคยทำมากับคนหนึ่ง คือมีคนหนึ่งเป็นข้าราชการกินเหล้าเกะกะและกินอย่างวายร้ายทีเดียว ทีนี้เขาส่งคน ๆ นี้มาอยู่กับฉัน ฉันพยายามชี้แจง ชี้ให้เห็นดีชั่ว ฉันทำให้เขาเลิกกินเหล้าจนได้ แต่น่าเสียใจที่พอเขาพ้นจากฉัน ผู้ซึ่งคอยตักเตือนห้ามปรามแล้ว ไปอยู่กับคนอื่น ก็กลับกินเหล้าอีกจนกระทั่งถูกออกจากราชการ ฉันสั่งสอนเขาโดยชี้ให้ระลึกตั้งแต่ศีรษะถึงเท้า ให้พิจารณาตัวเองและคุณโทษโดยถ้วนถี่ ขอร้องกันไม่ให้กินเหล้า เขาเองก็ยอมและเลิกกินเหล้า และจะสบถสาบานให้ แต่ฉันไม่ต้องการ ต้องการให้เขาไม่กินเหล้าจริง ๆ เท่านั้น การตรวจเรียนรู้ชีวิตจิตใจ แนะนำช่วยเหลือข้าราชการที่อยู่ใต้บังคับบัญชาเรานั้น เราย่อมทำได้แต่ละคน แต่ราษฎรพลเมืองในท้องถิ่นนี่ซิ เราไม่สามารถหยั่งรู้ถึงชีวิตจิตใจของพลเมืองแต่ละบุคคลได้ อย่างไรก็ดี ฉันพอจะหาทางรู้ได้ว่า ราษฎรในตำบลนั้นชอบอะไร ต้มเหล้าเถื่อนหรือ ตำบลนั้นชอบลักฆ่าหมูกิน อีกตำบลหนึ่งชอบเล่นการพนัน อีกตำบลหนึ่งขยันทำมาหากิน ตำบลหนึ่งชอบลักวัวลักควายเขา โดยการสำรวจพิจารณาเป็นส่วนรวม เมื่อเราตรวจรู้เช่นนี้แล้ว เราก็คิดหาทางปรับปรุงในทางที่ไม่ใช้พระเดชอย่างไร (๑) เราจะต้องใช้ในทางอบรมสั่งสอน เอาศีลธรรมเข้าช่วยให้รู้สึกคุณและโทษ (๒) จับมือให้ราษฎรทำการงานทำมาหากิน อย่าให้มีเวลาว่างได้ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเวลานี้ราษฎรของเราที่ยังเป็นพวกลักขโมย ต้มเหล้าเถื่อน เล่นการพนันนั้น ก็เพราะราษฎรต่างมีเวลาว่างกันมาก

เกินไป ถ้าเราให้ราษฎรได้ใช้เวลาไปในการประกอบอาชีพแล้ว การลักขโมย การต้มเหล้าเถื่อนอะไรต่าง ๆ ก็จะหมดสิ้นไปเอง เราต้องแก้โดยวิธีนี้ เราต้องใช้วิธีแก้ทางพระคุณ และหลักสำคัญของการอบรมราษฎรก็คือ เรื่องการจัดอาชีพให้ประกอบการงานให้เต็มมือ และอบรมศีลธรรมให้ซาบซึ้งเข้าไปในจิตใจ แทนที่จะมุ่งแต่ปราบปราม การปราบปรามคนดื้อดึง คนทำความผิดฝ่าฝืนกฎหมายบ้านเมืองนั้นย่อมไม่ใช่หน้าที่ของอำเภอโดยตรงแล้ว

ดังได้กล่าวมาทั้งหมดในวันนี้ ขอสรุปว่า ฉันได้ให้หลักหัวข้อใหญ่ คือ

๑. ขอชี้แจงให้ทราบในความประสงค์ของทางราชการในเรื่องหน้าที่การงานของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง

๒. ขอชี้แจงถึงเรื่องการปรับปรุงตนเองของท่านทั้งหลาย ในการที่จะทำการให้สำเร็จผลดีมีความก้าวหน้าต่อไป

๓. ขอชี้แจงถึงวิธีปฏิบัติ การทำงาน โดยแบ่งออกเป็น

(๑) ตรวจ

(๒) คิด

(๓) ทำ

เท่าที่ฉันกล่าวมาแต่เพียงย่อ ๆ นี้ ก็พอจะเป็นเครื่องระลึกจดจำไว้ได้ และนำไปใช้เป็นหลักที่จะประพฤติปฏิบัติต่อไปภายหน้า ซึ่งหวังว่าเมื่อท่านได้ไปเป็นนายอำเภอคงจะปฏิบัติหน้าที่ของท่านสำเร็จไปด้วยดีสมความประสงค์

ข้อที่จะพูดให้ท่านทั้งหลายฟังในวันนี้ก็หมดแต่เพียงเท่านี้

ขออวยพรให้ทุกท่านจงได้ประสบความสำเร็จสมความมานะบากบั่นของท่านทุกคน

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพมหานคร นายอำพัน ฉ่ายางกูร ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๖